پێشکەش بە یادی شـەهید عـەلی بـەگی شـێرزاد
کە لەسەر حەوزە گەورەی بۆکان لە داری بێـداد
درا.

وەرگێڕ

سەرەتای وەرگێڕ

بنەمای پێکهاتنی ئەم کتێبە، ڕۆژ ژمێری تەورێز - واتە کۆمەڵی ئەو ڕاپۆرتانەن وا کۆنسوولیەتی بریتانیا لە شاری تەورێزی مەرکەزی ئازەربایجانی ئێران بۆ باڵوێزخانەی بریتانیا لە تاران و لەرێگەی ئەوانەوە بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوەی بریتانیا لە لەندەنی ناردوون.

ڕاپۆرتەکان هەمەلایەنەو لەسەر بابەتی جۆربەجۆری ئابووری، سیاسی، کۆمەڵایەتی نووسراون و ناوچەی ئازەربایجانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا - تا شاری "بۆکان"یان گرتۆتە بەر. بەهۆی ئەو ڕاستییەوە کە بەشێك لە کوردستانی بندەستی ئێران لە دابەشبوونی جوغرافیاییدا کەوتۆتە بەر ئازەربایجانی ڕۆژئاوا، کاروباری پێوەندیدار بە ماکۆ، خۆی، سەڵماس، ورمێ، شنۆ، نەغەدە، خانێ، سەردەشت، مەهاباد، میاندواو، ساین قەڵا، تیکابو بۆکان تا گوندی "سەرا"ی نێوان بۆکان و سەقز لەژێر چاودێریی کۆنسوولیەتی تەورێزدا بوون. دەزانین کە هەموو یاخود بەشێك لەو ناوچانەش شوێنی ژیانی کوردن.

ناوچەکانی باشوورتری ڕۆژهەڵاتی کوردستان - واتە سەقز، بانە، دیواندەرە، بیجاڕ، سنە، قوروە، مەریوان، کامیاران، هەورامان، جوانڕۆ، کرماشانو شارەکانی دەوروبەری، هەروەها ئیلام، لەژێر چاودێری کۆنسوولیەتی بریتانیا لە کرماشاندا بوون - کە گرنگایەتی کۆنسوولیەتی تەورێزی نەبوە و بەشێوەیەك لەلایەن تەورێزەوە چاودێری کراوە. من تاقمێك لە ڕاپۆرتەکانی ڕۆژ ژمێری

تەوریزم تەرجەمە کردووە، کە لێرەدا دەکەونە بەر چاوی خوێنەر. هەروەها جگە لە رۆژ ژمێری تەوریز، سەیری رۆژژمێری کرماشانیشم کردووە و لەناو راپۆرتەکانی ئەوانیشدا هەواڵی پێوەندیدار بە کۆماری کوردستانم هەڵبژاردوون و داومنەتە دەم هەواڵەکانی تەوریز.

بەتەنیشت ئەو دوو رۆژ ژمێرەوە، کە راپۆرتی ناوچەیی و خۆجێییان ئاراستەی تاران کردووە، باڵوێزخانەی تارانیش لە پێوەندی نزیکی رووداوەکاندا بووە و، جگە لەوەی هەواڵی ناوچەکانی گەیشتۆتە دەست، بەشێوەیەکی راستەوخۆ پێوەندی بە کاربەدەستان و بەرپرسانی حکوومی ئێران و هەروەها بە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی بریتانیاوە هەبوە و بە هەواڵی گۆڕانکارییە سیاسی - سوپایی - ئابوورییەکانی ئێرانی زانیوە. من تاقمێك لە بەڵگەنامەکانی باڵوێزخانەشم وەرگێڕاوە کە لێرەدا دەکەونە بەرچاوی خوێنەر.

بەتەنیشت ئەو سێ سەرچاوە سەرەکییەوە، چەند بەڵگەنامەیەکی باڵوێزخانەی بریتانیا لە بەغدا، ئەستەموولْ، شام و مۆسکۆشم کە پێوەندییان بە باسەکەی منەوە بووبێت، تەرجەمە کردووە.

وەك گوترا، بابەتی سەرەکی بەڵگەنامەکان کۆماری ساڵی ١٩٤٦ی کوردستانن، هەر بۆیەش سەتا حەفتای بابەتەکان لەپێوەندی کۆمار دان، بەڵام لە درێژەی کاری تەرجەمەدا هەستم کرد کە ناکرێ راستەوخۆ بازبدرێتە سەر رۆژی دامەزرانی کۆمار و هەڵکردنی ئاڵای کوردستان لە مەهاباد، بە هەمان شێوەش ناکرێ دەرئەنجام و رەنگدانەوەی تێکشکانی بزووتنەوەکە و ئیعدامی پێشەوا و رێبەرەکانی لەسەر گەلی کورد و خەڵکی ناوچەکە نەگیرێتە بەر چاو.

بۆ نموونە، مێژووی کۆماری کوردستان راستەوخۆ پێوەندی بە حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێرانەوە هەیە کە ئەویش لەسەر بنەماکانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد (ژ. کاف) دامەزرا. بەم پێیە، من هیچ چارەیەکم نەبوو جگە لەوەی سەری هەودای کۆمار ببەمەوە سەر ژ. کافی نوێ دامەزراوی ١٩٤٣و تەنانەت ساڵێك پێش ئەویش. بەهەمان شێوە، شکستی کۆمار لە سەرەتاکانی ساڵی ١٩٤٧و ئیعدامی رێبەرەکانی، گەرچی خەباتی گەلی کوردی تووشی نشوستێکی کاتی کرد، بەڵام ژیلەمۆی تێکۆشان زۆری پێ نەچوو لە شوێنەکانی تر سەری هەڵدایەوە و بۆ نمونە، لە ساڵی ١٩٥٠ دا لە جوانڕۆ شاهیدی راپەڕینێك بووین کە کەمتر لە چوار ساڵ دوای کۆماری کوردستان و لەدژی هەمان سیستەمی سیاسی بەڕێوەچوو وا رێبەرانی کۆماری لەقەنارە دابوو و فەزایەکی پڕ لە کوشتوبڕی لە ناوچەکەدا پێکهێنابوو، راست بەو ئامانجەی کە راپەڕینێکی تر لە ناوچەکە روو نەدات و خەڵك چیتر داوای مافی خوراوی خۆیان نەکەن.

من ویستم ئەو رووداوەو هەندێ بابەتی پێوەندیدار بە ژیانی سیاسی - کۆمەڵایەتی گەلی کورد دوابەدوای کۆمار، پشت گوێ نەخرێن و ئەگەر زانیارییەك بەدەستەوەیە، چاوپۆشی لێ نەکرێت.

بەهەمان شێوە، لە ساڵانی دەوروبەری دامەزران و رووخانی کۆماری کوردستان لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا، بەشەکانی دیکەی کوردستانیش دوور لەچالاکی سیاسی نەبوون و من بە هەڵبژاردنی چەند بەڵگەنامەیەکی

سەبارەت بە باکوور و باشوور و باشووری بچووك ویستوومە ئەو چالاکیانەش لێرەدا رەنگ بدەنەوە. بۆ نموونەی چالاکییەکانی کورد لە دەرەوەی کوردستان واتە لە ئەوروپاش چەند بەڵگەنامەیەکم لەمەڕ رادیۆی "پەیکی ئێران" لە بولغاریاو هەروەها "وەفدی کورد" لە پاریس کردۆتە ناوئاخنی کارەکەم.

بەکورتی، هەولّم داوە بەڵگەنامەکان وێنەیەکی هەمەلایەنی ژیانی سیاسی کورد لەماوەی ١٥ ساڵەی نێوان ١٩٤٢و ١٩٥٧دا بخەنە بەرچاو ـ جا وێنەکە چەندە تەواو یا ناتەواوە، ئیتر بەڵگەنامەکان دەزانن.

ئەوەی لەناو بەڵگەنامەکاندا بەرچاو ناکەوێت، راپۆرتی رووداوەکانی ساڵی ١٩٥٣ی ئێران، کودیتای ٢٨ی گەلاوێژی ئەو ساڵە دژ بە دکتۆر موحەممەدی موسەدیق و راپەڕینی وەرزێرانی ناوچەی فەیزوڵلابەگی بۆکانە. من هەڵوەدای زانیاری لەسەر ئەو ساڵانە و بەتایبەت سەبارەت بەو راپەڕینە شکۆدارەم و هیوادارم ژیان دەرفەتی ئەوەم پێبدات بەڵگەنامەی پێوەندیدار بەو راپەڕینەش وەربگێڕمە سەر کوردی و بیخەمە بەرچاوی خوێنەری کورد، بەڵام بەهۆی گرنگایەتی و بەرفراوانی کارەکەوە نەدەکرا بیدەمە دەم ئەم کارەی ئێستاو بەناچار خۆم لێبوارد.

لێرەدا پێویستە دەست نیشانی خاڵێکی گرنگ بکەم: لە نموونەی هاوچەشنی ئەم کارەدا، وەرگێڕان هەوڵ دەدەن هەڵسەنگاندنی خۆیان لەمەڕ بەڵگەنامەکان لە سەرەتای کتێبەکەدا رابگەیێنن. من ئەم کارە ناکەم و بە دەستەقەسد خۆی لێدەپارێزم. هۆی مەسەلەکە ئەوەیە بەشێك لەم

بەڵگەنامانەم پێشتر لە هەندێ گۆڤار و رۆژنامەی کوردی دەرەوەی وڵاتدا بڵاوکردۆتەوەو هەرجارە چەشنە سەرەتا و هەڵسەنگاندنێکم بۆ نووسیون، بەڵام ئێستا کە پێیاندا دەچمەوە دەبینم نەك هەر چین و توێژی جیاوازی کۆمەڵایەتی، تەنانەت خۆیشم قسەم لەسەر بۆچوونەکان هەیە و ئەگەر ئێستا هەمان بابەتم بنووسیایە زۆر وا هەبوو شێوازێکی دیکەی پێبدرایە. ئەوەش لە جیهانی پڕ ئاڵ و گۆڕی ئێستادا بۆ مێشکی پەرەئەستێنی مرۆڤ گەلێك ئاساییە کە روانگەی بێتە گۆڕین و هەڵسەنگاندنەکانی بەگوێرەی رەوتی زەمان، شێوەی نوێ بەخۆوە بگرن.

من نە کەسێکی سیاسیم، نە پێوەندم بە حزب و رێکخراوەیەکی سیاسی کورد و غەیرە کوردەوە هەیە، تیۆری سیاسەتیشم نەخوێندووە و هەتا بڵێی لێی کۆڵم. بابایەکی کوردی بازرەبووی دەستی ملهوڕایەتیم، دڵم بۆ کوردستان لێدەداتو پێم خۆشە خزمەتی بکەم. جا خزمەتی لاپرەسەنێکی وەك من چ دەبێت جگە لەوەی ئەو دوو دڵۆپە ئەزموون و زانیارییە ناتەواوەم بخەمە بەر دەرگانەی پیرۆزی ؟

ئینگلیزییەکی شل و شەوێق دەزانم و لێرە لە دوورەوڵاتی، لەجیاتی خۆشی و شادی و رابواردن، دەچمە ناو ئارشیوی تۆزلێنیشتووی ئەم یا ئەو کتێبخانە و ئەوەندەی بۆم کرا بابەتی سەبارەت بە مێژووی کورد دەدۆزمەوە و بڵاویان دەکەمەوە.

دەزانم کارەکانم ناتەواو و پڕ لە پەڵەن، بەڵام نەزانی خۆم پینە ناکەم و دەری دەخەم. ئاگاداری ئەوە هەم کە ئەگەر گەلی کورد وەك گەلانی

پێشکەوتووی ئـەمڕۆ پـسپۆڕی هـەموو بوارەکـانی هەبوایـە، منیـان لەبـەر دەرگای ئەم چەشنە توێژینەوە مێژووییانـە دەگەڕانـدەوە دواوە و ڕێگـای ژوورەوەیان نەدەدام، بـەڵام خـۆم و بـەختم، وا کەڵەشـێر بۆتـە بلقاسـم و منیش بوومەتە مێژوونووس و وەرگێڕی بابەتی مێژوویی بۆ کورد !

ئـەم قـسانە بـۆ ئـەوە ناکـەم ڕەخنـەم لـێ نـەگیرێت، بـەڵکوو بـە بـاوەڕ و خۆناسییەوە دەڵێم هەر ئەوەندەم لەدەست دێت و هیچی تر، با خوێنەریش بـە مامۆستا نەکەوێتە شوێنم و چاوەڕوانی بابـەتێکم لـێ نـەکات کـە لـە وزە و تواناما نییە. من بابەتەکان وەردەگێـڕم دیـارە، خوێنـەریش بـەگوێرەی هەڵوێـستی سیاسـی - کۆمەڵایـەتی خۆیـان هەڵیدەسـەنگێنن و کـەڵکی لـێ دەبینن. من لە ڕوانگەی خۆمـەوە، وەك قوتابییـەکی وانـەی مێـژوو، کـارێکم لـە بواری پسپۆڕایەتی خۆمدا کردووە، بـێ ئـەوەی سیاسـەتی پێـوە بکـەم، بـەڵام خوێنەر چی پێ دەکات مافی خۆیەتی.

ئەگـەر هەڵـسەنگاندنی گـشتی پێویـست نـەبن، لای کـەم هەنـدێ وردە ڕوونکردنەوە پێویست هەر دەبن و منیش هەوڵ دەدەم لە شـوێنی خۆیـدا وەك پـەراوێز بیانخەمـە داوێنـی بەڵگەنامەکانـەوە. لەوانـە، ڕوونکردنـەوە لەمـەڕ کەسـایەتی و ڕووداوی تایبـەت دەبـن، بـەڵام زۆر بـەکورتی. لـەم سـەرەتا کورتەشـدا بەپێویـستی دەزانم هەنـدێ خـاڵ بـۆ خوێنـەر ڕوون بکەمەوە:

١- هـەموو بەڵگەنامـەکان وەرگێـڕاوی خـۆمن و مـن بەرپرسـی خـاس و خراپیانم.

٢ـ دوو بەڵگەنامە هەن کە کاتی خۆی کاك حەسەنی قازی تەرجەمەی کردوون، یەکیانی لە کتێبی پێداچوونەوەی خوالێخۆشبوو کەریمی حیسامی و ئەوی دیکەیانی لە گۆڤاری "گزینگ"ی چاپی سوێددا بڵاوکردۆتەوە. بەهۆی گرنگایەتی بەڵگەنامەکانەوە ئیجازەم لە کاك حەسەن وەرگرت بیانخەمە توێی کتێبەکەوە و لێرەدا بۆ ئەو ئیجازەدانە سوپاسی زۆری دەکەم.

٣ـ هەر هەموو بەڵگەنامەکان لە ئارشیڤی پۆبلێك ریکۆرد ئۆفیس Public Record Office ی لەندەنو لە بەشی تایبەت بە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا وەرگیراون، جگە لەیەك بەڵگە کە ئەویش هی رۆژی ١٩٤٧/٣/٢٠ و پێوەندیدار بە ئیعدامی پێشەوا قازی محەمەدو نەمران سەدر و سەیفی قازییە. بەڵگەنامەکە، کاك ئەحمەدی شەریفی بۆی ناردمو بریتییە لە راگەیاندنێکی سوپای ئێران لەمەڕ ئەو جینایەتە مەزنە. سوپاسی زۆری کاك ئەحمەد دەکەم بۆ ئەم یارمەتییەی.

٤ـ وەك گوترا، تەرجەمەی بەشێك لە بەڵگەنامەکان لەنێوان ساڵانی ١٩٩٤ و ٢٠٠٢ دا لە هەندێ گۆڤارو رۆژنامەی کوردی دەرەوەی وڵاتدا بڵاو بوونەتەوە.

من لێرەدا سوپاسو پێزانینی خۆم ئاراستەی بەرپرسانی گۆڤاری "رابوون" لە سوێد، رۆژنامەی "پەیام" و "هەنگاو" لە لەندەن و بەتایبەت گۆڤاری گزینگ چاپی سوید دەکەمو منەتباری کاك سولەیمان چیرە (هێرش) ــ سەرنووسەری بەڕێزی "گزینگ"م کە زۆرێك لە

بەڵگەنامەکانی لە چەندین ژمارەی گۆڤارەکەدا بەبێ هەڵەو بێدەست تێوەردان بڵاوکردۆتەوە.

٥- هەروەها سوپاسو پێزانینی خۆم ئاڕاستەی مەڵبەندی رۆشنبیری کورد لە لەندەن دەکەم کە چەند بەڵگەنامەیەکم لە ئارشیفی ئەوان وەرگرتوە.

٦- سوپاسی بەرپرسانی Public Record Office دەکەم بۆ ئیجازەی میهرەبانانەیان لەمەڕ چاپو بڵاوکردنەوەی تەرجەمەی بەڵگەنامەکان.

٧- سوپاسی تایبەتم هەیە بۆ دوکتۆر ئەمیری حەسەنپوور، کە هانیدام "رۆژ ژمێری" تەوریز تەرجەمە بکەم.

٨- هەروەها سوپاسی هاوسەرم نەسرین برنا و منداڵەکانم ئالانو جوان دەکەم کە ئیجازەی ئەوەیان پێدام بەشێك لەو کاتو فەراغەتەی وا دەبوایە سەرفی کاروباری ماڵو ژیانی بنەماڵەییمان بکرایە، بووە سەرفی وەرگێڕانی بەڵگەنامەکانو بڵاوکردنەوەی ئەم کتێبە.

٩ـ وەك لە ناوەرۆکی بەڵگەنامەکان دەردەکەوێت، بەشێك لە زانیارییەکانی کاربەدەستانی سیاسی بریتانیا لە ناوچەکە، لەرێگەی هەندێ هەواڵدەر یاخود جاسووسیانەوە بووە، کە زۆربەی زۆریان دەرەبەگ و سەرەك عەشیرەتی کورد بوون. بەپێویستی دەزانم بڵێم ئەو مەسەلانە ئیتر بەشێك لە مێژوونو زۆر وا هەیە نەوەی دواتری ئەو کەسانە ئێستا لە خزمەت خەباتی رزگاریخوازانەی گەلی کورددا بن. هیوادارم دەرکەوتنی هاوکاریی ئەو کەسانە لەگەڵ سیاسەتی وڵاتێکی بێگانە نەبێتە

هۆی دژایەتی لەگەڵ بنەماڵەو کەسوکاریان. هەموو وڵاتێکی ناوچەکەو وڵاتانی خاوەن دەسەڵاتی ئەوروپی لە ناوچەکەدا خەڵکی خۆیان هەبوەو راستەوخۆو ناڕاستەوخۆ زانیارییان لەسەر چالاکی سیاسی رێکخراوەو کەسایەتییە سیاسیە کوردەکان کۆکردۆتەوەو دڵنیام ئێستاش هەر دەیکەن. ئێمە لەعەینی کاتدا کە دیاردەی جاشیەتیو جاسووسی مەحکووم دەکەین، نابێ ئیجازە بدەین کێشەی کۆن ببێتە هۆی ئاژاوەی نوێو ناتەبایی کۆمەڵایەتی بنێتەوە، بەتایبەت نابێ کەسانێك تاوانبار بکەین کە هیچ دەورێکیان لە هەڵوێست گرتنی باوو باپیرانی خۆیاندا نەبوە.

١٠ـ بەڵگەنامەکان لەنێوان ساڵانی ١٩٩٢و ٢٠٠٤ دا تەرجەمەکراونو وا هەیە بەم بۆنەیەوە هەندێ جیاوازی لە شێوازی وەرگێڕانەکەیاندا بەرچاو بکەوێت ـ گەرچی هەوڵی هاوچەشنکردنیانم داوە.

١١ـ هەموو وشە یا رستەیەکی نێوان دوو تەلبەند [ ] زیادکراوی منن لە بابەتەکە و بۆ روونکردنەوەی زیاتر نووسراون.

بەهاری ساڵی ٢٠٠٥

لەندەن

بەڵگەنامەکان

FO٣٧١/٣١٤١٦
١٣ی جوونی ١٩٤٢ له بڵاوكراوەكانی كابینەی شەڕ
[له باڵویزخانەی بریتانیا] لەتارانەوە بۆ
[باڵویزخانەی بریتانیا له] بەغدا

٢ـ سوپای ئێرانی بەشێوەیەكی بەرچاو ئیشوكاری خۆی بەباشی بەڕێوەبردووە و هیچ هۆیەك بەدەستەوە نییە كە لە هیچ ناوچەیەكدا چاوەڕوانی تەنگوچەڵەمە بكرێت، بەڵام ئێمە زۆرمان پێخۆشە كە حەمەڕەشید [خان] له عێراق دەست بەسەر كراوە. ئەو هەنگاوێكی گەلێك باشە بۆ زامنكردن لەبەرانبەر تەنگوچەڵەمەی دواتردا، ئەویش لە ناوچەیەك كە دوور له عەقڵ دەبێت ئەگەر خۆی لەقەرە بدەین.

FO٣٧١/٣١٣٩١/XCD ٣٣٣
یادداشتی دیدارێك له مەهاباد

من لە ١٣ی مانگی ئۆكتۆبری ١٩٤٢ لەتەورێزەوە چوومە مەهابادو ١٥ی مانگ گەڕامەوە. لەمێژبوو دەبوو ئەو سەفەرە بكەم، بەڵام تا هاتنەوەی Mr. Ogden ئاغای ئۆگدن هەستم دەكرد ناتوانم له شوێنی كارم دوور كەومەوە. وام رێكخستبوو كە Major Mclaren مەیجەر مەكلارن لە سەفەری رەزاییەوە لە نێوەراستی سێپتامبر بە مەهابادا بگەڕێتەوە،

بەڵام ئەو سەبەبی خۆی هەبوو هەر بەو ڕێیەدا کە چووبوو، واتە بەلای سەرووی دەریاچەی ڕەزاییەدا بێتەوە.

لەمێژبوو دەبوو ئەو سەفەرە بکەم، چوونکوو چەندین حەوتوو بوو دەنگوباسی ئاڵۆز لە مەهابادەوە دەهاتن. بە لەبەرچاوگرتنی ترسەنۆکیو درۆودەلەسەی ئێرانییەکان، ئاشکرایە کە ئەو شارە کوردییە لەتەنگانەدایەو، لەوانەیە ببێ بە سەرچاوەی ئاڵۆزی بۆ ناوچەکانی دراوسێشی. ئەزموونی لەسەرکاردانانی فەرمانداریکی کورد سەری نەگرتووە، ماوەیەکی دووروودرێژی خایاندووە تا حکوومەت بتوانێ کەسێکی دیکە بنێرێ، ئەو فارسەی ناردوویانە لە دەستنێژ و بووکەپەڕۆیەك زیاتر نییە. عەشیرەتە سەربزێو و دیسپلین هەڵنەگرە کوردەکان خەریکی بەربەرەکانی یەکتری بوون بۆ کۆنترۆڵ و [وەدەستهێنانی] ئەو داهاتو دەستکەوتانەی لەوێ کۆبوەتەوە. تاجران، وەك کارگوزاری AIOC [شیرکەتی نەوتی ئێرانو ئینگلیس] شارەکەیان بەرەو تەورێز بەجێهێشتووە، هەمیشەو بێپسانەوە رووسەکان بەلایەنی خراپ داندراون. دیارە مەسەلەی گەنم [یش] لەگۆڕێدا بووە، کە بەرەو سنوور براوەو ئاودیوی عیراق کراوە.

لەسەر داوای سەرۆکی AIOC لە تەورێز، کارگوزارەکەیان لە مەهاباد لەتەورێزەوە لەگەڵم هاتو، لەوێ لە ماڵی ئەو دابەزیم. ئەو پێشتر لەبەر دۆستایەتی لەگەڵ ئەمیر ئەسعەد، یەك لە سەرۆکەکانی دێبۆکری، کە بۆ ماوەیەك کرابوو بە فەرمانداری مەهاباد، هەروەها لەبەر ڕووداوێکی بچووك

لەمەڕ قەند کە بە ئاڵووێرییەوە خەریك بوو، مەهابادی بەجێهێشتبوو. بەهەڵکەوت قەندەکانی کەوتبوونە دەست سەرۆکێك کە مافی بە ئەوانەوە نەبوو، ئەو کەسەی کە خۆی بە خاوەنی حەقداری ئەوان دەزانی، بە بۆچوونی ساکاری کوردییەوە ویستبووی بزانێ تاقەندەکانی چییان بەسەر هاتووە. ئەو داوای قەندەکانی خۆی کردبوەوە، یان ئەوەی پارەی بۆ ببژێرنو، ئەو کەسەی بۆی هاسان بوو پارەیەکی ئەوتۆ بدا، ئاغای شاتری کارگوزاری AIOC بوو.

جا بۆیە ئاغای شاتری کاروبارەکانی دیکەی خۆی بە خزمەکانی ئەسپاردبوو، داراییە بجووڵەکانی خۆی هەڵگرتبوو و بەرەو "تەورێز" تێیقوچاندبوو. من بەراشکاوی داوام لێکرد پێویست ناکا خۆی بەمنەوە ماندوو بکا و لەگەڵم کەوێ، بەڵام ئەو [لە دیدارەکانمدا] بە دەمانچەیەکی زلەوە کە لەگیرفانییەوە شۆڕ ببوەوە، لەگەڵم بوو.

بارودۆخی ڕێگا تا دەگاتە میاندواو ئاساییە، جگە لەوەی ڕێگاکە خراپترە لەوەی کە من فکرم لێدەکردەوەو، لە نیو دەرزەنێك کرێکار زیادتر نەبێ کاری لەسەر ناکەن. لەمیاندواوە یەکەم جلوبەرگی کوردی دەردەکەونو، دەستە دەستە پیاوی پرچەك دەبینرێن کە بە شەقامە سەرەکییەکەی شارەکەدا دێن و دەچن. لەوەتی کۆنترۆڵی ڕەزا شا نەماوە، ئەو شارە شاهیدی ژمارەیەك تەقەو پێکدادان بووەو، لە سەرەتای مانگی سێپتامبردا برای فەرماندراری شارەکە بۆ خۆی لەسەر شەقام کوژرا، کاتێك دەیویست لەنێوان ئەندامانی دوو بنەماڵەی ڕەقیبدا

ناوبــژی بکــا کــه بــه مەبەســتی کوشــتن تەقــەیان لەیــەکتر دەکــرد. جێبەجێکردنی ئەو دوژمنایەتییە خوێنییە، ئێستا زیاتر لە هـەموو شـتێکی دیکـە رێبـەرانی کـوردی بەخۆیـەوە خـەریك کـردووە. پێـشنیار بـۆ دانـی خوێنبایی بەرپەرچ دراوەتەوە. بۆیـە بـە فـەرمانی ئوسـتاندار لـە تـەورێز، هێزێکی ٤٠ سوارەیی بریتی لە مامەش، مەنگور و گـەورکان لەمـەهابادەوە ناردرایـە ئـەوێ بـۆ پاراسـتنی هێمنـیو هێـوریی. کاتێـك مـن بـەو شـارەدا تێپـەڕیم، نـە خەڵکەکـەی بـە بـوونی ئـەو سـوارانە لـەوێ راهـاتبوونو، نـە ئەوانیش وێدەچوو دامـەزرابێتن. ئـەوان هـەر بـەنێو دووکانانـدا دەگـەڕان، کەلوپەلیان هەڵدەگرتو دەردەکەوتن بەبێئەوەی پارە بدەن.

هــەر کــە گەیــشتمە مــەهاباد دەســتبەجێ چــاوم بــە فەرمانــدار، سەریعولقەلەم، کەوت کە نێوبانگی ئەوەی هەبوو خێراترین نووسەر بێ لـە ئێــران، بــەڵام ئیــشتیای لــە تریــاك بــوو. ئــەو ســەرۆکی پــۆلیس [شارەبانی]یشی لەگەڵ بوو، کوردێکی سنە، کە بەتایبەتی بۆ ئەو کارە لـە مەهاباد داندرا بوو، و عەلی خانی مەنگوڕ.

عەلی خانی مەنگوڕ لەوەتی لـە چـەند حـەوتووی رابـوردوودا کاکەسـوار خۆی کێشابوەوە، کرابوو بە ئەفسەری پاراستنی هێمنـی مـەهاباد. دیـارە تا ئەو جێیەی ئەو چ هێزو توانای هەبێ، فەرماندار پشتی عەلی خان و ئەو سوارە مەنگوڕانە دەگرێ کە ئـەو کۆنترۆڵیـان دەکـات. لەبـەر ئـەوەی مـن نەمـدەزانی ئـەم کـابرا زلـە دەبـێ کـێ بـێو چ بـێ، قـسەکردنمان دوای چاکوخۆشی ئاساییو هێندێك باسـی شـەڕ بەگـشتی بڕێـك زەحمـەت بـوو.

بەڵام هێمایەك لەلایەن کوردەکەوە لەمەڕ تۆفبوونی زستان لە ناوچە بەرزەکانی مەنگوڕایەتی کێشایە لێدوانێکی گەرم سەبارەت بە چلۆنایەتی تێرکردنی ئاژەڵەکانیان لەو ماوە دوورودرێژەیدا کە گیاوگۆڵ نییەو، ئەوە بووە هۆی چەند بزەیەکی دۆستانە لەلایەن ئەوەوەو، پێویستی بە وەرگێڕانی دیلمانجەکە نەدەکرد.

هەرچێکی بێ [مرۆڤ] چ کرافترێکی سکۆتلەندی [کرافتر: جووتبەندەی سکۆتلەندی ـ وەرگێڕ] بێ یان کوردێکی ئێرانی، دەبێ ئەو جۆرە گیروگرفتە یەکلاکاتەوە، ئەگەر بیەوێ حەیوانەکانی نەبەتلێن و بژین. وێدەچێ کوردەکە بەختەوەرتر بێ، چونکوو ئەو گیاوگۆڵە خۆڕستییەی ئەو بۆ ئالیکی زستانێی ئەنبار دەکا تێرەخۆرەیەو، جگە لە مانگایان نەبێ، ئەو پێویستی بە پەیداکردنی شتی زۆر گرانی وەك رووەکی ریشەیی بۆ تفاقدانیان نییە.

دیداری رەسمی تەواو بوو، من دەستم کرد بە گەڕان بە خیابانی سەرەکیدا کە ساڵی ١٩٣٦ دیواری ئاو لە کێوە رووتەنەکانی دووبەرەوە بەسەریدا بارییوو، دوای بارانی بەغورزەم و تەرزە کە بەجووتە، سێڵاوێکی ئەوتۆیان هەستاندبوو هەموو شتێکی بەردەمی راماڵیبوو. ئێستاش زۆربەی ئەو زیانەی وا سێڵاوەکە داویەتی هەر دیارە، و هەنگاوی زۆر چڵ و نیوەچڵ نراوەتەوە بۆ پاراستنی شارەکە لەئاست کارەساتێکی دیکەی ئەوتۆ.

وا وێدەچێ کە فەرمانداره جۆربەجۆرەکانی کە یەکبەدوایەکدا هاتوون هەریەکەی لەفکری ئەوەدا بووە کە بەشێوەی خۆی ئەو گیروگرفتە جێبەجێ بکا، بەبێ ئەوەی کاتی هەبێ یان پارەی بۆ تەرخان کردبێ، جا بۆیە [کارەکە

به نیوەچڵی ماوەتەوە]. هەڵبەت، بە پرۆژەی ئەوتۆ، ئـەوی کاربەدەسـتە نـانی لەڕۆن دەکـەویّو، چ فەرمانـدارێك چـاوەڕێی ئـەوەی لێنـاکریّ هـەر جێـی ئـەوە بگرێتەوە کە پێش ئەو کاری کردووەو نانی لـەڕۆن نەکـەویّو چـی پـیّ نـەبڕیّ. بەڵام فەرمانداره ئێرانییـەکان هـەر نـەبیّ شـتێکیان کـردووەو ئـەویش راگرتنـی پاکوخاوێنی شارەکەیە، لەکاتێکدا ئێستاکە کوردەکـان کۆنترۆڵیـان بەدەسـتە، لەو بارەیـەوە هـیچ ناکـەن، و لەڕاسـتیدا مـەهاباد وەك شـارێکی کەمتەرخـەمیی لەگەڵ کراو و لەبیرکراو دێتە بەرچاو.

گشت دانیشتوان بەوە راهـاتوون کـە لـەکاتی خـەودا مـێشو مەگسیان بەسەرەوە بیّ، من نا و زوو زوو وەخەبەر دەهاتم. یەکەم کەسیّ کـە هاتـە دیتـنم نزیکـەی سـەعات ٧ی بـەیانی، ژنێکـی نۆروێـژی بـوو، کـە دوای کۆچکردن بۆ دەوڵەتە یەکگرتوەکانی ئـەمریکا، لـەویّ خوێنـدبووی‌و ببـوە نەخۆشـەوانو، لـە بـەرایی سـاڵانی ١٩٢٠دا لـەوێوە هـاتبوە مـەهاباد بـۆ خزمەتکردن لـە مـسیۆنی پزیـشکی ئـەمریکایی لـەویّ. ئـەو، دەسـتی لـە مسیۆنەکە هەڵگرت و مێردی بـە کوردێـك کـرد، ئەگەرچـی زۆریـشی بـەدڵ نەبوە. بەڵام ئەو گلەیی لە بەختی خۆی ناکا و بەوەی کردوویـە رازییـە و، لە مەهاباد و دەوروبەریـدا بـووە بـە کەسـێکی گـرینگ و وەکـوو پـەرسـتار کاردەکا. ئەو ئەندەرووني ماڵی زۆرێك لـە سـەرۆکە کوردەکـانی دیـوە، لـە رەزاییەوە بگرە تا دەگاتە سەردەشت.

ئەو بوەتە کەسی جێـی بـڕوای هێنـدێك لـە ڕێبـەرە ناوچـەییەکان و، کـاتی هاتنی سـەرلێدەری بریتانیـایی یـان ئامریکـایی بـانگ کـراوە بـیّ و قـسەکانیان

وەربگێڕێ. جا بۆیە ناسیاوییەکی باشی لەمەڕ کەسایەتییەکانی [ئەوێ] و هەروەها هەلومەرجو پێشوەچوونەکانی تازەی مەڵبەندی مەهاباد هەیەو، من لەو بڕوایەدام ئەو قسانەی ئەو دەیکا بەتەواوی بەجێو جێی بڕوانو پوختەیان ئەمانەن:—

هەر لە یەکەم رۆژەکانی رزگاربوون لە زۆرداری رەزاشا، پیاوانی وەك قازی محەمەد حەولیان داوە کوردەکان یەکگرتوو کەن. ئەوان تێکۆشاون. [بەڵام] سەرنەکەوتوون کێشە و دووبەرەکی لەنێوبەرن وەکوو هەنگاوی یەکەم بەرەو [سازکردنی] کوردستانێکی تەواو یەکگرتوو بەپشتیوانی هێزێکی لاوەیی، بۆ نموونە، بریتانیا، یان وەکوو کارێکی لانی کەم، [سازکردنی بەڵام] رژێمێك بۆ کوردەکانی ئێران وەك ئەوەی کە کوردەکانی عیراق هەیانە.

بەشێوەیەکی تەبیعی، ئەوان لەپێشدا روویان لە بریتانیای مەزن کرد وەکوو [هێزێکی] کە زیاتر لە هەموو لایەنێکی دی وێدەچوو لێی دەوەشایەوە کە یارمەتییان بکا. لە ٢٥ی سێپتامبری ساڵی ١٩٤١دا، ئەفسەرێکی بریتانیایی و یەکی ئامریکایی گەیشتنە مەهاباد، قازی محەمەد، لەکاتێکدا ئەو پایە قسەکانی وەردەگێڕا و دیلمانجی بۆ دەکرد، گەلاڵەیەکی لێڵی لەمەڕ کوردستانێکی یەکگرتوو لەگەڵ ئەفسەرە بریتانیاییەکە هێنایە گۆڕێ، داوای لێکرد چۆن دەتوانێ پێوەندی لەگەڵ بنکەی سەرکردایەتی عەسکەری بریتانیا بکا.

بۆچوونی ئەفسەرە بریتانییایەکە بەتەواوی دروست بوو: ئەو چ بەڵێنێکی بە قازی نەدا، بەڵام رووسەکان ئەوەیان بیستەوە کە قازی خان لەبیریدا بوو و

ترسیان ڕێنیشت. زانیاریدەرەکەی من لێیڕاوانە [ئەو خاڵە جەخت دەکاتەوەو] دەڵێ تا دوای ئەوکاتەی کە کوردەکان ڕوویان لە بریتانیاییەکان کردو لەلایەن ئەوانەوە بەساردی وەرگیرانو چ بەڵێنییەکیان نەدرایە، چ جۆرە لێدوانێکی سیاسی لەنێوان کوردەکانی مەهاباد و ڕووسەکاندا لەگۆڕێدا نەبوو. هەڵبەت، تەواو لەوانەشە کە کوردە هیوابڕاوەکان بە زانایی کارێکی ئەوتۆیان کردبێ کە ڕووسەکان لە نێوەڕۆکی قسەکانیان لەگەڵ [بریتانیاییەکان] ئاگادار بن، بۆ ئەوەی هانیان دەن کە بە ڕکەبەری [بریتانیا] بەدەنگیانەوە بێن.

ئەوە لە مانگی نۆڤامبردا بوو [ساڵی ١٩٤١- وەرگێڕ] کە ڕووسەکان ٨٠ کوردی هەرێمی مەهابادیان برد بۆ باکۆ، لەگەڕانەوەدا بە باربوو و پیتاکی وەك رادیۆ، زین، دەمانچە و بەتایبەتی قەند ناردییاننەوە. ئەو قەندانەی دایانێ بەمەزەننەی قاچاخ بایی ١٠٠٠٠ ریاڵ دەبوو (تەنێ پیاوێك، دەستی بەسینگی سوودخۆرانەوە ناو، قەندەکەی بە خزمە نەدارو دۆستەکانی بە بایی نزمی رەسمی فرۆشتەوە). قازی محەمەد بە دووجار بایی ٢٠٠,٠٠٠ ریاڵ قەندو هێندێك کەلوپەلی دیکەشی درایە.

زانیاریدەرەکەی من دەڵێ بەپێی قسەی باو بڕیاری پێکهاتنی کۆنفرانسو دیدارێك لەنێوان ئەفسەرە بریتانیاییەکانو ڕێبەرانی کورد لە بۆکان لەئارادا بووەو، ئەوەی کە قازی محەمەدو ئەوانی دیکە مەهابادیان جێهێشتووە بۆ ئامادەبوون لەو دانیشتنەدا، هەر لەوکاتەدا ئەفسەرە ڕووسەکان دەگەنێ، بەدوای نوێنەرانی مەهاباددا دەچنە بۆکان، ئەوان دەهێننەوەو ڕۆژی دواتر بە ئۆتۆمبێل ئەوان دەبەن بۆ تەورێز بۆ ئەوەی بەرەو باکۆ بچن.

زانیاریدەرەکەی من [پایە نۆروێژییەکە- وەرگێڕ] دەڵی ئەو نازانی کۆنفرانسی بۆکان چی بەسەر هات: ئەو هەر لەجێدا نازانێ داخودا فکری پێکهێنانی کۆنفرانسێکی ئەوتۆ لەلایەن بریتانیاوە کرابوەوە یان نا. (ئەوەتان لەبەرچاو بێ کە ئاغای کووك لە تێلێگرامی ژمارە ۸۹ی ۲۷ی نۆڤامبری ۱۹٤۱ی خۆیدا باسی راپۆرتێك دەکا کە ئەفسەرانی سیاسی بریتانیایی سەرۆك عەشیرەتە کوردەکانیان بانگهێشتن کردبوو بۆ ئەوەی لە بۆکان چاویان بەیەکتری بکەوێ: من پێی خۆشحاڵ دەبم بزانم داخودا لەڕاستیدا بانگهێشتنێکی ئەوتۆ لەگۆڕێدا بووە، یان بیر لە دیدارێکی ئەوتۆ کراوەتەوە یان نا). هەرچۆنێك بێ زانیاریدەرەکەی من، و هەروەها کۆمەڵانی خەڵك لە مەهاباد، لەو بڕوایەدان کە دیدار و چاوپێکەوتنی نێوان ئەفسەرە بریتانیاییەکان و کوردەکان بوەتە هۆی ورووژانی قووڵترین هەستی ئیرەیی رووسەکانو، رووداوی باکۆ، ئاکامی راستەوخۆی ئەوە بووە. قازی محەمەد و دۆستەکانی زۆر بەشانازییەوە لە باکۆوە هاتنەوە، بەڵام مانگەکانی دوای ئەو سەفەرە بەڕواڵەت بەرەبەرە دڵساردی و نائومێدیی پێوە بوو.

زانیاریدەرەکەی من دەڵێ، ئێرانییەکانیش بێکار دانەنیشتوون، بەڵام سەرکەوتنێکی ئەوتۆشیان نەبوە، ئەمیر ئەسعەد [عەلی ئاغا]ی دێبۆکری لە مانگی ئاپریلدا چووە تارانو، وەك فەرمانداری مەهاباد گەڕایەوە بە ئوتومبیلو پارەیەکی ئەوتۆوە کە بتوانی سوارەو دەستوپێوەند لەدەوری خۆی کۆبکاتەوە: بەڵام ناوبراو، ئەو پلەیەی لێنەدەوەشاوە و نەیتوانی

یارمەتییە حکوومەتییەکان [ڕەوایانە] دابەشێ و لەحاڵی حازردا عەشیرەتە ناڕازییەکان، کە مەنگور لەنێویاندا ئی هەرە زۆریانن، جێگەی ئەویان گرتۆتەوە و ئەویش گەڕایەوە بۆکان بۆ سەر موڵکو ماڵی خۆی.

هەروەها [کەسێکی دی] حەمەڕەشید خانی بانەیە، کە بۆ ماوەیەك دژی ئێرانییەکان شەڕی کرد، بەلام سەرنەکەوت (زانیاریدەرەکەی من دەڵێ: زۆربەی پیاوەکانی [پێڕەوەکانی] حەمەڕەشید خان لەسەر تفەنگی ئێرانییەکان لە شەڕی یەکتریدا کوژران تا ئەوەی کە لە جەبهەدا بکوژرێن) و ئێستا خزمەتکارێکی چاکی مووچەوەرگری دەوڵەتە. ئامادەیی حکوومەتی ئێران بۆ ئەوەی بە دانی پارە گوێڕایەڵیو خزمەتکاریی بۆ خۆی دەستەبەر بکا، بێئەملاوئەولا شتێکی سەرنجڕاکێشە بۆ ڕێبەرە کوردەکان. هیچ لایەکیان ڕاڕایی لە پەسندنی پێوەندییەکی ئاوا ناکەن، ئەگەر بێت و شتێکی سەرنجڕاکێشتر بدۆزنەوە. بەلام لەحاڵی حازردا سباتی نیسبییە کە حیسابی بۆ دەکرێ.

زانیاریدەرەکەم ئاماژەی بە کەیسی سەرنجڕاکێشی ئەوتۆی بنەماڵان کرد کە ئەندامی ئەوتۆیان تێدایە کە بە سەربەڕووسان دادەنرێن، لەکاتێکدا هی واشیان هەیە بە سەر وە ئێران وەحیساب دێن. قازی محەمەد، ڕەنگە کەسی هەرە دەستڕۆیشتوو و بەنفووزی مەهاباد، سەرۆکی شانۆکەی باکۆ بوو، بەلام براکەی سەدر ـ ئەل ـ قازی [سەدری قازی دروستە ـ وەرگێڕ] لەگەڵ ئێرانییەکان پێوەندی هەیە. ئەمیر ئەسعەد بێئەملاوئەولا سەر بە ئێرانە، بەلام وەکی باس دەکرێ براکانی لەگەڵ

ئەوەدا نین و، ئاوها من پێم وایە ئەمە هەنگاوی هوشیارانەیە و جێی بەراوردکردنە لەگەڵ پێشبینی و دووربینییەکانی بنەماڵەکانی قەدیمی سمیرنا لێڤانتاین کە تێیاندا چەندین میلییەت هەبوون. (لێرەدا دەبێ بڵێم بۆم دەرکەوت کە تەفاهومێکی راستی لەمەڕ گەورەبوونەوەی بەرەبەرەی دەستەڵاتی ئێران هەیە.) هیچ کەس وەك سەر بە بریتانیا بە من نەناسێندرا ـ راستییەکی گرینگ بە نۆرەی خۆیو جێی ئیعتیبار بۆ ئێمە.

خاڵەکانی دیکە لە چیرۆکی ئەو یایە نۆروێژییەدا ئەوە بوو کە کوردەکان بەگشتی و خۆشییەوە قانوون و پەسەندکراوەکانی تازەی ئێران بە هێند ناگرنو گوێشی نادەنێ. بۆ نموونە، ئەمساڵ ژمارەیەکی یەکجار زۆر کچی خوارەوەی ١٦ ساڵ بەمێرد دراون. چینەکانی خوارەوە [ی کۆمەڵ] بەتایبەتی دەیانەوێ هەرچییەکی ئێرانی بێ کۆتایی پێبدەنو بەتەواوی بادەنەوە سەر داب و شوێنی کۆنی عەشیرەتی خۆیان.

زانیاریدەرەکەی من سەبارەت بە پێوەندییەکانی نێوان کوردەکان ـ رووسەکان ئەوەندەی نەدەزانی کە بتوانێ قسەی لێوە بکا، لە وتووێژی دواتردا، ئەوەی کە سەبارەت بە سیاسەتی رووس، یان نەبوونی سیاسەتی رووس بە منی کوت [ئەوە بوو] کە ئەو پێی وایە رووسەکان سەبارەت بە تەجرەبەی باکۆ پەلە و تاڵووکەیان بوو، وردە وردە لەو بۆچوونەی کە ئەودەمی بوویانە پاشگەز بوونەتەوە، سیاسەتی ئێستایان، بەگشتی، روەو ئەوە بووە کە خۆیان بپارێزن و خۆ بەدوور بگرن و ئەمە بوەتە هۆی نائومێدی کوردەکان.

یایــە نۆروێژییەکــە دەڵــێ کاتێــك کــە بــەو زووانــە، کۆلۆنێــل ئــەمیر ئەســلاتۆف دوای رووتکرانــی تــاجرێکی عێراقــی، ســەری لــە مــەهاباددا، ئەودەمی کاکەسوارێك لە سەرۆکە مەنگوڕکان بەرپرسی پاراستنی هێمنـی لە مەهاباد بوو، کۆلۆنێل دەمانچەی لـە کاکەسـوار هەڵکێشاو هەڕەشـەی لێکرد، بێتوو جارێکی دیکە شتی ئەوتۆ روو بدات هەر چـاوی پێـی بکـەوێ تەقەی لێدەکا. دوایە سەبارەت بە ئەرکی ئەوانـەی پاسـەوانی رێگاوبـانن، قسەی بۆ کردو پێکێشی کرد ئـەو پـارەی دزراوە بدرێتـەوە. ئاکـامی [ئـەو هەڕەشـەو گوڕەشە]یە ئەوە بوو کە ئەگەرچی گشت پارەکەش نا، بـەڵام [بەشی زۆری] درایەوە بە خاوەنی، و کاکەسوار وەك ئەفسەری پاراسـتنی هێمنی لەسەر کار لاچوو و عەلی خان جێگەی ئەوی گرتەوە.

کەسی دووهەمێ کە هات بۆ چاوپێکەوتنم سەدر ـ ئەل ـ قـازی [سـەدری قازیـ وەرگێـڕ] بـوو. مـن پێـشتر نـەم دیبـوو، بـەڵام تـاریفی چـاکیم لـە بەڕێوەبەری ئەی ئای ئۆسی (AIOC) و خەڵکی دیکە بیـستبوو، ئـەوم وەك ئینسانێکی بەنیسبەت بەفەرهەنگو بەرواڵەت بـە شـێوە بیرکردنەوەیـەکی نەرمو بەرپرسیارانە هاتە بەرچاو. پێم گوت کـە پەشـێویی سـەرەکی مـن مەسەلەی گەنمە. من شیم کردەوە بۆچی ئێران دەبێ یارمەتی بەخۆی بکا تا ئەو جێگەی بڕ دەکا بە ڕێگەی پێشگرتن لە ناردنی گـەنم بـۆ دەرەوە و زیادکردنی ڕەنێوهێنانی گەنم.

یەکــەم راگەیانــدنی سیاســەتی تــازەی حکوومــەت لەمــەڕ گــەنم و دەغڵودان لە رادیۆوە بڵاو کرابوەوە. جا بۆیە مـن دەمتـوانی بـیروڕای وی

لەوبارەیەوە بپرسم. ئەو گوتی ئـەوە سیاسـەتێکی باشـە، بـەڵام دەیگوت جێی داخە ئەوە زۆر وەدرەنگی خرا، دەنا دەکرا گەنمێکی زۆر بـۆ ئێـران، شایەد ٥٠٠٠ تۆن، بپارێزرێ کە تاکوو ئێستا لە سنوورەوە ئـاودیوی عـێراق کراوە. بایی تۆنێك گەنم لە بۆکان لە ٢٩٠٠ تا ٣٠٠٠ ریاڵە، لە مەهاباد بڕێـك لەخوارەوەترە، بەڵام لە مەڵبەندی شنۆ و لەسەر سنوور لە ڕۆژئاوای شـنۆ بایی گەنم گرانترە. ئەو پێی وایە کە تۆنی گـەنمی بـە ٣٥٠٠ ریـاڵ خزمـەت بەو مەبەستە دەکا کە هێشتاش گەنمی زۆر چـاك لـە هەرێمـدا رەنێـو بـێ، جگە لەو مەڵبەندانەی نەبێ کە زۆر لەنزیك سنوور هەڵکەوتوون.

خاڵی دووهەمی قسەکەی ئەوەبوو کە هیچ کـەس بـڕوای بـە حکوومـەت نییـە. کۆمیـسیۆنێکی رەسـمی [دەوڵـەتی] حـەولی داوە لـە بۆکـان گـەنم بکڕێ، بەڵام تـا ٧ی مـانگی ئۆکتـۆبر ئـەوان تـەنیا ئەوەنـدەیان لەدەست هاتووە کە ٦٠ تۆنی ناچیزە بکڕن، لەکاتێکدا عیراقییـەکان هـەر بەهـەمان قیمەت بەکەیفی خۆیان [گەنم] دەکـڕن‌و، وەکـوو کاربەدەسـتی حکوومـەت پێشـبینی دەکرد ئەوان ئامادەن پارەی چاك بدەن. سـەدری قـازی کـوتی [سازکردنی] کۆمیسیۆنان کارێکی بێفایدەیـە، حکوومـەت دەبـێ بەرێگـەی تاجرانەوە گەنم بکڕێ.

نوختــەی ســێهەم ئەوەیــە، ئــەو لێبڕاوانــە دەڵــێ حکوومــەت دەبــێ کارگوزارێکی بانکی نیشتمانی لە مـەهاباد لەبـەر کـار بنێتـەوە، [تەنانـەت] ئەگەر هەر بەمەبەستی دانی پارەی ئەو گەنمەشامیەش بـێ کە سیاسـەتی تازە هێناویەتە گۆڕێ.

نوختەی چوارەمی کە ئەو سەرنجی منی بۆ راکێشا ئەو راستییەیە کە پژدەرییەکان کە لە سەردەشت دامەزراون و وەکی مەنگورەکان کە لە مەهاباد بۆی دانیشتوون، هەموو بەرهەمی گەنمی سەردەشتیان بردوەتە عێراق، بە شێوەیەکی ئەوتۆ کە دانیشتوانی ئەوێ بۆ دابینکردنی پێداویستی خۆیان دێن لە مەهاباد گەنم دەکڕن. قسەکانمان بە هاتنی فەرماندار بڕا، بەڵام ئەو گەڕایەوە سەر بێباوەڕی و دڕدۆنگی کوردان لەئاست حکوومەتی ئێران.

ئەو گوتی لەکاتێکدا کە رووسەکان لەماوەی ساڵێکدا ٢٠٠٠ ئەسپیان لە مەڵبەندی مەهاباد کڕیوە، ئێرانییەکان هەر لەهەمان ماوەی زەمانیدا نەیانتوانیوە ٥٠٠ یش بکڕن، بێتوو ئاکارو شێوەی جووڵانەوەیان کۆنترۆڵێکی لاوەیی بەسەرەوە نەبێ، دەبێ سەبارەت بە گەنم کڕینیش هەروا بن.

من ئەو دەرفەتەم بەکەڵك زانی بۆ ئەوەی بە یەکدوو وشەی باش باسی لەبەرکارنرانی ئاغای شێریدان (Mr. Sheridan) بکەمو. بە سەدری قازیم کوت ئەگەر سەبارەت بەشێوەی ئاکار و جووڵانەوەی ئەوتۆ کە لەمەڕ سیاسەتی تازە [ی گەنمو دەغڵ] بڕیاردەر بێ بەڵگەی دەست کەوت، دەبێ من ئاگادار کا یان کۆنسوولگەرییەکانی رووسیا یان ئامریکا، بۆ ئەوەی دڵنیایی هەبێ لەوەی کە ئاغای شێریدان دەبیسێتەوەو حەول دەدا لارییەکان راست کاتەوە. دەبێ لێرەدا جەخت بکرێتەوە کە ئەو دەربڕینە لە ریشە دەرنەهاوێژەرە باوەڕ نەبوون بە ئێرانییەکان لەلایەن کەسایەتییەکی هەڵکەوتووی کوردەوە دەکرا کە بەگشتی وا دادەنرێ سەر

بـه ئێـران بـێ. یـەك لـەوان چـەند كەسـێكی كـەم لـە ناوچـەدا كـە لێـی دەوەشـێتەوەو پێـی دەكـرێ پردێـك لـەنێو كوردەكـانو فارسـەكان [ئێرانییەكان] دا رایەڵ بكا.

فەرمانـدار گـوتی بـارودۆخ لـە مـەهاباد زۆر تاریكـە، حكوومـەت چ دەسـتەڵاتێكی نییـەو، عەشـیرەتەكان بـە بیـانووی پاراسـتنی هێمنـی بـە هەموو شێوەیەك بـە رووتاندنـەوەو جاڕزكردنی خەڵكـەوە خـەریكن، یـەك لەوانـە زیندووكردنـەوەی داوای كـۆن و تازەكردنـەوەی مامڵـەو حیـسابی كۆنە. مامەشەكان سڵدووز [سندووس] دەدۆشـن، مـەنگورەكان مـەهاباد، دێبۆكرییەكان بۆكـان، پژدەرییـەكان سەردەشـتو، ئێـستا بـە پێـشنیاری ئوستاندار لە تەورێز، سوارەیەكی تێكـەڵاو لـە مـەنگوڕ، گـەورك و مامـەش چـوونە میانـدواو بـۆ ئـەوەی "هێمنـی" ئـەوێ "بپـارێزن". فەرمانـدار زۆر بەتوندی لەدژی ئەو كارەیەو، پێـی وایـە ئـەوە دەبێتـە هـۆی كێـشە سـاز بوون لەگەڵ دێبۆكرییەكان (ئەوە راستە كە ئاغـای فـەهیمی، ئوسـتانداری ئازەربایجانی رۆژهەڵات، بەكەیفی خۆی دەست لە كاروباری ئازەربایجـانی رۆژئـاوا و بەتایبـەتی مەسـەلەی كـورد وەردەدا، خۆشەویـستییەكی كـەم لەنێوان ئەو و دوكتۆر مەرزبان، ئوستانداری رەزاییە لەگۆڕێدا ماوە).

بۆچوونی من ئەوەیە كە ئەوە بەتـەواوی پـرزەی لێبڕیـونو بێپـسانەوە رووی تێدەكەن بۆ ئامۆژگاری، ئەو تازە لە رەزاییە دوای پـرسوڕا لەتـەك ئەستاندار گەڕاوەتەوەو، لەوێ بیریـان لـەوە كردووەتـەوە داخـودا نـاكرێ گـەوركو مـەنگوڕان بـۆ دەرپەڕانـدنی پژدەرییـەكان لـە سەردەشـت بـەكار

بهێنن، بەڵام ئەو لەدژی ئەو نەخشەیە بووە. لەکاتێکدا منیش بۆچوونی جیاوازی خۆم دەربڕی، ئامۆژگاریم کرد کارێکی وانەکەن کە کورد بە کورد بەشەڕ بدەن، نە لە سەردەشت و نە لە چ جێی دیکە، هیچ نەبێ لەبەر ئەوەی کە لە جەرەیانێکی ئەوتۆدا خەڵکی نیشتەجێ خەساریان پێدەگا و ئەگەر شەڕێك بقەومێ تۆوی شەڕی دیکە لە داهاتوودا دەچێنێ. ڕێنوێنی من ئەوە بوو تا ئەو جێیەی دەتوانی ئاشتی بپارێزێ، [تەنانەت] ئەگەر ئەوە ڕۆژبەرۆژیش بێ، چونکوو هەلومەرج وردە وردە دەگەڕێنەوە سەر بارودۆخی ئاسایی. فەرماندار پێشنیاری وابوو کە نوێنەرایەتی خاوەنشکۆ (H. M. Legation) دەتوانێ ئەو جەرەیانە خێراتر بکا و بە بەکارهێنانی نفووزی خۆی کارێکی وا بکا پڕدەرییەکان بانگ بکرێنەوە بۆ عیراق.

پاشان فەرماندار نەخشەی خۆی بۆ باشتر پاراستنی هێمنی بەوردی هێنا گۆڕێ. تەجروبەی [ئەسپاردنی] ئەو کارە بە ئەمیر ئەسعەدی دێبۆکری سەرکەوتوو نەبوە، یەك لە هۆیەکانی ئەوە بووە کە ئەو گشت یارمەتی مانگانەی دەوڵەتی بۆ خۆی هەڵدەگرت. مەنگوڕەکان، کە خەڵکێکی نەدار بەڵام کەللەرەق و نەحەواوەن و لە بەرزاییە تەنکەکان [دەژین] ئێرەییان بە ئەمیر ئەسعەد و دێبۆکرییە دەوڵەمەندترەکانی دەبردو، لەڕاستیدا، دەبوو ئەوان بوایەن لەپێناو پاراستنی ئاشتیدا بەشی زیاتری پارەی حکوومەتییان پی ببڕێ و گەورك، مامەش و دێبۆکریش پشکی خۆی تێخەن. ئەو چوار عەشیرەتە بە هەموویانەوە دەبێ یارمەتییەکی ئەوتۆیان پێبکرێ کە بتوانن ٣٠٠ سوارە بەخێوکەن، بۆ هەر سوارێك مانگانە ٥٠٠ ریاڵ (٣٥٠ ریاڵ مووچە،

١٠٠ ریاڵ بۆ خەرجی ئەسپ، و ٥٠ ریاڵ بۆ خەرجی جلوبەرگ) کە بەشێك بۆ سەرۆك عەشیرەتەکانە و مانگانە دەکاتە ١٦٠،٠٠٠ ریاڵ.

فەرماندار کوتی، حکوومەت دڵەراوکێی هەبوو بۆ پەسەندکردنی پێشنیارێکی ئەوتۆ، تارادەیەك لەبەر ئەوەی کە ئەزموونی ئەمیر ئەسعەد سەری نەگرت و، بەشێکیش لەبەر ئەوەی کە ئەو کەسانەی کە بۆ کارێکی ئەوتۆ دەستنیشان کرابوون، خەریکی راوو ڕووت بوون‌و، ئێستاش بەو کارەوە خەریکن. فەرماندار ئێستاش هەتا بڵێی لەبیری ئەوەدایە کە کارێکی ئەوتۆ بکا ئەوانە ببنە مووچەگری حکوومەت، چوونکوو پێی وایە بەو شێوەیە کۆتایی بە بەلەسەبوونیان لە قانوون دەدرێ و، داوای لێکردم تا ئەو جێیەی پێم دەکرێ لەدووی سیاسەتێکی ئەوتۆ بدەم و پشتی بگرم.

تا ئەو جێیەی کە بگەڕێتەوە سەر گەنم، فەرمانداریش، هەر لێبڕاوانە وەك سەدری قازی، کوتی، [ناردنی] کۆمسیۆنی گەنم کڕان بێفایدەیە، و دەبێ تاجران هان بدرێن و بۆ ئەوەی وەك واسیتە ئەو کارە راپەڕێنن. ئەویش دەیویست کارگوزار [نوێنەر] ی بانکی نێوەندی بگەڕێتەوە مەهاباد. ئەو لەو بڕوایەدایە کە تا ٢٠٠٠ تۆن گەنم لە مەڵبەندی مەهاباد دەست دەکەوێ‌و، لە شاریدا ئەنبار بۆ [پاشەکەوتی] گەنم هەیە.

فەرماندار کوتی ئەو جێیەی بگەڕێتەوە سەر مەهاباد، مامڵە و سەودای رووسەکان لەوێ هەر کڕینی ئەسپی سواریی بووە. ئەوان لەوێ رەشەوڵاغ (ئاژەڵ) و مەڕیان نەکڕیوە ـ بەڵکوو پێشیان بە ناردن و فرۆشی ئاسایی مەڕ و ئاژەڵ بە عێراق گرتووە.

فەرمانـدار بەنابەدڵییـەوە دەیسەلمێنێ کـە رووسـەکان هـەموو حـەوڵی خۆیـان دەدەن بـۆ قـەتیزکردنی کوردەکـانو دامەزراندنـەوەی نـەزم و هێمنی، لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو نەیتوانی حاشای لێبکا، کـە کۆلۆنێـل ئـەمیر ئەسلانۆف لە مەسـەلەی رووتکردنـی عێراقییـەك بەدەسـتی مەنگوڕەکانـدا خۆی تێوەرداوە و پارەکەی ئەستاندووەتەوە، بەڵام ئەو دەڵـێ لەڕاسـتیدا پارەکە هەمووی نەگەیشتووەتەوە بەخاوەنی.

ئاخرەکـەی، ئاسـۆگی مـەهابادی لـەم زسـتانەی داهـاتوودا بـە تاریـك دەدی. زۆر لـە تـاجر و سـەوداکاران مـەهابادیان بەجێهێـشتووە و بوەتـە هۆی داشکانی تیجارەت و ساتوسەودا. خەڵکێکی زۆر بێکـار و بێئـەنوان و، بە نەبوونی گەنم لـە سـیلۆی حکوومەتیـدا، ئـەو پێـشبینی برسـیەتی و نائارامی دەکا. سیاسەتی نـوێی حکوومـەت لەمـەڕ گـەنمی گـرانتر و نـانی هەرزان، دەبێ تارادەیەك ببێتە هـۆی دڵگـەرمی ئـەو، بـەڵام گومـانی تێـدا نییە بارودۆخی مەهاباد باش نییە.

ئەو کەسـەی دیکـەی کـە هاتـە لام قـەرەنی ئاغـا، سـەرۆك عەشـیرەتی مامەش بوو و زیاتر وەك رێوییەکی پیر دەهاتە بەرچاو. من نامەیـەکم بـۆ هێنابوو کە ئاغای فەهیمی بـۆی نووسـیبوو. کـە دوایـە بـۆم دەرکـەوت لـە نامەکەدا منی پێناساندبوو و داوای کردبوو بـە شـێوەیەکی شارسـتانییانە لەگەڵم ببزوێتەوە. ئەوە گرینگە کە ئاغای فەهیمی دێ و داوایـەکی ئـەوتۆ لە سەرۆك عەشیرەتێکی کورد دەکا و نەك لە فەرمانداری ئێرانی. زۆربـەی قسەکانمان لەمەڕ گەنم بوو.

ئـەو پیـاوە پـیرە مـەیلی زۆر بـەگوڕی سـەبارەت بـە سیاسـەتی نـویّ دەربڕیو، [پێی گوتم] ئەوە خەریکە چەپەر دەنێری بۆ سندووس، لاجان و شنۆ بۆ ئەوەی دەست راگرن لە فرۆشتنی گەنم بە عـیراق. ئـەو پێـی وایـە قیمەتی تازە باشە، بەڵام بیری لەوە دەکردەوە داخودا ئەو قیمەتە سـاڵی داهـاتوو زیـاد نـاکریّ. ئـەویش پێکێـشی دەکـرد و دایدەگرتـەوە کـەس چ بـاوەڕی بـە حکوومـەتی ئێـران نییـە. دەیەویـست بریتانیاییـەکان یـان رووسەکان ببنە زامنی حکوومەتی ئێران بۆ دانـانی ئـەو قیمەتـەی بـەڵێنی لەسەر دراوە.

دوای باسی گەنم ئێمـە هاتینـە سـەر هەلومـەرجی ئـابووری بەگشتی و مەسـەلەی نوێنەرایـەتیکردنی کوردەکـان لـە تـاران. (قـەرەنی) ئاغـا زۆر بەتوندی پشتیوانی لەوە دەکا کە سەدری قازی ببیّ بە نوێنەری کورد [لـە پارلمانی ئێراندا] .

دوای ئەو قازی محەمەد هاتە لام. ئەو بڕێك بە ئینگلیـسی قـسە دەکـا، بەڵام زۆر چاکی لـیّ حاڵی دەبیّ. من بە لەبەرچـاو گرتنـی پێوەندییـەکانی لەگەڵ رووسەکان و ئەوەی سەبارەت بە ئاواتەکانی دەمزانی، دەبـوو زۆرم ئاگا [لە قسەکانی خۆم] بیّ. من بە باسـی گـەنمم دەسـتپێکرد و، بـیروڕای ئەویش بەگشتی هەروەك ئەوانی دی وابوو، ئەوەی لـیّ زیادکرد کە ئاسۆی شـار بـۆ بێکـاران زۆر نـاخۆشو جێـی داخـەو، بەلێبڕاوییـەوە کـوتی کـە ئەنباری رەسـم [دەوڵـەتی] لـە ٢٠ تـا ٣٠ تـۆن زیـاتری [گـەنم] تێدا نییـە. پاشان دەستی کرد بە گلەیی و گازن لە رووسەکانو، قسەکانی من لەمـەڕ

پەسندان و پێزانینی ئەوەی رووسەکان بۆ بەرگری لە ستالینگراد و "جێی دی" کردوویانە شلی نەکردەوە. ئەو پەسنی بریتانیاییەکانی دا بۆ ئەو ئاکارەی لەگەڵ کوردەکان لە عیراق بوویانەو، کوتی کە کوردەکان تەنێ دەتوانن بەیارمەتی بریتانیا چاوەڕێی ئەوە بن هەلومەرجی خۆیان باشتر کەن و بەئازادی بگەن.

لێرەدا من لێم پرسی داخودا پێی خۆشە بەسەرهاتی بەرزنشینەکانی (Highlanders) سکاتلەندی بۆ بگێڕمەوە، هەڵەکانو رەنجەکانیان بەر لەوەی کە هەڵوێستی خۆیان باشتر بکەن.

هەڵبەت ئەو زۆر بەئەدەبەوە کوتی پێی خۆشە ئەوە ببیستێ. جا بۆیە ئەمن باسی تینوویەتی بەرزنشینەکانی سکاتلەندم بۆ ئازادی بۆ گێڕاوە، باسی گێرەو کێشەی نەپساوەیان، نەبوونی یەکێتی یان دیسپلین، پەلامارەکانیان بۆ ناوچە نزمەکان (Lowlands)، ئامادەییان بۆ خزمەتکردن بە ئامانجەکانی هێزی بێگانە، واتە فەرانسە و بەدژی ئینگلیستان لە ئاخر شکانەکانیاندا. دیارە دوایە ئاشتبوونەوە سەری گرت و ئێستا بۆ چەندین وەچ دەچێ کە بەرزنشینەکان (Highlanders) کە من خۆم یەك لەوانم، ماف و دەرفەت و دەرەتانی یەکسانیان لەگەڵ پاشماوەی تەبەعەکانی پادشادا هەیە.

من پێم گوت، ئەوە بە پیاوی وەك ئێوە بەستراوەتەوە کە حەول بدەن هەمان یەکسانی لە دەرفەت و ئیمتیازاتدا بەرێگەی ئاشتییانە بۆ کوردەکان وەدەست بهێنن و خۆ لە کامبرلەند (Cumberland) ێکی

خوێنـاوی كـوردی بپـارێزن. هیـوادارم ئـەوان ئێـستا ژیرانـە بجووڵێنـەوەو دەست بكەن بە هەڵسوكەوتو پێوەندی لەتەك تاران. پێم وانییە كـە ئـەو مەوعیزانـەی مـن شـوێنێكی ئـەوتۆی لەسـەر قـازی دانابـێ، بـەڵام بـەلانی كەمەوە تەئسیری ئەوەی هەبوو كە پێش بە درێژەدانی قسە دژی رووسـیە بە مەترسییەكانی لێ بگرێ.

لێرەدا دەبێ باسی ئەوە بكەم كاتێك بۆ لای ئێوارێ مونشییەكەم نارد، كە لەرادیۆی ماڵی قازیڕا گـوێی لـە راگەیانـدنی حكومـەت سـەبارەت بـە سیاسەتی لەمەڕ گەنم ببێ، قازی و برایەكەی سەرسوڕمانی خۆیان لەسـەر ئـەوەی كـە ئـەمن نەمویـستووە هـیچ شـتێك لـەدژی رووسـەكان بیـستم دەربڕیبـوو و سـەبەبی نـاڕازیبوونی خۆیـان لـە سیاسـەتی رووسـەكان هێنابوە گۆڕێ. ئەوان بەشێوەی سەرەكی لە بیرگۆڕینی چـاوەڕواننەكراوی رووسەكان دڵمەند بوونو، باسی ٣ رووداویان كردبوو: ـ

١ـ كۆنفرانسی شنۆ. سەید عەبدوڵڵای خەڵكی عیراق لـە مـەهاباد چـاوی بـە ئەفسەرێكی رووسی دەكەوێ و كابرای ئەفسەر داوای لێدەكا لە هـەموو سـەرۆك عەشـیرەتە كوردەكـان بگێڕێتـەوە بـۆ [بەشـداری] لـە كۆنفراسـێك لـە شـنۆ بـۆ ئەوەی لەوێ حەولی یەكێتی بدرێ و، سەید ئەو كـارە دەكـا. راسـت پـێش ئـەو رۆژەی كە بۆ دانیشتنەكە داندرابوو، رووسەكان پەیام دەنێـرن بـۆ ئـەو سـەرۆك عەشیرەتانەی وا لەو [دانیشتنە] دا ئامادە بوون. لـەوێ سـەید عەبـدوڵڵا و قـازی محەمەد قسەیان بۆ دەكەن، تكایان لێدەكەن یەكبگرنو هێمنی بپـارێزن، بـەڵام وەڵامێكی ئەوتۆیان نادرێتەوەو تووشی نائومێدی دێن.

نائومێدییەکەیان زیادتر دەکا بەوەی کە رووسەکان زۆر بەگەرمی پشتی ئەمەرخانی شکاك دەگرن، ئەو کەسەی کە خۆیان سەروبەندێك درێژنگی ئەوەیان لێی بووە کە سەر بە ئێران بێ‌و، پێشنیار دەکەن ئەو ببێ بە سەرۆکی سەرۆکان. کوردەکانی مەهاباد وایان چاوەڕێ دەکرد کە قەرەنی ئاغا [ی مامەش] لەو پلەیە دابنرێ و پشتیوانیان لەوی دەکرد. (ئێمە لێرەدا بۆمان روون دەبێتەوە کە بۆچی هێندێك لەو گوزاریشتانەی لەو بارەیەوە هاتوون، دەڵێن سەرۆکێك، ئەمەرخان، داندرا و ئەوانی دیکە دەڵێن هەم ئەو و هەم قەرەنی ئاغا دیاری کران. کوردەکانی مەهاباد پشتیوانیان لەوی دواییان دەکردو، من دەڵێم، ئەوان بوون کۆنفرانسەکەیان رێك خست. رووسەکان بڕیاریان دا لەدژیان راوەستن، و هەڵبژاردنی ئەمەرخان لەلایەن ئەوانەوە دەبێ زۆری پەلە لێکرابێ، چونکوو هێندە لەمێژ نییە کە سەرکۆنسوولی سۆڤیەت بەمنی گوت ئەوان لە ئەمەر بەگومانن).

٢ـ لە بۆنەیەکی دیکەدا کاتێك سەدری قازی لە رەزاییە دەبێ، عەلییۆف بەدوویدا دەنێرێ و پێشنیار دەکا لە رۆژی ١٢ی مانگی سێپتامبر بەیەکەوە لە نەغەدەوە بچن و حەول بدەن بۆ ئاشتکردنەوەی ئەندامانی عەشیرەتەکانی فیران [پیران راستە- وەرگێڕ]و دێبۆکری کە قڕەیان لەنێودا ساز بووە. سەدری قازی کە لەو نێوانەدا گەڕابووەوە مەهاباد، بەزەحمەت ئۆتۆمبیلێك پەیدا دەکا و بەپەلە دەچێ بۆ نەغەدە. لەوێ لە شەمۆوە تا دووشەمۆ چاوەڕێ دەکا، بەڵام نە عەلییۆف پەیدا دەبێ و نە لەودەمیشەوە هیچی راسپاردووە کە بۆچی نەهاتووە.

٣ـ رووسەكان ئەمەرخانی شكاك و سەرتیپ خانی هەركییان هان دا، لەڕاستیدا مەجبووریان كردن كە بە سوارەیەكی ٢٠٠ كەسییەوە لە ٨ی ئۆكتۆبردا بێنە مەهاباد، بە سێ مەبەستان: ـ (ئەوەش رەنگە نموونەیەكی دیكە بێ لە شیكردنەوە بە خەتا خستنە سەر رووسەكان):

ئـا) بۆ پرس و راوێژ لەگەڵ رێبەرەكانی دیكە سەبارەت بە شێوەو چۆنییەتی دەرپەڕاندن و دەركردنی پژدەرییەكان لە سەردەشت، [فكری] بەكارهێنانی زەبروزەنگ وەلانرا، گەرچی مەنگوڕەكان ئامادە بوون شەڕی پژدەرییەكان بكەن و كاكەسوار پەشێوی ئەوەی بوو چۆن كۆنترۆڵی سەردەشت بەدەستەوە بگرێ. لەكۆتاییدا، نامەیەكیان بۆ ناردن و داوایان لێكردن [لە سەردەشت] بكشێنەوەو، هەڵبەت، ئەوە چی لێ شین نەبوو.

بێ) دەست بەپشتداهێنانی مەنگوڕكان بۆ ئەوەی دەست لە كۆنترۆڵی مەهاباد هەڵگرن، كە ئەوان لەوێ مالیات دەستێننو بە كەیفی خۆیان خەرجو باج وەردەگرن. لەوەشدا سەرنەكەوتن.

سێ) نەهێشتنی خوێنخوازیو كێشەی نێوان بنەماڵەكانی مەجیدخانو مستەفاخان لە ناوچەی میاندواو، ئەو كێشەیەی كە بوەتە هۆی تەقەلێكردنی نەخواستە لە خانمی بوردت (Mrs. Burdett) لە ٢٤ی مانگی ئاپریلو، مردنی چەند پیاوێك لەو دەمییەوەو، هەروەها تەقەلێكردنی نەخواستە لە قادری پیرۆتی برای فەرماندای میاندواو لە سەرەتای سێپتامبریش. دیسان لەوەشدا سەرنەكەوتن.

ئەو سـەفیرانەی لەرەزاییـەوە هـاتبوون لـە ١٠ی مـانگ بـەرەو مـاڵی خۆیـان گەڕانەوە. ئەوان تووڕە بوون، هەم لەبەر ئەوەی لە کارەکەیان سـەرنەکەوتن و، هـــەمیش (بەقـــسەی دوو قازییـــەکان) چـــونکوو رووســـەکان بـــەدزی لـــە مـەنگوڕەکانیان رائەسـپاردبوو کـە بـەپێی ئامۆژگـاری وان نەبزوونـەوە. ئـەوان هـەروەها دیـسان بـەوەش تـووڕە بـوون (کـە لـەکاتی گەڕانـەوەدا) رووسـەکان وەریان نـەگرتبوون‌و لێیـان راسـپاردبوون کـە بـەرەو لادێکـانی خۆیـان بـڵاوەی لێبکـەن بـەبی ئـەوەی بێنـە نێـو رەزاییـە، چـونکوو ئەگـەر بێنـە نێـو رەزاییـە، رووسەکان دەبێ بەپێی ئەو رێکەوتنە تازەیـەی لەگـەڵ ئێرانییـەکان کردوویانـە چەکیان کەن.

(ئەوە گرینگە کە ئێمە نابێ ئەو چیرۆکە کوردییانـە وەك راسـتی بـێ ئـەولاو ئەملا وەربگرین، بەڵام مـن پـێم وایـە ئێمـە دەتـوانین [لـەو قـسانە] بـەو ئاکامـە بگەین کـە رووسـەکان کەوتوونەتـە داوی پیلانێکـی کـوردی‌و تێیـدا چـەقیون‌و، ئەوەی کە کوردەکانی مەهابادیان بەدڵ نییە.)

ئاخرین کەسێك کە هاتە دیتنم عەلی خان، بەردەستی عـەولاغا، بـاب مـەزنی مەنگوڕان بوو. قـسەکانی وی گـرینگ نـەبوون. ئـەو دیـسان باسـی ئـەو رەنـج‌و چەرمەسەریانەی کرد کە کوردەکان لـە سـەردەمی رەزا شـادا چێـشتوویانە، وە هەروەها باسی گیروگرفتـی ئـابووری ئێـستای عەشـیرەتەکەی کـرد (بەرهـەمی سەرەکییان تووتنە)و، پێـشنیاری کـرد ئامادەیـە١٠٠٠ پیـاوی شـەڕکەری خـۆی لەبــەر دەســت بریتانیــا بنــێ. مــن بــەرەسمی پێمگــوت روو لــە تــاران بنــێ‌و مەنگورەکان نابێ پێیان وابێ نەکەونە بـەر کارتێکردنـەکانی شـەڕ، شـەڕێك کـە

گشت جیهان رەنجی لێکێشاوە (و زەرەری لێدیوە). لەدوای نیوەڕۆدا چوومەوە لای ئەوانەی هاتبوونە دیدەنیم.

لە گەڕانەوەمدا بۆ تەورێز، لە میاندواو بە رەسمی سەرم لە فەرماندار دا، کابرایەکی شەقاوەی چەپەڵ. دەرزەنێك لە سوارەی گەورك، مامەش و مەنگوڕ کە سەر بە هێزی تێکەڵاو بوون و بەو زووانە بۆ کۆنترۆڵی میاندواو ناردرابوون، لەوێ هاتنە لامان، بەدەورە لەسەر ئەرزی دانیشتن و گوێیان دەدا قسەکانمان.

من وەڵامی موجامەلە و پێهەڵکوتنەکانیانم کە ئامادەن لەپێناو بریتانیادا گیانیان بەخت بکەن بە پەسندانی رووسەکان دایەوەو، هەروەها بە مەوعیزەیەکی زۆر سەبارەت بەو بارودۆخە ناخۆشەی ئێستای جیهان بەمەبەستی ئەوەی کە ئاسۆی تێڕوانینی ئەو پیاوانە تا ڕادەیەك بەرفرەوانتر بێ، ئەوانەی کە وێدەچێ پێیان وایە زەمان دەبێ بۆ ئاسوودەییو هێمنی ئەوان پێك بێ. شکم نییە، [قسەکانم] چ فایدەی نابێ.

لە مەراغە، باسی گەنم، هاتوچۆ و گواستنەوە، ڕێگەوبان و بێکاریم لەگەڵ فەرماندار هێنا گۆڕێ. بنێشتە خۆشکەی سەر زاری وی ڕۆژی ئەوە بوو: خودا ئاغای شێریدان راوەستاو کا کارێکی وای کرد حکوومەت بایی کڕینی گەنم زیاد کا، ئەو سەرقاڵی ئەوە بوو کۆبوونەوەیەکی گەورە بۆ خاوەن موڵکەکان پێك بێنێ، کە ئەو دڵنیایە [لەو کۆبوونەوەیەدا]، ئەوان دەبێ لەگەڵ عەواریز لێبەستنێکی بەرچاو بن لەو قیمەتە تازەیە بە قازانجی "فەقیران" .

(ئیمزا) ئار. دەبلیو. ئورکوارت (R. W. Urquhart)

تەورێز، ٢٢ ی ئۆکتۆبری، ١٩٤٢

FO٣٧١/٣٥٠٩٢/١٨٩٥٣
كۆنسوولی گشتی بریتانیا، تەوریز
٢١ی دیسەمبری ١٩٤٢

[تەئریخی ناردنی راپۆرتەکە لەباڵوێزخانەی تارانەوە بۆ لەندەن] :

٢٨ی دیسەمبری ١٩٤٢

جەناب،

شانازیم هەیە لەگەڵ ئەم نامەیەدا راپۆرتێکی سەرنج راکێشتان بۆ بنێرم کە لەلایەن جێگیری کۆنسوول "ئۆگدێن"[١] ـەوە لە چاوپێکەوتنی ئەم دواییەی ورمێدا، ئامادەکراوە.

٢- راپۆرتی جەنابی "ئۆگدێن" بیچمی وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانەیان بەخۆوە گرتووە، کە من بۆم نووسیبوو، لەم روەوە، ئاماژەکردنی بە عومەرخانی شکاك لە پەرەگرافی ژمارە ٤ دا، بەهۆی پێوەندییەکانی ناوبراو لەگەڵ دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەتی لە ئازەربایجانی رۆژئاواوە، چەشنە گرنگایەتیەکی سیاسی هەیە.

من [پێشتر] راپۆرتی ئەوەم پێدابوون کە کاتێ کوردەکان لە سەرەتای مانگی دیسەمبردا، لە شنۆ کۆبوونەوە، دەیانویست قەرەنی ئاغا وەك مەزنی خۆیان هەڵبژێرن، رووسەکان عومەرخانیان هێنایە پێشەوە و بەوە، لادانێکی مەترسیداریان لە ئامانجی کۆنفراسەکە کرد. من لام وایە دەکرێ بگوترێ کە عومەرخان، کەرەسەی دەستی رووسەکانە. وەك ئوستاندار

---

[١]- F. C. Ogden

دەڵێ، هەر سەرۆکێکی کورد کە لەجیاتی خزمەتکردنی پێداویستیە خێراکانو خواستی رەعیەت، ببێ بە خزمەتکاری سیاسەتی دەرەوە، نابێ پشتگیری لێ بکرێت.

٣ـ لە پەرەگرافی ژمارە ٨ دا، جەنابی ئوگدێن دەست بۆ (هەلاّتن) ی هێزەکانی رووس رادەدێرێت. دەبێ ئەوەش بزانرێت کە تا گۆڕانکاریی گەورەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان، یەکە قاوقازییەکان لێرەو هەروەها لە ئەرمەنستانی رووسیا، هەستێکی زۆری لایەنگریکردنی تورکیایان هەبوو. بەم بۆنەیەوە، گرنگ نییە کە هەندێ کەسی قاوقازی، وەسوەسەی بڕینی سنووری تورکیا و هەلاّتن لە شەڕیان بووبێت. من لەسەر ئەو بڕوایەم کە هێزەکانی ناو ئازەربایجان ئێستا غەیرە قاوقازین کە بە تورکی نادوێن و بە شێوەیەکی سروشتی، وەسوەسەیەکی کەمتر بۆ رووسە خالیسەکان هەیە کە سنووری تورکیا ببەزێنن.

ر. و. ئورکهارت

(من، بەیانی رۆژی ١٥ی دیسەمبر، تەورێزم بەرەو ورمێ بەجێهێشت... مستر موللر) لە مسیۆنی ئەمریکیم لەگەڵ بوو، کە سەرنجی زۆری دەدایە سەر رێگاوبانەکان و یادداشتی لەمەڕ فاسیلەی شوێنەکان هەڵدەگرت ـ کە بەڕواڵەت بۆ زانیاریی مسیۆنەکەیان بوو. دوای سەفەرێکی بێڕووداو، لە دەوروبەری سەعات ٥ی ئێوارە گەیشتنە ورمێ. لە ماڵی قەشە "فڕانسێن"ی میسیۆنی لازاری مامەوە کە یەکجار میواندار و میهرەبان بوو.

٢) بەیانی ڕۆژی دواتر، سەری ئوستاندار- "دوکتۆر مەرزبان" و فەرماندار "ئەمیرنیزام" و کۆلۆنیل "مەهین" - کە لەودەمەدا لەوێ نەبوو، هەروەها سەری کۆنسۆلی ڕووس و تورکیام دا، کۆنسوولی ڕووس لەوێ نەبوو و چووبوە تەورێز. دوکتۆر مەرزبان زۆر دژی ڕووسی دەنواند. سەربازخانەی ورمێ زۆر بێکەڵکە مەگەر بۆ پارێزگاریی شارەکە خۆی نەبێ.

٣) ئوستاندار گوتی کوردەکان گەنمی زیادیان نەماوە، لەبەر ئەوەی هەرچی هەیانبوو، تۆنی بە ١٧٠ تا ٢٠٠ تمەن دایان بە عیراقیەکان و پێش ئەوەی ئێمە پێشنیاری ٣٥٠ تمەنیان پی بکەین.

٤) ئوستاندار، باسی نامەیەکی کرد - بەڵام نیشانی نەدام، کە گوایە نووری بەگ نزیك بە مانگێك پێشتر بۆی نووسیوەو بە زمانێکی سووك بە "ئوستانداری ئێرانی" ناوی بردووە و گوتوویەتی بە چ مافێك جەندرمەت ناردۆتە شوێنێك کە ئێستا ئوستانی سوڤیەتییە". سەبارەت بە عومەر خانی شکاك، ئوستاندار گوتی کەسێکی ئەوتۆ نییە و تەنانەت خەڵکەکەی خۆشی پشتگیری ناکەن.

٦) جێگیری کۆنسوولی تورکیا، ئێستاش هەر باسی چوونی کوردی ئێران بۆ تورکیا و دزینی مەڕ وماڵات دەکات.

١٢) پاشنیوەڕۆی ڕۆژی ١٨ی دیسەمبر [ی١٩٤٢] گەڕامەوە تەورێز.

ئیمزا / ف. سی. ئۆگدێن

FO٣٧١/٣٥٠٩٢
کۆنسوولیەتی گشتی بریتانیا لە تەوریز
٢٢ی دیسەمبری ١٩٤٢

جەناب،

لەبیرتانە کە دوای ماوەیەك بێ بڕیاری، رووسەکان نەك هەر موافەقەیان کرد تیپی ئازەربایجانی سوپای ئێران دابمەزرێتەوە، بەڵکوو هانی دەسەڵاتداریەتی ئێرانیان دا و داوایان لێکردن لە کارەکەدا پەلە بکەن. من مەترسی دەربڕینی ئەم بۆچوونەم گرتە ئەستۆ کە ئەم کارەیان لەبەر ئەوە کردووە کە گەلێك بە مەسەلەی کوردەوە خەریکن، وا دەهاتە پێش چاوم کە لە بێسەرەوبەرەیی کورد وەڕەز بووبێتن و هیوادارین کە بوونی سوپای ئێرانی لە ئازەربایجان کورد ببەستێتەوە، بێ ئەوەی شتێکی ناخۆشی وەك بەربەست بوونی چالاکیەکانی خۆیان بێنێتە ئەنجام. بەپێچەوانە، وا هەیە وایان حیساب کردبێت کە کوردان بە بوونی مەترسی چالاکی سوپای ئێرانی، زیاتر دەستەمۆی خۆیان بن.

٢ـ ئەگەر رووسەکان هیوای ئەوەیان هەبێت کە پارسەنگی نێوان سوپای ئێرانیو کوردانی چەکدار رابگرن، روونو ئاشکرایە کە لەبەرژەوەندییاندا نەبێت کە ئێرانیەکان تا هەر رادەیەك بێت کورد لەگەڵ خۆیان بخەن. دوو شت روویان داوە کە دەمانخەنە سەر ئەو بیرەی کە رووس لەڕاستیدا دڵنیگەرانن کە تفەنگی کوردان بکەوێتە خزمەتی حکوومەتی ئێران. چەند رۆژ پێش ئێستا هاوڕێ رووسەکەم لێی پرسیم

ئایا بیستوومە کە ئێرانیەکان هەوڵی ئـەوەیان داوە لـە ناوچـەی مـەهاباد، یەکەی چەکداری کورد پێك بهێنن و دیار بوو خۆی لەو بابەتـەوە نیگـەران بێت. من هیچ زانیارییەکم لە هەوڵی تایبەت [ی ئێرانیەکان] بۆ پێکهێنـانی یەکەی ئەوتۆ نییە. دیارە حکوومەتی ئێران هـەوڵی جۆربـەجۆری داوە بـۆ ئەوەی سەرەك هۆزی کـورد و پیاوەکانیـان لـەم کاتـەدا بهێنێتـە خزمـەت دەوڵەت و رێكوپێکییەك لە ناوچەکەدا پێك بهێنێت. ئەمیر ئەسـعەد [عـەلی ئاغـای عـەلیار]، بـۆ نموونـە، سـەرەك هـۆزی دێبوکرییـەو پـار بـەهار بـۆ ماوەیـەکی کـەم کراوەتـە حـاکمی مـەهابادو پـارەی پێـدراوە بـۆ ئـەوەی هێزێکی چەکدار لە پیاوانی چیایی پیك بهێنێت. هەروەها، کاتێ کە من لـە مانگی ئۆکتۆبری پارەکەدا سەردانی مەهابادم کرد، تێگەیشتم کە حـاکمی ئەوێ هێزێکی بچووکی تێکەڵاوی لە عەشیرەتی مامەشو مـەنگوڕو گـەورك پێك هێناوە بۆ ئـەوەی نـەزم لـە میانـدواویان دابمـەزرێنێت. ئـەم کـارە وا هەیە بۆ ئەوە کرابێت کە ئێرانیەکان بیریان لەوە کردۆتـەوە سیـستەمێکی ئەتۆ لە پێوانەیەکی گەورەدا دروست بکەن، بەتایبەت بـۆ ئـەوەی لـەکاتی ئێستادا نیگەرانی ئەو دوو هەزار تۆن قەنـدەن وا لـە کارخانـەی [قەنـدی] میاندواو کەوتۆتەوەو بەهۆی کەمبوونی کەرەسەی گواسـتنەوەوە نـاتوانن ببیـەن بـۆ تـەورێز. لـە هەرحاڵەتێکدا، لام وانییـە ئـەو گۆڕانکارییانـە، بـۆ هاوپەیمانی رووسمان جێگەی نیگەرانی زۆر بن.

FO۳۷۱/۳۵۰۹۲/۱٤۹۵۸

لەتەوریزەوە بۆ وەزارەتی دەرەوە [ی بریتانیا]

مستەر ئۆرکهارت ۱۱ی جانیوەری ۱۹٤۳

۱- بارودۆخ [ی ئازەربایجان]، هێدییە.

۲ــ ئوستانداری تازە، بەڵێنی هەوڵێکی کەم وێنەی داوە دژ بەو کەسانەی وا خواردەمەنی هەمبار دەکەن.

۳- بۆ ئەوەی ئەرکی وەکۆکردنی گەنم خێرایی پێ بدرێ، [ئوستاندار] نیازی وایە ژمارەیەك کاربەدەستی خراپی ئیدارەی ماڵیە لەسەر کار لابەرێت. سەرۆك [ی ئیدارەکە]، پێشتر لەلایەن راوێژکاری ئەمەریکییەوە دەرکراوە.

٤- ٦۰۰ سەربازی ئێرانی نێردراونەتە میاندواو، تا پارێزگاری لە کارخانەی پاڵاوتنی قەند لە مەترسی هێرشی کوردان بکەن.

FO٣٧١/٣٥٠٩٢١

ئانكارا

١٣ی جانیوەری ١٩٤٣

قۆماندانی میسیۆنی ئاسایشی بریتانیا

بابەت: کێشەی کورد

ئەوانەی خوارەوە، کورتکراوەی راپۆرتی "ه. ویتاڵ" *ن لە قامیشلیەوە.

مەئمورییەتی کاپیتەن ویتاڵ تا ئێستا ئەوە بووە کە حەکیمانە لەگەڵ کورد بجوولێتەوە و لەژوور هەموو شتێکەوە، لە سیاسەت دووری بکات.

هەرچۆنێك بێت، من هەست دەکەم کاپیتەن ویتاڵ لێزانی و داوەرییەکی وا بەڕێ وجێی هەیە و شوێنێکی وەها قورس و قایمی لە قامیشلیەوە و ئالقەکانی فەرەنسی بۆ خۆی گرتووە، کە ئەگەر زانیاری زیاتر لەمەڕ کێشەی کورد پێویست بێت، واهەیە بتوانێ پوختەیەکی هەمەلایەنە ئاراستە بکات. دەکرێ داواتان لێ بکەم کە ئەگەر راپۆرتەکەتان پێ باش بێت، ئەوا لە عەینی کاتدا فەرمان یاخود پرسیارنامەیەك بۆ رێنومایکردنی کاپیتەن ویتاڵ بنێرن.

"من چاوم بە ژمارەیەکی زۆری کورد کەوتووە - یا زیاتر ئەوان بۆ پیرۆزبایی جەژن هاتوونەتە چاوپێکەوتنم، بەڵام لە وتووێژدا، قسە درێژ دەکەنەوە. بەگوێرەی فەرمانەکانی رابوردوو، من زۆر سەبارەت بە سیاسەت نەدواوم و لایەنی باس و خواسەکانم نەرم کردۆتەوە، بەڵام گەیشتوومەتە تێگەیشتنێکی گشتی کە، چرا رێنوێنەکان بەتەواوەتی وا نیشان دەدەن کە هاوپەیمانان شەڕ

دەبەنەوە و ئەوانیش [کوردان] سیاسەتی خۆیان بەگوێرەی ئەو ئاکامە دیاری دەکەن. ئەوان دەبینن کە دوژمنایەتیکردنی تورکیا لەگەڵ بەرنامەی گشتی بابەتەکاندا یەك ناگرێتەوە و، رووناکبیرترین و خوێندەوارترینیان وەك دوکتۆر "ئەحمەد نافیز" لام وایە تێگەیشتبێتن کە کێشەی سەربەخۆیی کورد یەکجار ئالۆزە و ئەوان ناتوانن بەتەنیایی لە جیهاندا هەنگاو بنێن.

وا وێدەچێ کە بە چاوێکی تیژ و هوشیارانەوە بڕواننە پێشڕەوتی رووداوەکان و، یەکێ لەوان لای وایە کە رێگای سەربەخۆییان گەلێك دوورودرێژ بووە و، دەبوایە لەرێگەی ئاڵوگۆڕەوە پێی بگەن نەك بە شێوەی شۆڕشگێڕانە. ئەوان هەروەها پێیان گوتم کە ئەوەی ئێستا بیانەوێ، بریتیە لەوەی کە ناسنامەی جیاوازی رەگەزی خۆیان بە دەستلێنەدراوی بهێڵنەوە و ئیجازەیان پێ بدرێت کە زمانو تایبەتمەندییە نەتەوایەتیەکانی خۆیان پەرە پێبدەن.

من گەلێکم گازندە لەمەڕ جیاوازی عەشیرەیی لێ بیستوون، کە کۆسپی رێگای یەکگرتنە. کوردێك گوتی بە بڕوای ئەو یەکەم کاری پێویست ئەوەیە خۆ لەچنگ ئاغاوات رزگار بکەن کە هۆزەکان بە نەزانی رادەگرن بۆ ئەوەی زیاتریان بچەوسێننەوە. گەرچی گومان لەوەدا نییە کە هەموو کەس بەتایبەت لێرە لە سووریا لە دڵەوە دوژمنی تورکانە و بیستوومە کە دەڵێن کوردی تورکیا کە لە شارەکان دەژین، رێز لە بەرهەمەکانی ئەو خوێندن و یاسا و نەزمە دەگرن کە ئێستا هەیانە(؟).

من خۆم لام وایە تورکەکان هەڵەیەکی یەکجار گەورە دەکەن بەوەی کە بزووتنەوەی کورد ناقۆزنەوە. ئینجا لەجیاتی ئەوەی عونسورێکی بەهێز و سەلامەتیان لەگەڵ بێت، برینێکی هەمیشە خوێناوییان دەبێت کە کوردی سەرسنوورەکانی رۆژهەڵاتیانە - گەرچی زۆریش هۆشمەند نەبن. هەرواش دەقەومێت ئەگەر [کورد] لە چوارچێوەی بیری ئێستادا بهێڵرێتەوە. هەروەها لە روانگەی کوردەوە، هەست دەکەم، تەنیا رێگەی چارەسەری داهاتوویان پێوەندی دۆستانە لەگەڵ تورکیایە و پێکهاتن لەسەر کاری هاوبەش بۆ ئامانجی هاوبەشە یاخود بنیاتنانی کۆمارێکی ئەرمەنی - کوردی لەژێر حیمایەتی رووسیادا. ئەوان لەوە لێکدابڕاوترن کە بتوانن بەبێ پارێزگاریی هێزێکی گەورەتر، لەپشت یەکتر بوەستن، بۆ هێزە ئۆروپییەکانیش ئەستەمە بتوانن ئەو پارێزگارییەیان لێ بکەن.

هەرچۆنێك بێت، ئەوە زۆر دوور دەنوێنێت و بۆ ئێستا، کورد لەوە دەچێ بڕیاری دابێت خۆی بە کالیسکەی بەختی ئێمەوە هەڵواسێت. گەرچی دەبێ عادەتی رۆژهەڵاتیش حیسابی بۆ بکرێت کە هەڵوەدای هێزی سەرکەوتوون. ئەگەر ئاڵمانیەکان بە سەرکەوتوویی تورکیایان تێپەڕ بکردایە، وا هەبوو کورد هەوای قەوانی ئێستای خۆی بگۆڕیایە!"

لەگەڵ ئەم نامەیەدا کۆپی راپۆرتێکی پێشوو لەمەڕ کوردتان بۆ دەنێرین. جێگەی داخە کە پێشتر راپۆرتەکەتان بۆ نەنێرراوە [راپۆرتەکەی لەگەڵ نییە، وەرگێڕ]

قوماندانی میسیۆنی ئاسایشی بریتانیا.
H. Whittall (١

FO٣٧١/٣٥٠٩٢-١٨٩٥٨
بۆ وەزارەتی دەرەوەی (باڵوێزخانەی) بەغدا
٥ی فیبرەوەری ١٩٤٣

هەڵبژاردەی نامەی ٢٢ی جانیوەری ١٩٤٣ی هـ. ب. م

کۆنسوولی گشتی، تەورێز

"کۆنسوولی گشتی سۆڤیەت ئەمڕۆ هاتە چاوپێکەوتنی من و گوتی: محەمەد[١] ئەحمەد ئۆغڵو و عەلی مستەفا ئۆغڵو ـ دوو کورد لە هۆزێك کە ئەو بە "شەهربازاڕلو" ناوی برد، لە دووهەمی مانگی نوڤامبردا، لە هەندێ کاربەدەستی حکوومی رووس نزیك بوونەتەوە و خۆیان وا ناساندووە کە هاتبێتن بۆ بەڕێوەبردنی خواستی کۆمیتەیەکی کوردی لە سلێمانی. مەئمووریيەتیان بەڕواڵەت بریتی بووە لەوەی کە رایبگەیێنن چەند هەزار شەڕکەری کورد ئامادەن یارمەتی رووسەکان بدەن.

هەواڵ دراوە کە لەماوەی وتووێژەکەدا، کوردەکان گوتوویانە لە سیاسەتی ئینگلیز نارازین. مستەر "کۆتزنیترۆڤ" [٢] دیعایەی ئەوەی کرد کە هەر ئەوەندەی کە نوێنەرانی سۆڤیەت گوێیان لە باسی ناڕەزایی لە ئینگلیز بووە،

---

[١] محەمەد ئەحمەد و عەلی مستەفای شارباژێڕی کێن؟ تۆ بڵێی پێوەندیان بە حزبی هیواوە نەبووبێت! وەرگێڕ.

[٢] MR. Kutznetzov

کۆتاییان بە وتووێژەکە هێناوە و بە کوردەکانیشیان گوتووە سوپای سۆڤیەت تا ئەو رادەیە بەهێزە کە هەموو ئەرك و کاری بەبێ یارمەتی [لاوەکی] بەڕێوە دەبات و بۆیەش پێویستیان بە خزمەتی ئەوان نییە."

FO٣٧١/٣٥٠٩٢/١٥٠٩٥٣

١٩ی ئاپریلی ١٩٤٣

ئێران ـ نهێنی

لە "سێر ر. بولارد" [باڵوێزی بریتانیا لە تاران]ـەوە بۆ جەنابی ئیدەن [وەزیری دەرەوەی بریتانیا]

نوێنەری ئەعلا حەزرەتی شا، ڕێزی خۆی پێشکەش بە سکرتێری یەکەمی دەوڵەتی ئەعلا حەزرەتی شا لە کاروباری دەرەوە دەکات و شانازی هەیە لەگەڵ نامەکەیدا، نوسخەی نامەی کۆنسوولیەتی گشتی [بریتانیا] لە تەورێز (ژمارە ٧) تان بۆ بنێرێ، کە بریتییە لە ڕاپۆرتی کۆنسوول "ئوگادێن" لەمەڕ سەردانی ئەم دواییەی شاری ورمێ.

تاران ـ ٣٠ی مارچی ١٩٤٣

[ڕاپۆرتەکە سەرجەم ٧ لاپەڕەیە و زۆر لایەنی سیاسی و کۆمەڵایەتی شاری ورمێ و ئازەربایجانی گرتۆتە بەر: ئەرتەشی ئێران، ئەرتەشی رووس، کورد و ئاسایش، بارودۆخی خەڵە و خەرمان، پڕوپاگەندەی سیاسی و... من لێرەدا، تەنیا پاراگرافی ژمارە ١، ٢، ٣ تەرجەمە دەکەمەوە کە نزیکەی دوو لاپەڕە و نیوی ڕاپۆرتەکەی گرتۆتەوە و باسی مەسەلەی کورد دەکات. وەرگێڕ]

پاشکۆ

لە کۆنسوولی گشتی "ئورکیهارت"ـەوە بۆ سێر ر. بولارد لە تاران

تەورێز، ٢٠ی مارچی ١٩٤٣

١ـ شانازیم هەیە بەوەی راپۆرتی جەنابی "ئوگدێن" جێگری کۆنسوول لەمەڕ سەردانی ئەم دواییەی ورمێتان بۆ دەنێرم.

٢ـ جەنابی "ئوگدێن" تووشی ناڕەحەتی هاتووە بۆ سەفەرکردن بە قەتار و پاپۆڕی سەرگۆل [ی ورمێ]، بەتایبەت لەم وەرزەی ساڵدا، بەڵام بەبڕوای من سەفەرەکە، بایەخی ئەو زەحمەتانەی هەبوە و پێشنیار دەکەم ئەو سەفەرە، لەکۆتایی مانگی ئاپریلیشدا دووپات بێتەوە، ئەویش بۆ ئەوەی زانیاریمان لەسەر هێرشکاریی کوردەکان هەبێت، کە دوور نییە دەست پێبکات.

٣ـ راپۆرتی جەنابی "ئۆگدێن" وێنەیەکتان بۆ دەکێشێ کە گەلێك بۆمان ئاشنایە، باخێکی پڕ پیتو بەرەکەت، کە بەدرێژایی بەری رۆژئاوای گۆلی ورمێ کشاوەو ئاوالّەیە بۆ بانگهێشتنی کوردی برسیی چیایی. ئێرانییەکان دەیانەوێ پێگەی جەندرمەی خۆیان سەرلەنوێ دامەزرێننەوە و بەهێزیان بکەن، بەڵام رووسەکان نە لەگەڵ ئەو ژمارە پێگەیەی کە ئێرانییەکان دەیانەوێ، موافەقەت دەکەن، نە لەو بنکانەشدا کە ئیجازەیان دەدەن، دەهێڵن جەندرمەیەکی ئەوتۆیان تێدا بێت. بەم پێیە تاقمێکی وەها لاواز، لەلایەن کوردەکانەوە یا راو دەنرێن یاخود لەناودەچن، ئەو کوردانەی بەئاشکرا ئەمساڵیش وەك پار لێبڕاون و دەڵێن جەندرمە نابێ جارێکی دیکە، لەناویاندا پێگە دابمەزرێنێت.

ر. و. ئورکیهارت

[پاراگرافی ٤، ٥، ٦ پێوەندییەکی ئەوتۆیان بەکوردەوە نییەو تەرجەمە نەکران ـ وەرگێڕ]

زیادکراوی پاشکۆ

یادداشت

من لە ڕۆژی ٢٦ی فەبریوەریدا، تەورێزم بەجێهێشت و بە قـەتار چـووم بۆ ورمێ. لە سەعات ٥ و نیوی بەیانی [ڕۆژی ٢٧] دا، گەیشتمەجێ.

٦ـ کوردو ئاسایش

هۆیـەکی زۆر بەدەسـتەوەیە بـۆ ئـەوەی بـاوەڕ بێـنین بـەوەی کـورد ئەوەندەی دەتوانن خۆیان چەکدار دەکەن. بە نرخی یـەکجار گـران و بـەو پارەیەی وا لە حاسڵی گـەنمی پـار کەوتۆتـە دەسـتیان، چـەك دەکـڕن. وا دەردەکەوێ کە لە هەموو ئازەربایجانی ڕۆژئاوادا، ترسـێك نیـشتبێتە سـەر دڵی وەرزێڕان، نەکا ڕووداوەکانی پار دووپات ببنەوە. هیچ شتێك نـەکراوە و نەگوتراوە بۆ ئەوەی ترسەکەیان رامـاڵرێ، ڕووداوەکـانی ئـەم دوایییـەش (کە دواتر باسیان دەکرێ)، یارمەتی باشتربوونی بارودۆخەکەیان نەداوە.

وەڵامی مەسەلەکەش، لەلای ڕووسـەکانە. ئێرانییـەکان پاڵیـان لـێداوەتەوە و، هەرچەشنە عـەیب و ناتەواوییـەك بێتـە پێـشەوە، دەڵـێن "مـن چـبکەم ؟". ڕووسەکانیش بەو قسە بێبناغەیە وەڵامیان دەدەنەوە کە کاری ئەوانیش نییـە. بەڵام ئەو "دەست شۆردنەوە" دوولایەنییە، چارەسەری مەسەلەکە ناکـات. مـن دوای پێوەندی گرتن لەگەڵ کاربەدەستی ئێرانـی و ڕووسـی لـە ورمـێ، هەسـت

بەوە دەکەم رووسەکان بەبێ هیچ چەشنە سیاسەتێك هاتوونە ئەم وڵاتەوە و خۆیان تووشی تەنگوچەڵەمەیەکی دڵتەزێن کردووە.

بیر و بۆچوونی رووسەکان لە سەرەتادا ئەوە بوو ئێرانییەکان هیچ چەشنە یارمەتییەکیان نادەن، بەڵام کورد کە توندوتیژ دژ بە ئێرانییەکان دەوەستن، رەنگە ئەم کارە بکەن، بەم بۆنەوە هەوڵیان دا لەگەڵ کورد ببن بە دۆست و، تەنانەت تا ئەو شوێنە چوونە پێشەوە کە چەکداریشیان کردن. لەبەر ئەوەی کاروبار لە "قەوقاز" بۆ رووسەکان باش چووە پێشەوە، کوردەکان بەشێوەیەکی سروشتی و گەلێکیش توندوتیژ، بوون بە لایەنگریان. بەڵام ئەگەر ئاڵمانییەکان سەرکەوتبایەن و لە قەوقازەوە چووبانە ناو ئێران، دڵنیام رووسەکان چاویان بە چەکی خۆیان دەکەوت کە لەلایەن هەر ئەو کوردانەوە کە دیمەنی تاڵان و برۆی زۆریان لەبەرچاو دەکرایەوە، دژ بەخۆیان بەکار دەهێنرا.

هەرچۆنێك بێت، رووسەکان کە ئەم سەرەتاییەیان بۆ کورد دامەزراند، وەك کەسێکی شکستخواردوو دێنە پێش چاو کە دۆستێکی ماندووی بەگۆنگەڵیان هەیە. "م. ماکسیمۆڤ" کۆنسوولی رووس لە ورمێ، وێدەچێ رێز لە پێویستییەکانی هێدیکردنەوەی بارودۆخ لە ئازەربایجانی رۆژئاوا و بەرهەمهێنانی رادەیەکی زۆری خواردەمەنی و خەلە بگرێ.

ماکسیمۆڤ لە چەند دەرفەتێکدا، یارمەتی کاربەدەستانی ئێرانی لەپێناو راگرتنی کوردەکان لەسەر نەزم و نەسەق داوە و، گومانێکی کەم لەوەدا هەیە کە ئەم هاوکاریکردنەی ماکسیمۆڤ لەگەڵ ئێرانییەکان

شوێنێکی ئەخلاقیی گرینگ لەسەر کورد دابنێت، گەرچی رووسەکان بەئاشکرا نایانەوێ دەستی ئێرانییەکان ئاواڵە بهێڵنەوە (کە دوور نییە هۆیەکەشی هەر ئەوە بێت وا دەیانەوێ پێشینەیەکی باشیان وەك "پارێزەر"ی کورد هەبێت)، بەڵام من لام وانییە رووسەکان کارێکی لەوە زیاتر بکەن کە داوا لە کورد بکەن ژانەسەر نەخولقێنن.

جێگری کۆنسوولی تورکیا لە ورمێ، بە پێچەوانەی ئەم بۆچوونە بیر دەکاتەوە. ناوبراو لە پرۆپێستدا باسی کردەوەی دوو رووسی دەکرد کە بە کوردی قسە دەکەن و، دەیگوت ناویان "یۆسفۆڤ» و «جەعفەرۆڤ» بووە کە بەگوێرەی قسەی ئەو، دایم لەناو کورداندا هاتوچۆیانە. هەروەها دەیگوت گومانی هەیە کۆنسوولی سۆڤیەت خۆی ئاگاداری کردەوەی ئەو دوو کەسە بێت، لەکاتێکدا ئەو ئیمکانەش کە رووسەکان هێندێ پیلانیان لەژێر سەردا بێت ناتوانرێ بەتەواوی بدرێتە دواوە.

وا دیارە، لانیکەم ئەوەش گونجاو بێت کە ئەو جاسووسانە زیانبەخشتر نەبن لەو ئەفسەرە سیاسییانەی خۆمان لە کوردستانی عیراق و ئیشوکاریان بریتی بێت لە ئاگادارکردنەوەی دەسەڵاتداریەتی رووس لە هەڵسوکەوتی کوردەکان. هەرچۆنێك بێت، رووسەکان گومانێکی کەمورزۆریان لە ئێمە هەیە و، ئەوەش بە شتێکدا دەردەکەوێت کە کوردێکی هێدی و هێمنی دانیشتووی ورمێیان بە ناوی "محەمەد سەدیق" گرت و لەو ناوچەیەی کە رووسی تێدا نیشتەجێن، دەریان کرد. ئەو گومانەی کە ئەو کەسە، "جاسووسی بریتانیا" بێت، بەرواڵەت لەو راستییە سەری هەڵداوە کە ناوبراو، کوڕی کوردێکی

عیراقییــە، گــەلێك خوێنــدەوارە و یــەك لــە پــسپۆڕپیەكانی بریتییــە لــەوەی شارەزاییەكی باشی لە زمانی ئینگلیزیدا هەیە.

جێگــری كۆنــسوولی توركیــا، ئێــستاش هــەر زۆر بــە مەســەلەی بــەردەوامبوونی هێرشــی كــوردانی چــەكدار لەدرێـژایی ســنووری توركیـاوە خەریكە و دەڵێ كاربەدەستێكی تورك لە ناوچەی سەرسنوور نووسـیویە و گوتوویەتی خەڵك بەتونـدی ســەبر و تاقــەتیان لەدەسـت دەدەن و ئەگـەر هێرشەكان رانەگیرێن، مەترسی ئەوەی هەیە خەڵكەكە لە دەسەڵاتی ئێمـە بچنە دەرەوە و بۆ تۆڵەسەندنەوە، بچنە ناو خـاكی ئێرانـەوە. نـاوبراو نـە خــەمی چارەنووســی كــورد دەخــوات و نــەبیر لــە شــوێندانــانی هێرشــەكە لەسەر پێوەندیی نێوان توركیا و ئێران دەكاتەوە.

لەوە دەترسێ ئەگەر تاقمە چەكدارە توركەكان سـنوور ببڕن، وا هەیـە سووك و هاسان بكەونە شەڕی لەشكری سۆڤیەتەوە رووداوێك كە دەبێ بە هەموو قیمەتێك بەری لـێبگیرێ. جێگری كۆنسوول لەكۆتاییـدا پێـی گـوتم هێزەكــانی تــورك لەســەر ســنوور، لــە بــەهاردا تــا رادەیــەكی زۆر بــەهێز دەكرێن. پێویستە ئەو هیوایە هەبێت كە رووسـەكان لـەم جموجۆڵانـەوە و هۆگــەلێك كــە كارەكــەیان پێویــست كــردووە، ئاگــادار بكرێنــەوە، دەنـا بێگومان بیر لە ئەنگێزەی نهێنی دیكە دەكەنەوە.

لــە هێرشــی ئــەم دواییانــەی كــورد [ی ئێـران] بـۆ سـەر خـاكی توركـان، كوردەكــان ١٠٠٠ ســەر مــەڕیان لەگــەڵ خۆیــان هێنــاوە و رووســەكانیش ٢٠٠ سەریان پێـبڕاوە كـە داویاننەتـەوە بـە جێگـری كۆنـسوولی [ی توركیـا]. نـاوی

هێرشکەرەکانیشیان پێداوە، بەڵام دەڵێن ناتوانن بیانگرن. تورك، ئەم روانگەیە بە "نەویستن" واتا دەکاتەوە نەك بە "نەتوانین". هەروەها جێگری کۆنسوول، سەرقاڵی ئەو مەسەلەیە کە هەر کات هەوا دەرفەتی پێبدات، نزیکەی ٥٠ ماڵ تورك کە وا چەند ساڵە لە ئازەربایجان دەژین و لەبەر ترسی کوردان ناوێرن بگەڕێنەوە شوێنەکانیان، بۆ تورکیایان بگێڕێتەوە.

من هەستی ئەوەم کرد جێگری کۆنسوولی تورکیا زیادلەئەندازە جەخت دەکاتە سەر خراپبوونی دۆزی ناوچەکە، بەڵام لام وایە مافی خۆی بێت و پێویستە ئەوە بسەلمێنێت کە هەر کەس بۆ ماوەیەکی زۆر لە ورمێدا بژی، ناچار وای لێدێت کاروباری کەمبایەخی ناوچەیی وەك مەسەلەیەکی گرینگی نێونەتەوەیی ببینێت.

بێگومان نەشات بەگ کەسێکی بە جەربەزەو هەرەکەیەو، بێنەرێکی لاوەکی پێی گوتم کاتی کۆنسوولی پێشووی تورك لە ورمێ بوو، ئەو وەك واگۆن دەچوو و نەشات بەگ وەك لۆکۆمۆتیو. شك لەوەدا نییە وەك خۆم بینیم، دەستی بەسەر حاکم [ی ورمێ]دا دەڕوات. بەڵام لەرێگەی ئەم تاکتیکانەوە کوێ بەهیچ ناگات. ناوبراو، ئێرانییەکان - بەهۆی خراپی و کەمکارییانەوە، بە کەم دەژمێرێ و بە خۆمی گوت پێویستە دوای شەڕ [یاسای] "کاپیتۆلاسیۆن" دامەزرێتەوە.

من لام وایە ئەوە روانگەی خۆی بێت بەتەنیا و، هیوادارم وا بێ پێچوپەنا خۆی بە هاوڕێ سۆڤیەتەکەی خۆی نەناساندبێت. "نەشات بەگ" خۆی داستانێکی بۆ گێڕامەوە کە دەیگوت راستەوخۆ لە

ئەفسەرێکی ئێرانی بیستووە. ئەفسەرەکە، قوماندانی هێڵێکی بەرگری بووە لە سەردەمی هێرشی رووسەکاندا بۆ سەر ئازەربایجانی رۆژئاوا. هێڵەکە، پێکهاتبوو لە دوو خەندەکی هاوتەریبی یەکتر، کە دوهەمیان بە فاسیلەیەکی زۆر، کەوتبوە پشت ئەوی دیکەیانەوە. ئەفسەرەکە، ١٠ ریاڵی لە هەرکام لە پیاوەکانی خۆی سەندبوو، بۆ ئەوەی لە هێڵی دووهەمیان دابنێ. کاتێ رووسەکان گەیشتنێ دیارە لەمێژبوو ئەفسەرەکە بەرەو تاران رێ کەوتبوو. کەسێکی ئەوتۆ، ئاشکرایە هەموو شەرت و مەرجێکی تێدایە ببێ بە جەنەراڵ [ی ئێرانی].

جیا لە مەسەلەی هێرشی کوردان بۆ سەر خاکی تورکیا، لەماوەی مانەوەمدا لە ورمێ، دوو رووداوی گرینگ رووی دا:

لە ٢١ی فەبریوەری [١٩٤٣]دا، جەندرمەو کوردەکانی ئیبراهیم بەگی شکاك پێکیاندا دا، جەندرمەکان لەسەر جادەی سەرەکی سەڵماس ورمێ لە شوێنێکدا کە چیاکان لەنزیك گۆلی ورمێ نزم دەبنەوە، چوونە مەتەرێزەوە. سێ جەندرمەو سێ کورد کوژران. کۆلۆنێل مەهین ئەفسەری فەرماندەی هێزەکانی ئێرانی لە ورمێ و کۆنسوولی رووس پێکەوە چوون بۆ چاوپێکەوتنی ئیبراهیم بەگی شکاك کە خۆی وا نیشان دەدا ئاگای لە رووداوەکە نییە، کارێکی ئەوتۆیان پێنەکرا. بەلام بەشداریکردنی کۆنسوولی رووس لە وتووێژەکاندا بەگشتی وای دەگەیاند کە رەزامەندییەك بووبێت بۆ ئەوەی تەکانێکی توند و ناخۆش بە ئیبراهیم بەگ بدرێت.

مێــژووی ڕووداوەکــە، دەگەڕێتــەوە بــۆ زۆر پــێش ئێــستا. ماوەیــەك لەوەپێش "زێڕۆ"ی ناسراو، کە "هەکاری"یەکی عیراقییە و خـاوەنی هـیچ گرینگایەتییەك نییـە، هاتـە ئێـرانو لـە گونـدی کووکیـای ملّکـی کۆلـۆنێلّ ئەفشاردا، نیشتەجێ بوو. ناوبراو ئەفسەرێکی ئێرانییەو دەلـێن ئێـستا لـە تارانە. زێڕۆ خۆی لەگەلّ ڕووسەکان ڕێکخست و ئیجازەی مانەوەی پێـدرا. ئینجا هێندێ لە هۆزەکەی خـۆی لـە عیراقـەوە هێنـا و نازنـاوی "بـەگ"ی بەخۆیەوە بەست. بنکەی جەندرمەی ئێرانی لـە ناوچـەکەی ئـەودا نـەبوو. بەلاّم هیچ ڕێگری و دزییەك لە ملّکی ئەودا نەدەبینرا. جـا هـەر ئەوەنـدەی ئێرانیەکان ویستیان بنکەیەك و بەهەلّکەوت تاقـە مـەنزلّێکی نێـو ڕێگـا لـە خاکی ئەودا دابمەزرێنن ـ چونکە دوو بنکەی دەوروبەری شوێنەکە لەیەکتر دوور بوون، ئیـبراهیم تووشـی ئیرەیـی هـات و بڕیـاری دا نابـێ لـە زێـڕۆی تازەپێگەیشتوو ناخۆشەویستتر بێت. ئینجـا دزیـی بـچووك بـچووك لەسـەر جادەکە دەستی پێکرد ـ ئەو جادەیەی وا پێش هاتنی جەندرمە، ئاشتی و ئاسایشتی زۆر بالّی بەسەردا کێشابوو، ئەم باروخەش بە پێکـدادانی ڕۆژی ٢١ی فەبریوەری گەیشتە لوتکەی خۆی.

ڕووداوی دووهــەم لــە ڕۆژی یەکـشەمەی شەشــی مــارچ [ی ١٩٤٣]دا، ڕووی دا، کاتێ کـە کـورد و ئاسـۆری گونـدی نـازلوو [ی ورمــێ]، پێکـەوە هێرشیان کردە سـەر بنکەیـەکی تـازە دامـەزراو، کـە تـەنیا دوو جەندرمـە پارێزگارییان لێدەکرد. ئاغای گوندەکە، حەسەن بەگی هەنارە وا ناسـراوە کە مرۆڤێکی خراپی بەدناو بێـت و ڕێبـەری هێرشـکەرەکانیش بـرازای ئـەو

بوو. لەو دوو جەندرمەیە یەکێکیان بریندار کرا و ئەوی دیکەیان خۆی بەدەستەوە دا. کوردەکان خەریك بوون بریندارەکە لەناو بەفردا بەجێبێڵن کە ناڕەزایی نواند و پێی گوتن ئەرکی سەر شانیانە پارێزگاریی زیندانییەکەیان بکەن، ئەوانیش نایانە پاڵ دیوارێك و زۆر لەسەرەخۆ تەقەیان لێکرد. هێزی یارمەتیدەری جەندرمەش لەلایەن کوردەکانەوە پاشەکشەیان پێکرا و دوو کەسیان لەدەست دا. ڕۆژی ١٧ی مارچ [ی ١٩٤٣]، ئەفسەری فەرماندەری ئەرتەشی ئێران لە ورمێ، هاوڕێ لەگەڵ سەرۆکی جەندرمەری و کۆنسوول و ژمارەیەك ئەفسەری رووس، چوون بۆ نازلوو. کوردێکی زۆر گیران، بەڵام بەشوێنیدا بەرەڵا کران. دەگوترێ کۆنسوولی رووس پێی گوتوون پێویستە بنکەیەکی جەندرمەیان هەبێت، چ پێیان خۆش بێت، چ نەبێت. هەر ئاژاوەیەکی دیکەش، بەتوندی وەڵام دەدرێتەوە. دەگوترێ بارودۆخەکە ئێستا ئاساییە.

لە چیاکانی لای باشووری ڕۆژئاوای ورمێ، نووری بەگ هێشتا هەر سەرۆکە. لەم دواییەدا، ئێرانییەکان ویستیان بنکەیەکی جەندرمە لە ئوشنۆئاباد دابنێن، بەڵام نووری بەگ هێندێ چەکداری خۆی نارد بۆ ئەوەی پێش بە کارەکە بگرن. ناوبراو بێ خوێنڕشتن سەرکەوت و پرۆژەکە وەستێندرا. هەروەها دەگوترێ نووری بەگ سێ ئەرمەنی هەن کە لە مەرکەزەکەی واتە "ئەنبی" کاری بۆ دەکەن و فیشەك و قومبەلەی بۆ دروست دەکەن.

رووداوێکی دیکە، چەند حەوتوو لەمەوپێش لە گوندی "بەربەڕوود" رووی دا، کە گرینگایەتیی سیاسی نەبوو و تێیدا ئەرمەنییەکی گەنج ـ کە پێشینەی خراپی هەیە، دەستی کرد بە کۆکردنەوەی یارمەتی لەنێوان ئەرمەنییەکاندا بۆ تانگێکی ئەرتەشی رووس! لە ماڵێکدا، ١٦ تمەنی ماڵەکەی دایە دواوەو داوای ٢٠ تمەنی کرد. لەکاتێکدا خەریکی هێرشکردنە سەر خاوەن ماڵ بوو، کوڕی کابرا گەیشتێ و ویستی بە شەنەیەك لە ماڵ وەدری بنێ. لەئاکامدا ئەرمەنییەکە دەمانچەیەکی دەرهێنا و تەقەی لە کوڕەکە کرد و کوشتنی، ئینجا هەڵاتە شاخی. دەگوترێ کۆنسوولی رووس دەستووری داوە پیاوکوژەکە بگیرێ و بدرێتە دەست عەدالەت.

ئاکامی قسەکانم: رای گشتی ئەوەیە ئەگەر رووسەکان نیشان بدەن کە لێیان قەبووڵ ناکەن، کوردەکان تالان و برۆی پارەکە دووپات ناکەنەوە. وەك رووسەکان، بەتایبەت م. ماکسیمۆڤ لەم دواییەدا، بەرەیەکی قایمتریان بەرانبەر بە کوردەکان گرتووە، ترسێکی کەمتر هەیە لەوەی شەڕ لەنێوان کورد و جەندرمەی ئێرانی بقەومێت. بەڵام ئەگەر چاو لە داهاتوویەکی دوورتر بکەین، کۆمەڵگای مەسیحی ورمێ لەوە دەترسێ ئەگەر پێش ئەوەی ئەرتەشی ئێران بەتەواوەتی بەهێز بکرێن و ئاسایشی گشتی بپارێزن، رووسەکان ناوچەکە بەجێبێڵێن، کورد پشت دەکەنە مێژوو و وەك گورگی سەر ئاغەڵ دێنە خوارەوە.

تاقە پێشنیارێکی بنەڕەتی بۆ هاتنەدەر لەم گیروگرفتەم لە "فەرماندە کەماڵ" سەرەکی جەندرمە ئێرانییەکان ژنەفت. ناوبراو گوتی باشترین

چارەسەر ئەوەیە پەیمانی ئێستای ئینگلیس - رووس - ئێران هەڵوەشێتەوە و ئێرانییەکان لەدژی "میحوەر"[1] شەڕ ڕابگەیەنن‌و بەم شێوەیە، لەجیاتی هاوپەیمانی بێکردەوە، ببن بە لایەنێکی هەڵسوڕاوی چالاك. لە حاڵەتێکی ئەوتۆدا، رووسەکان - بە بڕوای ئەو، ناتوانن دژ بە ئامادەیی ئەرتەشی ئێران لە ئازەربایجانی رۆژئاوادا هەڵوێست بگرن، کە بیەوێ خۆی بەهێز بکات بۆ ئەوەی بتوانێ لەبەرانبەر کوردەکاندا بوەستێ.

ناوبراو ئەوەشی لێ زیادکرد و گوتی زۆرێك لە ئەفسەرانی ئەرتەشی ئێران هەمان بۆچوونیان هەیە. رەنگە ئەو بۆچوونە راست بێت، بەڵام ئەگەر وابێت، من گومانم لەوەدا هەیە سەرکەوتنێك بێت بۆ پێشڕەویکردنی رووسەکان و خواستێك بێت لە شوێنی خۆیدا و ئەم گۆڕانکارییەی پێکهێنابێت. وا هەیە رووسەکان چاوەڕوانی ئەوە بن، پێشنیارێکی ئەوتۆیان زۆر لەسەرەخۆتر، ئاڕاستە بکرێت.

---

[1] مەبەست بەرەی ئاڵمان‌و ئیتالیاو ژاپۆن‌و هەروەها عوسمانیە لەبەرانبەر هێزە هاوپەیمانەکان (ئینگلیس، فەڕەنسە، سۆڤیەت، ئەمریکاو... تاد).

Fo٣٧١/٤٠١٧٣/١٣٩٧٨

نوسخەی یادداشتێکی خانم ئـ . ك. س. لەمبتۆن ـ
ئاتاشە (راسپێراوی) چاپەمەنی باڵوێزخانەی بریتانیا لە تاران
١٣ی سێپتەمبەری ١٩٤٤

پێوەندیی کورد لەگەڵ رووس

ماوەیەك لەمەوپێش، بۆ ئەوەی لەتەورێزەوە بە رێگای میاندواو، مەهاباد، سەقزو سنەدا، بچم بۆ کرماشان، بەناو بەشێك لە ئازەربایجان و کوردستاندا تێپەڕیم. هێڵی جیاکەرەوەی نێوان ناوچەی ئێرانی و ناوچەی رووسی، شوێنێك بوو لەنێوان میاندواو و سەقز[١]. دوابنکەی چاوەدێری ئەرتەشی رووس لە میاندواو بوو، سەرباز و جەندرمە و پۆلیسی ئێرانی لە سەقز دەبیندران. ناوچە رووسییەکان لە دەرەوەی تەورێزەوە تا میاندواو و مەهاباد، بە شار و گوندەوە پڕ بوون لە چەکداری تەیاری کورد. من هیچ جەندرمە یان پۆلیسی ئێرانیم چاو پێنەکەوت.

---

[١] ئەو هێڵە، لە گوندی سەرا . نیوە رێگەی بۆکان و سەقز، ناوچەی دەسەڵاتداریەتی کورد و ئێرانییەکانی لێك جیادەکردەوە. (وەرگێڕ)

لەگەڵ ژمارەیەك لە كوردی ناوچەكەدا قسەم كرد، هەموویان لەناخی دڵەوە لە سەربەخۆیی كوردستان دەدوان. یەكیان، بازرگانێك بوو لە میاندوواو كە ئەستەم دەبیندرا سوودێكی راستەوخۆی لە كوردستانێكی سەربەخۆدا وەچنگ بكەوێ، [بەڵام] دەیگوت كوردستانی سەربەخۆ، هەرچەندە هەژاریش بێت و قوربانی لەپێناودا درابێت، دیسان لە بارودۆخی ئێستا هەر باشتر دەبێت. هەر ئەو كەسە دەیگوت كوردستانێكی سەربەخۆی ئەوتۆ، هەڵبەت پێویستی بە راوێژكاریی ماڵی و شتی لەو چەشنە دەبێت.

لە مەهاباد، قازی محەمەد كە كوردێكی خەڵكی ناوچەكە و برای نوێنەری مەڵبەندەكەیە [لە مەجلیسی شۆرای ئێران]، وا دیارە سەرۆكی خاوەن دەسەڵاتی ئەو ناوچەیە بێت. من وام هەست كرد كە لەنزیكەوە پێوەندی لەگەڵ رووسەكاندا هەبێت[2] و هەرچییەكی لەدەست بێت، بۆ بنەبڕكردنی نفووزی كاربەدەستەكانی ئێرانی درێغی ناكات.

چاووڕاو هەیە كە سەرەك هۆزە كوردەكان لەژێر رێبەرایەتی ئەودا، كۆبوونەوەیەكی نهێنیان كردووە[3]. ناوبراو، بەراشكاوی باسی سەركەوتنی خۆی لە راونانی كۆلۆنێل هۆشمەند دەكات كە نێردرابوە مەهاباد بۆ ئەوەی پادگانێكی دەوڵەتیی ئێرانیی لە شارەكەدا بنیات بنێ (هۆشمەند، بەهەڵكەوت،

---

[2] ئەو، واتە قازی محەمەد، یەكێك بوە لەو تاقمە كوردەی وا رووسەكان بانگهێشتنیان كردووە.

[3] دەبێ ئاماژەیەك بێت بەكۆبوونەوەی كۆمەڵەی ژ. ك. (وەرگێڕ)

له سەردەمی رەزا شادا له مەهاباد بووه و پێشینەیەکی خراپی هەیە ــ گەرچی نازانم ئەوەی لەلایەن دوژمنەکانیەوه دراوەته پاڵ یان نا !).

رۆژنامەیـەکی کـوردی کـە دەگـوترێ بـەنهێنی بڵاودەبێتـەوه[٤]، قـازی محەمەد لەچاپی دەدا و بەشداری تێدا هەیە. رۆژنامەکە بەگوێرەی قسەی ئەو، پشتگیری له سەربەخۆیی کوردستان دەکات و لەوه دەچێ وتاری لەسەر کۆمۆنیزمیشی تێدا بنووسرێ.

"میس داڵ"ی نۆروێجی ـ ئەمریکی، که مێردی به کـوردێکی مـەهابادی کردووه و نزیکەی ٢٣ ساڵ لەوێ ژیاوه، پێی گوتم لەوکاتەوه کاربەدەسته ئێرانییەکان بەتەواوەتی لـە مـەهاباد چوونەته دەرەوه، بـارودۆخی شـار، گەڕاوەتەوه دۆخی بیست ساڵ لەمەوپێش.

ڕێگاوبان ـ بەتایبـەت لـەنێوان مـەهاباد و میانـدوودا، هەلومـەرجێکی باشـی نییه و نیشانەیەکی کەم بەدەستەوەیە که هەوڵی چاککردنیان بدرێ. لـە سـەقز بەدواوه، ئیتر جادەکە وەزعێکی باشتری هەیە و هەندێ کاری لەسەر کراوه.

لەنێوان سەقزو کرماشان، جیا له سەرباز و جەندرمە، هیچ چـەکدارێکم چاو پێنەکەوت.

---

[٤] دەبێ گۆڤاری نیشتمان ئۆرگانی کۆمەڵەی ژ. ک. بێت که ژمارەی یەکەمی له مانگی پووشپەڕ (جولای) ی ١٩٤٣ (١٣٢٢ هـ) دەرچـووەو دوا ژمـارەی (ژمـاره ٩) بـه سـێ مانگ پێش سەفەری لەمبتۆن بڵاوببوەوه. رۆژنامـەی کوردسـتان ـ ئۆرگـانی حیزبـی دیمـۆکراتی کوردسـتان ـ سـاڵێك و سـێ مـانگ دوای سـەفەری لـەمبتۆن لـه ١٥ی دیسەمبری ١٩٤٥دا، ژمارەی یەکەمی دەرچووه. (وەرگێڕ)

ئیمزا: ئـ. ك. س. لەمبتۆن

سێر ر. بوللارد (باڵوێزی بریتانیا لە ئێران)
لەتارانەوە بۆ وەزارەتی دەرەوە
٢٩ی سپتەمبەری ١٩٤٤

لە ئەنجامی ئاژاوەنانەوەی " حەمەڕەشید"دا، عەمەلیات لە کوردستانی باشووری [واتە باشووری کوردستانی ئێران]، لەلایەن ئەرتەشی ئێرانەوە دەستی پێ کردووە.

گەرچی "حەمەڕەشید" حاکمی رەسمی "بانە" نەبوو، بەڵام بۆ ماوەیەك دەستەڵاتێکی زۆری پێکەوەنابوو و "مەحموودی کانی سانانی" لە مەریوان پلەیەکی وەك ئەوی هەبوو و بەڕواڵەت، عینوانی "میرئاخوڕی"شی پێ درابوو.

لەم دواییەدا، حەمەڕەشید، "مەحموودی کانانی سانان"ی لە مەریوان وەدەرنا و تێلگەڕافێکی بێئەدەبانەی بۆ حکوومەتی ئێران نارد و تێیدا لەگەڵ حوکمی ئەوان دژایەتی نواند. [بەم کارەش]، هەموو ئەو تێك

گەیشتنەی خستە مەترسییەوە، کە ئاشتی نێوان حکوومەتی ئێران و کوردەکان بۆ ماوەیەك لەسەر بناغەی ئەو داندرابوو.

عەمەلیاتی دژ بە حەمەڕەشید، بەبڕوای من، کارێکی دروستە و بەو مەرجە لەلایەن منەوە پەسند کرا، کە سەرکوتکردنەکە هاوڕێ لەگەڵ تەرحی راستەقینەی ریفۆرمێکدا بەڕێوە بچێ. ئەرتەشی ئێران هەواڵی ئەوەی بڵاوکردۆتەوە کە مەریوانی لەگەڵ زیان گەیاندنی زۆری لایەنگرانی حەمەڕەشید ـ بە کوژراو و ئەسیرەوە، وەرگرتۆتەوە و ئەو هەواڵەش کە، هەوڵی وەدەرنانی حەمەرەشید لەبانەش دەدەن. دەوڵەتی ئێران، داوای لە دەوڵەتی عیراق کردووە ئەگەر هاتو حەمەڕەشید لەوێ پەنای بردنە بەر، بیگرن.

٢ـ ئێمە، نیشانەمان لەلایەن "ئەتاشەی چاپەمەنی" باڵوێزخانەی ئەعلا حەزرەت [شای بریتانیا] وە بەدەستەوەیە، کە کوردی ناوچەی رووس* لە ئێران، بەئاشکرا چەکیان هەلگرتووە و لە سەربەخۆیی دەدوێن. کاربەدەستانی رەسمی ناوچەکە، بەهۆی ئەو راستییەوە بێدەسەڵات ماونەتەوە، کە کاربەدەستانی رووس ئیجازە نادەن ژمارەی پێویست لە ئەرتەشی ئێران بنێردرێنە ورمێ. هەمان شت، سەبارەت بە مەهابادیش راستە و وا دیارە "قازی محەمەد"، مەرکەزی بزووتنەوەی سەربەخۆیی بێت لە کوردستان.

٣ـ هەندێ نیشانە بەدەستەوەن کە کوردی جاف، کاتێ لەم دواییانەدا بۆ لەوەڕاندنی مەڕومالات هاتوونەتە ئێرانەوە، ئەفسەری فەرماندە[ی ئێران]، کە دوایی لەلایەن ئەفسەری فەرماندەی کوردانیشەوە پشتیوانی کراوە، زۆر خراپیان لەگەڵ جوولاوەتەوە.

مـن زۆر جیـددی لەگـەڵ سـەرەك وەزیـر[ی ئێرانـدا] دوام و بەتونـدی داوام لێکرد، بە هەموو ئەفسەرێکی ئێرانـی ـ کـە لەپێوەنـدیی کـورددان، رابگـەیێنیّ هەرچەشـنە هەڵسوکـەوتێکی ناحـەزیان، وا هەیـە لـە هـەموو بەشـێکی ئێـرانو کوردستاندا، رەنگدانەوەیەکی زۆر جیددی هـەبێت، چـۆن ئـەو کەمایەسـییانەی وا دەوڵەتەکــەیان خراپیــان لەگــەڵ دەبزوێتــەوە، بەشــێوەیەکی سروشــتی ئارەزووی ئەوە دەکەن لە لایەنێکی دیکەوە پشتیوانی وەدەست بێنن.

سەرەك وەزیر بەتەواوەتی ئاگاداری حەساسبوونی مەسەلەکەیە، بەڵام بـەرگریکردن لـە دڵرەقـی و چاوچـنۆکی ئەرتەشـی ئێـرانیش بـە کـارێکی هاسان نازانێت. [سەرەك وەزیر] پێشنیاری ئەوە دەکات کـە " فـەهیمی" ــ وەزیـری راوێژکـەر، کـە پیـاوێکی ژیـرە و ئـەزموونی حکوومـەت لـە ئازەربایجـانی هەیـە و هـەروەها یەکێکـە لـە نوێنـەرانی [کـورد] بنێررێتـە شوێنی عەمەلیات.

سەرەك وەزیر، دەڵـیّ نیـازی لـە بەڵێنـدانی ئـەو ریفۆرمانـە ئەوەیـە [لـەنێوان کۆتایی لاپەڕە یەکەم و سەرەتای لاپەڕە دووهەمی ئەم بەڵگەنامەیەدا، چەشـنە شـێواویەك دەبیندریّ، کە لە تەرجەمەکەشدا رەنگی داوەتەوە. وەرگێڕ]، گەرچی ئـەم مەئموورانـە ... (؟) هەروەها دەڵیّ بەهۆی ئەو راستییەوە کە خـۆی ئەنـدامێکی کەمایەسـی تورك لە ئێرانە، ئەگەر جێگەی گومانلێکران نەبوایـە، بـەڵێنی ئـازادیی خوێنـدن بە کوردیی لە قوتابخانە سەرەکییەکاندا، دەدا.

ـ هیوادارم پیش ئەوەی فەهیمی بچیّ بۆ کوردستان، چاوم پێی بکـەویّ و ببینم کە بیروڕای ژیرانە و مرۆڤانە لەگەڵ خۆی دەبات.

FO٣٧١/٤٠١٧٣/١٣٠٩٧٨

لەتارانەوە بۆ وەزارەتی دەرەوە [ی بریتانیا]

سێر ر. بوللارد [باڵویزی بریتانیا لەتاران]

٨ی ئۆکتۆبەری ١٩٤٤

ئەرتەشی ئێران، بەبێ تەنگوچەڵەمە، (بانە)ی گرت.

٢ـ قازی محەمەد و سەرەك (هۆزان) ی ناوچەی مەهاباد، لەلایەن سەرەك وەزیرەوە، بانگ کراونەتە تاران، بەگوێرەی قسەی کۆنسوولی ئەعلا حەزرەت لە تەورێز، بۆچوونی [کوردەکان] ئەوەیە "حەمەڕەشید" لەسەر ئەو پەیمانە ماوەتەوە، کە لەگەڵ حکوومەتی ئێرانی بەستبوو، بەڵام مشتومڕی ئەوتۆ، زەحمەتە بگاتە ئەنجام. ئەگەر باوەڕ بە پەیامی نهێنیی "حەمەڕەشید" بۆ کۆنسوولی گشتی ئەعلا حەزرەت لە تەورێز بکرێ، حەمەڕەشید داوای یارمەتی لە بریتانیا دەکات و ئەو هەڕەشەیەش دەخاتە پێش چاو کە ئەگەر ئەوە سەرنەگرێ، داوای یارمەتی لە هۆزەکانی تر و هەروەها رووسەکان دەکات. رووسەکان، مەیلێکی زۆر نیشان دەدەن (ناخوێنرێتەوە) و لەوە دەچێ بەو هەنگاوە توند و تیژانەی هەڵێنراوەتەوە، زۆر خۆشحاڵ نەبن، لەکاتێکدا، کە ئەفسەرێکی رووس بە فەرماندەی ناوچەیی ئێران لە سەقزی گوتووە، هیچ پێوەندییەکیان بە عەمەلیاتی ئێستاوە نییە و گەرەکیانە ئەگەر عەمەلیاتەکە، بەرەو باکوور ـ واتە "مەهاباد" و "میاندواو" پەرە پێ بدرێ، ئەوانیش ئاگادار بکرێنەوە و هەروەها پێیان خۆشە چارەسەرێکی ئاشتیخوازانە بۆ مەسەلەی کورد بدۆزنەوە.

٣ـ سەرەك وەزیر دەڵێ بڕیاری داوە، بە "فەهیمی"دا، چای و قەند و قوماش بنێری تا لە ناوچەی عەمەلیاتدا، دابەش بكرێ. ئەوەش كە چۆن (ناخوێنرێتەوە) بانـ [ـە] بەڕێوە دەبات (؟) نازانرێ. مەسەلەكە، زیاتر بەستراوەتەوە بەو پرسیارەوە، كە ئایا دەوڵەتی عیراق دەتوانێ "حەمەڕەشید" بگرێ یان نا.

FO٣٧١/٤٠١٧٣-١٣٠٩٧٨
لەتارانەوە بۆ وەزارەتی دەرەوە
٢٠ی نڤامبری ١٩٤٤

ئاماژە بە تێلگەرافی ژمارە ٣٤/ ٤٢٢ / ٦٨١٠ ئێ ٧٠٨

سنووری ئەو ناوچانەی وا بۆ هات و چۆی رووسەکان، بەسەر [جادە؟] یاخود بـە رێگـای ئاسـندا پێویـست بکـات بـە [ناوچـەی] سـوپایی ئێمـەدا تێپەڕبن، بەشێوەی خوارەوەیە:

خانەقین ـ کرماشان ـ هەمـەدان ـ سـوڵتان ئابـاد [ئـەراك] ـ مەسـجیدی سولەیمان ـ هەفتگیل ـ گەچساران ـ بەندەر دەیلەم.

رووس [لەداهاتوودا] بەربەرەکانی بەربەستبوونی هاتوچۆی خۆیان بـۆ شوێنگەلی دەوروبەری ئەو ناوچەیە دەکەن بەناوی ئەوەی کە پێوەندی بە ئاسایـشی رێگـای یارمـەتی گەیانـدن بەرووسـیاوە نییـە و هـەروەها بـێ پێوەندە لەگەڵ ناوچەی حەیاتیی مەیدانی نەوت بۆ بریتانیا.

FO٣٧١/٤٠١٧٣-١٣٠٩٧٨
له [باڵوێزخانەی] تارانەوە بۆ وەزارەتی دەرەوە
٢٢ی نڤامبری ١٩٤٤

ئاماژە بە تێلگەرافی ژمارە ١٠٠٤ / ئی / ٩٤ی من.

حەمەڕەشید [خانی قادرزادە] لە رۆژی ١٨ی نڤامبردا تەسلیمی کاربەدەستانی عیراقی بوو. ئەوەش، حکوومەتی ئێرانی یەکجار خۆشحاڵ کردووەو، ئەمرۆ شا سپاسی خۆی لە نفووزی بریتانیا لە بەغدا بۆ هاوکاریکردنی عیراق، راگەیاند.

FO٣٧١/٤٥٤٧٨/٢٥٣٣٨
٣٠ی نڤامبر تا ١٤ی دیسەمبری ١٩٤٤

٣٢٦- ورمێ

کۆبوونەوەیەکی "بەرەی ئازادی" لە رۆژی ٢٤ی نڤامبردا لە ورمێ بەڕێوەچووە و تێیدا "ئارداشێز هوڤهاناسیان" و "عەلی ئەمیرخیزی" وتاریان داوە. جگە لە خەڵکی شار، ژمارەیەکی بەرچاوی گوندییە ئەرمەنی و ئاسۆری و موسڵمانەکانی تێدا بەشدار بوون.

٣٢٧- کاروباری دیکەی کورد

هێمنایەتی ناوچە عەشیرەییەکانی هەردوو ئوستان [ئازەربایجانی رۆژهەڵاتو رۆژئاوا]، بەیەك رووداوی بچووك شێوا: دەوروبەری رۆژی ٥ یا ٦ی

دیسەمبر، چەتەی هەرکی، زێڕۆ بەگ، لۆرییەکی لەنزیك ورمێ راگرت و ئەوانـەی وا تێیدا بوون هەموویانی رووت کرد.

سـەرهەنگ دورەخـشانی، ئوسـتانداری ئازەربایجـانی رۆژئـاوا، جێگـری فەرمانداری کردە مەئموور بۆ ئەوەی بەگوێرەی پێویست هێز بنێرێتـە سـەری و هەموو هەوڵی خۆی بدات بۆ ئەوەی هەنـدێك لـە پیـاوانی زێـڕۆ بـەگ بگرێـت یـا بکووژێت. تاقمی زێڕۆ، دەگوترێ، ٨٠ کەسێك بن.

هەواڵدەرێك لە بازاڕی تەورێزەوە رادەگەیەنێت کە کڕیاری کورد لە دەوروبـەری هەفتەی رابووردودا، هەرچی کووتاڵی خوری ناوچەیی و کەتانی رووسییە کڕیویانە و ئەو شتومەکانەیان گەیاندۆتە نزیك تەواوکردن و جلوبـەرگیش بـە بـار دەکـڕن. هەواڵدەرەکە، لای وایە رادەی ئەو شتومەکە لـە مەسـرەفی ناوچـەکە زیـاترە و وا هەیە بازاڕێکی پڕسوودیان لە تورکیا یا عیراق دۆزیبێتەوە.

رۆژژمێری تەورێز

"تەورێز" یا "تەبرێز"، شاری سەرەکی ئازەربایجانی ئێرانە. لە سەردەمی حوکمی رەزاخانی پەهلەویدا، ئازەربایجانی ئێران کرا بە دوو بەشی رۆژهەڵات و رۆژئاواوە. تەورێز، ناوەندی بەشی رۆژهەڵاتو، ورمێ مەرکەزی بەشی رۆژئاوایە، بەشێك لە کوردان کەوتوونەتە ئازەربایجانی رۆژئاوا و ئەگەر لە رابردوودا، کەمورێر، کوردێك لە مەراغە، مەرەند، تەسوج یا شەڕەفخانە بووبێت، ئیتر ئەمڕۆ لەو شارانەی ئازەربایجانی رۆژهەڵاتدا، کورد نەماون.

کۆنسوولیەتی بریتانیا لە تەورێز، لەماوەی باسی ئێمەدا، سەرپەرشتی کاروباری هەردوو بەشی ئازەربایجان و هەروەها ئوستان (محافظة)ی کوردستان و کرماشانی کردووە و کۆنسوولیەتی تەورێز لە مەسەلەی بارودۆخی کوردستاندا، گەلێك گرنگە.

بەشێك لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا لە "پۆبلیك ریکۆرد ئۆفیس"ی لەندەن[1]، کە پێوەندییان بەئێرانەوە هەیە، لە فایلی تایبەت بە **Tabriz Diaries** دا تۆمار کراون. لە ماوەیەکی چەندین ساڵەدا، هەموو ١٠ تا ١٥ رۆژ جارێك کۆنسوول یا بەرپرسێکی سەرەکی کۆنسوولیەتی بریتانیا لە تەورێز راپۆرتێکی لەسەر بارودۆخی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابووری، نیزامی و ئاسایشی ناوچەکانی رۆژئاوای ئێران (بەکوردستانەوە) ئامادە کردووە و ناردوویەتی بۆ باڵوێزخانەکەیان لە تاران. تارانیش لەگەڵ یادداشتێکی کورت یاخود هەڵسەنگاندنێکی هەواڵەکاندا ئاڕاستەی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا لە لەندەنی کردووە.

راپۆرتەکان، گەلێك ورد و هەڵسەنگاندنی بارودۆخەکە لە رادەی خۆیدا، قووڵ و متمانەپێکراون. ژمارەیەك رووداوی سیاسی و کۆمەڵایەتی لە راپۆرتەکاندا رەنگیان

---

[1] Public Record Office, London.

داوەتەوە کە زۆریان لەبیر چوونەتەوە و لە سەرچاوەکانی دیکەدا، باسیان نەکراوە. هەموو راپۆرتێك ١٠ تا ١٥ لاپەرە گەورە (A٣) دەگرێتەوە و بەگشتی بۆ توێژینەوە لە مێژووی هاوچەرخی ئێران، سەرچاوەیەکی سەرەکین.

ئەو بەشانەی وا ژیانی کورد و بارودۆخی کوردستان دەگرنەوە، بە مەزندە یەك تا دوو لاپەرەی هەموو راپۆرتێك دەگرنەوە و ئەوەندەی من سەیرم کردبن جێگەی متمانەی زۆرن. هۆی مەسەلەکەش، هەست بە بەرپرسیاریەتیکردنی کاربەدەستانی کۆنسوولیەت لەلایەك و هەبوونی سەرچاوەی گرنگ ـ واتە مەئموور و جاسووسی خاوەن ئەزموون لەلایەکی دیکەیە.

مەئموورانی سیاسی بریتانیا لە پێوەندییەکی نزیکی سەرەك عێل و دەرەبەگی گەورەی کوردستاندا بوون. ئەو کەسانە، هەواڵی هەموو جموجۆڵێکی کوردیان راستەوخۆ داوە بە کۆنسوولیەت و باڵوێزخانەی بریتانیا.

"رۆژژمێری تەورێز" بەگشتی لە پێوەندیی بارودۆخی ئازەربایجاندا نووسراون، بەڵام هێندێك بەشیان تەرخانی مەسەلەی کورد کراوە و ئەویش لە دوو بەشی جیاوازدا خۆ دەنوێنێ کە هەموو جاری یەکبەدوای‌یەکدا دێن:

ـ ورمێ (رەزائیە)

ـ مەسەلەکانی دیکەی کورد

لەراپۆرتەکاندا ورمێ وەك شارێکی کورد سەیر کراوە و نزیك بە ٨٠٪ی راپۆرتەکانی ورمێ، مەسەلەی کورد دەگرنەوە، پاشماوەی، لە پێوەندیی چالاکیی حیزبی توودەی ئێران لە ورمێ و دەوروبەریدا نووسراون. بەشی دووهەم واتە "مەسەلەکانی دیکەی کورد" بەشێوەیەکی سەرەکی مەهاباد و دەوروبەری دەگرێتەوە. ئەگەر باسێك لە ناوچەکانی دیکە بۆ نموونە: سنە و کرماشانیش دێتە گۆرێ، زۆرتریان لە پێوەندی هەر ئەو مەسەلە دایە وا مەهاباد مەرکەزیەتی ـ واتە کۆماری کوردستان و چالاکی سیاسی ـ نیزامی کورد لە بواری دامەزراندن و پاراستنی کۆمارەکە.

ڕۆژژمێری تەورێز
ژمارە ١ ساڵی ١٩٤٥
FO٣٧١/٤٥٤٧٨/٢٥٣٣٨
لە ٢٨ی دیسەمبری ١٩٤٤ دوە تا ١٢ی جانیوەری ١٩٤٥

٨) ڕەزائیە [ورمێ]. لە دەوروبەری ڕۆژی ٢٦ی دیسەمبەری ١٩٤٤دا، کۆبوونەوەیەکی "جەبهەی ئازادی" بەستراوە بۆ ئەوەی لقێکی [ڕێکخراوەکە] لەو ناوچەیە بکرێتەوە. حیزبی توودە لە ڕابردووشدا، لێرە بەهێز بووە، بەڵام جەبهەی ئازادی، هەر بوونی نەبوە... ڕاپۆرتی متمانەپێکراو دەڵێ دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەت، لە ناوچەی ئازەربایجانی ڕۆژئاوا، ١٥ سەرەك هۆزی شکاکی بۆ "باکۆ" بانگهێشتن کردووە کە "تەها ئاغا" کوڕی سمکۆی خوالێخۆشبوو و کوڕی "عەمەرخان" و کوڕی سەرتیپ خان و "قۆیتاس ئاغا" دەگرێتەوە. لەوانە، حەوت کەیسان گەیشتوونەتە تەورێز و دەگوترێ ئەوانی دیکەش لە مەهابادەوە وەڕێ کەوتوون.

٩) کێشەیەکی دیکەی کورد. وەك لە ڕۆژژمێری پێشتردا باسکراوە، هێندێ ڕقەبەری لەنێوان سەرەك هۆزانی عەشیرەتی "دێبۆکری" لە ناوچەی نێوان میاندواو و مەهاباددا هەیە. "عەلی ئاغای ئێلخانیزادە [ئەمیر ئەسعەد]" ئێرەیی بە دوو براگەورەی خۆی، واتە مەحمودئاغا و بایزئاغا، دەبات و پێیان بەدگومانە. ناوبراو تازە بەو ڕاستیەی زانیوە کە کوڕانی ئەو دوو کەسە - قاسم ئاغا و عەبدوڵڵا ئاغا، لەلایەن تارانەوە بۆ پێکهاێنانی هێزێکی ١٥ سوارەیی

دەست نیشان کراون کە چاوەدێری ڕێگای نێوان میاندواو و سەقز بکات. "سەرهەنگ کەمال" ـ فەرماندەی جەندرمری لە ورمێ، فەرمانی ئەم ئەرکەی پێگەیشتووە و چۆتە گوندی ئەمیر ئەسعەد لەنزیك بۆکان[1] بۆ ئەوەی بۆچوونی ئەو سەبارەت بەو دوو کەسە بزانێت.

ئەمیر ئەسعەد گەلێك تووڕە و ناڕەحەت بووە و گوتوویەتی هەموو گوندی ئەمبەر و ئەوبەری جادەکە ملکی منن، هیچ کاتێکیش ئاژاوەیان تێدا بەدی نەکراوە. بەڵام ئەگەر برازاکانم بە سواری خۆیانەوە چاوەدێری شوێنەکە بکەن، ئەوا زۆر زوو [ئاژاوە] بەرچاو دەکەوێت.

هێشتا نازانرێت ئایا قاسم و عەبدوڵڵا دەستیان بەو ئەرکە کردووە کە لەلایەن دەوڵەتەوە پێیان سپێراوە؟ هەردوکیان حاسڵێکی باشیان لە ناوچەی بۆکان هەبوە و وەك تاجر، گەنمیان بە دەوڵەت فرۆشتووە. هەر تۆنێکی گەنمیان لە بۆکان بە ١٥٠٠ [قران / ریال] کڕیوە و لە تەورێز بە ٢٩٠٠ قرانیان فرۆشتووە. دەگوترێت کە کۆنتراتێکیان گەیاندبێتە ئەنجام و تێیدا هەزار تۆنیان بە هەمان نرخ فرۆشتبێت. هەروەها پێیان خۆش بێت کۆنتراکتێکی تازەتر بەرێوە ببەن.

[1] دەبێ گوندی "عەمبار" یا "وشتەپە" بێت لە باکووری بۆکان ـ وەرگێر.

بەقسەی ئیبراهیم ئیلخانیزادە کوڕی ئەمیر ئەسعەد [٢]، کۆمەڵەی ناسیۆنالیستی ژ. ک ڕۆژ لەگەڵ ڕۆژ لە مەهاباد بەهێزتر دەبێت، هەر داواکارییەک بۆ ئەندامەتی ژ. ک دەنێردرێتە لای دەسەڵاتداریەتی رووس لە میاندواو یا ورمێ و ئەوان دەبێ پەسندی بکەن [١]. دەگوترێ کوڕانی مەحموود ئاغا و بایزئاغا لە هۆزی دێبۆکری بە هەمان شێوە چووبێتنە ناو کۆمەڵە. ئیبراهیم ئێلخانیزادە هەروەها گوتی هەموو ژمارەیەکی گۆڤاری کوردی "نیشتمان" دەنێردرێتە کۆنسوولیەتی گشتی سۆڤیەت لە تەورێز و دوای تەرجەمە و ڕێکوپێک کردن، دەبرێتە چاپەمەنی پێشەوای روحانی ئەرمەنیەکان بۆ ئەوەی لەوێ چاپ بکرێت. لە مەسەلەی هەڵسەنگاندنی راستی و ناراستی ئەم مەعلووماتە، پێویستە ئیرەیی ئیبراهیم بە ئامۆزاکانی لەبەرچاو بگیرێت.

راپۆرتێکمان لەلایەن ئەمیر ئەسعەدەوە پێگەیشتووە کە دەڵێ لە دەوروبەری رۆژانی ٢٨ یا ٢٩ی مانگی دیسەمبری ١٩٤٤دا، ئەفسەری

---

[٢] ئەم بەشەی هۆزی دێبۆکری هەموویان بە ئێلخانیزادە ناسراون. بەڵام دواتر، بەرەی عەلی ئاغا ناسناوی "عەلیار"و بەرەی حاجی بایزئاغا ناسناوی "موهتەدی"یان هەڵبژارد، لەکاتێکدا بەرەی مەحموودئاغا بە هەمان ناوی "ئێلخانی زادە" مانەوە. ئەو ئیبراهیم ئاغایەی وا لێرەدا بە ئێلخانیزادە ناو دەبرێت، لەڕاستیدا برایم ئاغای عەلیار کوڕی عەلیاغای سەردار ئەسعەدە و جیاوازە لە برایم ئاغای ئێلخانیزادە کوڕی مەحموودئاغا - وەرگێر.

[١] ئەم تاوانەی دەدرێتە پاڵ کۆمەڵەی ژ. ک، لەوە ناچێت هیچ راستییەکی تێدابێت. ئەم قسانە لەلایەن برایم ئاغای عەلیار و لە پێوەندی نێوان ناخۆشی لەگەڵ ئامۆزاکانیدا کراوە کە دەزانین چەشنە پێوەندییەکیان لەگەڵ کۆمەڵەدا هەبوە، گەرچی ئەوانیش هاتوچۆی کۆنسوولیەتی تەورێزیان کردووە و هەواڵی کۆماری کوردستانیان پێڕاگەیاندوون!- وەرگێر.

قۆماندانی هێزەکانی رووس لە میاندواو، سەردانی گوندی ئەرمەنی بلاغی لە بەشی رۆژهەلاتی جادەی نێوان بۆکان و میاندواو کردووە و لە گەورە [کوێخا؟]ی ئاواییەکەی پرسیوە ئایا هەواڵی ئەوەی هەیە چەند رۆژ پێشتر ئۆتۆمبیلێکی سپی بە سێ ئەفسەری بریتانییەوە گەیشتبنە گوندەکە؟ کوێخا هیچ زانیارییەکی لەم بارەیەوە پێنەداوە، بەلام بە قسەی کوری ئەمیر ئەسعەد، لە کۆتاییدا دەری خستووە کە سێ ئەفسەرە بریتانیاییەکە سەردانی گوندی ئوچکوتە (رەنگە چیچەکەوتە بێ) یان کردووە[1].

کوێخا گوتوویەتی بۆیە درۆم کردووە و گوتوومە ئاگام لێ نییە، تا پێشی پرسوجۆی بەژانەسەریان بگرم، چونکوو وای بۆ دەرکەوتووە کە ناوبراو، گەلێك لە هەڵسوکەوتی ئەفسەرەکانی کۆڵیوەتەوە و بەقسەی ئەو، راپۆرتی ئەوەیان پێگەیشتووە کە ئەفسەرە بریتانیاییەکان سەبارەت بە "نەقشە و پلانی رووس لە ناوچەکەدا" پرسوجۆیان کردبێت. دوو هەزار کەس لە هێزی سەرتیپ هۆشمەند[ئەفسەری فەرماندەی ئەرتەشی ئێران] لەژێر قۆماندانیی سەرگورد "کۆششی"دان لە بانەوە چوون بۆ سەردەشت کە ماوەی زستان لەوێ بمێننەوە.

J. H. Wall, January ١٢, ١٩٤٥

---

[1] ناوی راستەقینەی ئەم گوندە دەبێ ئەشکەوتان بێت کە بەدەست بنەماڵەی "عەبباسی"یەوە بووە و، عەبباسییەکان بەتایبەت حەمەد ئاغای عەبباسی هەڵوێستی دژ بە کۆماری کوردستان و رووسەکانیان هەبوو. حەمەد ئاغا، دوای رووخانی کۆماری کوردستان کرایە نوێنەری سەقز و بانە لە مەجلیسی شۆرای میللی ئێران و درەنگتر بوو بە "سناتور انتصابی شاە" لە ئوستانی کوردستان.

رۆژژمێری تەورێز
FO٣٧١/٤٥٤٧٨
١٦ تا ٢٨ی مانگی فەبریوەری ١٩٤٥

٤٩- ورمێ

رۆژی ١٤ی فەبریوەری، پێکدادانێك لەنێوان تاقمێکی بچووکی هێزەکانی ئێران و ژمارەیەك لە پیاوانی رەشید بەگی هەرکی ـ سەرەك هۆزی کورد لە دۆڵی رەوزەچای کە چەند مایلێك کەوتۆتە بەری باکووری ورمێ، رووی داوە و بۆتە هۆی کوژرانی سەروان [مێجەر] مەعافی ئەفسەری تاقمە ئێرانییەکە.

حیزبی توودە دەیەوێ ئەو رووداوە وەك هێرشکردنە سەر ئەندامانی خۆی لەقەڵەم بدات، لەکاتێکدا وا هەیە راستییەکەی بریتی بێت لە ئاکامی بەناچاری رووبەڕووبوونەوەی دوو لایەنی چەکدار کە بەشێوەیەکی ناپێویست [لە چەك بەکارهێناندا] هەڵەشەییان کردووە.

شێوەی راگەیاندنی رەسمی [دەوڵەت]، لەگەڵ ئەوە[ی سەرەوە]دا، گەلێك هاوچەشنە: وا دەردەکەوێ کە هێزەکانی ئێران بەشداریی مەشقێکی حەوتووانەیان کردووە، کاتێ کە چاویان بە چەند سوارەی کورد لەنزیك گوندی گەجین دەکەوێت. مێجەر مەعافی دەمانچەکەی دەکێشێ و بە سواری لێیان دەچێتە پێشەوە بۆ ئەوەی فەرمانی پاشەکشەیان پێبدات. سەرچاوە رەسمییە رووس و ئێرانییەکان لەوەدا

هـاودەنگن کـە ئـەوە نـاوبراو بـوو یەکـەمجار تەقـەی لـە کوردەکـان کـرد، ئەوانیش وەڵامی تەقەیان دایەوەو خۆیو ئەسپەکەیان کوشتو ئینجا بۆی دەربازبوون. رووداوەکـە دەنگدانەوەیـەکی زۆری هـەبوو، ئـەویش وا هەیـە بـەهۆی ئـەوەوە بووبێـت کـە مێجـەر مـەعافی لەبـەر ئازایـەتی خـۆی، ئەفـسەرێکی ناسـراو و خۆشەویـست بـوو، بـەڵام کارەکـەی بەشـێوەیەکی سەرسوڕهێنەر، دوور لە لێکدانەوە دێتە پێش چاو.

ئوستاندار لە تەورێز بەراشکاوی گوتی نـاوبراو بێعـەقڵیی کـرد بـە تاقەکـەس هێرشی بردە سەر کوردەکان. چاپەمەنی [حیزبی] توودە، هـەموویان روانگـەی رەسمی [دەوڵەت] گەورە دەکەنەوە. لە شوێنێکدا دیعایـەی ئـەوە دەکـەن کـە گـەڕانی هێـزی ئێرانـی بـە دۆڵـی گەجینـدا، بۆتـە هـۆی هانـدانو هەڵخڵانـدن، چونکوو ئەو شوێنە پێشتر بۆ مەشقی سوپایی بەکار نەهێنرابوو.

[رۆژنامەی] خاوەری نـەو دەنووسـێت: دوو کـوردی خـەڵکی گـەجین و دوو جاندرمـە، تەقەیـەکی سـووکیان لەیـەکتر کـرد و ئینجـا مێجـەر مـەعافی خـۆی تێکەڵاوی مەسەلەکە کرد. کاتێکیش نـاوبراو پێکـرا، هێزەکـانی ورمـێ بەربوونـە بۆمباردمـانی گوندەکـە، بـە بیـانووی ئـەوەی ئـەو کوردانـەی وا [مـەعافییان] کوشتبوو، خۆیان لەوێ شاردۆتەوە، پاشان بۆ مـاوەی ٧ رۆژ دەسـتیان بەسـەر گوندەکەدا گرت و ژمارەیەك لە دانیشتوانیان دەستبەسەر کرد.

گـەجین لەڕاسـتیدا گونـدێکی تێکـەڵاوە، زۆربـەیان تـورك و بەشـێکیان کوردن. حیزبی توودە لەوێ لقێکی هەیە و بەگشتی ئەوە سەلماوە کە ئەو کوردانەی وا مێجەر مەعافییان کوشت، پیاوی رەشید بـەگ بـوون سـەرەك

هۆزێك كه له سەردەمی كۆنفرانسی حیزبەوە، بەڵێنی پشتگیر بە حیزبی توودە داوە (رۆژ ژمێری ژمارە ٢، پاراگرافی ژمارە ١٨).

راپۆرتێك لەمەڕ بەرنامەی سزادانی كوردی رەوزەچای كە هێشتا نەسەلماوە، دەڵێ هێزەكانی ئێران لەنزیك گوندی گەجین رووبەڕوی هێزێكی ٣٠٠ كەسی كورد بوونەتەوەو دوو تانك لەورمێوە چوون بۆ یاریدەی هێزی دەوڵەت. دەنگوباسی ئەوەش هەیە گوایە تەرگەوەڕی ناوەندی رەشید بەگ داگیر كرابێت. بە لەبەرچاو گرتنی تووڕەیی حیزبی توودە لە سوپا [ی ئێرانی] و سەرچاوەی زانیاریی باوەڕپێكراو، زەحمەت نییە بزانین ناشتنی مێجەر مەعافیی بووە هۆی ئەوەی دەرفەتێكی خۆپیشاندانی گەورەی هاودەردیی بۆ خەڵكی ورمێ بڕەخسێت ـ كە یەكپارچە هەموویان توودەیین. بازاڕ داخراو نزیكەی ١٠ هەزار كەس كەوتنە شوێن تەرمەكەی.

مێجەر جەنەراڵ (سمیرنۆڤ) قوماندنی هێزەكانی سۆڤیەت لە ورمێ، هاوڕێ لەگەڵ جێگری كۆنسوولی سۆڤیەتو جێگری كۆنسوولی توركیاو هەروەها رێبەرانی حیزبی توودە هەموویان بەشداریی ناشتنی تەرمەكەیان كردو قوماندانی سۆڤیەت گرووپی [موزیكی] سوپایی ناردبوو. شتێكی گونجاوە كە چاپەمەنی لە تەورێز وتار بڵاوبكەنەوە بێ ئەوەی زەحمەت بە خۆیان بدەن بۆ ئەوەی لە هەستی خەڵكی ورمێو دوژمنایەتی نێوان ئەوانو دراوسێ كوردەكانیان تێبگەن وا بەشێوەیەك رەگی داكوتاوە كە داسەپاندنی رێبازێكی نوێی حیزبی بە ئامانجی هاوكاری لەنێوان ئەوان و كوردەكاندا، نەتوانێ كۆتایی پێبهێنێت. چاوەڕاو هەیە كە زێرۆ بەگی هەركی ـ چەتەی بەناوبانگی

دۆڵی باراندوزی نزیك ورمێ، بەهۆی چڵككردنی گەروویەوە مردبێ. دوكتۆرێكی رووس سەردانی كردووەو گوتوویەتی هیچی بۆ ناكرێت.

٥٠- كاروباری دیكەی كورد

لە ١٥ی فەبریوەریدا، لەپڕ تەنگوچەڵەمەیەك لە مەهاباد سەری هەڵدا. لێرەش هێندێ جیاوازیی بیروڕا لەمەڕ چۆنایەتی رووداوەكە، بەرچاو دەكەوێت، بەڵام پێكهاتنی گشتی لەسەر راستیی سەرەكی مەسەلەكە هەیە و ئەویش بریتییە لەوەی كۆمەڵێكی كورد - كە هەموویان خەڵكی شار بوون، بە رێبەرایەتی عەزیزی فەیزوڵا بەگی - خەڵكی گوندێكی نزیك بۆكان [عەزیزخان، ئاغای گوندی یاسیكەند بوو لە رۆژهەڵاتی بۆكان، وەرگێڕ]، هێرشیان كردۆتە سەر ئیدارەی پۆلیس، پێنج پۆلیسیان كوشتووەو شەشی دیكەیان بریندار كردوون كە دەگوترێ دوانیان دواتر مردوون.

راپۆرتە سەرەتاییەكان دەڵێن كۆمەڵی خەڵكەكە هەروەها ئیدارەی "دارایی"یان تاڵان كردووە یا ویستوویانە تاڵانی بكەن، بەڵام كاربەدەستێكی ئیدارەی "غەللە" لە تەورێز گوتوویەتی ئەو هەواڵە راست نییە. وا دەردەكەوێت كە خەڵكەكە لە مەسەلەی تاڵانكردنی ئیدارەی پۆلیس و لەناوبردنی فایلەكاندا، سەركەوتبێتن.

ریوایەتێكی مەسەلەكە، كە سەرهەنگ دورەخشانی دەیدا بەدەستەوە، گرینگایەتی بە وتارێكی نەتەوەپەروەرانەو ئاژاوەچییانە دەدات كە عەزیزی فەیزوڵلا بەگی داویەتی و رووداوەكە، وەك هێرشبردنێكی بەئامانج بۆ سەر هێزەكانی ئێرانی و خاوەن نیازی سیاسی دەناسێنێت. بەگوێرەی

قسەی دورەخشانی، عەزیز ریزی لە مارشاڵ ستالین و حیزبی کومونیست گرتووەو رایگەیاندووە کە دەیەوێ نوێنەرایەتی و دەسەڵاتداریەتی ئێران [لە ناوچەکەدا] پاك بکاتەوە.

بە تێگەیشتنی کۆنسوولی گشتیی سۆڤیەت [لە تەوریز]، تەنگوچەڵەمەی ناوبراو دەگەڕێتەوە بۆ سەر ناڕەزایی [خەڵك] لە دابەشکردنی ناعادلانەی کەرەسەی "انحصاری" (وەك قەندو چاییو کووتاڵ). بەگوێرەی قسەی ناوبراو، کۆمەڵێك کورد خەریك بوون بچن بۆ ئیدارەی دارایی بەو ئامانجەی کە ناڕەزایی خۆیان لەمەڕ شێوەی دابەشکردنی کەرەسە، دەربڕن. کاتێ بە بەردەمی دائیرەی پۆلیسدا تێپەڕ دەبن، پۆلیسێك تەقەیان لێدەکات، خەڵکەکەش دەستبەجێ وەڵامی تەقە دەدەنەوەو زیانێکی زیاتریان لێدەدەن. دەگوترێ کوردێك کوژرابێت.

بەڕواڵەت هەموو ئەو ریوایەتانە راست بەڵام ناتەواون. دەزانرێت کە لەوکاتەدا، کەرەسەی "انحصاری" دابەش کراوە، هەروەها لەمێژەوە دەزانرێت بەرپرسی ئەم دابەشکردنانە لە مەهاباد کە خۆی کوردەو ناوی "سەعید زادە"یە، کەسێکی فێڵبازە و تەڵەکە لەگەڵ خەڵك و دەوڵەت ـ هەردوکیان دەکات و بە بێشەرمیی ئاشکراوە، پەتە/ حەواڵەش دەدزێت.

تا کاتێ قازی محەمەد لە شاریدا بوو، چاوێکی لە مەسەلەی گرینگیی ئەو دابەشکردنە دەکرد و دەیتوانی لەلایەکەوە نادادگەریی گەورە چارەسەر بکات، لەلایەکی دیکەشەوە تووڕەیی خەڵکی شار بێنێتە بەر کۆنترۆڵی خۆی، بەڵام وا ماوەیەکی زۆرە قازی محەمەد لە تاران

دەستبەسەر کراوەو لە ١٥ی فەبریوەری (ڕۆژی ڕووداوەکە)دا، هێشتا نەگەڕابوەوە بۆ مەهاباد. کاتێ هەموو ئەوانە دەگرینە بەرچاو و گرنگایەتی مەزنی دابەشکردنی دادپەروەرانەی قەند و چایی لەنێو کوردانـدا دەزانـین، دوور نییە کێشەکە لە ئیدارەی داراییەوە سەری هەڵدابێت و پێکدادانیان لەگەڵ پۆلیسدا بووبێت کە دواتر پۆلیس ویستبێتی ئەرکی نەگونجاوی خۆی لەپێناو بڵاوەپێکردنی خەڵك بەڕێوەبەرێت - ئەو خەڵکەی وا لەوان چەکدارترن. دیارە قسەی توندوتیژو وتاری دژ بە دەوڵەتیش، دەبێ بووبێتە یارمەتیدەری ناگوزیری شەڕەکە.

هەروەها، شیکردنەوەیەکی دیکەی ڕووداوەکە، مەهدی دادوەر - فەرمانداری تەوریز دەیدا بەدەستەوە. بەگوێرەی قسەی ئەو، ئەسکەندەرخان - سەرۆکی ئیدارەی پۆلیسی مەهاباد، ویستوویەتی بەزۆر چوار هەزار تمەن لە کوردێك بستێنێ و دەوسیەکەی لەناو ببات. کوردەکە بیری لەڕێگەیەکی هەرزانتر کردۆتەوە و تکای لە عەزیزی فەیزوڵڵابەگی کردووە کە ئاژاوەچییەکی حیرفەییە. ئەویش قەبووڵی کردووە خەڵکی شار کۆبکاتەوە و دائیرەی پۆلیس بسووتێنێت. دیارە هیچ هەواڵێکی ئەوتۆ لەبەردەستدا نییە کە بیسەلمێنی ئەوەش بەشێك نەبووبێت لە ڕاستیی ڕووداوەکە.

هەموو ڕاپۆرتێك وا دەگەیێنێ کە تەنیا بەشێکی کەم لە کوردەکان بەشداریی هێرشەکەیان کردبێت. چەند سەرەك هۆزی بچووکی مەنگوڕ کە لە شارەکەدا بوون، هەوڵیان داوە شەڕەکە بوەستێنن و پاسەوانەکانی

قازی محەمەدیش کەوتوونەتـە نێوانـەوە، بـەڵام سـەرکەوتنێکی ئـەوتۆیان وەدەست نەهێناوە. هەرچۆنێك بێـت، هەواڵـدەرێکی کـورد دەڵـێ سـەرەك خێڵە مەنگوڕەکان توانیویانە پێشیان بگرن و نـەهێڵن بـەرەو فەرمانـداری بڕۆن و حاکم [فەرماندار] بکوژن کە سوێندیان خواردبوو ئـەمکارە بکـەن. هەر ئەو هەواڵدەرە، رادەگەیێنێت کە رۆژی دواتر، [ئـەو سـەرەك خێڵانـە] بە گژی عـەزیزی فەیزوڵڵابەگیـدا چـوون و گوتوویانـە ئاکـاری چـەوتی تـۆ دەبێتە هۆی ئـەوەی دەوڵـەت تۆڵـەی کارەکـە لـە خـزم و کەسـوکارەکەت بکاتەوە وا ئێستا لە تاران گیراون.

عەزیز پێی گووتون خەمی مەسەلەکە مەخۆن، چـونکە کارەکـەم لـەژێر پارێزگـاریی هێزێکـی گـەورەتردا کـردووەو سـبەینێش چـاوتان پێـی دەکـەوێت. رۆژی دواتـر، ئەفـسەرێکی رووس هـاوڕێ لەگـەڵ وەرگێڕێـك هاتۆتە میاندوواو و لەماوەی وتاردانێکی دیکەی عەزیزدا، لەوێ وەسـتاوە. عـەزیز لـە وتارەکەیـدا گوتوویـەتی هـەر کـارێکی کردبێـت، پەسـندی دەسەڵاتداریەتی رووسی لەسەر بووە و بۆ جەختکردن لەسەر مەسـەلەکە، دەستی بەرەو ئەفسەرە رووسەکە راداشتووە. ئەفسەرەکە پرسـیویەتی چ دەڵێت ؟ کاتێك قـسەکەیان بـۆ تەرجەمـە کردۆتـەوە، گرتوویـەتی راسـتە. پاشـان، وەك دەگوترێـت، هـەر ئـەو ئەفـسەرەی رووس، عـەزیزی سـواری ماشێنەکەی خـۆی کـردووە و بردویەتـەوە بـۆ گوندەکـەی لـە دەوروبـەری بۆکان ـ کە ئەمکارە هەرچۆنێك بێت، هەنگاوێکی بە کردەوە بووە لـەپێناو دابینکردنەوەی نەزم لە مەهابادا.

هەواڵـدەرە کوردەکـە، هــەموو موشــکیلەیەکی داوەتــە پــاڵ چــالاکیی کۆمەڵــەی ژ. ک. نــاوبراو دەڵــێ عــەزیز و هــەموو ئەوانــەی وا بەشــداریی تەقەکـەیان کـرد، ئەنـدامی کۆمەڵـەن. سـەرەڕای ئـەوەش، لقـی بۆکـانی کۆمەڵە، پێشنیاریان کردووە چاو لە برایانی مـەهابادییان بکـەن و هێـرش بەرنە سەر ئیدارەی جاندرمەی شارەکە. بەڵام یەکێك لە ئێلیخانیزادەکـان، واتە سەرۆکی دیبۆکری (عەلی ئاغای عەلیار [ئـەمیر ئەسـعەد])، بـەرگریی ئەمکارەی لێکردوون.

چەند رۆژێك پێش رووداوەکە، سەرهەنگ دورەخـشانی سـەردانی مـەهابادی کردووە و دەگوترێ چەند ئەندامێکی کۆمەڵەی ژ. ك ویستوویانە بیکوژن، بـەڵام قوماندانە دڵنیگەرانەکە ئاگای لە خۆی بووە و ئەمیر ئەسـعەدی سـەرەك هـۆزی دێبۆکری و رێبەری تاقمێکی بەهێزی لەگەڵ خۆیدا گێڕاوە و لـە ماوەیەکـەدا کـە لە شار ماوەتەوە، ئەمیر ئەسعەد یا هێندێك لـە خزمـەکانی ئـەوی لەگـەڵ خـۆی راگرتـووە و هــەر بــەم بۆنەیــەوە ئــەوەی وا ویــستوویەتی بیکــوژێ، دەرفــەتی تەقەکردنی بۆ هەڵنەکەوتووە. لەم رووداوەی مەهاباد، نەقڵێك دروست کراوە، کە ئەگەر راست بێت، رایدەگەیێنێ حکوومەتی ئێران بۆ دامەزراندنەوەی دەسەڵاتی خۆی، بڕیاری هەنگاوێکی توندی داوە.

کوڕێکی ئەمیر ئەسعەد لە [هۆزی] دێبۆکری دەڵێ بـە ماوەیـەکی کـەم دوای رووداوەکـە، بـاوکم لەلایــەن ســەرتیپ هۆشمەنــدی ئەفــشار و تێکــشکێنەری حەمەڕەشـید [خـانی بانـە]وە کـە ئێـستا سەردەشـتی بەدەسـتەوەیە، داوای لێکراوە بچێت لـە سـەقز چـاوی پێـی بکـەوێت. ئـەمیر ئەسـعەد کـوڕێکی خـۆی

ناردووە و ئەویش دوای ئەوەی دەگاتە سەقز، تێدەگات کە هۆشمەند چۆتە سنە. کوڕەکەی بە تەلەفۆن قسەی لەگەڵ دەکات و [ناوبراو] فەرمانی پێدەدات بە باوکی رابگەیێنێت کە هۆشمەند دەیەوێ لەم کارەدا ئەمیر ئەسعەدیش هاوکاریی بکات. هەر بۆیە ئەمیر ئەسعەد دەستبەجێ پیاوانی شەڕکەری خۆی وەکۆکردووەو چووە بۆ مەهاباد، لەوێ چاوەڕوانیی هاتنی هۆشمەند بکات.

ئەمیر ئەسعەد کە بەباشی هۆشمەند دەناسێ و دەزانێ چەندە ڕقی لە کورد دەبێتەوە، هەروەها ئاگاداری دژایەتی هەموو کوردەکان لەگەڵ هۆشمەندە، ئێستا دوودڵە فەرمانەکەی بەڕێوە ببات. گومان لەوەدا نییە کە بە چوونی هۆشمەند و هێزی چەکداری بۆ ناوچەی قازی محەمەد، بارودۆخەکە دەگاتە ئەوپەڕی ناسکی و لەئەنجامدا روون نییە ئایا کردەوەی رووسەکان بەرانبەر بەم لەشکرکێشانە چ دەبێت ؟

کوڕی قازی محەمەد گوتوویەتی ئیجازەی باوکی دراوە بۆ ماوەی چەند مانگێك بەتەنیایی بچێت بۆ تەورێز، لەکاتێکدا ئەو سەرەك هۆزانەی وا پارەکە چووبوونە تاران، هێشتا لەوێ بە دەستبەسەری راگیراون. هەرچۆنێك بێت، وا دەردەکەوێ کە حکوومەت مانەوەی ئەوی لە مەهابادا بە شتێکی بەسوود زانیوە. ناوبراو، یەکدوو رۆژ زیاتر لە تەورێز نەمایەوە و بەپەلە چوو بۆ مەهاباد.

لەوێ بەگوێرەی هەموو راپۆرتەکان، لۆمەی بەشدارانی راپەڕینەکەی کردووە و تاوانی داونەتە پاڵ کە دەیانەوێ هەموو کارێکی هێدی و لەسەرخۆی ئەو بۆ دامەزراندنی چەشنە کۆمەڵگایەکی کوردیی یاسامەند لە ناوچەکە، هەڵوەشێننەوە. هەروەها هەواڵی ئەوە گەیشتووە کە

فەرماندارى مەهاباد كاتێ دەنگوباسى گەڕانەوەى قازى محەمەدى بە تێلگراف ناردووە بۆ تاران، داواى ئەوەشى لێكردوون كە سەرەك هۆزەكانى دیكە[ى كورد] وا لەوێ دەستبەسەرن، بگەڕێنرێنەوەو [لە ناوچەكەدا] نەزم دابین بكرێت.

رۆژژمێری تەورێز
Foٰ٣٧١/٤٥٤٧٨
١٦ی مانگی ئاپریلی ١٩٤٥
راپۆرتی شەش مانگە

روونکردنەوەی وەرگێڕ:

ئەم راپۆرتە بەبێ ئەوەی ژمارەی بۆ دانرابێت، لەدوای راپۆرتی ژمارە ٤ و پێش راپۆرتی ژمارە ٥ تۆمارکراوە. نموونەی راپۆرتی شەش مانگە لەرۆژژمێرەکانی تەورێزدا زۆرن و ئێمە لەداهاتووشدا چاومان بەم چەشنە شیکردنەوانە دەکەوێت. شێوازی نووسینی راپۆرتی شەش مانگە، هەر شێوازی راپۆرتە ئاساییەکانە، زۆربەی بابەتەکانیشی هەر دووپاتکراوەی ئەوانی دیکەن، بەڵام شیکردنەوەو بۆچوونەکان، قووڵترن.

١٥ـ کاروباری کورد

لەماوەی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا، هەواڵێکی کەم سەبارەت بە بزووتنەوەی خودموختاریی کورد گەیشتووە. قازی محەمەد ـ کە بەگشتی وەك قارەمانێکی ئەم بزووتنەوەیە دەناسرێت، لە بەشی زۆری ئەم ماوەیەدا لە تاران بووە و نەبینراوە. هەرچۆنێك بێت، هێندی چاووڕاو لەمەڕ زیادبوونی ژمارەی ئەندامانی کۆمەڵەی ژ.ك (کوردە گەنجەکان)و زیادبوونی مەیلی رووسەکان پێیان، بڵاوبۆتەوە.

عەمەلیاتی سەرتیپ هۆشمەندی ئەفشار دژ بە حەمەڕەشید[خان] لە مانگی سپتەمبەر و ئۆکتۆبردا لە بانە، رەنگدانەوەیەکی کەمی لەم ناوچە

کۆنسوولایەتییە[ی ئازەربایجان]دا هەبوە، گەرچی ئاکامەکانی سەفەری خەلیل فەهیمی ـ وەزیری راوێژکار[ی ئێرانی] دەرفەتێکی بۆ کۆمەڵەی ژ.ك و یەك یەکی سەرەك هۆزەکان رەخساند، روانگەی خۆیان بۆ حکوومەتی ئێران روونبکەنەوەو وەفادارییان بە شا رابگەیێنن. ئەم وەفاداری دەربرینە بۆی هەیە بەراستی بێت، چونکە هیچ نیشانەیەك بەدەستەوە نییە کوردی ئازەربایجان ئامادەی هاوکاریی ـ تەنانەت لەگەڵ یەکتر بن، چ بگا بە کوردی عیراق. هەرچەند هەواڵی ئەوە هەیە یەکدوو جار هەواڵبەری کورد لە دیوی عیراقەوە سەردانی ناوچەکەیان کردبێت، بەڵام وا دەرناکەوێ ئاکامێکی ئەوتۆیان گرتبێت. لەکاتێکدا کورد ئیتر جەخت لەسەر روانگەی خۆیان ناکەن و لەباری کاراکتەرەوە، لە رەگەزەکانی دیکەی دانیشتووی ئازەربایجان یەککگرتووتر نین. بەگشتی، ئەوەی داوای دەکەن، سەربەخۆیی سیاسی نییە.

سەرەك هۆزەکان ـ کە خاوەن زەوی گەورەشن، لە حکوومەتێکی خاوەن ئاسایشدا هەموو شتێك وەچنگ دێنن و ئەوەش توانایان دەداتێ کە زیاترین سوود لە حاسڵی گەنم و تووتن و میوە وەدەست بێنن. بەڵام نەریتی کۆن و ئەزموونی تاڵ وایان لێدەکات لە هەر هەنگاوێکی [دەوڵەتی] ئێران کە ئەم ئاسایشەیان بەزەبری سەرنێزە بۆ دابین دەکات، بەگومان بن. سیاسەتێك کە دەرەتانی لەشساغی و نووسین و خوێندن بۆ هەموو ناوچە کوردییەکان پێك بێنێت، دابەشکردنی کەرەسەی "انحصاری" زامن بکات، یارمەتی ئاوەدانکردنەوەی گوند و شاریش بدات،

ئەگـەر لەلایـەن کاربەدەسـتانی دڵـسۆز و بـێ فێڵـەوە بەڕێوەبـچێت و بەرپرسیاریەتی گشتی بداتە دەست کوردەکان، واتە بەکورتی: جەندرمەی کـەمتر و قەنـدی زیـاتر، وا هەیـە بەشـێکی زۆر لـەو دڵئێـشییەی وا ئێـستا کورد هەیەتی لەناو بەرێت.

١٦ـ لـە بەشـی زۆری ئـەم ماوەیـەدا، بـەهۆی زسـتانەوە، ئاسایـشی ناوچـە کوردنـشینەکان تـەنیا بـەهۆی هێنـدێك رووداوی دزی و شـەڕەوە نـەبێت تێکنەچوە. بـەڵام لـە مـانگی فەبریوەریـدا، رووبەڕووبوونەوەیـەکی بەهەڵکـەوت لەنێوان لقێکی بچووکی هێزەکانی ئێران و چەند کوردی هـەرکی لـە رەوەزچـای نزیك ورمێ، بووە هۆی کوژرانی ئەفسەرێکی ئێرانـی و لـەماوەی لەشکرکێـشانی [ئێرانییەکان]دا بـۆ سـزادانی کـوردی ناوچـەکە، نزیکـەی پێـنج کـورد کـوژران. لەبەر ئەوەی ئەو کوردانە سەر بە رەشـید بـەگی هـەرکی بـوون کـە دەگوترێـت چووبێتە نێو حیزبی توودە، ئەم رووداوە سەرەتا وەك پەردەهەڵدانـەوە لەسـەر هێرشکاری زیاتر بۆ سەر دەسەڵاتداریەتی ئێران خۆی دەنوانـد، بـەڵام ئێـستا وا دەردەکەوێ دوژمنایەتییەکی سوننەتی نێوان کورد و عەسکەری ئێرانـی نـەبێ، هیچی تر نەبوە.

لە دەوروبەری هەمان کاتدا، لە مەهاباد کورد هێرشێکیان کردە سەر بنکـەی پۆلیـسی شـارەکە. پێـنج پـۆلیس کـوژرانو بنکەکـە تـاڵان کـرا. لـەم رووداوەدا تەنانەت نیشانەیەکی کەمتری سیاسی بەدیدەکرێت. وێچووترین هەڵـسەنگاندنی مەسـەلەکە ئەوەیـە نـاڕەزایی لـە شـێوەی دابەشـکردنی کەرەسـەی "انحـصاری"[دەوڵـەتی] بووبێتـە هـۆی رووداوەکـە. هەرچـۆنێك بێـت، وا

دەردەکەوێ کە ئەوەی وا پالّی بە حکوومەتی ئێرانەوە نابێت، نواندنی دەسەڵاتی خۆیان بەسەر ناوچەکەو متمانەدان بە دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەتە، کە خۆنواندنێکی ئەوتۆ پێویستە. ئێستا کاری دامەزراندنی سەربازخانەیەکی ئێرانی لە مەهاباد بەدەستەوەیە، راپۆرتی متمانەپێکراومان هەیە کە رووسەکان پەسندی خۆیان [لەم بارەیەوە] داوە بە ئێران.

١٧ـ پازدە سەرەك هۆزی شکاکو هەرکیو لەناویاندا، کوڕی بچووکی سمایل ئاغا (سمکۆ)، بۆ بەشداریکردنی کۆنفرانسی حیزبی توودە، هاتنە تەورێزو حیزب دیعایەی ئەوەی کرد کە ئەوان پشتیوانی خۆیان [لە حیزبی توودە] راگەیاندووە. هەرچۆنێك بێت، وێدەچێ تەنیا یەکیان واتە رەشید بەگی هەرکی تەرگەوەڕی، بەراستی چووبێتە حیزبەوە. هەردوولا ـ واتە کاربەدەستانی خاوەن ئەزموونی ئێران لە ئازەربایجانو هەوالّدەرە کوردەکان، وەك یەك پەسندی ئەوە دەکەن کورد هیچ کاتێ لەگەڵ حیزبی توودەدا، راپەڕینێکی هاوبەش ناکات. بەڵام لە عەینی کاتدا، راپۆرتی تەواو متمانەپێکراو لە ئازەربایجانی رۆژئاوا بەدەستەوەیە کە سەرەك هۆزە کوردەکان، گوندییە ئێرانییەکان چاوترسێن دەکەن بەوەی هێرشیان دەکرێتە سەرو بەم شێوەیە پالّیان پێوە دەنێن بچنە ناو حیزبی توودە. روونکردنەوەی مەسەلەکە وا هەیە بەم شێوەیە بێت، کە یەك یا دوو سەرەك هۆز، لە مەسەلەی جموجۆلّی حیزبی توودەدا، روانگەی ئاژاوەو لاوازی لە دەسەڵاتداریەتی ئێراندا بەدی دەکەن، کە وا هەیە بۆ سوودی خۆیان کەلّکی لێوەربگرن.

بەدڵنیاییـەوە دەتـوانین بڵـێین هـیچ بەشـێکی پرۆگرامـی ئـابووری یـا کۆمەڵایـەتی حیزبـی تـوودە لەگـەڵ ئـەم فیۆداڵـە چیانـشینانەدا یـەك ناگرێتەوە. سەردانی ئەم سەرەك هۆزانە لە تەورێز، کلکەسـووتەی حیزبـی تـوودە لەبـەریانو زیـادبوونی بەرچـاوی چـالاکیی حیزبـی تـوودە لـە ئازەربایجانی رۆژئاوا، هێندێ کاربەدەستی رەسمیی ئێرانیشی وەك چـینی بازرگان ـ کە زووتر وریا بوەوە، هێناوەتە سەر باوەڕی ئەوەی کە حیزبـی تـوودە، بـە هاوبـاوەڕیی لەگـەڵ کـورددا، پلانـی چەشـنە کودەتایـەکی داڕشتووەو بەهاری ئەمساڵ ئازەربایجـانی رۆژئـاوا هێرشـێکی جیـددی بـۆ سـەر دەوڵـەتی ئێـران بەخۆیـەوە دەبینـێ. هـیچ شـتێك رووی نـەداوە کـە پەسـندی ئـەم ترسـە بکـاتو وا دەردەکـەوێ ئـەوان تارادەیـەکی زۆرو بـە دوودڵییەوە، لەم حەساسییەتەی خۆیان کەم کردبێتەوە.

J. W. Wall

Fo٣٧١/٣١٤١٦/٣٠٥٥١
له باڵیۆزخانەی بریتانیا له تارانەوه
بۆ لەندەن
١٧ی فەبریوەری ١٩٤٥

جەناب،

شانازیم هەیه لەمەڕ خەڵاتکردنی سەرەك هۆزان و کەسانی دیکە- له شێوەی دیارییەکی بچووکدا، بۆ وەڵامدانەوەی میوانداری و یارمەتیدانی کاربەدەستانی کۆنسوولیەتی ئەعلا حەزرەتی شا، له ناوچه عەشیرەتییەکان، پێشنیارێکتان بخەمه بەرچاو.

٢- پێشنیارێکی ئەوتۆ، سەرەتا له مانگی جووندا لەلایەن کۆنسوولی ئەعلا حەزرەتی شاوه له ئیسفەهان پێشکەش کراوه، که گوتبووی دیاری بچووك بۆ هەردوو زەمینەی پڕوپاگەندەی سیاسی و هەروەها گەڕاندنەوەی لای‌کەم بەشێکی ئەو مەسرەف و زەحمەتەی وا ڕێبەرانی هۆزەکان لەپێناوی پارمەتیدانی کاربەدەستانی ئینگلیسی له ئیش‌وکاریاندا تووشی هاتوون، شتێکی بەکەڵکە.

تێبینی وەرگێڕ:

[بەڵگەنامەکە، بەدرێژی باسی چۆنیەتی دیارییەکان و چلۆنایەتی پێشکەشکردنیان دەکات و دەڵێ هێندێ شتی وەك سەعاتی سەفەری، قوتوه جگەرەی زێو، قوتووی دەرمانی سەفەری له زێو یا چەرم (به شەرتێك چەرمی بەراز

نـەبێت)، چـرای سـەفەری، خێـوەتو تفـەنگی قولـە بـۆ ئـەم نیـازە بەکـەڵکن. مـن بەپێویستم نەزانی تەفسیلاتەکەی تەرجەمە بکەمەوە. پاشان لیستەی ئەو ناوانەی وا پێی وایە دەبێ خەڵات بکرێن لەپاشکۆی نامەکەدا دەنووسێت]

پاشکۆ

کۆنسوولی ئەعلا حەزرەتی شا، لە شیراز:

١ـ فەتحوڵلاخانی کەشکۆڵی، کە مەئمووریەتێکی ئەستەمو پڕمەترسی بەڕێوەبرد بۆ گەمارۆدانی ئەو ئاڵمانییانەی "بۆیر ئەحمەد" کە بـە بۆمبـاو چەکی ئۆتۆماتێك تەیار کرابوون، نـاوبراو ئاڵمانییـەکانی بـەرەو "کۆشـکی زار" کـشاندەوە دواوە، چـەکی کـردنو [چـەکەکانی]دا بـە ئەرتەشـی بریتانیا. ئەگەر ئاڵمانییەکان لەو شوێنە چەك نەکرانایە. بێگومان زیـانێکی گەورە لە بەرەی بریتانیا دەکەوت.

٢ـ فەرەجوڵلا ئاسـەف، خـاوەن مـوڵکی گـەورەی کوردسـتان، حـاکمی پێشووی کوردستانو نوێنەری ئێستای کوردستان (لە مەجلیس).

٣ـ سـالار سـەعیدی سـەنەندەجی، خـاوەنملّکی گـەورەی کوردسـتانو نوێنەری ئێستای کوردستان (لە مەجلیس).

٤ـ وەکیل ئەلسوڵتان، خاونملّکی گەورەی کوردستان.

هـەموو ئـەو سـی کەسـە، میوانداریـیـەکی گـەلێك گـەرمی نوێنـەرانی بریتانیایان کردووەو لەماوەی ئەم شەڕەو شـەڕی پێشوو، لـەپێناو خێـرو قازانجی بریتانیادا، هاوکارییان کردووین.

کۆنسوولی ئەعلا حەزرەتی شا، لە ئیسفەهان:

٥ـ مورتـەزا قـولّی خـان، حـاکمی بـەختیاری کـە میوانـداریی خـۆی لـە ژمارەیەك کاربەدەستانی بریتانیا لە ناوچەی بەختیاری نیشان داوە.

٦ـ جەهانشاهخان، کوڕی دووهەمی ژمارە ٥ مورتەزا قولّی خان، کە چـەندین جـار سـەفەری بـۆ کۆنـسوولان ڕێکخـستووەو خـواردنو شـوێنی مانەوەی بۆ دابین کردوونو پیاوی لەگەڵ خستوون. ناوبراو لـە مەسـەلەی هەواڵناردنیشدا، بەشێوەیەکی هەمیشەیی هاوکاری کردووین.

٧ـ ئەمیر بەهمەن خان، کوڕی سێهەمی ژمارە ٥، کە ئەویش هاوکـاریی کاربەدەستانی بریتانی بۆ ڕێکخستنی سەفەری پڕوپاگەندەیی کردووە.

FO۳۷۱/٤٥٤٤٦ /۱۳۱۰۰٥
۱۸ی فیبریوەری ۱۹٤٥
نوسخەی تیلیگرافی کۆنسوولی گشتی
ئەعلا حەزرەتی شاهـ (لە تەوریز)
بۆ باڵوێزخانەی تاران. ژمارە ۲۰ .

راپۆرتی بارودۆخ

لە رۆژی ۱٥ی فیبرەوەریدا، تاقمێکی کورد کە لەلایەن "وردەمالیك"ێك بەناوی عەزیز لە هۆزی "فەیزوڵڵا بەگی"[۱] یەوە دنەدرابوون، هێرشیان بردە سەر ئیدارەی پۆلیس لە مەهابادو وازانراوە کە گەرەکیان بووە ئیدارەی داراییش تالآن بکەن. پێنج پۆلیس کوژراون. فەرماندەی ئەرتەشی ئێران لێرە [لە تەوریز] پێی راگەیاندم کە عەزیز لە قسەکانیدا، داوای وەدەرنانی کاربەدەستانی ئێرانی کردووەو گوتراوە کە وەك ناسیۆنالیستێکی لایەنگری رووس‌و کۆمۆنیسم قسەی کردووە.

یەکێك لە پیاوانی جەمی (؟) محەمەد سەرەك [عێلی] مامەش لە ناوچەکە، لایەنگری پۆلیسی کردووەو قۆماندارى ئێرانی (لە مەهاباد) بەدێبۆکری [عەلی ئاغای سەردار ئەسعەد (عەلیار)]ی گوتووە سوارەی خۆی [بێنێتە نێو شار] و ئاسایش دابین بکات.

---

[۱] عەزیزخانی کرمانج، یاسیکەند (وەرگێڕ).

٢ــ ورمــێ: لــه ڕۆژی ١٤ی فیــبرەوەری، لقێکــی بــچووکی پیــادەی [ئەرتەشی] ئێرانی لەکاتی تەمرینی حەوتووانەی خۆیان بـە چـەند مایلێـك لە باکووری شاری ورمێ ڕووبـەڕووی تاقمێـك کـوردی هـەرکی بوونەتـەوە. کوردەکان لە وەڵامی داواکاریی ئەرتەش بۆ دوورکەوتنەوە [لە شوێنەکە]، تەقەیان لێکردوونو مێجەر [سـەروان]ی قۆمانـدانی ئێرانییـان کوشـتووە. ئـەم ڕووداوە، خۆیلەخۆیـدا، ڕەنگـە گرینگایـەتی سیاسـی نـەبێت، بـەڵام کوردەکان ڕەعیەتی ڕەشید بەگ بوون کە دەگوترێ چـووەتە نێـو حیزبـی توودە.

٣ـ چاپەمەنی: دوای ڕاسپاردنی حاکم (ی تەورێز) بۆ سەر ڕۆژنامـەکان، کە دوور نییە بە داوخوازیی قۆنسوولی گشتی ڕووس بووبێت، چیدی وتاری دژ بە ئینگلیس لە ڕۆژنامەکانی ناوچەدا نابینـدرێ. هێـرش بـۆ سـەر سـید ضیاء (طباطبائی) درێژەی هەیە، بەڵام ئاماژە بە بریتانیای مەزن ناکرێ.

جێگری کۆنسوولی گشتی

FO۳۱۷/٤٥٤٤٠/١٣١٠٠٥

٢٠ی فیبرەوەری ١٩٤٥

کۆپی تێلیگراف لەتەورێزەوە بۆ باڵوێزخانەی (بریتانیا لە) تاران، ژمارە ٢٩، رووی لە تێلیگرافی ژمارە ٢٠ ـ ٢١ی فیبرەوەری تارانە.

بۆچوونی کۆنسوولی گشتی سۆڤیەت لەسەر رووداوی مەهاباد ئەوەیە کە ئاژاوە لەسەر دابەشکرانی قەند پەیدا بووەو کاتێ کۆمەڵێکی کورد بۆ نارەزایی دەربڕین روویان کردۆتە ئیدارەی "غەللە (تەسبیت) "، لەکاتی تێپەڕبوون بە بەردەمی پێگەی جەندرمەریدا، جەندرمەیەك تەقەی لێکردوون‌و کوردێکی کوشتووە.

لەبەرانبەردا، کوردەکانیش تەقەیان کردووەو پێنج جندرمەیان کوشتوەو شەشیان بریندار کردووە کە دوو کەسیان دواتر مردوون.

لە سەرچاوەیەکی دیکەوە دەزانم کە لەکاتی رووداوەکەدا، دابەشکردنی کەلوپەلی دەوڵەتی بەڕێوەچووەو، لام وایە هەنگاونانی جەندرمە بۆ بڵاوە پێکردنی کۆبوونەوەکە، بووبێتە هۆی رووداني کارەساتەکە.

جێگری کۆنسوولی گشتی

FO٣٧١/٤٥٤٧٨

(ڕاپۆرتی ژمارە ٥ی ساڵی ١٩٤٥)،
١ تا ٢٢ی مانگی مارسی ساڵی ١٩٤٥)

٦٤ - ورمێ

لەمەڕ هەنگاونان دژ بەکوردەکانی ڕەشید بەگی هەرکی لەنزیك [گوندی] گەجین، دوابەدوای مردنی مێجەر مەعافی (ڕۆژژمێری پێشوو، پاراگرافی ژمارە ٤٩)، باشترین بۆچوون، هی فەرماندەی هێزەکانی ئێران لەتەورێزە: دوای ئاژاوەی ڕۆژی ١٤ی فەبریوەری، بەشێك لە هێزەکان [ی ئێران] ، مەئموور کران بچن گوندی گەجین بگرن، ئەو کارەشیان بێ هیچ ڕووداوێك بۆ چووەسەر . چەند ڕۆژێك دواتر، هێزەکە جێگەی خۆی دا بە٤٠٠ سەربازی پیادە و دوو تانك. ئەو هێزانەی وا جێگەی خۆیان دابوو بە تاقمە تازەکە، هاوڕێ لەگەڵ تانکدا، لەکاتی گەڕانەوە بۆ ورمێ، چاویان بە تاقمێکی نزیك لە ٣٥٠ کەسی کوردەکان دەکەوێت، کە لە گوندێك بەناوی جهوودلەرداغی کۆببوونەوە، بەنزینی تانکەکانی هێزەکە گەیشتبوە ڕادەیەکی کەم، هەر بۆیەش درێژەیان بە ڕێگا دا، بۆ ئەوەی لە ورمێ بەنزین بکەنە تانکەکانەوە.

کوردەکان لایان وابوو پاشەکشەیان کردووەو لەگەڵ سەربازەکاندا کەوتنە شەڕەتفەنگ. سەربازەکان لەشوێنی خۆیان مانەوە تا کاتێ تانکەکان گەڕانەوە شوێنەکە، لە کێوەکە چوونە سەرێو لەوێوە بە

ڕەشاش گوللە بارانیان کردن. کوردەکان چوونە پشت دیوارێکی بەردین و لەوێ تانکەکان ئەو دیوارەیان بە گوللە شکاند. کوردەکان وا بە پەشۆکاوی هەڵاتن کە نەیانتوانی هەموو کوژراوەکانیان لەگەڵ خۆیاندا بەرن. هێزەکانی ئێران چوونە پێشەوەو سێ کوژراوی کوردیان لە مەیدانەکەدا دۆزیەوە، دواتر، زانرا کە دوو کەسی دیکەشیان لێ کوژرا بوو، بەڵام ئێرانییەکان کوژراو و بریندارییان نەبوو.

یەك لە کوژراوەکان، پیاوی تاهیر، کوڕی [سمایل ئاغای] سمکۆ بوو و دەگوترێ کە تاهیر و سەرەك هۆزی دیکەی شکاك بەناوی شێرۆ و عەبباس فەننانی لەگەڵ ڕەشید بەگ کەوتوون. ڕەشید بەگ هەروەها داوای یارمەتی لە عەمەرخانی شکاك کردووە، بەڵام ئەو داویەتە دواوە. لەکاتێکدا هەواڵی هیچ ڕووداوێکی دیکە نەگەیشتوە، بارودۆخەکە دەرەتانی هێرشی زیاتر پێك دەهێنێت. پیاوانی ڕەشید بەگ بەگشتی پەڕیونەتە دەوروبەری گوندی ئوشنەوە [شنۆ؟] ، بەڵام وا دەردەکەوێت لە دەوروبەری ورمێ جووڵانەوەیەکی زۆریان هەبێت و لەوێ تفاق و خەڵەی گوندنشینەکانی دۆڵی ڕەوەزچای زەوت دەکەن.

حیزبی توودەی ورمێ ناڕەزایینامەی توندی دەرکردووە کە دژ بەڕەشید بەگ نییە بەڵکوو دژ بە حکوومەت [ی ئێران]ـە و وەك جاران هەموو تاوانی تەنگوچەڵەمەکە دەخاتە گەردنی پاشکەتنخوازەکان بەڵام چۆن ؟ ڕوونی ناکاتەوە.

٦٥ـ کاروباری دیکەی کورد

راپۆرتی نێو رۆژژمێری پێشوو، کە تێیدا گوترابوو هێـزی سـوپای ئێرانـی بـە فەرمانـدەیی سـەرتیپ هۆشمەنـد ئەفـشار دەبـێ لەسـەقزەوە بـچێتە ناوچـەی مەهاباد ئێستا تەئیید دەکرێت. گەرچی دەست بەسـەرداگرتنی راسـتەقینەی مەهاباد بەستراوەتەوە بە ئیجازەی دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەتەوە.

بەشـێك لـەو هێـزە، کـە پێکهـاتووە لـە ٦٠٠ سـەرباز و تانکێـك و دە خومپارەهاوێژ، لە ١٣ی مـانگی مارسدا گەیشتۆتە گونـدی "سـەرا" ــ کـە نزیکەی هەشت مایل لەبۆکانەوە دوورە. بەفری سەر رێگەی نێوان سەقز و بۆکان، پاشماوەی [هێزەکـەی] راگرتـووە. وا دەردەکـەوێت کـە سـەرتیپ هۆشمەند ئەفشار، هێشتا خۆی لەگەڵ هێزەکە نەکەوتبێ.

هەواڵی پێشڕەویی [هێزەکە] ، ئاژاوەیەکی لە مەهاباد ناوەتەوەو هـیچ گومانێـك نییـە کـە ئامـانج (ی سـوپا)، گرتنـی شـارەکەیە. فەرمانـداری مـەهابادو قـازی محەمـەد چـوون بـۆ میانـدواو و لـەوێ بـە فەرمانـدەی هێزەکانی ئێرانیان گوتووە کە کوردی مەهاباد، بەربـەرەکانی [سـوپاکە] دەکـەن. بـازاڕی مـەهاباد داخـراوە و کـوردە گەنجـەکان (ژ. ك)، دەسـتی کـردووە بـە بـانگکردنی ئەندامـەکانی خـۆی لـە هۆزەکـانی دەوروبـەر [ی شار]، لەکاتێکدا کە خەڵکی شار بەگشتی دەستیان کردووە بەوەی خۆیان بخەنە دۆخی داکۆکی کردنەوە.

لەعەینی وەختدا، وا دەردەکەوێت کـە سـەرهەنگ کـەماڵ، فەرمانـدەی جەندرمەری ورمێ چووە بۆ مـەهابادو دەقـی تێلگـەرافێکی لەگـەڵ خۆیـدا

بردووه كه خەڵكی مەهاباد بینێرن بۆ تـاران‌و داوای نـاردنی هێـزی جاندرمـە بـۆ دامەزراندنەوەی نەزم‌و ئاسایش لەشارەكەدا بكـەن. ئـەو نوێنـەرە كوردانـەی وا ئـەو، پێـشنیارەكەی ئاڕاسـتە كـردوون، مەسـەلەكەیان داوەتـە دواوە. كـەماڵ، دەست بەجێ لەڕێگەی میاندواوەوە چووە بۆ تـەورێزو لـەڕێگا، هـەواڵی چـوونە پێش‌و گەیشتنی سوپای بۆ نێو شاری بۆكان پێگەیشتووە.

لـە تـەورێز كـەماڵ‌و فەرمانـدەی جاندرمـەی ئازەربایجـان - سـەرهەنگ هومـایون، چـوونەتەو لای كۆنـسوولی گشتی سـۆڤیەتی، وا دەردەكـەوێت پێـی گـوتبێتین كـە دەسـەڵاتداریەتی سـۆڤیەت ئیجـازەی گرتنـەوەی مـەهابادی بەهێزەكانی سەرتیپ هۆشمەند نەداوە، بەڵام ئەگەر بیانـەوێ بیگرنـەوە، دەبـێ هێزێك كە لەورمێوە دێت بیگرێتەوە. فەرمانـدەی هێزەكـانی ئێـران لـە تـەورێز، كە وا هەیە بەرپرسی هەموو عەمەلیاتێكی مەهاباد بێت، پێشتر ئاگادار نـەكراوە كە دەسەڵاتداریەتی رووس دژ بە گیرانەوەی مەهاباد نین.

دەبـێ ئـەوەش بگـوترێ كـە ئـەوان هێـشتا بەتـەواوەتی (گیرانـەوەی مەهابادیان) یاساخ نەكردووە، بەڵام ئـەو مەرجـەی كـە هێزەكـە پێویـستە لـەورمێوە بێـت بـەڕێوەبردنی بـەكردەوەی مەسـەلەكە دەكاتـە شـتێكی نەگونجاو. ئەوەش بەهۆی ئەو راستییەوە كـە سـەربازخانەی ورمـێ لـەوە بچووكترە ژمارەی پێویستی هێزی سوپایی تێدا بێت بەتایبەت كە رەشـید بەگ لە دەوروبەری شاردا، خەرێكی هاتوچۆیە.

راپۆرتێكی تەئید نەكراو، باسی بەرگریكردنی كوردەكـان لـە هاتوچـۆی كاربەدەستانی ئێرانی دەكات كە دەیانەوەێ لـەورمێوە بـچن بـۆ میانـدواو

دەگوترێ "تەها" ناوێکی هەرکی، لۆرییەکی پڕ جاندرمـەی لـە"دزە" ـ ٢٠ مایلی باشووری ورمێوە گێڕاوەتە دواوە.

گومان هەیە هیچ سەرەك هۆزێکی کورد هاوکـاریی هێزەکـانی سـەرتیپ هۆشمەند بکات. راپـۆرتێکی دیکـە دەڵـێ هەنـدێ لـە سـەرۆکەکانی هـۆزی مەنگوڕو گەورك کە لە شەڕی ساڵی پاری "هۆشمەنـد" دژ بـە حەمەڕەشـید خاندا لە بانە یارمەتییان دابوو، ئێستا لـە مـەهابادن و چاوەڕوانی هـاتنی دەکـەن، بـەڵام لەلایـەکی دیکـەوە، ئـەمیر ئەسـعەدی دێبـۆکری لـەم هاوکاریکردنە دوودڵە. سەرەتا جێگیری فەرماندەی سۆڤیەت پێی گوتبـوو هاوکـاریی هۆشمەنـد بکـات بـەڵام درەنگـتر پێـی گـوترا کـە ئیجـازە بـە هۆشمەند نادرێت مەهاباد بگرێتەوە.

چاووڕاو هەیە شێخ عەبدوڵڵای کوڕی شێخ سەعید ـ سەرۆکێکی کـوردی عیراق کە دوو ساڵێکە لە شنۆ نیشتەجێ بووە، ماڵێکی لە مەهاباد گرتووە و لەگـەڵ قـازی محەمـەددا راوێـژی کـردووە، سـەرێکی تەورێزیـشی داوەو بەتەمای ئەوەیە هەڵوێستی دژ بە هۆشمەند بگرێت، لیژنەی لێکۆڵینـەوەی ئـاژاوەی مـەهاباد (رۆژمێـری ژمـارە ٤، پـاراگرافی ٥)، هـەر لـە تـەورێز ماوەتەوەو پێیان گوتراوە پێش ئەوەی هۆشمەند بگاتـە مـەهاباد، نەچنـە ئەوێ پێشنیاری فەرمانـدەی جاندرمـەی ورمـێ لەمـەڕ ئەسپاردنی کـاری چاودێری مەهاباد بەهێزێکی هاوبەشی کـورد و جاندرمـە کـە ئوسـتاندار و بەڕواڵەت دەوڵـەتی ناوەنـدیش پەسـەندی کردبـوو، توشـی تەنگوچـەڵەمە هاتووە. دەگـوترێ ئـەو سـەرەك هـۆزە مەنگوڕانـەی وا سـاڵی پـار لەگـەڵ

قازی محەمەددا چووبوونە تاران، لەگەڕانەوەیاندا بۆ مەهاباد، باسی ئەم پێشنیارەیان بۆ کوردەکان کردووەو گوتوویانە ئیدارەی دارایی لە تەورێز ٥٠ هەزار تمەنی پێگەیشتووە تا بیدات بەو هێزە [کورد و جاندرمەیە] ، بەڵام کوردی مەهاباد کاتێ تێگەیشتن کە کوردەکانی ناو هێزەکە ناکەونە ژێر رێبەرایەتی سەرۆکایەتی خۆیانەوە موافەقەیان لەگەڵدا نەکردووە.

FO٣٧١/٤٥٤٧٨

تێلگەرافی ژمارە ٢٨

(لە کۆنسوولیەتی تەورێزەوە

بۆ باڵوێزخانەی بریتانیا لە تاران)

٨ی مارسی ١٩٤٥

راپۆرتی بارودۆخ

٣) ناردنی سوپا بۆ سزادانی ئەو کوردانەی "مێجەر مەعافی" یان لەنزیك ورمێ کوشت، بەرێگەوەیە. راپۆرتی ئەوە گەیشتووە کە یەکێك لەپیاوانی تاهیر ئاغا کوژراوە. ئێستا دەگوترێ "تاهیر" لەگەڵ "رەشید بەگ" [ی هەرکی] کەوتبێ کە لەرێگەی ژنخوازییەوە خزمیەتی. هیچ هەواڵێك لەمەڕ شەڕو پێکدادانی دیکە، نییە.

FO٣٧١/٤٥٤٧٨

(راپۆرتی ژماره ٦ی ساڵی ١٩٤٥)،

٢٢ی مارس تا ٣ی ئاپریلی ١٩٤٥

٧٧) کاروباری کوردان

رۆژی ٢٤ی مارس، سەرۆکی "لیژنەی لێکۆڵینەوە لە ئاژاوەی رۆژی ١٥ی فەبریوەری مەهاباد" رایگەیاند کە بەهۆی گەیشتنی هێزی ئێران بە رێبەرایەتی سەرتیپ هۆشمەند ئەفشارەوە کە نێررابووە بۆکان (رۆژژمێری پێشوو، پاراگرافی ٦٥) و وا گەیشتۆتە مەهاباد، ئەوەیش خۆی چاوەڕوان دەکرێت بەم زوانە تەورێز [بەرەو مەهاباد] بەجێبهێڵێت.

راپۆرتەکە لە شوێنی خۆیدا نەبوو، لەبەر ئەوەی ئۆستانداری تازەی ئازەربایجانی رۆژهەڵات دوو رۆژ دواتر رایگەیاند کە بەبێ هیچ گومانێك رووسەکان ئیجازەیان بە هێز ی ئێران نەداوە بچنە مەهاباد و ئێستاش گەڕاونەتەوە سەقز - ئەو شوێنەی وا لێوەی وەڕێ کەوتبوون. ئۆستاندار نەیدەتوانی تەئییدی ئەو هەواڵە بکات کە لەنێوان هێزەکەو سەربازخانەی رووسدا لە میاندواو، موشکیلەیەك هەبووبێت. بەگوێرەی راپۆرتەکە، هێزی ئێرانی لە [گوندی] سەرای نێوان بۆکان و میاندواو [سەرنج: سەرا لەنێوان بۆکان و سەقزدایە- وەرگێڕ] چۆتە دەرەوە. بەڵام رووبەڕووی ئەفسەری فەرماندەی سەربازخانەی رووس لە میاندواو بۆنەتەوە کە بە ئەفسەری فەرماندەی ئێرانی گوتووە پێش ئەوەی دەستوور لە جەنەڕاڵی سۆڤیەتی لە تەورێز وەربگرێت ناتوانێ ئیجازەی جموجۆڵ بە هێزی ئێرانی بدات.

ئەفسەرە ئێرانییەکە لە وەڵامدا گوتوویەتی دەبێ دەستوورەکانی خۆی بەڕێوەبەرێت کە بریتین لە گرتنەوەی مەهاباد و درێژەی کاری لەشکرکێشانەکە. ئینجا فەرماندە رووسەکە هێزێکی لە میاندواوەوە خستۆتە ڕێ کە بریتی بوە لە شەش تۆپ و ١٥٠ سوارەو بەم شێوەیە، دژ بە ئێرانییەکان وەستاوە و نەیهێشتووە بەرەوپێش بچن.

راپۆرتێکی تەئیدنەکراو دەڵێ سوارەی رووس بەشمشێری رووت هەڕەشەیان لە ئێرانییەکان کردووە، بەڵام هەرچۆنێك بێت وادەردەکەوێ کە خوێنێك نەڕژابێت، ئەفسەری فەرماندەی ئێرانی، ملی بۆ «فۆرس ماژۆر»ی [رووسەکان] دانەواندووەو پیاوەکانی خۆی کێشاوەتەوە بۆکان ـ شوێنێك کە دەگوترێ سەرەك هۆزێکی کورد لەوێ دەوری نێوبژیکەری لەنێوان ئەفسەرانی ئێرانی و رووسی بینیوەو رووسەکانی دڵنیا کردووە کە هێزەکانی ئێران دوای حەسانەوەیەك، لە بەیانی رۆژی دواییدا دەکشێنەوە بۆ سەقز.

وادەردەکەوێ کە دەسەڵاتداریەتی ئێران لێرە، ئەو پاشەکشەیەی بە دوائاکام وەرگرتووە، چونکە لیژنەی لێکۆڵینەوە رێگای خۆی گۆڕیوەو سەفەری دووری ئەردەبیل، بوستاناباد، سەراب و مشکین [شەهر]ی هەڵبژاردووە بۆ تۆژینەوە لە مەسەلەی کۆکردنەوەی گەنمی ئیداراتی "غەللە".

وا هەیە فەرماندەی هێزەکانی ئێران لە تەورێز ـ سەرهەنگ دورەخشانی، ئەم هێرشە پێشنیارکراوەی هێزەکانی "هۆشمەند" بۆ مەهابادی بە هێمنی هەڵنەسەنگاندبێت. کاتێ مەسەلەکە بۆ یەکەمجار پێشنیارکرا، ئەو بۆچوونی خۆی وا دەردەبڕێ کە هێزەکە دەبێ لەژێر

قومانــدانی ئــەوا بێــتو ئێــستا وا دەزانرێــت کــە پــشتگیری لەروانگــەی رووسەکان دەکات، کە دامەزراندنی هێز لەمەهاباد، دەبێ «تیپ»ی سێهەم بە قوماندانیی ئەو بەڕێوەی بەرێت.

راپۆرتێکی دواتر، کە تەئیید نەکراوە، دەڵێ هێـز ی [سـوپایی] ئێـستا لەتەورێزەوە دەنێردرێتـە مـەهابادو ئـەویش لـەژێر قومانـدانیی سـەرهەنگ جەلیلیدا.

FO٣٧١/ ٤٥٤٧٨

(ڕاپۆرتی ژمارە ٧ی ساڵی ١٩٤٥)،
٣ تا ١٩ی مانگی ئاوریلی ١٩٤٥

٨٧ـ کاروباری کورد

لەکاتێکدا سەرچاوە کوردییەکانی پێوەندیدار بە بۆکان لە تەورێز، تەئییدی ئەو ڕاپۆرتە دەکەن وا سەربازخانەی رووس لە میاندواو هێزەکانی [سەرتیپ] هۆشمەندیان لە مەهاباد گێڕابێتە دواوە (ڕۆژ ژمێری پێشوو، پاراگرافی ژمارە٧٧)، دانیشتوویەکی کوردی مەهاباد کە لەم دواییەدا گەیشتووەتە ئێرە ئاگاداری هیچ بەربەرەکانییەکی سوپایی [نێوان ئەو دوو هێزە] نییە.

بەگوێرەی قسەی ئەو، بەماوەیەکی کەم پێش وەڕێکەوتنی هێزەکانی ئێران بە قوماندانیی سەرتیپ هوشمەند لە سەقز و گەیشتنە بۆکانیان، ئەفسەری سیاسی رووس لە ورمێ ـ مێجەر جەعفەرۆف، سەردانی مەهابادی کردووە و شەوێك لای قازی محەمەد بووە. قازی محەمەد ڕۆژێك دوای گەیشتنی جەعفەرۆڤ، لەقوتابخانەیەکی شاردا وتارێکی داوە و گوتوویەتی ئەگەر هێزی نێردراو، جاندرمە بن، ئێمە بەرهەڵستیان دەبینەوە. بەڵام ئەگەر هێزی ئاسایی بن، بایەخی ئەوەی نییە ڕووبەڕوویان ببینەوە.

ئینجا قازی محەمەد چوو بۆ میاندواو بۆ ئەوەی سەر لە مەسەلەکە دەربهێنێ و هەواڵی ئەوەی لەگەڵ خۆیدا هێنا، کە هێزەکان ئاساین و

راگەیەندرا کە بەرەو مەهاباد کەوتوونە ڕێ. پاشان جەعفەرۆڤ خۆی، چوو بۆ میاندواو و وادەزانرێ کە لەگەڵ ئەفسەری رووسی سەربازخانەکەدا بڕیاری ئەوەیان داوە ئێرانییەکان بگێڕنەوە دواوە.

یەك لە کوڕانی ئێلخانی زادە ـ سەرەك [هۆز] ی دێبۆکری پێشوازیی هێزەکانی ئێرانی لە نزیك بۆکان کردووە. (ڕۆژ ژمێری پێشوو، پاراگرافی ژمارە ۷۷).

بارودۆخی دێبۆکرییەکان لەم کێشەیەدا، هەندێ ناسکە، ئەوان لەهەموو دەرەتانێك کەڵك وەردەگرن بۆ ئەوەی خۆیان وانیشان بدەن کە ئامادەی [هاوکاریی] دەوڵەتی ئێرانن بەڵام داواکاریی سەرتیپ هوشمەند بۆ هاوکاریکردنی راستەوخۆ لایان گرانە.

قاسم ئیلخانی زادە کوڕی بایزید، یەك لەسێ سەرۆکی ئەسڵی [دێبۆکری] دەڵێ بە دەستووری فەرماندەی جاندرمەری لە تەوریز ئامادەی ئەوە بوو یارمەتی ئێرانییەکان لە سەقز بدات (گەرچی دەیزانی هوشمەند خۆی، لەگەڵ ئەو شتەدا نییە). سوارەکانی خۆشی ناردە مەهاباد تا لەوێ چاوەڕوانی هاتنی [ئێرانییەکان] بن. ۱۲ ڕۆژ لەوێ مانەوەو پاشان گەڕانەوە ماڵی. بەڵام قاسم سوێند دەخوات کە هیچکاتێ هاوکاریی هوشمەند [وەك شەخس] ناکات، بەگوێرەی قسەی ئەو ئەگەر هێزەکانی ئێران لەلایەن هەر ئەفسەرێکی دیکەی جگە لە هۆشمەندەوە ڕێبەرایەتی بکرایەن، کوردی مەهاباد داوایان لە رووسەکان نەدەکرد پشتیان بگرن. هۆزەکەی ئەویش بە هیچ شێوەیەك بەرهەڵستی لەسەر ڕێگای ئەفسەرێکی نەجیبی ئێرانی دانەدەنا.

FO٣٧١/٤٥٣٤٠/١٢٦٠٣٥

٢٢ی مارچی١٩٤٥

لە "سێر ك. كۆرنواللیس"ەوە لە بەغدا

[بۆ وەزارەتی دەرەوە].

مەلامستەفا و هەلومەرجی كوردستان

ئاماژە بە نامەی ژمارە ١٧ی رۆژی ١٩ی مارچ (E ٢١٧٧/١٩٥/٩٣).

هاورێ لەگەڵ ئەم نامەیەدا، نامەی خواحافیزیو نەسیحەتتان بۆ دەنێرم، كە باڵوێز [ی بریتانیا لەبەغدا] ناردوویە بۆ مەلامستەفا.

FO٣٧١/٤٥٣٤٠/١٢٦٠٣٥

دەقی ئەسڵی ئینگلیزی ئەو نامەیەی وا بە عەرەبی نێررا

لەلایەن باڵوێزەوە بۆ مەلامستەفا

تەئریخ ٢٠ی مارچی ١٩٤٥

وامن عیراق بەجێدەهێڵم و بەداخەوەم كە ناتوانم بەشەخسی خواحافیزیت لێ بكەم، بەڵام لەجیاتییان ئەم نامەیەت بۆ دەنێرم.

٢) وەك دەزانی، من بۆ ماوەیەكی زۆر بەكاروباری تۆوە خەریك بووم. تۆ ئێستاش هەر موشكیلەت هەیە، بەڵام ئەوە رێبازی هەموو مرۆڤێكەو تۆ

دەتوانی خۆشحاڵ بی کە پرسیارەکانت ئێستا لە جاران زیاتر نزیک بە وەڵامدانەوەیە. وەك ئاگاداری، حکوومەتی عێراق خەریکە یاسایەك دەخاتە بەردەمی پەرلەمان کە لێبووردنت پێ بدرێ. ئەوەش دەرەتانت پێدەدات ژیانێکی نوێ دەست پێ بکەیت و لە داهاتوودا وەك هاووڵاتیەکی ئاشتیخواز بژیت. لەلایەکی ترەوە، دەزانم کە دەتەوێ کارێکی زیاتر بۆ خەڵکەکەت بکرێت. ئەو مەسەلەیە لە بەغدا بە باشی ناسراوە و دۆستانی بەریتانی و عێراقیت هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدان یارمەتیت بدەن. بەڵام تۆ دەبێ ئەوە بزانی کە یەکەم هەنگاو پێویستە لەلای تۆوە هەڵێنرێتەوە، ئەوەش نابێ لە شێوازی هەڕەشەکردن بۆ ئاژاوەنانەوە بێت. ئەو چەشنە هەنگاوە هیچکەس خۆشحاڵ ناکات، نە بریتانیایی و نە عێراقیەکان و، دەیانگەێنێتە ئەنجامی ئەوەی لایان وابێت کە تۆ کەسێکی کە دەیەوێ ئاشتی بشێوێنێت و کاتی ئەوان بە فیڕۆ بدات. تۆ باشترە بیر لە داهاتوو بکەیەوە نەك لە رابوردوو، ئەوەش بزانیت کە تۆ و خەڵکەکەت ئێستا لە چوارچێوەی سنوورەکانی عێراقدا وەك وەرزێری چالاك و هاووڵاتی باش دەژین.

٣) گەلێك چاوەوڕاو و هەواڵ گەیشتوونەتە دەستم کە تۆ ترسی ئەو تەدریبەت هەیە وا سوپای عێراقی لە مانگی دادێ بەڕێوەی دەبات. ئەوە دوور لە عەقڵە. سوپای عێراق لە چەند مانگی رابوردوودا تەدریباتی کردووە و دوو تەمرینیش لە مانگی ئاپریلدا دەکەن کە بەرنامەکەی زۆر پێش ئێستا داڕژاوە. یەکەمیان لەنێوان ٨ تا ١٤ی ئاپریلە و لە شوێنێکی نزیك خاکی ئێوە نابێت.

دووهەمیان لە ١٨ی ئاپریل دەست پێ دەکات و ئەویش لە عـەقرە زیـاتر لێتـان نزیك نابێتەوە لەماوەی تەمرینەکانـدا، سـوپا رێـژە (دەفیلـە) دەڕۆن. لـەماوەی هـەموو ئـەم تەدریباتـەدا، هێزەکـانی بریتانیـا لەگـەڵ سـوپای عیراقیـدا ئـیش دەکەن. هاوکاریی هێزەکـانی بریتانیـا و هینـدسـتان نیـشاندەری ئـەو پێوەنـدە برادەرانەیە کە هەر ئێستا لـەنێوان ئێمـە و هاوپەیمانـە عیراقیەکانمانـدا هەیـە و هیچ چەشنە گرنگایەتیکی سیاسی نییە. لەگەڵ ئەوەشدا، وەك گوتم، هێزەکـان نایەنە شوێنێکی نزیك ئێوە.

٤) من هەمیشە تۆو خەڵکەکەتم لەبیر دەبێت و هیـوادارم هـەواڵی بـاش لەئێوە ببیستم.

دوا نەسیحەتم بۆ تۆ ئەوەیە کە دەبێ ئەوەبزانی کـە ڕۆژانـی موشـکیلە کۆتاییان پێ هاتووە. تۆ و خەڵکەکـەت دۆسـتانێکی زۆریـان هەیـە، بـەڵام تەنیا لە ڕێگەی ئاشتیخوازانەوە، کاتێـك یارمـەتیان دەدەن کـە خوازیـاری ئاشتی بن، دەبێ ئەوە بزانی کە ئێستا گەلێك تەنگ و چەڵەمە لە جیهانـدا هەیە. ئێمە ئێستاش شەڕی دوو دژمنی بەدکار و خاوەن بڕیـار دەکـەین و هـەموو توانامـان بـۆ ئـەم کـارە تـەرخان کـراوە. ئەوانـەی وا لـەم کـارەدا یارمـەتیمان بـدەن دۆسـتی ئێمـەن و ئەوانـەی وا بـەرگریمان دەکـەن دوژمنمانن. هیوادارم تـۆ هەمیـشە وای ببینـی کـە لەگـەڵ دۆسـتانی ئێمـە حیسابت بۆ دەکرێت.

ژماره ١٢١٩

٢٧٢/٤٤/٤٥

باڵوێزخانەی بریتانیا

بەغدا

٢٢ی مارچی ١٩٤٥

جەناب،

لە پەرەگرافی ژمارە ٨ی نامەی ژمارە ١١٧، هی ١٩ی مارچ، کە تییدا ئاماژە بە هەلومەرجی کوردستان کرابوو، دەست نیشانی ئەوەم کردبوو کە دەمەوێت نامەیەکی خوداحافیزی و نەسیحەت ئاراستەی مەلامستەفا بکەم. وا ئێستا شانازی ئەوەم هەیە کۆپیەکی نوسخەی ئەسڵی ئینگلیزی نامەکە بنێرم بۆتان. نامە ئینگلیزییەکە بەعەرەبی ئەندامێکی لیژنەی کارمەندانی راوێژکاری سیسی گەیاندی[یە دەستی مەلامستەفا]. ئەفسەری گشتی قۆماندانی هێزەکانو جەنەڕاڵ "رێنتن" پەسندی ناوەڕۆکی نامەکەیان کردبوو.

من هەروەها نامەکەم نیشانی سەرەك وەزیری عیراق دا، کە رەزامەندی خۆی دەربڕی.

FO٣٧١/٥٢٤٠١/ ١٢٥٦٩٠

[ئەم بەڵگەنامەیە، بەشێکە لەڕاپۆرتێکی دووردرێژ لەمەڕ بارودۆخی ئێران و ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و تەنیا سێ پاراگرافی لە پێوەندیی کوردستاندایە. ڕاپۆرتەکە، پاشکۆی نامەیەکە و بەو بۆنەیەوە، ڕاستەوخۆ تەئریخی نووسرانی بەسەرەوە نییە. بە حیسابی بارودۆخێك کە ڕاپۆرتەکە باسی لێوە دەکات، دەبێ لە سەرەتا یاخود ناوەڕاستەکانی ساڵی ١٣٢٥ [١٩٤٦] دا نووسرابێت. وەرگێر]

[هەواڵی] عەشیرەتی و ناوچەیی کوردستانی ئێران

٣٥) ڕاپۆرتەکان وا دەگەیێنن کە عاقیبەت "کۆمەڵەی کورد"[1] سەری هەڵداوە و میاندواو (W-٣٨–J ،ZH٥٣٤٥)[2] و بۆکان (W-٣٨ – J،Z٦٥٤٦) یان گرتووە و بەرەو سەقز (W-٣٨ -J،ZH ٦١٩٤)، تا "سەرا" (W -٣٨ -J،ZH٦٤٢٩) ڕۆیشتوون. ئەرتەشی ئێران، شوێنی خۆی لە "صالح ئاوا". (-٣٨ -J W،ZH٦٩١٧) ـ چەند مایلێك لای باکووری سەقز قایم کردووە.

وا دیارە ئێرانیەکان سەرەڕای نەسحەتی ڕووسەکان کە گوتوویانە پێش ئەوەی خوێن بڕژێ پادگانی بانە و سەردەشت و سەقز چۆڵ بکرێن، دەیانەوێ لە "صالح ئاوا" بمێننەوە (پاراگرافی ٤٨ـ کورتە باسی ژمارە ٢٥١).

---

[1] Komal-e Kurd – نیاز لە کۆمەڵە، دەبێ حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران بێت، بڕوانە پەرەگرافی ١٣ لە بەڵگەنامەی ١ تا ١٥ی ئۆگوستی ١٩٤٥.

[2] درێژاییو پانایی جوغرافیایی.

هەرچۆنێك بێت، دەگوترێ سەربازخانەی بانەو سەردەشت وا هەیە بۆ بەهێزکردنی شاری زۆر ستراتیجیکی سەقز چۆڵ بکرێن، پادگانەکەی سەقز، پێشتر بەهۆی هێزی ناوچەکانی باشماخ (E -٣٨ -١ ،٩٥١١ J Y)و هەورامانو مەریوانەوە بەهێز کراوە.

٣٦) مەلامستەفا دوا جار لە [گوندی] "مەرخوز" (W -٣٨ -J ،٥٧١٨ZH) بینراوە (پاراگرافی ٤٨ ـ کورتە باسی٢٥١). ئێستا هەواڵ دەگات کە لەلایەن جەنەراڵێکی رووسەوە داوای لێ کرابێت بچێ بۆ بۆکان.

٣٧) دەوروبەری ٢٠خێزان ـ کە زیاتریان پیاوی بێچەكو ژنو منداڵی لایەنگری مەلا مستەفان، گەڕاونەتەوە بۆ عیراق.

FO٣٧١/٤٥٤٧٨-٢٥٣٣٨

راپۆرتی شەش مانگەی تەوریز

ئەم راپۆرتە، ساغکەرەوەی راپۆرتی پێشوو (٤ی مارچی ١٩٤٥)ەو ماوەی نێوان یەکەمی مارچ تا ١٥ی ئۆگوستی ١٩٤٥ دەگرێتەبەر.

١٣) کاروباری کوردان

لەماوەی شەش مانگی رابوردوودا، سەرنج بەرەو "کۆمەڵە" کشاوە کە رێکخراوەیەکی سەربەخۆی کوردە و وا دەردەکەوێ کە کۆمەڵی پێشووتر واتە "ژ. ک"ی لەخۆیدا تواندبێتەوە.

کەسایەتیەکانی کۆمەڵە، هەمان کەسایەتی ژێکافنو ناوەندەکەش، هەمان ناوەندی ئەوی پێشووتر واتە مەهابادە، گومان لەوەدا نییە کە لەماوەی چەند مانگی رابوردوودا لایەنگرانی بزووتنەوەی سەربەخۆیی کورد روو لەزیاد بوون بووەو لەلایەن رووسەکانەوە زیاتر هان دراون.

باشترین یارمەتییەك کە رووسەکان پێیان کردبێتن، بەرگریکردنیان بووە لە پلانی گرتنی مەهاباد لەلایەن هێزەکانی ئێرانەوە لە مانگی مارچدا. ئەگەر "سەرتیپ هۆشمەند ئەفشار" بچوایەتە ناو مەهابادەوەو بنکەی چاودێرییەکی ئێرانی لەوێ دامەزراندایەو قازی محەمەدی وەدەرنایە یاخود بیگرتایە، ئەوا بزووتنەوەکە تووشی نشوستی جیددی دەهات.

ئێستا قازی محەمەد لە دۆخێکی قایمدایە کە هەرگیز پێش ئێستا ــ وەك حاکمی راستەقینەی مەهاباد، خاوەنی بارودۆخی وا نەبوە. ئەو زانیاریە کەمو زۆر باوەرپێکراوەی وا لەنێو هەوری چاووراوێك دێتە دەرێ کە باڵی بەسەر کوردستاندا کشاوە، باسی لایەنگرییەکی پەرەئەستێنێ مەسەلەکە لەناو دێبۆکرییەکان ـ رەقیبی کۆنی قازی محەمەد و پێکهاتنی سوپایەکی ئاسایی و هەروەها پێوەندی گەلێك نزیك لەگەڵ کوردانی عیراق دەکەن.

لەوەش زیاتر وا دەردەکەوێ کە لە چەند مانگی رابوردوودا پێکهاتنێك لەنێوان کوردی مەهابادو کوردی هەرکیو شکاکی ناوچەی ورمێدا هاتبێتە کایەوە کە ئەم دوانەی دوایی، خاوەن ئازارو ژانەسەری زیاترنو چەتەی بەکردەوە ـ زێرۆ ئاغا، و بەهەمان رادە سەرۆکی جەسووری هەرکی ـ رەشید بەگ، بوون بە پروپاگەندەچییەکی توندوتیژی مەسەلەی سەربەخۆیی.

١٤) دیاری کردنی رادە بۆ هەڵخلاندنو هاندانی رووسەکان هاسان نییە. رووسەکان زەحمەتی شاردنەوەی ئەو راستیە بەخۆیان نادەن کە کەسانی وەك قازی محەمەدو زێرۆ ئاغا لەژێر حیمایەی ئەواندانو هیچ گومانێك لەوەدا نییە کە هەندێ سەرەك هۆز ئەم بەرگریکردنەی ئەوان لەجموجۆڵی هێزەکانی ئێران لە ئازەربایجانی رۆژئاوا، وەك ئیجازە نامەی هێرشکاری خۆیان وەرگرتووە.

ئەفسەری سیاسی رووس لە ورمێ، کە پسپۆری مەسەلەی کوردیشە، درێژە بە وتووێژکردن لەگەڵ سەرەك هۆزی جۆربەجۆری کورد لە ئازەربایجانی رۆژئاوا دەداتو گەلێك گونجاوە کە لەپێوەندی عیراقیشدا

هـــەبێت. جێگـــری کونـــسوولی رووس لـــەورمێ بـــەگوێرەی پرۆگرامێکـــی ڕێکوپێك سەردانی مەهاباد دەکاتو لە مانگی ئاپریلدا بۆ کردنـەوەی لقـی ئەنجومەنی فەرهەنگی ئێرانو سۆڤیەت لەوێ بووە.

ئاڵای سوور و وێنەی ستالین لەزۆر خۆپیـشاندانی کـورددا بەدەسـتەوە دەگیرێنو پێشتر لە مانگی ئاپریلدا، لـە مـەهاباد شـانۆیەك بـەڕێوە بـراوە [دایکی نیشتمان؟ وەرگێڕ] کە تێیدا بەئاشکرا کەسایەتی بـە گریمـانی رووس دەوری رزگارکردنی کوردستان لە زنجیر دەگێرێت.

پشتگیریکردنی رووس لە"سـەربەخۆیی" مـەهاباد، سـەرنج راکێـشە. ئـەوان بەهـەمان شـێوە بـەرگرییان لـە دامـەزرانی پادگـانی سـوپای ئێرانـی لـە مـاکۆ کـردووە - ئـەو شـوێنەی کـە کـوردە "جـەلالی"یـەکان لـە کۆمەڵـە پـشتیوانی دەکەن، هیچ نیشانەیەکی پتەو بەدەستەوە نییـە کـە فرۆشـتنی چـەك لەلایـەن رووســەکانەوە بــە کــورد دەربخــات، بــەڵام لــەماوەی ئــەم لێکۆڵینەوەیــەدا چاووڕاوێکی زۆر هەبوو کە جەختیان لەسەر مەسەلەکە دەکرد.

لەلایـــەکی دیکـــەوە، گـــەلێك رووداوی تـــر هاتوونەتـــە کایـــەوە کـــە نیـــشاندەری کرکردنـــی دەستەقەســـتی هەســـتی کوردایـــەتی [لەلایـــەن رووسەکانەوە] بووە. بابەتی وەك بانگهێشتنی قازی محەمـەد بـۆ جـەژنی ساڵانەی [دامەزرانی کۆماری] ئازەربایجانی سۆڤیەت لە بـاکۆ، دوور نییـە رووسەکان گەیشتبنە ئەو ئەنجامەی کە پێویست بێت مەسەلەی کـورد لـە جۆشوکوڵـدا بهێڵنـــەوە، بـــەڵام بۆیـــان شـــتێکی نـــاخۆش دەبێـــت ئەگـــەر کترییەکەیان لـێ بێتە کوڵ.

١٥) كۆتاییهاتنی شەڕ[ی دووهەمی جیهانی] و ئیحتیمالی کشانەوەی هێزەکانی رووس، بۆتە هۆی ئەوەی کە بەڕێوەبردنی سیاسەتێکی روونی بۆ هەردوو لایەنی کوردو ئێرانی کردبێتە گرنگایەتیەکی دەستبەجێ. کوردی ئازەربایجان وێدەچێ بڕیاری خۆیان دابێت، بەڵام هیچ نیشانەیەك بەدەستەوە نییە بۆ ئەوەی بزانرێ ئێرانیەکان بڕیاریان دابێت. وا دەردەکەوێ تەنیا بیر و فیکرێك کە لێرە ئەفسەرانی پلەی سەرەوەی سوپای ئێرانی بەخۆیەوە خەریك کردبێت، لێدانی کوردانە ئەویش لە رێگەی فێڵبازیو بەرتیلدانەوە، بۆ ئەوەی دووبەرەکی بخەنە ناو هۆزەکانو لەو شوێنانەدا کە ناتوانرێ متمانە بە سەرکەوتنی چەکی ئێرانی بکرێت. دیارە چەککردن[ی کورد] یەکەمین داخوازیی هەمەلایەنی [لەنێو ئێرانیەکاندا] یەو چەکێکی زۆر لە ناوچەکەدا هەیە کە بتوانێ هەموولایەك رازی بکات.

بەڵام پرۆسەی چەککردن ـ کە کوردەکان تووشی رقو تۆڵەسەندنەوە دەکاتو لە باری ئابووریشەوە زەحتیان دەخاتە سەر، چارەسەری مەسەلەکە ناکاتو، تا کاتێ کە هەمەلایەنیتر لەوەی وا ئێستا چاوەڕوان دەکرێ بەڕێوەنەبرێت، تەنیا دەبێتە هۆی زیادبوونی هەستی بێئاسایشی کە بەرگری لە هەموو چەشنە پێشکەوتنێکی ئابووریو کۆمەڵایەتی لەنێوان وەرزێرانی غەیرە کوردی ئازەربایجانی رۆژئاوا دەکات.

J. W. Wall

[هێڵی ژێر دێڕەکان من کێشاومن. وەرگێڕ]

F٠٣٤١/٤٥٤٧٨

راپۆرتی ژماره ٨
١٩ی مانگی ئاپریل تا ١٦ی مەی ١٩٤٥

٩٧) **ورمێ**: لەم پاراگرافەدا باسێکی ئەوتۆ لە مەسەلەی کورد نەکراوە جگە لەوەی دەنووسێت: «بەگوێرەی هەواڵی هەواڵدەرێکمان لەبۆکانەوە، نزیکەی ١٠٠٠ کەس لە کوردی دێبۆکری، حەیدەریو شێخ ئاغاییو هەروەها مەلایەکی خاوەن نفووز بەناوی "سیف القضاة" [میرزا ئەبولحەسەنی سەیفی قازی] ، چوونەتە ناو حیزبی توودە».

٩٨) **کاروباری کورد**: لە سێ حەوتووی رابوردوودا، لافاوێکی چاوڕاو لەمەهابادەوە هەستاوەو باسی پێکهاتنی «سوپای سەربەخۆیی» لەنێو شار دەکەن. هەندێك راپۆرت گەیشتوونەتە ئەم کۆنسوولخانە گشتییەو جێگەی متمانەشن، چ ئەوانەی وا لەلایەن کوردەکانەوە هاتوونو هی ئەو سەرەك هۆزانەن وا دوژمنایەتیان لەگەڵ قازی محەمەددا هەیە، چ ئەوانەی والەلایەن سەرچاوە رەسمییە ئێرانییەکانەوە گەیشتوون. هیچکام لەوانیش، تەواو روون نین، بەڵام وشیارکەرەوەن.

هەرچۆنێك بێت، راپۆتەکان لەوەدا هاودەنگن کە "ئەنجومەنی ژ. ك" یا بەو شێوەیەی وا کورد خۆیان ناوی دەبەن "کۆمەڵە"، توانایییەکی لەڕادەبەدەری هەیە. هەواڵدەرێکمان، بنەمای ئەو توانایە دەگەڕێنێتەوە بۆ مەسەلەی کرانەوەی "ئەنجومەنی فەرهەنگیی ئێرانو سۆڤیەت لە

نۆهەمی ئاپریل[ی ١٩٤٥، لە مەهاباد]. نامەیەکی بانگهێشتن "بە فارسی و کوردی" چاپ کراوە و بۆ سەرەك هۆزە دوور و نزیکەکان نێردراوە. جێگری کۆنسوولی رووس لە ورمێ میوانی فەخریی بانگهێشتنەکە بووە.

ئەمیر ئەسعەد [عەلی ئاغای ئێلخانی، پاشان "عەلیار"]یش، نامەی ئەو بانگهێشتنەی پێگەیشتووە، بەڵام بەرواڵەت بەشداری نەکردووە. یەك لە هەواڵدەرەکان دەڵێ جێگری کۆنسوولی رووس بەهۆی تاقمی "گارد" ێکەوە پێشوازی لێکراوە، کە بەشێك بووە لە "سوپای سەربەخۆیی" تازە پێکهاتوو.

بە ماوەیەکی کەم پێش ئەو رووداوە، (لە رۆژێکدا، کە روون نییە کەی بووە)، کۆمەڵەی ژ. ك، خۆپیشاندانێکی بەڕێوەبردووە، کە روخساری سەرەکیی ئەو خۆپیشاندانە بریتی بووە لە شانۆیەك. شانۆکە، کوردستان لە بیچمی ژنێکدا نیشاندەدات ["دایکی نیشتمان" - وەرگێڕ] ، کە دەستی لە کەلەپچەدایە و بە نیشانەی ملهوڕیی [دەوڵەتانی] ئێران، عیراق و تورکیا، دوو منداڵی گرتۆتە باوەش، ئینجا دەستێك کە چەکوش و داسی پێیە، لە کۆت و زنجیر ئازادی دەکات. کاتێکیش کە رزگار بوو، چارشێوەکەی لەسەر لادەچێتو ئاڵایەکی سوور لەسەر سینگی دەردەکەوێت کە لێی نووسراوە:

"بژی ستالین، رزگارکەری گەلانی بچووك"

هیچ گومانێك لەوەدا نییە کە دەسەڵاتداریێتی سۆڤیەت، لایەنی کۆمەڵەی ژ. ك دەگرن. بەڕێز "هاشمۆف" - جێگری کۆنسوولی رووس لە ورمێ، مانگی رابوردوو، جارێك زیاتر سەردانی مەهابادی کردووەو میوانی

قازی محەمەد بووە. ئەستەمە ژمارەی بێکەم‌و زۆری ئەندامانی کۆمەڵەی ژ. ک، یاخود قەوارەی "سوپا"کەی بزانرێ، سەرچاوەی داراییەکەشی هەر روون نییە لەکوێوەیە.

قوماندانی سوپای ئێرانی لە تەورێز لای وایە هێزی سوپاکە لە٢٠٠ کەس تێپەڕ ناکات، بەڵام هەواڵدەرێکی کورد ئەم ژمارەیە دەگەیێنێتە هەزار کەس. راپۆرتەکانی پێشوو رایاندەگەیاند کە ئەندامانی هێزەکە، جلوبەرگی هاوچەشن [یونیفۆرم] یان لەبەردایە، بەڵام هەواڵدەرێکی کورد، کە لەم دواییەدا لەبۆکانەوە هاتووە، دەڵێ ئەو یونیفورمە ئێستا ئیتر نەماوە. هۆیەکەشی، بە بەشێك لەو نهێنیکارییە لێکدەردرێتەوە کە پێوەندی بە داخوازیی "سەرهەنگ وەرەهرام" - فەرماندەی تیپی تەورێز [ی سوپای ئێرانی] لەکاتی سەردانی بۆ مەهاباد هەیە: ئەندامانی «سوپا» بێ‌یونیفۆرمەکەیان، لە خەڵکی ئاشتیخوازی شاری مەهاباد جیاناکرێتەوە، کە شێوەیان ئەوەیە بە چەك‌و فیشەکدان بەنێو شاردا بگەڕێن، بەچەشنێك کە هیچ ریسواییەك بۆ دەستوپێوەندی هێنری مۆرگان یا کاپیتان کید نەخوڵقێ. [نیاز، هێزی زۆرداری تالانکەرە. وەرگێڕ]

رادەی پشتیوانیکران‌و هاندرانی کوردی مەهاباد لەلایەن عیراقەوە روون نییە. بەگوێرەی راپۆرتێك، گەنم‌و تووتنی زۆر لە ناوچەی مەهابادەوە بۆ فرۆشتن ناردراوەتە عیراق، کە دەگوترێ نرخ لەوێ لەئێران بەرزترە. هەروەها دەگوترێ کە ئەو پارە زیادییەی نێوان نرخی ئێران‌و عیراق، پێشکەش بە کۆمەڵەی ژ. ک دەکرێت. ئاشکرایە پێوەندییەکی زۆر

لەسەر سنوور هەیەو چاپەمەنی کوردیی چاپی عیراق لە مەهاباد بینـراون، ئەوەی لەم دواییەدا بینرابێـت، نـاوی «یـەکێتی تێکۆشـان» ــە کـە لەلایـەن حیزبی شیوعی عیراق (کورد)ەوە بڵاوبۆتەوە.

قـسە لـە حیکایـەتێك دەکـرێ کـە گوایـە ئـەو کوردانـەی وا لـە تورکیـا هــەڵاتوونو گەیـشتوونەتە ناوچــەی «سـۆماو برادۆسـت» لـە ئازەربایجـانی رۆژئـاوا، گوتوویانــە بزووتنەوەیــەکی هاوچەشــن لــە شــارەکانی تورکیـا: دیاربەکرو «گیاوار» (گاوار، گەڤار) لەنزیك سنووری ئێرانو رۆژئـاوای ورمـێ سەری هەڵداوەو لەلایـەن عەسـکەری تورکـەوە سـەرکوت کـراوە، نزیکـەی ١٢٠کــەس ســەرەك هۆزیــان گرتــووەو لــەداریان داون. ئــەم نەقڵــە، هــیچ سەرچاوەیەکی دیکە تەئییدی نەکردووە.

هەواڵــدەرێکی زۆر هــەواڵیان داوە کــە کــوردی ناوچــەی ورمــێ بــەڵێنی پشتیوانیکردنی کۆمەڵەی ژ.ك ی مەهابادیان داوە. دەگوترێ زێڕۆبـەگی هـەرکی لە مەهاباد سەردانی قازی محەمەدی کردووە. سـەرەك هـۆزانی دیکـەی بـاکوور [ی کوردستانی ئێـران] کـە دەگـوترێ لایـەنگریی [ژ. ك] دەکـەن، بـریتین لـە: تاهیری کوڕی سمکۆ لە شـکاکانو رەشـیدبەگی هـەرکیو سـەعید بـەگی بـرای، سەبارەت بە عومەرخانی شکاك، جێگـری سمکـۆ، راپـۆرتی تێکـەڵو پێکـەڵمان پێگەیـشتووە. هەواڵــدەرێکی کــورد لــە بۆکــان، دەڵــێ زۆربــەی هۆزەکــانی دێبۆکری، مەنگوڕ و مامەش بوونەتە ئەندامی کۆمەڵەی ژ.ك.

ئاشکرایە بۆ مەسەلەی راکێشانی پشتگیریی کوردەکان، کۆمەڵەی ژ. ك و حیزبــی تــوودە، کێبــەرکێیان لەنێوانــدا هەیــەو دەگــوترێ کۆمیتــەی

کۆمەڵـەی ژ. ك لـە مـەهاباد نامـەی بـۆ لقـی حیـزی تـوودە لـە میانـدواو نووسیوە و داوای لێکردوون ناوی هیچ کوردێك لە حیزبەکەیاندا نەنووسـن، چـونکە ئـەرکی هـەموو کوردێکـە ببێتـە ئەنـدامی کۆمەڵـەی ژ.ك (رەنگـە هـــەرزانتریش بـــێ، چـــونکە وەك زانـــراوە، کۆمەڵـــەی ژ. ك داوای بـــاجی ئەندامەتی ناکات بەڵام حیزبـی تـوودە، مانگانـە بـاجێکی یـەك تمـەنی لـە ئەندامانی وەردەگرێت).

جیا لە پشتگیریی کـاتیی و بـە هەلکـەوت، وەك لـە پـاراگرافی ژمـارە ۹۷ دا گوتراوە، وێناچێ حیزبی توودە لەناو کـورددا دەسـتکەوتێکی هـەبێت. زۆربـەی سـەرەك هۆزەکـان، دژایـەتی دەکـەن. دەگـوترێ زێڕۆبـەگی هـەرکی ـ سـەرەك هۆزی رێگری خەڵکی «کووکیا» لەنزیك ورمێ، لـە ناوچـەکەی خۆیـدا هـەنگاوێکی راستەوخۆی دژ بە حیزبـی تـوودە هەڵێناوەتـەوە بـەوەی کـە ۱۲ هـەزار کـارتی ئەندامــەتی عەشــیرەتو ئێرانییــەکانی کۆکردووەتــەوەو داوای لــە کۆمیتــەی حیزبی توودە لـە ورمـێ کـردووە هـەموو ئـەو پـارە ئەندامەتییـەی کـە لـە سـێ مـانگی رابـوردوودا وەریـانگرتووە، بیدەنـەوە بـە خەڵکەکـە. هەرچـۆنێك بێـت، دیارە ئەم مەسـەلەیە هەسـتی دژ بـە حیزبـی تـوودەی «زێـڕۆ» نیـشاندەدات کـە دەستی داوەتە کارێکی گرینگ و بەجەربەزە.

هەڵخلاندنی روو لەزیاد بـۆ مەسـەلەی سـەربەخۆیی کـورد، بۆتـە هـۆی دەرکەوتنی بابەتی توندو تیژو هوشیارکەرەوە لـە رۆژنامـەی "کـەیوان"ی رۆژی ۲٦ی ئاپریـل [ی ۱۹٤٥]ی چاپی ورمێـدا. رۆژنامەکـە رایدەگـەیێنێت کـە سـەربەخۆیی کـورد، سـەربەخۆیی لـوڕ و پارچەپارچـەبوونی وڵاتـی

بەشـــوێندا دێـــت. سەرنووســـــەر [ی ڕۆژنامەکـــە] کـــە پێـــشتر وەك گوێلەمستێکی ملکەچی ڕووسەکان سەیر دەکرا، بەڵێنی وتارێکی دیکـەی داوە لە ژمارەی دادێی ڕۆژنامەکەدا، بەڵام پێش دەرچوونی ئـەو ژمارەیـە، نفـووزێکی دیکـە [واهەیـە نیـازی لەروسـەکان بێـت - وەرگێـڕ]، دەوری خـۆی بینیـوە لەوکاتـە بـەدواوە، ئـیتر هـیچ وشـەیەکی سـەبارەت بـە مەترسـیی کوردان نەنووسیوە.

جی. و. واڵ

F۰۳۷۱/ ٤٥٤٧٨

راپۆرتی ژمارە ۹

١٦ی مەی تا ٨ی جوونی ١٩٤٥

١١٠) **ورمێ:** لەماوەی ئەم راپۆرتەدا سەرتیپ هومایونی فەرماندەی تیپی سێهەم [ی سوپای ئێرانی] ، سەردانێکی دە رۆژەی ورمێی کردووە. ناوبراو لە گەڕانەوەدا [بۆ تەوریز] ، گرتوویەتی هەموو شتێك لەوێ هێدیو هێمنە، بەڵام هەرچۆنێك بێت تەئییدی ئەوەی کردووە کە زێڕۆبەگی هەرکی ـ چەتەی کورد، لایەنی کۆمەڵەی ژ. ك دەگرێتو سەرەك هۆزەکانی دیکەی هەرکیش لە ناوچەی "مەرگەوڕ" [ی ورمێ] ، کۆبونەوەیەکیان کردووەو، برای مەلامستەفای بارزانی ـ سەرەك هۆزێکی کوردی عیراق، سەری شنۆی داوەو رووسەکان گرتوویانە، پاشان "قەرەنی ئاغای زەرزا" کەوتۆتە نێوانەوە و ئازادی کردووە، ئیجازەشیان پێداوە درێژە بدات بە مەئمووریيەتەکەی لەمەڕ پێوەندیگرتن لەگەڵ کۆمەڵەدا. فەرماندە[سەرتیپ هومایونی]، لای وابوو، براکەی [مەلا مستەفا] ناوی قادرە.

لە سەرچاوەیەکی دیکەوە بیستراوە زێڕۆ خۆی بۆ شەڕ ئامادەکردووەو لە دەوروبەری ٢٠ی مەیدا هێرشی کردۆتەسەر وەرزێری زەوییەکانی گوندی "تازەلوو" و "جەیرانلار" و گارانەکانی رامالیون. گوندنشینەکان بە یارمەتی جەندرمە، دژی وەستاون و کاتێ زێڕۆ زانیویە تووشی شکان

هاتووه، داوای یارمەتی لە"کەریم خانی هەرکی" دراوسێی کردووە گەرچی کەریم خان دژمنایەتی زێرۆ دەکات بەڵام بۆ رزگارکردنی کەوتۆتەڕێ.

هەرچۆنێك بێت لەڕێگا لایەنێکی دیکەی مەسەلەکەی بەرگوێ کەوتووە کە زێرۆ کوژرابێت و وەرزێرێکی ئاسۆریش بریندار بووبێت و پاشان مردبێت. زێرۆ هێرشی کردۆتە سەر ئەوان، ئینجا عەدالەتخوایی شوێنی لەسەر داناوە و لەپڕ بڕیاری گەڕانەوەی داوە. دەگوترێ ئامۆزایەکی زێرۆ رایگەیاندوە تۆڵەی ئامۆزاکەی دەستێنێتەوە. ئەو هێرشە لەکاتێکدا روویداوە، کە سەرتیپ دورەخشانی لە ورمێ بوە و گوندنشینەکان داوای یارمەتیان لێکردووە، بەڵام گوتوویەتی ئیجازەی ئەوەی نییە هێزی سوپا بەرێتە ناوچەکە.

١١١) **کاروباری دیکەی کورد:** قازی محەمەدی مەهابادی ئێستا لە تەورێزەو، دەگوترێ گازندەی لەدەست حکوومەتی ناوەندی هەیە بەهۆی ناردنی جەنەڕاڵ "هوشمەندی ئەفشار"ەوە بۆ سەقز، سەرەڕای ئەوەی بەڵێنی لابردنیان پێدابوو. هەواڵدەرێك لە هۆزی دێبۆکری نزیك بۆکان دەڵێ ژمارەیەك "موهاجیر" (واتە ئەو بە ڕەگەز ئێرانییانەی وا لە ئازەربایجانی سۆڤێتەوە گەڕاونەتەوە [ئێران] و لایەنگری رووسەکان دەکەن)، ئێستا لەگەڵ "شێخ ئاغایی"یەکانن، کە لقێکی دێبۆکرین و بەکردەوە هانیان دەدەن بۆ هێرشکاری.

شێخ ئاغاییەکان پشتیان بە فەرماندەی رووس لەمیاندواو ئەستوورە ـ ئەو فەرماندەیە ناوی سەروان "نەماز عەلییێف"ـە و دەگوترێ پشتگیریی

ئاژاوەچییەکانی حیزبی تـوودە دەکات کەبـەناوی کڕینـی تفاقـەوە دەچـن بـۆ گوندەکانو چوار رووسیشیان لەگەڵ دەنێرێت. لەکاتێکدا رووسـەکانی قاوقـاز بەگـشتی لایـەنی سیاسـەتی ئازەربایجانییـەکان [ی ئێـران] دەگـرن، ئـەم تاوانبارکردنانە وا هەیە هیچ نەبن جگە لە باس‌وخواسـی لایەنگرانـەی هـەنگاوێك [ی رووسەکان] بۆ ئەوەی خەڵکی ناوچەکە گەرووی یەکتری هەڵنەبڕن.

هەمان هەواڵدەر گوتی، لە وتووێژێکدا بە سـەرۆکی جەندرمـەی تـەورێز سەرهەنگ دورەخشانیم گوتووە ئاگاداری ئـەوە بێـت جەندرمـەکان، کـورد ناڕەحەت نەکەن، چون ئاکامەکەی ئەوە دەبێت کوردێکی زیاتر بـچنە نـاو حیزبی توودە. سەرۆکی جەندرمـە لـە وەڵامـدا گوتوویـەتی: بۆچـی دەبـێ نەچن ؟ حیزبی توودە حیزبێکی باشە و منیش یەکێك لە ئەندامەکانیم.

F۰۳۷۱/٤٥٤٧٨

راپۆرتی ژماره ۱۰
۹ تا ۱۹ی جوونی ۱۹٤٥

(۱۲۱) **ورمێ:** راپۆرتەکە باسی هێندێ رووداو و مەسەلەی ناوچەی کردووه:

- توفانێك کە هەزاران تۆن حاسڵی وەرزێرانی ناوچەی - بەتایبەت "رەوزەچای" لەناوبردووه.

- چالاکییەکانی ئەنجومەنی ئێرانو سۆڤێت لە ورمێو پێشانگای رەسمی سەبارەت بە جەنەڕاڵە رووسەکان لە ئاسیای ناوەندیی،

- نەبوونی هەواڵ لەمەڕ هەڵسوکەوتی حیزبی توودە لە ناوچەکەدا،

- دەستبەسەرکرانی ۱۵ تا ۲۰ لایەنگری "سید ضیاالدین طباطبایی"* لەلایەن رووسەکانەوە،

- چوونی سەرەك هۆزانی ناوچەکە بەرەو کۆمەڵەی ژ. ك و پەرەسەندنی مەسەلەکە.

راپۆرتەکە، هەروەها دەڵێ:

زێرۆ بەگی باراندوز [هەرکی] رووی کردۆتە کۆمەڵەی ژ. ك و ئەو مەسەلەیە بە لایەنگریی رووسەکان لە کۆمەڵە لێکدەداتەوە.

---

* سەرەك وەزیری پێشووی ئێرانو ناسراو بە لایەنگریی لە سیاسەتی ئینگلیز - وەرگێڕ

چوونی "هاشمۆف" ـ یاریدەدەری کۆنسوولی رووس لە ورمێو چەند قوماندانێکی سۆڤێتی بۆ تەرگەوەڕ و دۆڵی قاسملوو و چاوپێکەوتنی سەرەك هۆزانی کورد.

هەروەها ئەو وردە هەواڵانەش لە راپۆرتەکەدا هاتوون:

ـ ٦٠٠ (یا ٦٠) کوردی شکاك لە ١٨ی مانگی جووندا چوونەتە ناو شاری سەڵماس.

ـ کوردەکان هێرشیان کردۆتە سەر گوندی "قاچی جاه" لە تەسووج،

ـ لە ناوەڕاستی مانگی جووندا، شەڕێك لەنێوان تیرەی "شێخ کانلوو" و "دیلمی" لەنزیك «قەرەزیائەددین»ی نێوان خۆی و ماکۆ روویداوە،

ــ شێخ عەبدولقادری ماکۆیی لەگەڵ سەرەك "عەلی میهوگی"دا کەوتۆتە شەڕەوەو، گوتراوە لە گوندی "چغرلووکەندی"، ٥٠٠ سەر مەڕو گارانی بردووەو شەش گوندنشینیشی کوشتووە.

١٢٢) *کوردی مەهاباد: قازی محەمەد، وەك حاکمی راستەقینەی مەهاباد سەرهەڵدەدات. چاودێرێکی شارەزا کە لەم دواییەدا چاوی پێی کەوتووە، دەڵێ زمانە رووسییەکەی زۆر باشە.

ترومبیلی سینەمای "پێوەندییە گشتییەکانی بریتانیا" لە ٢٥ی مانگی جووندا سەردانی مەهابادی کردووەو لە گۆڕەپانی شارەکەدا، فیلمی هەواڵو دۆکیۆمنتو گاڵتەجاڕی نیشانی خەڵك داوە. فلیم نیشاندانەکە، بە پشتگیریی قازی محەمەد بەڕێوەچووەو خەڵکێکی زۆر بەشداریی

---

* لەدەقی ئەسڵیدا ئەم ژمارەیە بە هەڵە ١٢١ نووسراوە ـ وەرگێڕ.

نومایشەکەیان کردووە، بەڵام کەسانی ناحەز لەو کاتەدا خۆپیشاندانێکیان بەڕێوەبردووە و سەرەوخوار، بەنزیك سینەماکەدا تێپەڕبوون و تەپڵیان کوتاوە و وێنەی مارشاڵ ستالینیان بەرز کردۆتەوە. لەماوەی فلیمەکەدا دووجار وایەری پرۆژێکتۆرەکە هەڵبڕاوە و کەسێکیش خشتێکی بە ئامپلی فایرەکەدا داوە.

سەرەڕای ئەم دەمارگیری نواندنە، نیشاندانی فیلم بەوپەڕی ڕەزامەندیی ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی شارەکەوە کۆتایی پێهاتووە. قازی محەمەد، کە بەڵێنی پاراستن و پشتگیری دابوو و هێندێك لە پاسەوانەکانی خۆشی ناردبوە شوێنەکە، بەو سابۆتاژە دڵگیر بووە و ناڕەزایی خۆی دربڕیوە. پێشتر هیچ هەستێکی تایبەتی دژ بە بریتانیا لە مەهاباد نەبینراوە، بەڵام ئەنجومەنی سەربەخۆیی کورد ــ کۆمەڵە، بە گەرموگوڕی لایەنی سۆڤیەت دەگرێت و ئەم ڕووداوە، وا هەیە لەزیهنی چوارچێوەداری کەسانی توندڕەو لەمەهابادا، بەدژایەتیکردنی بریتانیا واتا بکرێتەوە.

لەرۆژی V. E **، ئاڵایەکی سوور لەشەقامی سەرەکی مەهاباددا، دەشەکایەوەو بۆ ماوەی سێ حەوتوو لە شوێنەکەدا مایەوە، هەتا ئەوەی بەشێوەیەك کە دەگوترێ کاربەدەستێکی رەسمی کۆنسوولیەتی رووس لە تەورێز، سەردانی شارەکەی کردووەو پێیگوتوون لەوێی لابەرن. لقی

** رۆژی سەرکەوتنی ئۆروپا بەسەر ئاڵمانو کۆتاییهاتن بە شەڕی دووهەمی جیهانی لە٨/٥/١٩٤٥دا ـ وەرگێڕ.

ئەنجومەنی فەرهەنگی ئێران ـ سۆڤێت کە لـە مـانگی ئاپریلدا لـە مـەهاباد کرایەوە (بڕوانە راپۆرتی ژمارە ٨، پاراگرافی ٩٨)، وا دیارە رووی لـەکزی نابێت. ئێستا هیچ بەڕێوەبەرێکی رووسیی رێکخراوەکە، لەشاردا نەماون.

هاتوچـۆیەکی زۆر لـەنێوان کـوردی مـەهابادو براکانیـان لەوپـەڕی سـنووردا هەیە. کڕینو فرۆشتنی ئەسپو گەنمە شامی لەسەر سنوور، پەرەی سـەندووە. لەم وەرزەدا، هاتوچۆی نێوان مـەهابادو عـێراق بـە ئەسـپ هاسـانە، کـوردێکی عیراقـی کـە لەپێوەندییـەکی زۆری کـوردی مـەهاباد دایـە، سـەید حوسـێنی رەواندزی [حـوزنی موکریـانی] یـە. دەگـوترێ لـە بەغـدا رۆژنامەیـەکی کـوردی دەردەچێت، کە ناوی «دەنگی گێتی» [تازە]یەو لە مەهاباد لایەنگری زۆرە.

چاوەدێری دائیرەی "تەداروکات"ی حکوومەتی ئێران، ماوەیـەك لەمـەوپێش چوون بۆ مەهاباد بۆ ئەوەی چاوەدێریی دابەشکردنی قەند بکەن، بەڵام هیچیان بۆ نەکراوەو گەڕاونەتەوە دواوە. گازندەی ئەو کەسانە ئەوە بـووە کـە سـەرەك هۆزەکـان داوای بەشـێکی زۆر بـۆ هـۆزی خۆیـان دەکـەن، کـە گـەلێك لـەڕادەی گونجاو زیاترەو، بێگومان رووداوەکانی مانگی فەبریوەری رابوردوو (رۆژ ژمێـری ژمارە٤، پاراگرافی ٥٠) یان گرتۆتە بەرچاو و ڕێگای سلامەت واتـە گەڕانـەوە بـۆ تەورێزیان هەڵبژاردووەو لەوێوە تێلگرافێکیان بۆ وەزارەتی دارایی ناردووە.

کەسێك، کە خۆی بە "کوڕی کوردان" ناساندووە، وەڵامی وتـارێکی داوەتـە کە لە ژمارەی رۆژی ٢٦ی ئاپریل (ی ١٩٤٥)ی رۆژنامەی"کەیوان" چاپی ورمێدا بڵاو ببووەو هێرشی کردبووە سەر بزووتنەوەی سـەربەخۆیی کـورد (رۆژژمێـری ژمارە ٨، پاراگرافی ٩٨).

نووسەری وەڵامنامەکە بەتوندی لایەنگری لە مەسەلەی سەربەخۆیی کورد دەکات، بەڵام دەست دەنێتە سەر ئەو خاڵەی کە خۆی ئێرانیە "چونکە لە ئێراندا دەژی". کورد دەیانەوێ لەگەڵ ئێرانییەکاندا وەك براو دراوسێ، بە هێمنی بژین، بەڵام دەستێوەردانی ئێرانییەکان لە ئیشوکاری ناوخۆیاندا قەبوڵ ناکەن. لەعەینی کاتدا، باسی ئەو سووکایەتییە دەکات کە رۆژنامەی "کەیوان" بە گەلی کوردی کردووە.

ئەم وەڵامنامەیە، لە بیچمی هەواڵنامەو بە ژمارەیەکی کەم لە تەورێز چاپ کراوەو نوسخەیەکی بۆ کۆنسوولیەتی تورکیا ناردراوە، بەڵام نوسخەی نەگەیشتۆتە دەست کۆنسوولەکانی دیکە.

جی. و. واڵ

F٠٣٧١/٤٥٤٧٨

دووهەمی مانگی مەی ١٩٤٥
لەتارانەوە بۆ وەزارەتی دەرەوە [ی بریتانیا]

دوابەدوای گەیشتنی تێلگەرافی ژمارە ٤١ لە٣٠ی ئاپریل[ی ١٩٤٥] تەورێز، راپۆرتی بارودۆخ بەم شێوەیەیە:

٢) مەهاباد

هەواڵی زیاترو زیاتر سەبارەت بە پێکهاتنی هێزی بێخەوشی سوپایی کوردی دەگات، کە پێوەندییان بە پروپاگەندەی توندوتیژی سەربەخۆیی کوردەوە هەیە.

نومایشێك بەرێوەچووەو روخساری سەرەکی بریتی بووە لە دروشمێك کە تێیدا کوردستان بە دەستی رووس لە کۆیلەتی رزگاری دەبێت.

راپۆرتێك لەلایەن کوردێکی نەناسراوەوە گەیشتووەو باسی ئەوە دەکات کە کوردەکان هێز [ی سوپایی] خۆیان بەهۆی سوودێکی ٠٠٠، ٨٠٠، ٢ ریاڵییەوە بەهێز دەکەن، کە ئەو سوودەیان لە فرۆشتنی تووتنو گەنم لە عیراق دەست کەوتووەو، هەواڵدەرە کوردەکان دەڵێن لەوێ خەریکی وتووێژن لەسەر کۆنترات [ی فرۆشتنی تووتنو گەنم].

رۆژ ژمێری تەورێز
F٠٣٧١/٤٥٤٧٨
راپۆرتی ژمارە ١١،
٣٠ی مانگی جوون تا ١٣ی جولای ١٩٤٥

١٣٢) کاروباری کورد

سەبارەت بە کوردی ورمێ، شتێکی ئەوتۆ نییە بینوسین. بەقسەی فەرماندەی ئێرانی شاری تەورێز، شێخ عەبدولقادر - سەرەك هۆزی گەورەی کوردی جەلالی دەوروبەری ماکۆ لەلایەن دەسەڵاتداریەتی سوپایی رووسەوە گیراوە.

سەرتیپ دورەخشانی [فەرماندەی هێزەکانی ئێران لەتەورێز] لە "جەنەراڵ گلینسکی"ی رووسی داوای کردووە ناوبراو بدەن بەدەست سوپایی ئێرانییەوەو، دەڵێ ئەگەر دەستی پێی بگات لەماوەی سێ رۆژدا ئیعدامی دەکات.

وا دەردەکەوێ کە تاوانێکی زۆر درابێتە پاڵ شێخ عەبدولقادر و لەوانە، سووتاندنی پێگەیەکی جەندرمە بە دوو جەندرمەوە لە ساڵی رابوردوودا. سەرۆکێکی دیکەی هۆزی جەلالی - "مستۆ پرۆ" پارەکە لەلایەن سوپای ئێرانییەوە گیراو ئیعدام کرا. هەرچۆنێك بێت، دەگوترێ شێخ عەبدولقادر لایەنگری کۆمەڵەیەو رووسەکانیش پشتگیری دەکەن. جێگەی بڕوا نییە رووسەکان بیدەن بەدەستەوەو ئەگەر هەواڵی گیرانەکەی راست بێت،

وێدەچێ زیاتر بۆ ئەوە بێت چەرمەسەرێی بۆ رووسەکان خۆشیان دروست کردبێتو دوای چاوەترسێ کردن، ئازادی دەکەن.

١٣٣) مەهاباد

رووداوی ترومبیلی سینەمای بریتانیا کە لە رۆژ ژمێری پێشوو (پاراگرافی ٢١)دا باسی لێوە کرا، راپۆرتەکەی بە هیچکام لە دەسەڵاتدارییەکانی رووسو ئێرانی نەدراوە. بەقسە، رووسەکان هیچ دەسەڵاتێکیان لەوێ [لە مەهاباد] نییەو ئێرانییەکانیش نیانە. هەرچۆنێك بێت هەردوولا گەلێك زوو بە هەواڵی مەسەلەکەیان زانیوەو فەرماندەی ئێرانی دەستبەجێ ناخۆشحاڵی خۆی دەربڕیوە. راپۆرتی گومانلێنەکراو هەیە کە رووسەکان هەندێك لە خۆپیشاندەرانیان تەمێ کردووە. جێگری کۆنسوولی رووس لەورمێ، رۆژێك دوای رووداوەکە، سەردانی ورمێی کردووەو کاتێ بە هەواڵی رووداوەکەی زانیوە، نارەزایی خۆی راگەیاندووە.

ئەرمەنییەك کە ژنی رووسی هەیەو وێدەچێ رێبەری خۆپیشاندانەکە بووبێت، نێرراوەتە ورمێو شەش کەسیش بۆ ماوەی چەند رۆژ زیندانی کراون، هەمان راپۆرت دەڵێ جێگری کۆنسوولی رووس، وێنەیەکی گەورەی ستالینی لە خاوەن گاراجێك سەندۆتەوە کە ترومبێلی سینەما، شەوێك لەو گاراجە مابوەوەو لەوێ زیانی پێ گەیشتبوو.

قازی محەمەدیش کەوتۆتە رەخنەگرتن لە هەندێ پیاوماقووڵی شار، کە بۆچی هێمنایەتییان نەپاراستووە.

سەرنووسەری رۆژنامەی «کەیوان»ی ورمێش بە هەواڵی رووداوەکەی زانیوەو شادمانی خۆی دەربڕیوە.

رۆژنامەکـە، لـە ژمـارەی رۆژی یەکـەمی جوولایـدا وتـارێکی کـورتی لـە وەڵامی ئەو وتارە دژ بەکوردەدا کـە چـەند ژمـارە پێـشتر چـاپی کردبـوو، بڵاوکردۆتەوەو تێیدا باسی نەجیبیو خانەدانیی کوردانی کـردووە (بڕوانـە رۆژ ژمێری پێشوو، پاراگرافی ١٢١).

لە وتارەکەی پێشوودا، کـورد بـە سـەگێك دانرابـوو کـە گـاز لەدەسـتی RPB دەگرێت [واتای ئەو سێ پیتەم بۆ روون نەبوەوە. وەرگێڕ].

جی. و. واڵ

F۰۳۷۱/٤٥٤٧٨

راپۆرتی ژماره۱۲، ۱۳
تا ۲۸ی مانگی جولای ۱۹٤٥

١٤٨) ورمێ

...وا دەردەکەوێ کە کوردی ئازەربایجانی رۆژئاوا، بەگشتی هێور بن...

١٤٩) کاروباری کورد

هیچ هەواڵێکی تازەی بڕواپێکراو لەمەڕ چالاکیی ئەنجومەنی نەتەوایەتی کورد «کۆمەڵە» بەدەستەوە نییە. سەرچاوەیەکی عێراقی ئەم زانیارییانەی سەبارەت بە ئەنجومەنەکە پێداوین:

هێزی کۆمەڵە ئێستا دەگاتە دووهەزار کەس، کە چەکو کەرەسەیان لەلایەن رووسەکانەوە پێ دراوە. ئەندامانی هێزەکە، بەرگێك دەپۆشن کە بریتییە لە چاکەتێکی رەنگ خۆڵەمێشیو شەڵواری* رەشو پێچوکڵاوی کوردی.

ئەنجومەن، ئاڵای نەتەوایەتی تایبەت بە خۆی هەیە کە هاوڕێ لەگەڵ ئاڵای سۆڤیەتدا هەڵدەدرێت. دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەتی کابرایەکی قاوقازییان بەناوی سیامەندۆڤ ناردۆتە مەهاباد بۆ ئەوەی چالاکیی راستەوخۆی ئەنجومەن پەرە پێبدەن.

---

* لە باشووری کوردستان بەپانتۆڵی کوردی دەڵێن شەڵوارو بە دوو لینگانەی عەجەمیش دەڵێن پانتۆڵ. ئەوەی ئێرە، پانتۆڵی کوردییەو من بە شێوەی باشوورم نووسیوە. وەرگێڕ.

پێوەنـدێکی هەمیـشەیی لـەنێوان مـەهابادو ناوچـە کوردنـشینەکانی عێراقـدا هەیـەو چـاپکراوی کـوردی لەمـەهابادەوە دەنێررێتـە عـێراق، کەسانێکیش بۆ پروپاگەنـدەکردن دەنێرێنـە تورکیـا، کـە کـوردی ئـەوێش بخەنە جوولانەوە.

تاقە بەشێکی ئـەو قسانەی سـەرەوە کـە کۆنـسوولی گشتی لـەماوەی سەردانی ئەم دواییەی مەهاباددا پەسندی بۆ هەبوو، پێوەندی ئـەو دیـوی سنووری عێراقە.

جی. و. واڵ

F۰۳۷۱/٤٥٤۷۸

ژمارەی ۱۳،

۲۸ی جولای تا ۱۵ی ئۆگۆستی ۱۹٤٥

۱۱۲) ورمێ

لە ئازەربایجانی ڕۆژئاوا، سەرنج بەرەو چالاکییەکانی کۆمەڵە یا ئەنجومەنی سەربەخۆیی کورد رادەکشێت کە پڕوپاگەندەیەکی بەهێز دەکاتو لەمەڕ ئەو چاووڕاوێکی لەبنەهاتوو بەڵام دوور لە متمانە بەرگوێ دەکەوێت.

مەهاباد سەرچاوەی بزوتنەوەیەکە لە ئێران، بەڵام هەواڵی ئەوەش دراوە هۆزەکانی ورمێ ـ هەرکیو شکاکیش، لەگەڵی بکەون. زێرۆ بەگی هەرکیو رەشید بەگی خەڵکی موانە، وا هەیە دوو سەرەك هۆزی نێو بزوتنەوەکە لە ناوچەی ورمێ بن، هاوکاریکردنی عومەرخانی شکاك، جێگەی دڵنیایی نییە.

چالاکییەکانی ئەنجومەن تائێستا هەر لە قۆناغی رێکخستنو بەرنامە دارِشتندایە، بێگومان لەنێوان رێبەرانی رێکخراوەکەو پسپۆڕانی سۆڤیەتی لە کاروباری کورددا، پێوەندێکی زۆر هەیە، وەك عەلی ئەکبەرۆڤ ـ سکرتێری کۆنسوولی رووسو مێجەر جەعفەرۆڤ ئەفسەری سیاسی رووس لە ورمێ. بەڵام هەستی من دوای سەردانی ئەم دواییەم لە ورمێ ئەوەیە کوردو رووس هیچکامیان لایەنگری ئەوە نین کە هەنگاوێکی بەپەلە بۆ دامەزراندنی کوردستانی سەربەخۆ هەڵێننەوە.

ڕێبەرانی کۆمەڵە، لەعەینی کاتدا توانیویانە سیاسەت تێکەڵاو بە مەسەلەکە بکەن. لە٤ی ئۆگۆستدا، پیاوانی زێرۆبەگ کە هەوڵیان لەپێناو کۆکردنەوەی باجی حاسڵی گوندی بالانیجدا تووشی بەربەرکانی هاتبوو، هێرشیان کردە سەر پێگەی جەندرمەری کە لایەنگریی وەرزێرەکانی دەکرد. کورد، پاشەکشەی پێ کراو لەلایەن هێزی یارمەتیدەر[ی جەندرمە]وە، گەڕێنرانەوە شوێنی سەرەکی زێرۆ لەکووکیا.

زەمینە بۆ ئەو باوەڕە هەیە کە جێگری کۆنسوولی رووس لە ورمێ ناوبژیچییەتی کردووەو ئاشتی دامەزراوەتەوە، لەکاتێکدا جگە لەو هێرشکارییە سوننەتییە، هیچ پەسندێك بۆ تێکشکانی جیدی ئاسایش لە ئازەربایجانی رۆژئاوا نییەو لای کەم لە مەڵبەندی ورمێدا بزووتنەوەیەك بۆ لایەنگری لە دابەشکردنی زەوی نییە.

دەسەڵاتدارتی سۆڤیەت، پروپاگەندەیەکی زۆر سەبارەت بە مەسەلەی ئاژاوەو نەبوونی ئاسایشو رێگری لەسەر رێگەی شاری خۆی بەرەو رۆژئاوا دەکەن. ئەو شتە، وا هەیە بەشێك لە وێنەیەکی تاریکی گشتی لە ئاژاوەو شەڕو هەرا بێت کە ئەوان هەوڵ دەدەن گەورەی بکەنەوەو بە ئاکامی کشانەوەی هێزی هاوپەیمانانی دابنێن.

١٦٣) کاروباری دیکەی کورد

رۆژی پێنجەمی ئۆگوست، پێنج رێبەری کۆمەڵەو خەڵکی مەهاباد، لە ورمێ گیرانو نێررانە تەورێز. دەگوترێ ئەوان کەسانێك بوون کە لە بەغدا دەرسیان خوێندووەو جگە لە کوردیو تورکیو فارسی، ئینگلیزیو عەرەبیشیان زانیوە.

راپۆرتی سەبارەت بە گیرانی عەبدولقادر لە هـۆزی جـەلالی مـاکۆ (رۆژی ژمێری ژمارە ١١، پاراگرافی ١٣٢)، راست نەبوە. لەڕاستیدا، چوارکەس لـە پیاوەکـانی بـەتاوانی رووتاندنـەوەی چـەند بازرگـان، گـیراون و ئێـستا لـە دەستی جەندرمەی ئێرانیدان.

F٠٣٧١/٤٥٤٧٨

پاشكۆی راپۆرتی رۆژی ١٩٤٥/٨/٢٥ی
باڵوێزی بریتانیا له تاران
بۆ وەزارەتی دەرەوە له لەندەن
سەفەری جێگری كۆنسوولی بریتانیا له تەورێز
بۆ ئازەربایجانی رۆژئاوا
٤ تا ٨ی ئۆگۆستی ١٩٤٥

[فایلی رۆژ ژمێرەكانی تەرێز، جگە لە راپۆرتی ئاسایی رووداوەكان كە ماوەی هەموو دوو حەوتوو جارێك ئامادەكراوە، هەندێ هەواڵو راپۆرتی سەربەخۆشی تێدا بەرچاو دەكەوێت. لە رۆژانی ٤ تا ٨ی مانگی ئۆگۆستدا، كە بابەتی راپۆرتی ژمارە١٤ بووە (پێشتر)، مستر ج. و. واڵ جێگری كۆنسوول ویستوویەتی سەفەرێك بۆ شاری ماكۆ بكاتو بەهۆی ئەو راستییەوە كە ماكۆ لەوكاتەدا لەلایەن دەسەڵاتی سۆڤیەتەوە بەڕێوەچووە، پێویست بووە ئیجازە لەوان وەربگرێت و بۆ ئەم مەبەستە چۆتە سەردانی ورمێو بە شاری "خۆی" یشدا تێپەڕ بووە. بەرهەمی ئەم سەفەرە ١٠ لاپەرە راپۆرتە، كە زۆر لایەنی سیاسی ـ ئابووریو ئاسایشی ناوچەكە دەگرێتەوە.

ئەوەی من تەرجەمەم كردبێت، هەڵبژاردەیەكی راپۆرتەكەیە، كە مەسەلەی كورد دەگرێتەوە و بەداخەوە زۆرتر چۆتە سەر باسی رووداوی بچووكو كەمتر پەرژاوەتە سەر لایەنی سیاسیو رووداوە سەرەكییەكانی ئەودەم. ئەوەش یادداشتی سەفەری جێگری كۆنسووله لەمەڕ كورد. وەرگێڕ].

٣) شاری تەورێزم لە بەیانی رۆژی چوارەمی ئۆگوستدا بەجێهێشت.

٦) فەرماندەی سەربازخانە [ی رووسەكان لە شاری خۆی] ـ مێجەر جبرائیلۆڤ، فەرمانی دابوو كە دەبێ لەرێگەی چوونم بۆ ورمێ، ئەفسەرێكی

رووس‌و ژماره‌یه‌ك سه‌ربازم له‌گه‌ڵدابێت، چونكو رێگاكه‌ ئاسایشی نییه‌. پرسیم ئه‌و كه‌سانه‌ی واپێش به‌ ئاسایشی رێگا ده‌گرن، كێن ؟

فه‌رمانده‌ گوتی: كوردو پاشكه‌وتنخوازان‌و خه‌ڵكی خراپی دیكه‌...

٧) كاپیته‌نی رووس سواری «جیپ»ـه‌كه‌ی خۆی ببوو و، لای كه‌م دوو میل له‌دوای ئێمه‌وه‌ ده‌هات. من وام بۆ ده‌ركه‌وت كه‌ كوردێك ده‌توانێ له‌ماوه‌ی ٥ ده‌قیقه‌دا [واته‌ پێش گه‌یشتنی جیپه‌كه‌ی ئه‌وان]، گه‌رووی كه‌سێك هه‌ڵبڕێ !

٨) سه‌عات ٨ی ئێواره‌، به‌بێ هیچ رووداوێك گه‌یشتمه‌ ورمێ‌و چاوم به‌ سه‌رهه‌نگ زه‌نگه‌نه‌ ـ جێگری ئوستاندار كه‌وت.

٩) پێشتر، له‌ راپۆرتێكی"قه‌شه‌ فرانسێن" [سه‌ر به‌ كلێسه‌ی موژده‌ده‌رانی لازاریست] دا هه‌واڵی ئاژاوه‌ی كوردان له‌ ناوچه‌كه‌م بیستبوو و ئێستا ده‌توانین بڵێین له‌ شاری خۆی و له‌و به‌شه‌دا بووه‌ كه‌ كه‌وتۆته‌ ژێر حوكمی سه‌ربازخانه‌ی سوڤیه‌ته‌وه‌.

وا ده‌رده‌كه‌وێ شه‌ڕو هه‌رایه‌ك له‌ هه‌مان رۆژدا سه‌ری هه‌ڵدابێت كه‌ من گه‌یشتبوومه‌ ورمێ، خه‌ڵكی ورمێش كۆتاییان نه‌كرد له‌وه‌یدا كه‌ بڵێن«جاری پێشوو شه‌ڕوهه‌را [ی كوردان] ، دوای هاتنی كۆنسوولی بریتانیا بۆ ورمێ ده‌ستی پێكرد، به‌ڵام ئه‌م جاره‌ كۆنسوول پێش ئه‌وه‌ی بگاته‌ نێو شار، به‌زم و هه‌رای ساز كرد»! كه‌ یه‌كه‌میان، ئاماژه‌یه‌ به‌ پێكدادانی نێوان پیاوه‌كانی ره‌شید به‌گی هه‌ركی‌و جه‌ندرمه‌ی ئێرانی، یه‌كدوو رۆژ دوای سه‌ردانی من له‌ ورمێ له‌ مانگی فه‌بریوه‌ریدا بوو. (رۆژژمێری ته‌وریز، ژماره‌٤، پاراگرافی ٤٩)، كاره‌كه‌ش به‌ حیسابی هه‌ڵخلاندنی من دانرا.

سەرۆکی کلێسەی "سەنت ڤینسنت" کە ئێوارەی رۆژی گەیشتنە ورمێم هاتە چاوپێکەوتنم، شەرحی راستتری رووداوەکەی داو گوتی: "ئێستا کاتی خەلەو خەرمانە".

لە سەرهەنگ زەنگەنەم بیست، گوتی زێڕۆ بەگی هەرکی خەڵکی [گوندی] کووکیا لە باراندووز، لەکاتی خەرماندا بەگوێرەی رەسمی خۆی داوای باجی لە وەرزێرانی گوندی "بالآنیج" کردووە، ئەوانیش پەنایان بردۆتە بەر پێگەی جەندرمەری لە گوندەکە. زێڕۆ گوتوویە دەبێ پێگەی جەندرمە لە گوندەکە هەڵبگیرێت، کە بە قسەیان نەکردووە. ئینجا ئەویش بەرواڵەت لەدوای نیوەڕۆی رۆژی چوارەمی ئۆگۆستدا، هێزێکی سی کەسی کوردی ناردۆتە سەر پێگەی ناوبراو. چەند سەعاتێك شەڕەتفەنگ کراوە، کوردان شکاون لە دەوروبەری سەعات ٦دا کشانەتەوە بۆ لای "کووکیا"و جەندرمە کەوتوونەتە شوێنیان. درەنگتر یارمەتی گەیشتۆتە جەندرمەو بۆ هەموو ماوەی شەو، شەڕەکە درێژەی هەبوە، زەنگەنە دەیگوت ئێستاش هەر درێژەی هەیە.

ناوبراو هیچ هەواڵێکی کوژراو برینداری دەوڵەتی نەبوو، بەڵام من زانیم کە دوو گوندنشینی خەڵکی «گوڵدانە» هەر لەسەرەتای شەڕەکەدا لەلایەن پیاوانی زێڕۆوە کوژراون.

جگە لە مەسەلەی باجسەندنی زێڕۆ لەگ‌ندنشینەکان، وا هەیە تۆڵەسەندنەوەش لەم کارەدا دەوری بینیبێ، دوو مانگێك پێش ئەوە، خاڵ/ مام (یاخود ئامۆزا) ی زێڕۆ، لەلایەن ئەو گوندییانەوە کوژراون.

١٠) سەرهەنگ زەنگەنە، لەمەڕ چالاکییەکانی کۆمەڵە (حیزبی سەربەخۆیی کورد) لە دەوروبەری ورمێ، هەواڵێکی ئەوتۆی نەبوو. مەهاباد ناوەندی بزووتنەوەکەیە و رۆحی رێنومای بزووتنەوەکەش قازی محەمەد ـ حاکمی خاوەن دەسەڵاتی مەهابادە بەڵام هەولێکی زۆر دراوە کوردی ورمێ — "هەرکیو شکاک"یش بێنە نێو بزووتنەوەکە. قارەمانی ئەم جووڵانەوەیە [لە ناوچەی ورمێ] ، زێرۆیە و کەسی دووهەمی دوای ئەویش، رەشید بەگی هەرکییە، کە لە"مەوانە"ی رەوزەچای دەژی و ئەویش گوندێکە، پێشتر هی مەسیحیەکانی کەلدانی بووەو چەند ساڵێك پێش ئێستا رەشیدبەگ بەزۆر لێی سەندوون. ئەم دوو کەسە، بە سەربەستی بۆ سەروخواری چیاکانی رۆژئاوای ورمێ دەچنو پروپاگەندەکەرێکی بەهێزو هەواڵبەری نێوان کوردانی ئێرانو عیراقن.

پێوەندێکی زۆر لەنێوان هەردوو بەری سنووردا هەیە: بە ماوەیەکی کەم پێش سەردانەکەی من سەید خان بەگ لە هەرکییەکانی سیلان لە عیراق و برا یاخود ئامۆزای رەشیدبەگ، هاتۆتە مەوانە و رەشید بەگیش بۆ وەڵامی سەردانەکەی ئەو، لەگەڵیدا چووە بۆ عیراق. پێیان گوتم کە سەیدخان بەگ لە داڵانپەڕی نزیك سنووری ئێران دەژی و خزمی فەتاح بەگ ـ سەرۆکی هەرکییانی عیراقە.

بە ماوەیەکی کەم پێش ئەوەی من بچمە ورمێ قازی محەمەد خۆی، سەردانێکی سێ رۆژەی شارەکەی کردووە. پێوەندی نێوان ئەوو مێجەر جەعفەرۆڤ ـ ئەفسەری سیاسی رووس، شێوازێکی ئاسایی هەیە، پێیان گوتم کە مەلا مستەفای بارزانیش پێوەندی لەگەڵ جەعفەرۆڤدا هەیە.

لــه ســهرههنگ زهنگهنــهم پرســی کۆمهڵــه لــه ورمــێ چ چهشــنه پــشتگیرییهکی لــێ دهکــرێ ؟ گــوتی بێگومــان بهشــێك لــه کــوردانی دانیشتووی ورمێ سهر به کۆمهڵهن بهڵام چالاکییهکانیان گهلێك نهێنییه. ناوبراو خۆی چاوی به ئاڵای نهتهوایهتی سهربهخۆیی کوردستان که قسهی زۆری لێ دهکرێت نهکهوتبوو، بهڵام تهرحێکی لێ دهکێشایهوه .

ئاڵاکه له ئاڵای ئێران دهچوو: سێ نهواری سهوزو سپیو سوور، بهڵام ههتاوێك له ناوهڕاستی بهشه سپییهکهدایه. ئهوانه، تهواو جیاوازن لهوهی پێشتر له سهرچاوهیهکی عیراقی بیستبووم که دهیگوت ئاڵایهکی سووره بهوێنهی "کهرهسه"یهکهوه.

لام وایه ئهوهی زهنگهنه باسی دهکرد، زیاتر جێگهی متمانه بێتو واههیه ههواڵدهره عیراقییهکه، ئهوی لهگهڵ ئاڵای سۆڤیهتدا لێ شێوابێت که کوردی مههاباد زۆرجار لهجیاتی ئاڵای کوردان ههڵیدهکهن.

زهنگهنه لای وایه کوردی ناوچهی مههاباد، سهرجهم پشتیوانی کۆمهڵه بن، به ههموو ئێلخانیزادهکانهوه، که سهرۆکی هۆزی بههێزی دێبۆکرین. تاقه سهرهك هۆزێکی خاوهن ناو، که له دهرهوهی [کۆمهڵه]دا وهستابێت، قهرهنی ئاغایه که به امیر العشائر ناسراوهو له لاهیجانی نزیك خانێ دهژی.

عومهر خانی شکاك، هاوڕێی کۆنی سمایل ئاغا [ی سمکۆ]ش بهگوێرهی قسهی جێگری ئوستاندار، ئهندامی کۆمهڵهیه. من پێشتر بیستبووم که عومهر خان خۆی نهکردۆته ئهندام.

١١) جێگری ئوستاندار گوتی: "کۆپی" چەتەیەکی کوردو پێشتر، باری ٨ لۆری لەسەر ڕێگای مەراغە بۆ میاندواو دزیوە. ئێستا کۆپی لە سولدووز گیراوە هێناویانەتە ورمێ، دواتر دەنێرڕێتە تەورێز بۆ ئەوەی دادگایی بکرێت.

١٢) سەرهەنگ زەنگەنە، بەیانی ئەو ڕۆژەی وادەمویست ورمێ بەجێبێڵم هاتە دیتنم بۆ ئەوەی وەڵامی چاوپێکەوتنی من بداتەوە... زیاتر باسی دەست تێوەردانی رووسەکان [لە کاروباری ناوچە]ی دەکردو گوتی: رووسەکان بەبێ هیچ گومانێك یارمەتی چالاکانەی بزووتنەوەی سەربەخۆیی کورد دەدەن. لەم پێوەندییەدا گوتی دوو ڕۆژ پێشتر چەند کوردێك هاتوونەتە ورمێو هەوڵی ئەوەیان داوە ٣٠٠ کەس هێزی یارمەتیدەر کۆبکەنەوەو بیاننێرنە ناوچەی مەریوان. ئەو کوردانە، لەلایەن رووسەکانەوە ڕاگیراون بەڵام نەیدەزانی ئایا ئەو هێزە بەڕێ کراوە یان نا.

لەلایەکی دیکەوە، پێنج مەئموری کۆمەڵە، کە لەم دواییەدا لە مەهابادەوە هاتوونەتە نێو شار [ی ورمێ] ، لەلایەن دەسەڵاتداریەتی ئێرانەوە گیراون و بەگەمی [لەڕێگەی گۆلی ورمێوە] نێرراونەتە تەورێز. سێ کەسیان گەنج بوونو لەبەغدا دەرسیان خوێندوە، جگە لە کوردی، فارسیو تورکی، بە ئینگلیزیو عەرەبیش قسە دەکەن، دوانەکەی دیکەیان عەشیرەت بوونو دەوری پاسەوانی ئەوانیان بینیوە.

وا دەردەکەوێ کە ڕەشید بەگی هەرکی لە سەردانی عێراق گەڕابێتەوەو سەرهەنگ زەنگەنە، هەر ئێستا هەواڵی پێ گەیشتووە کە ناوبراو لە گوندەکەی خۆی لە موانە، چاوی بە مێجەر جەعفەرۆڤ کەوتووە.

١٣) چوومە چاوپێکەوتنی (تەلعەت بەگ ئاچارەر)– کۆنسوولی تورکیا لە ورمێ.

ناوچەی ئیداری تەلعەت بەگ تا کرماشان و هەمەدان دەگرێتە بەر و وا دەردەکەوت کە دوو بابەتی سەرەکی سەرنجی ئەو رابکێشن: مەسەلەی کورد و پێوەندی رووس و تورك.

ناوبراو، زانیارییەکی زۆری لەسەر کەسایەتییە کوردەکانو هەڵسو کەوتیان هەبوو، بەڵام دڵنیانیم زۆربەیان راست بن. تەلعەت پاشا بەگشتی پەسەندی بۆچوونی منی دەکرد کە چالاکی کۆمەڵە، روولەزیاد بوونەو ئەوەی کە هەوڵی ئەندامانی ئێرانیو عیراقی رێکخراوەکە، یەکی گرتووە رووسەکانیش هانیان دەدەنو یارمەتییان پی دەگەێنن.

مەئمووری ئەسڵی رووس لە مەسەلەی کورددا، مێجەر جەعفەرۆڤە، کە خۆی کوردە.

تەلعەت پاشا دڵنیای کردم کە دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەت دەستی لە مەسەلەی بالانیجدا هەبوە (پاراگرافی ٩)و جێگری کۆنسوول خۆی سەردانی گوندی کووکیای کردووەو مەسەلەکەی داکووژاندووە. دواتریش چوار کورد گیراونو هێناویاننەتە ورمێ کە ئەم مەسەلەیە، جێگری ئوستاندار پێی نەگوتم.

لە تەلعەت پاشام پرسی ئایا چالاکییەکانی کۆمەڵە لەنێو کوردی تورکیاشدا پەرەی سەندووە ؟

ناوبراو لای وانەبوو ئەو مەسەلەیە تارادەیەکی جیددی راست بێت، بەڵام واهەیە جاروبارە پروپاگەندەچی سنوور ببەزێنن. هەروەها گوتی رێکخراوەی عەشیرەیی کوردان لە تورکیا تووشی هەرەسێکی ئەوتۆ

هاتووەو گۆڕانکارییەکانی [تورکیا] لە خاوەنیەتی ملّکدا ئەوەندە پێش کەوتووە، کە دلّنیایە پڕوپاگەندەی نەتەوایەتی لەناویاندا شانسی سەرکەوتنی کەمە. دیارە هەندێ جار ئاژاوە لەسەر سنوورەکان دەنرێتەوە بەڵام ئەم کارە، شێوازێکی سوننەتی هەیە. بۆ نموونە، رەشید بەگی هەرکی ماوەیەك پێش ئێستا هێرشی کردۆتە نێو خاکی تورکیاو هەندێ مەڕو ماڵاتی ئاودیو کردووە.

ماوەیەك درەنگتر، هەمان رۆژ تەلعەت پاشا هاتەدیتنی منو سەبارەت بە عومەر خانی شکاك قسەی کرد کە لەم دواییەدا لەلایەن دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەتەوە بانگ کراوەتە ورمێو پێی سپێرراوە بچێتە ورمێو لەوێ ئاشتی لەنێوان دوو هۆزی پیرانو گەورکدا بسەپێنێ کە کەوتبوونە کێشەوە.

مێجەر جەعفەرۆڤ، بەم مەئمووریيەتەیوا داویە بە عومەر خان، نیازی ئەوە بووە کە لە هەڵسوکەوتی رازی نییەو تەنانەت لێی بەگومانە کە بە سوودی بریتانیا دەجوولێتەوە. عومەر خان بەتوندی ئیدانەی مەسەلەکەی کردووەو گوتوویەتی ئەم ناتۆرەیە، یەك لە دوژمنانی واتە سەیید ئەحمەدی مەرگەوەڕ بۆی هەڵبەستووە.

١٥) درەنگتر، چوومە چاوپێکەوتنی جەنابی هاشمۆڤ - جێگری کۆنسوولی سۆڤیەت لە ورمێو ئەویش لەرێگەی وەرگێڕێکەوە، بەتورکی قسەی لەگەڵدا کردم. من ئاماژەم بەو رووداوە کرد کە لە مەهاباد لەکاتی سەردانی ترومبیلی (شۆرای پێوەندە گشتییەکانی بریتانیا) لەرۆژی ٢٤ی

جووندا رووی دابوو (بڕوانە نامەی ژمارە ٨ی مـن، ٢٧ی جـوونی ١٩٤٥).
جـەنابی هـاشمۆڤ گـوتی هـەواڵی رووداوەکـەی بـەرگوێ کـەوتووەو پێـی ناخۆش بووە. هەروەها ١٥ رۆژێك دوای رووداوەکەش سـەردانی مـەهابادی کـــــردووەو بەتونـــــدی لۆمـــــەی قـــــازی محەمـــــەدی کـــــردووەو [گوتوویەتی]: "ئێوەی کورد داوای سـەربەخۆیی دەکـەنو دەڵـێن توانـای ئەوەتان هەیە خۆتان نەتەوەی خۆتان بەڕێوەبەرن، بەڵام ئـەوەتا نـاتوانن بۆ تاقە شەوێك نەزمو نیزامی گوندێك بپارێزن".
مـن گـوتم، دوور لـە ئینـسافی دەبینـم ئەگـەر [بـۆ ئـەم مەسـەلەیە]، سەرکۆنەی قـازی محەمـەد بکـەین: نـاوبراو هـەموو هـەوڵێکی خـۆی داوەو لەدڵـەوە ناڕەحـەتی خـۆی بـە مستەر لانـگ دەربڕیـوە (لەڕاستیـشدا، بـە مستەر لانگی گوتبوو، رووسـەکان خۆیـان رووداوەکـەیان رێـك خـستووە).
من خۆم وەك کارێکی ئاسایی تێکدەرانە سەیری مەسەلەکە دەکـەمو هـیچ سەرنجێکی رەسمی پێنادەم.

لە هـاشمۆڤم پرسـی بەگشتی بـارودۆخی کـوردان چـۆنە ؟ بـەڵام وەك شـتێکی چـاوەڕواننەکراو خـۆی لـە باسـەکە پاراسـتو، گـوتی واهەیـە کۆنسوولی گشتی سۆڤیەت لەتەورێز، زۆر زیاتر بەهـەواڵی کـوردان بزانێـت، چون جاری واهەیە سەبارەت بە رووداوی واپرسـیارم لـێ دەکـات کـە مـن هـــەر بـــەرگوێم نەکـــەوتووە. نـــاوبراو باســـی رووداوەکـــەی "بـــالانیج"ی بەشێوەیەك کرد کە جیاوازی ئەوتۆی لەگـەڵ قسەی جێگـری ئوسـتانداردا نەبوو، گەرچی کورتتری بڕیەوە.

پاشان باسەکەی گۆڕی‌و گوتی بیستوومە لەنێوان کوردو هێـزی ئێرانـی لە ناوچەی مەریوان (واتە «ناوچـەی ئینگلیـز»)، پێکداهـەڵپڕژانێك هـەبوەو، هەواڵدەرێکی کورد پێی گوتووە کە (جەنـەراڵ سمیـث) نـاوێکی ئینگلیـزی سەردانی ناوچەی عەمەلیاتەکەی کردووە، ئینجا لێی پرسیم ئایا هیچم لەو بارەیـەوە بیـستووە؟ ئەوەشـی لـێ زیـاد کـرد کـە فەرمانـدەی گـشتی رووسەکان لە ئازەربایجانی رۆژئاوا ـ مێجەر ئەسلانۆڤ ویـستوویەتی بـچێتە شوێنەکە، بەڵام بەهۆی نەخۆشییەوە نەیتوانیوە. مـن راسـتو رەوان پـێم گـوت لەبـەر ئـەوەی مـەریوان لـە دەرەوەی ناوچـەی (ژێـر چـاوەدێریی) مندایە، هیچم لەمەڕ سەردانی جەنەراڵێکی ئینگلیزی نەبیستووە.

١٧) هەرچـۆنێك بێـت، کـوردان کـۆنترۆڵی بەشـی زیـاتری زەوی‌و زارو کشتوکاڵی ناوچەکە [واتە ئازەربایجانی رۆژئاوا]یان بەدەستەوەیە...

١٩) ئێستا دوای ئەزموونی یەك ساڵ ئیـشکردن لەگـەڵ کاربەدەسـتانی سۆڤیەتی لـە ئازەربایجانـدا، بـیر لەولایـە دەکەمـەوە کـە ئـەوان بەراسـتی باوەڕ بەو هەواڵە خەیاڵاوییانـە دەکـەن کـە سـەبارەت بـە هانـدانی کـوردو کۆنەپەرستان‌و عەناسوری "دژی سـۆڤیەتی" دەمـاودەم دەگـەڕێت ـ خـۆ ئەگەر هەر خۆیان ئەم هەواڵانەیان دروست نەکردبێت.

٢٠) بەیانی رۆژی ٧ی ئۆگوست، ورمێم بەجێهێشت.

٢٢) سەعات چواری دوای نیـوەڕۆ گەیـشتمە مـاکۆ. فەرمانـداری نـوێ، صدیق شەهبازی و سەرۆکی جەندرمەری سـەرمەدی چـاوەڕێیان دەکـردم. شوێنی مانەوەم لە ماڵی ئانالی خانم بێـوەژنی سـەرداری مـاکۆ، لـە باغـچە

جیق بوو، که سێ مایلێك کەوتۆتە بەری ڕۆژئاوای شارەوە. بەڵام کاپیتەن ئاخوندۆڤ ـ فەرماندەی رووسی شاری ماکۆ، پێی راگەیاندم کە ئیجازەی مانەوەم تەنیا بۆ نێو شاری ماکۆ پێدراوەو نەیهێشت شەو لەوێ بمێنمەوە، جانتاکانیشم بێ سەروشوێن کران.

٢٤).... لە سەرچاوەیەکی دیکە[ی غەیرە رەسمییەوە] دەزانم کە باری ئاسایش لە ناوچەی ماکۆ باش نییە. کوردی جەلالی تەواو چەکدارن‌و بە چاوی بچووك سەیری جەندرمەی ئێرانی دەکەن، ڕێبەری گەلێك ناسراویان شێخ عبدالقادر، ئەندامی کۆمەڵەیەو ئێرانییەکان بە لیستەیەکی دوورودرێژی جەریمەو گوناهەوە بەشوێنیدا دەگەڕێن. ناتوانین بڵێین دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەت هاوکاریی (دەوڵەتی ئێران) ناکات.

لەم دواییەدا چوار کەس لە پیاوانی عەبدولقادریان گرتووەو داویاننەتە دەست ئێران. ئەو کەسانە، چەند بازرگانێکیان گرتبووو رووتیان کردبوون، بەڵام ئەو هەواڵەی لە تەوریز بیستبووم گوایە عەبدولقادر گیرابێت، بەڕاست دەرنەچوو.

٢٨) نیوەڕۆی ڕۆژی ٨ی ئۆگۆست ماکۆم بەجێهێشت.

٣٠)........ من نەك هەر بەهۆی کاروباری ڕۆژانەوە، بەڵکوو لەڕێگەی نیشانەی ئەوتۆوە کە ناتوانن ساختە بن، بۆم دەرکەوت کە دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەت بەبێ هیچ گومانێك هانی بزووتنەوەی کوردانی جیاوازیخواز دەدات کە ئەنجومەنی کۆمەڵەی نۆباو ڕێبەرایەتی دەکات. من واتێدەگەم کە رووسەکان نیگەرانی راپەرینی کوردان [دژ بەخۆیان] نین

و ئەگەر شتێکی ئەوتۆ لە داهاتووی نزیکدا رووبدات، بە توانای ئێستای هێزەکانیانەوە بەهاسانی تێکی دەشکێنن.

بەلاّم ناسیۆنالیستە کوردەکان لەسەر ئەو باوەڕەن کە رووسەکان تاسەر پشتگیری داواکارییەکانیان دەکەنو بەم بۆنەیەوە، زۆر کەم بەلای پێک هاتنێکی ئاشتیخوازانەی مەسەلەکانیان لەچوارچێوەی دەولّەتی ئێراندا دەچن.

دوای دووجار سەردانی ناوچەی دەولّەمەندی ورمێ ـ بە دانیشتوانی هەمەچەشنەی کوردو عەجەمو موسولّمانو مەسیحییەوە کە هەر هەموویان لە فەزایەکی دڕدۆنگیو ترسی دراوسێکانیاندا دەژین، هەروەها دوای ئەوەی لەنێوان دووشتی دژ بە یەکتردا گیریان خواردووە کە یەکیان دەرەتانو توانای بەرهەمهێنانی ناوچەکەو ئەوی دیکەیان بارودۆخی بێمتمانەو جێگەی بەزەیی ژیانی ئێستای دانیشتوانیەتی، هەست بەوە دەکەم کە عەدالەتی بزووتنەوەی کورد هەرچییەك هەبێت، ئەو زیادەخوازییە سیاسییەی کە وەدیهاتنی، پێویست بە خەیالّی خاوی پیاوانی عەشیرەت بکات، وائەغلّەب جەریمەیەکە دژ بە وەرزێرانی تورکو مەسیحی مەلّبەندەکە بەڕێوە دەچێت.

ج. و. والّ

FO٣٧١/٤٥٣٤٠/١٢٦٠٣٥

لەبەغداوە بۆ وەزارەتی دەرەوە
١٦ی ئۆگوستی ١٩٤٥

ئاماژەم بە تێلەگرافی ژمارە ٦٣٦ی خۆم

دوای بۆمباردمانی دووهەمی "بلە" [١] لە ڕۆژی ڕابوردوودا، ماوەی ٤٨ سەعاتێك دەبێت کە گۆڕانکارییەکی گەورە لە بارودۆخی بارزان ڕووی نەداوە.

٢) کاتێ کە سەرەك وەزیری بەکردەوەی عیراق ئەم بەیانییە هاتە سەردان[ی باڵوێزخانەی بریتانیا لە بەغدا] بۆ پیرۆزبایییکردنی تێکشکانی ژاپۆن، بەگشتی وێدەچوو گەشبینتربێت، بەتایبەت لەوە خۆشحاڵ بوو کە ڕاپەڕیوەکان [یاغیەکان] ئەو پشتگیرییەیان لەلایەن هۆزەکانەوە لێنەکراوە کە چاوەڕوان دەکرا.

٣) من دەرفەتم قۆزتەوە کە جەنابیان ئاگادار بکەمەوە لەوەی کەموزۆر هیچ دیاردەیەکی بریتانی نابێ تێکەڵاو بە مەسەلەکە بکرێت، هەروەها ئەوەی کە لەم دواییەدا فەرمان بە کاربەدەستانی ڕاوێژکاری سیاسیو .A.L.O.S دراوە کە هاتوچۆو شتی تریان کەم بکەنەوەو لەنزیك دائیرەی سەرەکی بمێننەوە.

وەزیر وەڵامی دایەوە کە بە بیستنی ئەوە خۆشحاڵە، لەبەر ئەوەی لەباری سیاسەتی ناوخۆییەوە گرنگە کە ئەم کارە دەبێ بەدەست

---

[١]) Bille.

عیراقیەکانـەوە بمێنێتـەوە. ئـەوەش لەگـەڵ سیاسـەتی دەسـەڵاتداریەتی خزمەتگوزاریی بریتانیادا یەك دەگرێتەوە کـە خـۆ لـە هەرچەشـنە دەست تێوەردانو ئەرك وەئەستۆگرتنێك بپارێزن.

٤) من هەروەها سەبارەت بە ئاسۆرییەکان لەگەڵ وەزیردا قـسەم کـرد. ئەو زامنـی تـەواوی کـرد، کـە هـەموو چەشـنە پارێزگارییـەکی گونجاویـان ئاراستە دەکرێتو، بەڵێنی دا فەرمانێکی تایبەتو خێـرا بـۆ بەڕێوەبـەرانی ئەم کارە دەربکات. ناوبراو گوتی ئەوە ئـەرکی بێگومـانی حکوومەتـەو لـە درێــژەدا، بــە هەنــدێ درێژدادڕییــەوە رووداوی خوێنــاویی پارەکــەی وەبیرهێنایەوەو تاوانەکەی بە تاقەکەس خستە ئەستۆی دەستپێشخەرییە پیاوکوژانەکەی بەکر سدیق [بەکر صـدقی، وەرگێـڕ]و، لـە ئەنجامـدا جـەختی لەسەر ئەوە کرد کە بارودۆخی ئەودەم ئیتر ئەمڕۆکە [ناخوێنرێتەوە].

٥- سـەرەك وەزیـری بـەکردەوە، رەزامەنـدی شەخـسیو زۆری خـۆی لەمەڕ کۆتاییهاتن بە لەیـەکتر تێنەگەیـشتنی جەنـەڕاڵ رێنتن[١] و کابینـەی (عیراق) دەربڕیو، لەم بارەیەوە قسەکانی دوێنێی ئـەمیر زەیـدی دووپـات کردەوە. وابزانم بەرنامەی دارژاوی سـەرەتایی واهەیـە تووشـی گۆڕانکـاری بێت.

١) Renton

FO٣٧١/٤٥٣٤٠/١٢٦٠٣٥
١٨ی ئۆگوستی ١٩٤٥
لەلایەن GOC ناوەندیی ئێران و عیراقەوە
بۆ هۆدەی شەڕ [لەندەن]

گرنگ

رەمزی PO٨٢٥٤٨، رۆژی ١٥ی ئۆگوست

سێ [فڕۆکەی] گلادیاتۆری هەوایی سەڵتەنەتی [گوندی] بلەیان لە رۆژی ١٣ی ئۆگوستدا بۆمباردمان کردو بۆمبای ٢٠ پۆندییان بەکارهێنا.

هیچ زانیاریەك لەسەر کارەکەو زیانەکان نەگەیشتووە. رۆژی ١٥ی ئۆگوست ئەوراق [لەفڕۆکەوە] دەخرێتە خوارەوەو چاوەترسێنی گوندییەکان دەکرێت کە هاوکاری مەلا مستەفا نەکەن.

FO۳۷۱/٤٥۳٤۰/۱۲٦۰۳٥
۱۸ی ئۆگوستی ۱۹٤٥
لەGOCی ناوەندی ئێرانو عیراقەوە
بۆ C لە Cی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست
ڕەمزی GO۸۲۲۰۱، ۱۳ی ئۆگوست

<u>گرنگ</u>

... دوای ئەو ئاژاوەیەی کەنراوەتەوە، بارودۆخ لەبارزان خراپتر بووە. کاربەدەستو پۆلیسی عیراقی لە گوندی بارزان و بلە[1]، مێرگەسووری ژووروو[2] و بیرەکەپرە[3] و بالفستیان [4][بافستیان] چوونەتە دەرەوە. ئاژاوە لەلای ڕۆژئاواوە تا دهۆکی تەنیوەتەوە.

[درێژەی ڕاپۆرتەکە، باسی عەمەلیاتی سوپای عیراقو بریتانیا دەکات لە "بافستیان"[4]ی نزیك ڕەواندزو چۆنیەتی دامەزرانی هێزی هەوایی بریتانیا لە مووسڵ، ڕەواندز و دیوانیەو دەڵێ سوپای عیراقی لە کۆتایی مانگی ئۆگوست یا سەرەتای سپتەمبردا دەچێتە ناو «بارزان»].

---

۱) Belle
۲) Merga Sori- Zhori
۳) Bira- Kapra
٤) Bal Fistian

FO٣٧١/٤٥٤٧٨

ژماره١٤،

١٦ی ئۆگۆست تا ٦ی سپتەمبری ١٩٤٥

١٧٨) کاروباری کورد

له حەوتووی کۆتایی مانگی ئۆگۆستدا، پێکدادانێك لەنێوان پیاوانی زێرۆ بەگو جەندرمەکان لەسەر پردی "بالانیج"ی نزیك ورمێ قەوماوە. دوو جاندرمه کوژراونو تاقمێکی نزیك به ٧٠ کەسی جاندرمه نێرراونەتەوه سەر کوردەکان، بەلاّم لەرێگا رووسەکان وەستاندوویانو دوای چەککردن، ناردوویاننەتەوه لای فەرماندەکەیان.

لە وەلاّمی نارەزایی دەربڕینی فەرماندەکەدا، قۆماندانی رووس گوتوویەتی عەسکەرەکەی نیازی خراپیان نەبوەو تەنیا لایان وابووه جەندرمەکان، چەتەن.

کاتێ وەفده سێ کەسییەکەی کۆمەڵە لە ورمێ (لە پێنجەمی مانگی ئۆگوستدا) گیران (رۆژژمێری ١٣، پاراگرافی ١٦٣)، کۆمەڵە لە مەهاباد دەستبەجێ فەرمانداری پیرو ژمارەیەکی زۆر کە ئێرانییانی دیکەیان گرتو داوایان له قازی محەمەد کرد ئیجازەی کوشتنیان بدات.

قازی محەمەد بەرگری کارەکەی لێکردنو کاتێ هەواڵ گەیشت که سێ کەسیان لێ ئازاد کراون، ئەوانیش بارمتەکانی خۆیان بەرەڵلا کرد.

فەرماندار، کە توانای هەڵسەنگاندنی مەسەلەکەی کەم بوو، دەستبەجێ بە سەفەرێکی بێهەستوخوست چوو بۆ مەراغە.

دوو هەواڵدەر لە مەهابادەوە هەواڵی دووبەرەکی نێوان ریزەکانی کۆمەڵە دەدەن.

وادەردەکەوێ کە کوردێك بەناوی میرزا "غەفووری مەحموودی"، لەگەڵ ئەرمەنییەکدا بەناوی "ئارام" کە خەڵکی مياندواوە، بناغەی لقی حیزبی توردە لە میاندواویان دانـاوەو ژمارەیەکی زۆری ئەندامانی کۆمەڵە بەرەو ئەوان کشاون. دەگوترێ هەڵخلاندنی خەڵك دژ بەنفووزی سەرەك هۆزو خاوەن ملّکەکان، دەستی پێ کردەوەو واهەیە بزووتنەوەکە ئەگەر هیچیش نەکات، نوێنەرایەتی ناڕەزایی لەمەڕ گریمانی دەسەڵاتی زۆری قازی محەمەد دەکات.

هەواڵدەرێك لای وایە دۆستایەتی رووس لەگەڵ کۆمەڵە، تووشی ساردیی هاتووە (و ئەوەش کە کاربەدەستە رووسەکان باسی بێیاسایی کوردان دەکەن، هەندێ راستی بەو بۆچوونە دەبەخشێت). وادەردەکەوێت کە جێگری کۆنسوولی رووس لە ورمێ داواکاریی قازی محەمەدی بۆ نێوبژیکردن لەمەسەلەی سێ نوێنەری کۆمەڵە داوەتە دواوە. دەگوترێ هۆی ساردیی رووسەکان ئەوەیە کە گومان دەکەن ئینگلیس پشتگیری کۆمەڵە بکات!

جگە لە جێگری کۆنسوولی سۆڤیەت لە ورمێ، ئەو رووسانەی وا لەچەند حەوتووی دواییدا چوونەتە مەهاباد، ژمارەیان کەم نییە: نەمازۆڤ فەرماندەی شاری میاندواو، "سەلیم ئەستیخین" کە دەگوترێ ئەفسەرێکی بەرزە لە قەزوێن و "سەمەدۆڤ" ئەفسەری سیاسی نەغەدە.

هەروەها دەگوترێ جەنابی یاکۆبۆڤ ـ کۆنسوولی باڵوێزخانەی سۆڤیەتیش لەماوەی سەفەریدا بۆ ئازەربایجانی رۆژئاوا، سەردانی مەهابادی کردبێت.

لەکاتی نووسین [ی ئەم راپۆرتە] دا، قازی محەمەد لە تەورێزە. هۆیەك بۆ هاتنەکەی ئەوەیە چەند کاربەدەستی کۆمەڵەو یەك لەوان "عەلی پیرۆتی"مامەش، بەشێوەیەکی چاوەڕواننەکراو،چەند هەفتەیەك پێش ئێستا هاتوونەتە مەهابادو داوای پێڕاگەیشتن بە حیساباتی کۆمەڵەیان کردووە.

ناوبراو سەد کەس لە دەستوپێوەندەکانی خۆی لەگەڵ بووەو قازی محەمەد بێگومان بە باشی تێگەیشتووە کە دەبێ [ئەو هاتنەو بەو شێوەیە] ، بۆ مەسەلەیەکی زیاتر لە چاوپێکەوتنی دەفتەر و حیسابات بێت.

ج. و. واڵ

رۆژژمێری تەورێز
FO۳۱۷/٤٥٤٧٨-۲٥۳۳۸
راپۆرتی ژمارە ١٥
لە ٧ تا ٢١ی سیپتەمبەری ١٩٤٥

١٩١) کاروباری کوردان

لــەماوەی چــەند حــەوتووی رابــردوودا هــەواڵێکی کــەمان لەمــەڕ چالاکییەکانی کۆمەڵە بەرگوێ کەوتووە.

هەندێ هۆ بەدەستەوەن کە گومانی ئەوە بکرێت رووسەکان خەریك بـن پشتگیری خۆیان لە سیاسەتی پێشووی کۆمەڵە لەمەڕ سـەربەخۆیی کـورد وەربگرنـەوەو، بـەرەو ئـەوە بـڕۆن کـە هانـدانی کـوردان پێویـستە لەگـەڵ هەوڵێکی بەرفراوانتر بۆ سەربەخۆیی ئازەربایجاندا یەك بگرێتەوە.

بۆچــوونەکە، بــەهۆی ئــەو هەواڵانــەوە قــایمتر دەچەســپێ کــە سەرچاوەیەکی رەسمی ئێرانی داویـەتیو گوتوویـەتی قـازی محەمـەد لـەم دواییەدا لە تەورێز بووەو، ماوەیەك پێشتریش هاوڕێ لەگەڵ برای قـەرەنی ئاغای ئەمیر العشائری مامەشدا لەلایەن دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەتەوە بانگ کراونەتە باکۆ. بۆچوونی سەرچـاوەی هەواڵەکـە وابـوو کـە لـەوێ حـوکمی

ئـــەوەیان لـــێ کـــردوون دوای گەڕانـــەوە بـــۆ کوردســـتان، خـــەبات بـــۆ ئازەربایجانێکی سەربەخۆ دەست پێ بکەن.

راپۆرتێك لـە ئازەربایجـانی رۆژئـاواوە وادەگـەیێنێ کـە کاربەدەسـتانی سۆڤیەتی لـە ناوچـەکە هـەوڵی ئـەوەیان دابێـت پـاڵ بـە سـەرەك هـۆزانی شکاكو هەرکییەوە بنێن بـۆ ئـەوەی پیـاوانی خۆیـان بنێرنـە یارمەتیـدانی بارزانییەکان. دەگوترێ دوو سەرەك هۆزی هەرکی ـ رەشید بـەگو نـووری بەگ بانگ کرابێتنە تەورێزو لەوێ هەمان پێشنیاریان پێ کرابێـت. رەشـید بـەگ پێـشنیارەکەی داوەتـە دواوەو گەڕاوەتـەوە گونـدی خـۆی، بـەڵام نازانرێ نووری بەگ ئێستا لەکوێیە. سەبارەت بە چۆنییەتی حیزبی توودە لە مەهاباد هەڵسەنگاندنی جیاواز هەیـە. راپۆرتێـك دەڵـێ حیزبەکـە لـەوێ تووشـی شـکان هـاتووە، بـەڵام بـەو مانایـەی کـە بـەم زوانـە وەك حیزبـی دیموکرات دەست بەکار دەکاتەوە.

رۆژژمێری تەورێز
FO۳۷۱/٤٥٤٧۸-۲٥۳۳۸
ژمارە ١٦
٢٢ی سیپتەمبر تا ٣ی ئوکتۆبری ١٩٤٥

١٩٩) کاروباری ئەرمەنیان

قوتابخانـەی پێـشووی ئەرمەنیـەکانی تـەورێز ئێـستا لەلایـەن دائـیرەی فەرهەنگەوە بەڕێوە دەبرێتو منداڵی ئەرمـەنیو موسـوڵمان دەرسـی تێـدا دەخـوێنن. لـەم دواییـەدا گەنجـە ئەرمەنییـەکان هێرشـیان کردۆتـە سـەر بەرپرسی قەتابخانەکەو، گوتوویانە کاتی ئەوە هاتووە کە بگەڕێنەوە سەر نـەزمی پێـشوو. قەشـەی ئەرمەنیـەکان لـە وەڵامـی نـاڕەزایی دەربڕینـی جێگری ئوستانداردا، بەرپرسیاریەتی ئەم رووداوەی نەگرتۆتە ئەستۆ....

٢٠٢) مەئمورانی بریتانیایی

میـستر بیـدوێل (Bidwell) نوێنـەری کۆنـسوولی بـەکردەوەی بریتانیـا لـەئێران لـە مـاوەی ٣٠ی سـپتەمبر و ٢ی ئوکتـۆبردا، سـەردانی تـەورێزی کردووەو لەوێوە چووە بۆ هەمەدانو کرماشان.

٢٠٣) کاروباری کوردان

ئێستا زانیارییەکی زیاتر سەبارەت بەگەشتەکەی "سەرلەشکر ئاتاکیشێف" (ئەلیاس سەلیم ئاستیکین، لە رۆژمێری ژمارە ١٤، پەرەگرافی ١٧٨ و ١٧٩دا) بەدەستەوەیە کە لەماوەی مانگی ئۆگوستدا سەردانی ناوچەکانی کوردستانی ئێرانی کردووە. ستوان نەماز عەلیۆف ـ فەرماندە[ی رووسی] لە میاندواو و ئەفسەرێك‌و رووسێکی غەیرە سوپایی هاوڕێیی سەرلەشکریان کردووە. هەر ئاتاکیشێف بوو کە لەسەرەتای داگیرکردنەکە [ی ئازەربایجان لەلایەن رووسەوە] ، هاوڕێ لەگەڵ قازی محەمەدو ئەمیر ئەسعەدی دێبۆکری‌و سەرەك هۆزەکانی دیکە، چوو بۆ باکۆ.

لە گەڕانەوەدا، جەنەڕاڵی ناوبراو چۆتە سەردانی ماڵی ئەمیر ئەسعەد لەسەر رێگای بۆکان‌و لێی پرسیوە بۆچی لەم دواییانەدا سەری رووسەکان نادات و تەنانەت ناچێتە ناو کۆمەڵە.

ئەمیر ئەسعەد [عەلی ئاغای عەلیار] پێی گوتووە ئەرکی نێو گوندەکەی لەوە زیاترە بتوانێ بپەرژێتە کاروباری سیاسی ئەوتۆ.

پاشان ئاتاکیشیف، لێی پرسیوە ئایا دەتوانێ هیچی سەبارەت بە دوو ئەفسەری عیراقی پێ بڵێت کە ئێستا لە مەهاباد دەژین‌و ئەوەی ئایا لە "لایەن عیراقەوە" سەرنجی زۆر دەدرێتە کۆمەڵە یان نا ؟ ئەمیر ئەسعەد خۆی لەقەرەی پرسیارەکان نەداوە.

وادەردەکەوێ ئەو دوو ئەفسەرە عیراقیە ناویان میرحاج‌و مستەفا خۆشناو بێت کە کوردی عیراقن‌و لە سوپادا خزمەتیان کردووە، لە

دەوروبـەری مـانگی جوونیـشدا هاتوونەتـە مـەهاباد. دەگـوترێ چـەندین مەئمووریيەتیان لە ورمێو تەنانەت تەورێزیش بۆ کۆمەڵە بەڕێوە بردبێت.

سمایـل ئاغـای کـوڕی مـەحموود ئاغـا [ئێلیخـانی زادە] و ڕەحمـان ئاغـای کـوڕی حـاجی بـایز ئاغـا [موهتـەدی] سـەردانی عێراقیـان کـردووە کـە دەڵـێن لەسـەر ڕێگـای چـوونیان بـۆ مەککـەدا بـووە، بـەڵام لەبـەر ئـەوەی هـیچ پاسپۆرتێکیان نەبوە، چاوەڕاوی ئـەوە هەیـە کـە سـەفەرەکەیان لـە پێوەنـدی شەڕی بارزاندا بووبێت.

قـازی محەمـەد لـە بـاکۆ گەڕاوەتـەوەو رایگەیانـدووە کـە لـە کۆنفەرانـسی فیرقەی دیموکراتدا لـە تـەورێز، بەشـداری دەکـات. وازانـراوە کـە قاسـم ئاغـای کـوڕی بـایز ئاغـای دێبـۆکریو زۆر سـەرەك هـۆزی ناوچـەی مـەهابادیش لـە کۆنفەرانسەکەدا ئامـادەبن. هۆکـارێکی دیکـە بـۆ ئامـادەبوونی سـەرەك هـۆزە کوردەکان لە تەورێز ئەوەیە کە هەموویان چاوەڕوانی "ئـاق ئێـولی" بەرپرسـی دائـیرەی "انحـصارات" دەکـەن کـە ڕێگـاو ڕەسمـی پێویـست بـەڕێوە ببـاتو قەندی مەسرەفی هۆزەکەی خۆیان بداتێ.

راپۆرتێك کە لەم دواییەدا گەیشتووەو تا رادەیـەکیش جێگـەی بڕوایـە، نیشانەیەکی گەلێك بەرچاو لە شێوەی پیلانێك دەردەخات کـە رووسـەکان بۆ هەڵسوکەوت لەگەڵ کوردان بەکاری دەهێنن. تـاقمێکی حـەوت کەسـی لەو کوردانـە وا لـەم دواییانـەدا چـوون بـۆ بـاکۆ. لـەنێو شـار رانـەگیراونو براونەتـە گونـدێك. لـەماوەی چـوار ڕۆژ مانەوەیانـدا لـەوێ، تـەنیا جارێـك براونەتە شاری بۆ ئەوەی چاویان بە بـاقرۆف سـەرەك کۆمـاری سـۆڤیەتی ئازەربایجان بکەوێت، کە ئەویش هەندێ بابەتی گشتیو نادیاری سەبارەت

بە پشتگیریکردنی فیرقەی دیموکرات لە هەموو رێگەیەکی گونجاوەوە پێگوتوون و لە یەکیەتی ئازەربایجان دواوە.

سەرەك هۆزەکان ئینجا بە قەتار گەڕاونەتەوە بۆ تەورێزو، لەوێ پێیان گوتراوە پێویست ناکات بچنە نێوشارو هەر لە ئیزگەی قەتارەوە کە نزیکەی پێنج مایل لە تەورێز دوورە، دەبێ بگەڕێنەوە بۆ کوردستان. پاشان ماوەی ٢٤ سەعات لەنێو واگۆنێکی قەتاری وەستاو رایانگرتوون تا ئەوەی وانیێتێکی داخراو بدۆزنەوەو بیاننێرنەوە ماڵی خۆیان.

هەمان سەرچاوە باسی ئەوە دەکات کە لە شەوی ٢٨ی سپتەمبردا، ستوان نەماز عەلییۆف، فەرماندەی رووسی لە میاندواو، کوتوپڕ گەیشتۆتە مەهابادو دەستووری داوە کارەبای شار لەجیاتی سەعات ١١ و نیو ، لە سەعات ٩/٥دا بکوژێتەوە. لە سەعات ١٠دا چوار لۆری رووسی هاتوونەتە ناو شارە تاریکستانەکەو بۆ هەموو ماوەی شەو چەندین ئەفسەر لە بینایەی ئەنجومەنی فەرهەنگی ئێران لقی مەهاباددا ماونەتەوەو بەیانی پێش ئەوەی خەڵك لەخەو هەستن لۆرییەکان رۆیشتوون و هەورێکی گومانیان لەدوای خۆیان بەجێ هێشتووە، کە لە هەموان نەرمو نیانتریان ئەوەیە گوایە لۆرییەکان پڕبوون لە چەكو بۆ مەلا مستەفای بارزانیان هێناوە.

٢٠٤) ورمێ

سێ ئەفسەر لە تارانەوە چوونەتە ورمێ بۆ ئەوەی چاوەدێریی سەربازخانەکە بکەن. ئەفسەرەکان بریتی بوون لە کۆلۆنیل [سەرهەنگ]

ئەسـلانی، کۆلۆنێـلْ ریفاهییـەتو کۆلۆنێـلْ سـولْتانی. پاشـان هـەموویان گەڕاونەتەوە [بۆ تاران].

ڕۆژژمێری تەوریز
FO٣٧١/٤٥٤٧٨-٢٥٣٣٨
ژمارە ١٧
٤ تا ٢٥ی ئۆکتۆبری ١٩٤٥

٢١٢) کوردی ورمێ

فەرمانـدەی [سـوپایی] ئێـران لـە ئازەربایجـان هـەواڵی ئـەوەی پێگەیشتووە کـە مـەلا مـستەفای بـارزانی لەگـەڵ ژمارەیـەکی بەرچـاوی لایەنگرەکانیـدا، ڕۆژی ١٦ی ئوکتـۆبر گەیـشتۆتە ئازەربایجـانو لەلایـەن دەسەڵاتداریەتی رووسەوە ئیجازەیان پـێدراوە لەگونـدێکی ئازەربایجـانی ڕۆژئاوا کە کەوتۆتە ١٥ کیلۆمەتری باشووری ورمێ، نیشتەجێ بن.

فەرماندە ئێرانیەکە، ژمارەی لایـەنگرانی مـەلا مـستەفای بـە ٢ هـەزار کـەس قەبلاند،کە لەوانە، ٥٠٠ کەسیان پڕ چەکنو پڕ بە حەوشێك چەکیان هەیە.

هەواڵدەرێکی کورد دواتر گوتی کە لایەنگرانی مەلا، نزیکەی هەزار خێزانێك دەبن‌و بەگوێرەی قسەی ئەو، لە ناوچەی دەشتەبێڵ [ی ورمێ] چادریان هەڵداوە.

زانیاری دواتر نیشان دەدەن کە جەماعەتەکە بەرەو دەوروبەری نەغەدە داکشابنە خوارەوە.

سەرتیپ دورەخشانی گوتی فەرمانی بە قوماندانی ئێرانی سەربازخانەی ئێران لە ئازەربایجانی رۆژئاوا داوە کە دەبێ وەك هەڵاتوویەکی جینایەتکار بڕواننە مەلا مستەفا، هەروەها پێویستە چەك بکرێت‌و مل بۆ فەرمانی قوماندانی سوپایی لە ناوچەکە دابنەوێنێت.

هیوای سەرهەنگ [پێشتر گوتی سەرتیپ] دورەخشانی لەمەڕ بەڕێوەبردنی ئەم دەستوورە لە ورمێ، گەشبینی زۆری تێدا نییە.

هەواڵدەرە کوردەکان کە بەشێوەی سروشتی متمانەی زۆریان پێ ناکرێت، بەرپەرچی ئەوە دەدەنەوە کە [هەرکی] ئێران چووبێتنە یاریدەی مەلا مستەفا، ئەوان هۆی ئەم شکستەی بارزانی دەبەنەوە سەر دوژمنایەتی ئینگلیز لەگەڵ داخوازی سەربەخۆیی کوردستان‌و وێدەچێ بە شەوق‌و زەوقێکی زۆرترەوە رووبکەنە رووسەکان‌و پشتگیری لەوان بخوازن.

٢١٣) کاروباری دیکەی کورد

زانیاری سەبارەت بە سەردانی هەشت سەرەك هۆزی كورد لە اكۆ لە ڕۆژی ١٧ی سیپتەمبردا (ڕۆژژمێری ژمارە ١٥، پەرەگرافی ١٩١)، كەم بەدەستەوەیە.

بەگوێرەی قسەی یەكێ لە سەرەك هۆزەكان خۆی، سەردانەكە تەنیا چوار ڕۆژی خایاندووەو تاقەیەك ڕۆژیش باسی مەسەلەكە كراوە. بەڵام چاوڕاوی هەمەچەشنە هەیەو هەندێكیان ئەوەندە دەچنە پێشەوە كە دەڵێن وەفدەكە سەردانی مۆسكۆشی كردووە.

هەرچۆنێك بێت، كەمو زۆر ڕوونە كە پلانێكی ئاشكرا بۆ خەباتیان پێ پێشنیار كراوەو پەسندیش وەرگیراوە.

ئاڵوگۆڕی سەرەكی بارودۆخەكە، بریتییە لەوەی كە ڕێبەرانی بزووتنەوەی سەربەخۆیی كورد لە مەهەباد پەسندی ئەوەیان كردووە كە لەگەڵ حیزبی توودەی نوێكراوەدا هاوكاری بكەن. لە ڕابردوودا، كۆسپی سەرەكی بریتی بوو لە لایەنگری كردنی زۆری حیزبی توودە لە بنەمای شۆڕشگێڕانە، لەكاتێكدا ئاغاواتی كورد خەڵكانێكی دەوڵەمەندو سوننەتی كۆنی ئەشرافیەتو شانازیكردن بە بنەماڵەی خۆیان لەناودایە، هەروەها زەویوزارو مەڕوماڵاتیان لا بەنرخە.

دابەشكردنی زەوی لەلایەن فیرقەی دیموكراتی تازە (ی ئازەربایجان)ەوە كەم هێز بۆتەوەو، خۆپیشاندانێك بۆ ئاشتیو عەدالەتی نێوان هەردوولا بەڕێوەچووە. لەعەینی كاتدا داواكاریی لەمەڕ زەوی

حکـوومی بـۆ وەرزێـران هــەر بەردەوامــەو، هــەواڵێکی کــەمتر لەمــەڕ داگیرکردنی زەوی خاوەن مڵکە گەورەکان بەرگوێ دەکەوێ.

حیزبی دیمـوکرات لەسـەر ئوسـووڵی خودموختـاری پـێ دادەگـرێو بـە ڕاشکاوی پشتگیری لە مەسەلەی سەربەخۆیی کوردستان دەکات.

لەبەرانبەردا خەڵکەکەش هەموویان بوونەتە دیموکراتی.

یەکەم بەرهەمی دیارییەکانی رووس بۆ قـازی محەمـەد کـە سـەرجەم دەبـێ چاپخانەیەکو دوو تەن (٢٠٠٠ کیلـۆ) کاغـەز بێـت، بریتـی بـووە لـە مەرامنامـەی حیزبـی دیمـوکراتی کوردسـتان بەڵگەنامەکـە ـ کـە هاوتـەریب لـە دوو سـتوونی فارسـیو کوردیـدا چـاپ کـراوە، دوای چاوخـشاندنێکی سـەرەتایی بـەو زوڵـمو زۆرانـەدا کـە لـە رابـوردوو دیکتاتۆرەکـانی ئێـران کردوویانـە، ئـەم داخوازییانـە ئاڕاستە کراون:

١. کوردستانێکی خودموختار لەنێو سنوورەکانی دەوڵەتی ئێراندا.

٢. کــەڵك وەرگــرتن لــە زمــانی کــوردی لــە قوتابخانــەو ئیــداراتی کوردستاندا.

٣. هەڵبژاردنی دەسـتبەجێی شـۆرای ئەیالـەتی کوردسـتان بـۆ ئـەوەی چاوەدێری هەموو کاروبارێکی کۆمەڵایەتیو حکوومی بکات.

٤. هەڵبژاردنی کاربەدەستانی دەوڵەتی تەنیا لە کوردان بن.

٥. دانانی یاسا بۆ بەڕێوەبردنی پێوەندیەکانی نێـوان وەرزێـرو خـاوەن زەوییەکان.

٦. هاوکاری لەگەڵ رەگەزەکانی دیکـەی ئازەربایجـان، وەك ئەرمـەنیو ئاسۆریوهتد... بۆ ئەوەی یەکیەتی و برایەتی باڵ بەسەر وڵاتدا بکێشێ.

٧. دەرهێنانی کانو سەرچاوە سروشتیەکانی کوردستان بە سوودی خەڵکەکە خۆی.

مەرامنامەکە، بە ئاواتەخوازی بۆ سەرکەوتوویی هەموو نەتەوەکانی ئێران کۆتایی پێدێت.

هەواڵ گەیشتووە کە ئێستا ئیتر لە مەهاباد ئامادەیی بۆ هەڵبژاردنی ئەنجومەن [شۆرا]ی ناوچەکە پێك هاتووە، وەك لە تەورێزیش هەروەهایە. بەڵام کورد چاوەڕوانی گەیشتنی ژمارەیەك سەرەك هۆزی خاوەن دەسەڵاتن کە لە شوێنە دوورەکانەوە بێن. ئەگەر بێتو زەمانێك کاروبار بگاتە ئەوەی کە کێشەی ئاشکرا لەگەڵ دەسەڵاتداریەتی ئێران بێتە پێشەوە، ئەستەمە رادەی هاوکاری نێوان دیموکراتەکانی کوردو تەورێز پێشبینی بکرێت.

بێگومان کوردەکان پیاوی شەڕکەری باشترن، بەڵام توانای هاوکارییان زۆر نییە تەنانەت لەنێو خۆشیاندا.

لە بارودۆخێکی ئەوتۆدا، ئاشکرایە هەموو شت دەکەوێتە دەستی ئەوانەی واکارەکە بەڕێوە دەبەن.

چاوەڕاو درێژەی هەیەو باسی ئەوە دەکرێت کە رووسەکان لەنێو کوردی مەهابادا چەکیان بڵاوکردبێتەوە.

رۆژژمێری تەورێز

FO۳۷۱/٤٥٤٧۸-۲٥۳۳۸

راپۆرتی ژمارە ۱۸

۲٥ی ئۆکتۆبر تا ۲۱ی نوامبری ۱۹٤٥

۲۲٥) کاروباری کوردان

کردەوەکانی حیزبی دیموکرات مەسەلەی کوردی بەشێوەیەك بردۆتەوە سەر زەمینەکانی خۆی. ئەوان، کاری هەوالگرتن لە ناوچە کوردنشینەکانیان بەتەواوەتی ئەستەم کردۆتەوە. هەرچۆنێك بێت وادیارە ورمێ هێمن بێت.

زیاد لەو هوشیاکردنەوانەی‌وا لەمیاندواوەوە دێن‌و رادەگەیێنن کە کوردی مەهاباد خۆیان بۆ هاوکاریکردنی هاوڕێ ئازەربایجانیەکانیان ئامادە دەکەن، هیچی تر بەرگوێ ناکەوێ.

هەرچۆنێك بێت، ئەو دەرئەنجامە جێگەی گومان نییە کە لە ئازەربایجاندا خودموختاری دامەزراوەو لە ناوچە کوردنشینەکانی ئازەربایجانیشدا دادەمەزرێت.

سەرچاوە کوردییەکان درکاندوویانە کە لە رۆژی ٢٧ی ئۆکتۆبردا کۆنفەرانسێکی گەورە لە رێبەرانی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە مەهاباد بەستراوە.

ئەم کۆنفرانسە پێشتر بانگەوازی بۆ درابوو، بەڵام بەهۆی سەردانی رۆژی ٢٣ی ئۆکتۆبەری ئەتاشەی سەربازی بریتانیا لە مەهاباد، تووشی ئاڵۆزکاوی هاتبوو.

کۆنفەرانس، دوای رۆیشتنی ناوبراو بەرێوەچوو و پێکهاتەیەکی دەرکرد کە گرنگایەتیەکەی تائێستا نازانرێ.

سەرەك هۆزانی خاوەن ئیعتیبار کە لە کۆنفەرانسەکەدا بەشداربووبێتن، بریتی بوون لە: عەبدوڵڵا ئاغای شنۆ، عەمەر خانی شکاك (ستوانی پێشووی سمکۆ)، نووری بەگ (هەرکی) و حاجی ـ بابەشێخ لە ناوچەی بانە. دەگوترێ مەلا مستەفای بارزانی‌و براکەی واتە شێخی بارزانیش بەشداریی کۆنفەرانسەکەیان کردبێ، بەڵام وادەزانرێت کە زیاتر بۆ ئەوەبووبێت کە یارمەتی وەربگرن تا ئەوەی یارمەتی بدەن. هەمان

سەرچاوەی کورد، باسی ئامادەبوونی ئەفسەرە رووسەکان لە مەهاباد دەکەن لەماوەی کۆنفەرانسەکەدا.

لەماوەی نیوەی یەکەمی مانگی نوامبردا، نزیکەی هەزار کەس لە سەرەك هۆزانی کوردو لایەنگرانیان هاتونەتە تەورێزو چاوەڕوانن یا هیوای ئەوەیان هەیە بەشی قەندی خۆیان وەربگرن، کە وا دەردەکەوێت نیوەی دووهەمی ئەو بەشە بێت وا لە زستاندا وەریان گرت. یەکێ لە سەرەك هۆزەکان گوتی رادەی ئەو قەندەی وا دائیرەی قەندو شەکر بە کوردان قەرزدارە، دەگاتە ٦٠٠ تەن. ئەو خۆی چاوەڕوان بوو ٨ تەن بۆ هۆزەکەی خۆی (دێبۆکری) وەربگرێت.

ئەوان بۆ ئەوەی چاوی چنۆکی کارمەندانی دائیرەی قەندو شەکر تێر بکەن ـ کە بەشێوەی سروشتی بەشەکانیان پێ نادەن تا رازی نەکرێن، تووشی تەنگوچەڵەمەو دواکەوتنی زۆر دێن.

سیستەمەکە بەوشێوەیەیە کە هەر سەرەك هۆزێك لەسەر بنەمای لیستەی ئەو ناوانەی واپێشتر لە ساڵی ١٩٤١دا تۆمار کراون، بەشی هۆزەکەی خۆی وەردەگرێت. ئینجا نرخی بەشی قەند و شەکرەکە لەلایەن سەرەك هۆزەوە دەدرێت بە بانکی نەتەوایەتیو رەسید [وەسڵ]ی بانکەکە دەدرێتە بەڕێوەبەری دائیرەی قەندو شەکر کە حوکمی وەرگرتنی قەند لە کارخانەی میاندواویان دەداتێ. پاشان، سەرەك هۆز قەندەکە دەباتو بە قازانجێکی باش بەشێوەیەك بە ئەندامانی هۆزی خۆی

دەفرۆشێ کە بتوانن پارەکەی بدەنەوە، یاخود دەیاندا بە بازرگانانی میاندواو و تەورێز.

سیستەمەکە بەئاشکرا بۆ ئەوە دانراوە کە سوودی زۆر بە دەلالان بگەیەنێت، بەلام کارەکە دەکەوێتە دۆخێکەوە کە هەندێ لەو دەلالانە بەئینسافەوە نەبزوێنەوە.

دیارە سیستەمەکە بۆ ئەوە دانراوە کە قەند بدات بە پیالە چاییەکی خەلکی هۆزەکە.

٢٢٦) مەلا مستەفای بارزانی

(رۆژژمێری پێشوو، پەرەگرافی ٢١٢). گەلێك هەوالدەری کورد لەوباوەڕەدان کە ژمارەی دەستوپێوەندی پەنابەری مەلا مستەفا نزیکەی دووهەزار خێزانن.

وادەردەکەوێ کە ئەو خەلکە سەرئەنجام لە ناوچەی شنۆ و نەغەدە دامەزرابن، بەلام دەگوترێ کە دەسەلاتداریەتی رووس بڕیاریان دابێت ئیجازە بە ١٥٠ خێزانیان بدەن هەندێك دوورتر، لە دەوروبەری بۆکان نیشتەجێ بن کە گوندێکی ئاغاواتی دێبۆکرییەو وادەردەکەوێ کە ئەوان بە هاتنی ئەو میوانانە زۆر رازی نەبن.

پشتگیری کوردان بەهۆی ٥٠ هەزار تمەنەوە دەردەکەوێت کە شکاکان بۆ یارمەتی هۆزەکەی مەلا مستەفا کۆیان کردۆتەوە.

دەگوترێ شێخ عەبدوللای شنۆ گوتبێتی کە خەریکی پێکهێنانی کۆمیتەیەکی خۆجێیە لە شنۆو نەغەدەو مەهاباد بۆ ئەوەی یارمەتیان

بدات. لەعەینی کاتدا زۆرێك لە ئەندامانی هۆزی بارزانی لە بارودۆخێکی هەژارانەدا دەژینو دەگوترێ ئەگەر بیانتوانیایە لە چۆنیەتی هەڵسوکەوت [ی عیراقیەکان] دڵنیابن، دەیانەویست بگەڕێنەوە ئەوێو هەروەها دەگوترێ ئیعتباری مەلا مستەفا وەك ڕێبەرێك تەواو نزم بۆتەوە.

ڕۆژژمێری تەوریز
FO۳۷۱/٥۲۷٤۰-۲٥۳۳۸
ژمارە ۱۹
۲۱ی نوامبر تا۲۰ی دیسەمبری ۱۹٤٥

۲۳۹).... [باسی شەڕوپێکدادانی جەندرمەی ئێرانو هێزەکانی فیرقەی دیموکراتە لە شاری ورمێ کە گەیشتە ئەنجامی ئەوەی شار بکەوێتە دەست هێزی

فیرقەی دیموکراتو فەرماندە ئێرانیەکان خۆ بدەن بەدەستەوە. بەشی یەکەمی ئـەم بابەتە باسێکی لە کورد تێدا نییە تا ئەوەی دەگاتە ئەم شوێنە. وەرگێر]:

... کوردێکی کەمی ژێر حوکمی نووری بەگو رەشـید بـەگی هـەرکی هاتنـە یارمەتی دیموکراتەکان بـەڵام رووسـەکان ناردیاننـە دواوە. هـەر ئەوەنـدی شـار گـیرا، رووسـەکان رێـورەسمێکی تونـدیان دانـا بـۆ ئـەوەی ئـاژاوە نەنرێتـەوەو توندتیـژی بـەرێوە نـەبرێت. بەرێوەبەرایەتیـەکی راسـتەوخۆی دیمـوکرات رێـك خراو تا رۆژی٢٠ی دیسەمبر لەژێر ئەو بەرێوبەرایەتیـەدا شـار بەتـەواوەتی هێـور بوو و ژیان شێوازێکی ئاسایی بەخۆیەوە گرت.

لێرە، ژمارەی کوژراو و برینداری جەندرمە نازانرێ، ئەوانـەی گیرابـوون دوای چـەککران بـەرەڵلا بـوون. تەنانـەت زێـرۆ بـەگی هـەرکی- چـەتەی خەڵکی کووکیا (kukia)، بە داوێن پاکییەوە شەست جـەواڵی [لای] خـۆی هێنایەوە ورمـێو دایـە دەسـەڵاتداریەتی دیمـوکرات. نـاوبراو ئـەو شەسـت جەواڵەی لە بنکـەی [جەندرمـەی] بـاڵانیج هـەڵگرتبوو، کـە بـۆ ماوەیـەکی دوورودرێژ بەرگرییان لە شێوەی چەتەیی ئەو دەکرد.

سـەرباز، هـەر ئـەو حوکمـەیان پـێ درابـوو کـە لـە تـەورێز پێیـان درا، زۆربـەیان ئیجـازە درابـوون بگەرێنـەوە بـۆ مـاڵی خۆیـان. سـەرهەنگ [زەنگەنە] و [نووربەخش]ی فەرماندەی جەنـدرمری چـەند رۆژێـك دوای خۆبەدەستەوەدان، لە ورمێ رۆیشتوونو لە چەندلاوە هەواڵی ئەوە دەگات کە لە تاران بن یاخود لە تەورێز گیرابن.

لەبەرانبەر ئەم کردەوانەی جەندرمری لە ورمێدا، پێویستە باسـی ئـەو کوشتارانە بکرێت کە دیموکراتەکان لە ئازەربایجانی رۆژهەڵات کردوویانە:

ئەفسەرێکی جەندرمە لە "میانە"، سێ یا چوار جەندرمە لە "مەرەند" و دەوروبەری، حاکم [فەرماندار]ی مەراغە لەگەڵ سەرهەنگێکی ئێرانی، ئەفسەرێکی جەندرمەو زۆر کەسی خەڵکی سەراب، واهەیە پێنج ئەفسەری جەندرمەی شاری مشکین شەهر، سەرهەنگێك لە "ئاستارا" و دوو ئەفسەری پۆلیس لە تەورێز هاورێ لەگەڵ کوشتنی خاوەن ملکانی "کۆنەپەرست" کە واهەیە ژمارەیان بگاتە ٣٠ کەس.

(یۆسف عظیما) وەزیری دادپەروەری لە حکوومەتی نوێ [ی ئێران]، رۆژی ١٦ی دیسەمبر چووە بۆ ورمێ و پەیمانی کاپیتۆلاسیۆن [خۆبەدەستەوەدان]ی لەگەڵ سەرهەنگ زەنگەنە ئیمزا کردووە. کابرایەك بەناوی ئەحمەدی سەعیدی پلەی سەرۆکایەتی شار [ی ورمێ]ی پێ دراوەو وادەردەکەوێ کە بووبێت بە ئوستاندار.

٢٤٠) کاروباری کوردان

لەم چەند مانگەی دواییدا هەواڵێکی کەم لە ناوچە کورد نشینەکانەوە گەیشتووەو زۆریش جێگەی متمانە نین. بەڵام هیچ گومانێك لەوەدا نییە کە کوردان لێرە، ئیلهام لە بزووتنەوەی خودموختاریخوازانە وەردەگرن و بەرێوەبەرایەتی خۆیان لەکاردا درێژە پێدەدەن. دوو نوێنەری مەهابادی دەگوترێ لە کۆنگرەی گەل [ی ئازەربایجان] لە١٩ی نوامبردا بەشدارییان کردبێ کە یەکێکیان ناوی "داودی"یە. ئەوان بەڵێنی ئەوەیان داوە ئەگەر پێویست بکات، کوردان پشتگیری دیموکراتەکان [ی ئازەربایجان] بکەن.

بەڵام وەك لە پەرەگرافی پێشوودا ئاماژەی پێکرا، رووسەکان دوو بزووتنەوەی ناوبراویان لەیەکتر جیاواز راگرتوون.

له پەرەگرافی کرانەوی پەرلەمانی نەتەوایەتی [ئازەربایجان]دا، شوێن بۆ پێنج ئەندامی وەفدی کورد پارێزرابوو کە "لەلایەن هەموو خەڵکی کوردستان، بەتایبەت لەلایەن حیزبی دیموکراتی کوردستانو ڕێبەرەکەی - قازی محەمەدەوە" هاتبوون بۆ ئەوەی پیرۆزباییان پێ بڵێنو بەڵێنی هەموو چەشنە هاوکارییەکی فەرهەنگیو ئابوورییان پێ بدەن.

لە پەیامیاندا بۆ حکوومەتی میللی، وەفدەکە ئاماژە بە "گەلی کوردستانی خودموختاری ئێران" دەکاتو دەڵێ لەماوەی چەند ڕۆژی داهاتوو(ی دوای ٢٥ی دیسەمبر)دا، مەجلیسی میللی کوردستان لە مەهاباد دەکرێتەوە.

قازی محەمەد دوای پێکهاتنی حکوومەتی میللی، وەك میوانی پیشەوەری سەردانی تەورێزی کردووە. بەگوێرەی قسەی جێگری کۆنسوولی ئەمریکا [لە تەورێز]، پیشەوەری لەو وتووێژەی وا لە پەرەگرافی ٢٣٦یشدا ئاماژەی پێکراوە، گوتوویەتی ئەو دوای هەموو ئەوانە، هانی قازی محەمەد نادات بۆ ئەوەی حکوومەتێکی تەواو سەربەخۆی میللی کورد پێك بهێنێ، لەبەر ئەوەی پێی وانییە کورد گەیشتبنە ئەو ڕادەیەی کە حکوومەتی نەتەوایەتی خۆیان هەبێت. قازی محەمەد کە ئەزموونی چوار ساڵ سەربەخۆیی تەواوی هەیە- کە ئازەربایجان هەرگیز ئەوەی نەبوە، دوور نییە تەفسیری باشی بۆ ئەم قسانە هەبێت.

لەعەینی کاتدا، چاوەڕوان هەیە کە سەرەك هۆزانی هەرکیو شکاك لە بەری رۆژئاوا، خەریکی جۆرێك خۆڕێکخستن بن. قسە لە هێرشکردنە سەر شاری سەردەشت لەئارادایەو دەگوترێ پێشنیاری فەرمانداریەتی ئەو شوێنە بە مەلا مستەفای بارزانی کراوە کە زۆروکەم، سەرەك هۆزانی شنۆ تا مەهاباد بەو رازیکردنەی ئەو خۆشحاڵ بن.

بەڵام زانیاری لە سەرچاوەکانی دیکەوە وادەگەیێنێ کە قازی محەمەدو شێخ عەبدوڵڵاو ڕێبەرانی دیکە پێیان خۆش نەبێ مەلا مستەفا دەورێکی گرنگ لە جووڵانەوەکەدا ببینێ.

ئەو مەسەلەیەی کە کوردی ئازەربایجان لەژێر حوکمی ئەو رژێمە نوێیەدا چ رادەیەك سەربەستی دەخوازن، بەتەواوەتی بەستراوەتەوە بە رووسەکانەوە. هیچ هێزێکی ئێرانی لە مەهاباد یاخود بەشەکانی رۆژئاوای شارەکە نییە کە دژایەتی ئەوان بکات.

FO٣٧١/٥٢٦٧٣/١٣١٨٤٤

١٨ی ئاپرلی ١٩٤٦

ئێران

لە جەنابی فەرگوهەرەوە بۆمیستەر بێوین

(لە١٨ی ئاپرلدا گەیشتۆتە دەست)

تاران ٦ی ئاپریلی ١٩٤٦ (ژمارە١٠٣)

[ئەم بەڵگەنامەیە لە رۆژی ١٩٤٦/٤/١٨دا نووسراوە، بەڵام بەهۆی ئەو راستییەوە کە پێداچوونەوەیەکی رووداوەکانی ساڵی١٩٤٥ی رۆژهەڵاتی کوردستان [ئێران]ـە، بەباشترم زانی هەر لە کۆتایی بەڵگەنامەکانی ساڵی ١٩٤٥دا بیگونجێنم.

نیاز لە کوردستانی باکوورو باشوور، باکووری هێڵی سەرا واتە بۆکان بەرەو میاندواو مەهاباد تا ماکۆیەو کوردستانی باشووریش لەسەقزەوەیە تا سنەو کرماشان. وەرگێڕ]

جەناب،

دەگەڕێمەوە بۆ نامەی ژمارە ٧٣ی نۆهەمی مارچی١٩٤٥ی سێر ریدر بوللارد و شانازیم هەیە لەگەڵ ئەم نامەیەدا، پێداچوونەوەیەکی روداوەکانی ئێران لە ساڵی ١٩٤٥تان بۆ بنێرم.

١) پێش رۆیشتنەکەی. سێر ریدر بوللارد.

٢) سێر ریدر بوللارد، پێش ئەوەی بڕوات، داوای لێکردم پێتان بڵێم نامەی ژمارە٦٥ی سێهەمی مارچ سەبارەت بە"رووسەکان لە باکووری ئێران"و نامەی ژمارە ٧٦ی یازدەهەمی مارچ لەسەر سیاسەتی گشتی رووسەکان لەم بەشەی جیهاندا دەتوانرێ وەك سەرەتایەك بۆ ئەم پێداچوونەوەیە سەیر بکرێ.

٣) من قەرزداری کۆڵۆنێلی دەریایی کاستریك، کاپیتەن هۆڵت فەرماندەی هەوایی رانسیمان، کۆڵۆنیۆڵ "پیپووس"، جەنابی" ن. س.

رۆبێرتس"و"جەنابی گێلاس"م بۆ هاوکاریکردنیان لە پێکهێنانی ئەم پێداچوونەوەیە.

٤) کۆپییەکی ئەم نامەیە بۆ بەڕێوەبەرانی کۆنسوولیەتی ئەعلا حەزرەتی شا [ی ئینگلستان] لە ئێران، نوێنەرایەتی ئەعلا حەزرەتی شا لە مۆسکۆو واشەنگتن، حکوومەتی هیند، دەفتەری ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستو ناوەندی موخابەراتی سیاسی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست دەنێرم.

پێداچونەوەی ڕوداوە سەرەکییەکانی ئێران ١٩٤٥

[ڕوونکردنەوەی وەرگێر: سەرجەمی ئەم پاشکۆیە، ١٠ لاپەڕەی قەوارە گەورەیەو من، تەنیا ئەو بەشانەم تەرجەمە کردووە کە پێوەندییان بە کورد یا کوردستانەوە هەبێت]:

پاراگرافی١٠ (بەشی چالاکییەکانی رووس [لە ئێران] و پاراگرافی A.C.F.G. (لە بەشی «کاروباری عەشیرەتی»):

دەسەلاتداریەتی سۆڤیەت لە ئێران

١٠) هاوکات لەگەڵ هاندانو پاراستنی "دیموکرات"ـە ئازەربایجانییەکان حکوومەتی سۆڤیەتی لە ئێران ناسیۆنالیستە کوردەکانیش بەهەمان شێوە، هەڵدەخلێنێ. ئەم مەسەلەیە خوارەوەتر، لە بەشی کاروباری عەشیرەتیدا باسی لێوە کراوە.

بەگوێرەی ئەو زانیارییانەی ئێستا لەدەستدان، بەهاسانی دەتوانرێ گریمانێکی واهەبێت کە پلانی سۆڤیەت بۆ بەکارهێنانی ناسیۆنالیزمی کوردی بۆ ئامانجەکانی روسیا زیاتر بەهەمان شێوە بەڕێوە دەچێت کە لە

پارێزگا باکوورییەکانی [ی ئێران]دا، کەڵك لە هەستی رەگەزپەرستیو ئاواتە رەگەزپەرستیەکانی تورك وەردەگرن.

کاروباری عەشیرەتی

ساڵی ١٩٤٥ لەپێوەندی کاروباری هۆزەکاندا جیا لە کوردستان، ساڵێکی هێمن بوو. حکوومەتی ئێستا [ی ئێران]، کە هێشتا دەستی لە خەنەی باکووردا ماوەتەوەو بۆ بەگژداچوونی پیاوانی عەشیرەتەکان کە هەموویان چەکدارن ئامادەیی نییە، گەلێك خۆشحاڵە، کە دەستیان لە یەخە کردۆتەوە. دەرەبەگەکانیش بەشبەحاڵی خۆیان خۆشحاڵ بوون، کە بێدەست تێوەردان [ی حکوومەت]، ژیاونو چەکەکانیان بەدەستەوە ماوەو دارایی غەیرە قانونی خۆیان بە فرۆشتنی چاییو شەکرو قوماشێك زیاد کردووە، کە دەوڵەت دابوویە دەستیان بۆ ئەوەی لەنێوان هۆزەکانیاندا دابەشی بکەن.

C) کوردستان

بۆ ئامانجەکانی ئەم راپۆرتە، واهاسانترە، ناوچەکە بکرێ بە دوو بەشەوە، بۆ نموونە، کوردستانی باکوور و باشوور، ئەویش نەك لەبەر هیچ هۆیەکی رەگەزناسانە، بەڵکو بۆ ئەوەی بەشی یەکەمیان دەکەوێتە ناوچەی داگیرکراوی هێزی رووسەوە یا لەژێر دەسەڵاتداریەتی چەکدارانی دیموکراتدایەو بەم هۆیەوە، موشکیلەی تایبەت بە خۆی هەیە. سنوورەکەشیان دەکرێ لە بۆکان لێك بگەرێتەوە کە ٨٠ مایلێك کەوتۆتە باشووری گۆلی ورمێوە.

F) کوردستانی باکوور

هەڵسوکــەوتی هۆزەکــان لــەم ناوچــەیەدا، زیــاترین نیگــەرانیی بــۆ حکوومــەتی ئێــران پێــك هێنــاوە. بــۆ ماوەیــەکی دورو درێــژی رابــوردوو، دەســەڵاتداریەتی ســۆڤیەت بــەرگری دەوڵــەتی ئێرانیــان کــردووە لــەوەی دەسەڵاتی خۆی بەسەر مەڵبەندەکەدا بسەپێنێ. وەك ئاکامێکی ئەم کـارە هۆزەکان لەماکۆوە تا بۆکان، یاسایان بەدەست خۆیانەوە گرتـووە، ئـەوە نەبێت کە لایەن مەئموورانی رووسەوە هەندێ بەرگرییان لێ دەکرێت.

روسەکان بۆ ماوەیەك هەوڵی ئەوەیان دا، هانی کوردەکان بـدەن بـچنە نـاو حیزبـی دیمـوکرات [ی ئازەربایجـان]ــەوە بـەڵام ئەسـڵ‌و ئوسـووڵی ریفـۆرمی سـەنعەت‌و زەوی‌وزار بوونـە هـۆی ئـەوەی لایەنگرییـەکی کـەمی سەرەك هۆزە کوردەکان بەرەو خۆی رابکێشێ.

ئینجا رووسەکان پشتگیری بزووتنەوەی سەربەخۆیی کوردیان کرد، کە بە "کۆمەڵە" ناوی دەرکردووە.

تاقمێك لە سـەرەك هـۆزە کوردەکـان، بـران بـۆ چـاوپێکەوتنی بـاکۆ و لەوێ سەرەك کۆماری جمهووری سۆڤیەتی ئازەربایجـان تێـی گەیانـدوون کــە ئەگــەر کــورد پــشتگیری لــە بزووتنــەوەی دیموکراتیانــە لــەپێناوی بــەدیهێنانی ئازەربایجـانی خودموختــار[ی ئێـران] بکـەن، لەبەرانبـەردا، پشتیوانی رووسیان بۆ کوردستانی خودموختار لەگەڵ دەبێت.

لەڕاستیدا کورد دەورێکی کەمی لە بزووتنەوەی [دیموکراتـدا] بینیـوە، داوای ئەوەشیان لـێ دەکرا، دژ بە ئەرتەش یـا جەندرمـەو پۆلیـسی ئێـران

بجـەنگن، هـەر بۆیـەش، تارادەیـەکی زۆر چـەکو تەقەمـەنییان لەلایـەن رووسـەکانەوە پـێدراوە. ئەوەنـدەی زانرابێـت، ئـەوان [کوردەکـان] لـە سوپای گەلی ئازەربایجاندا، ناونووسین نەکراونو لـە کابینـەی حکوومـەتی میللی ئازەربایجانیشدا، شوێنیکیان پـێ نـەدراوە، ئـەوەش نیـشانەی ئـەو راستییەیە، رووسەکان، هەردوو بزووتنەوەکە جیا لەیەکتر رادەگرن.

ئالۆزییەکی زیاتر لە ناوچەکەدا، بـەهۆی هـاتنی مـەلا مستەفای بارزانییـەوە خولقاوە کـە لەگـەڵ ژمارەیـەکی زۆری خەڵکەکـەی، پـەنایان بـردە بـەر ئێـران، ئـەویش دوای ئـەوە بـوو کـە لـە دەسـتی حکوومـەتی عێراقـی شـکان. ئینجـا، بارزانییـەکان لەلایـەن حکوومـەتی رووسـەوە ئیجازەیـان پـێدراوە لـەناو هـۆزە کوردەکانو گوندی دەوروبەری باشووری گۆلی ورمێ نیشتەجێ بن.

دەگوترێ، مەلا مستەفا لەگەڵ رێبەری کوردی مەهاباد- قـازی محەمـەد هـەزیری(؟)[1] خـەریکی کـارو هەڵسووڕانو تۆڵەسـەندنەوە لـە عـێراق یـا شـەڕکردن دژ بـە ئێرانـە. تەنانـەت ئەگـەر رووسـەکانیش لـە ئازەربایجـان بکـشێنەوە، حکوومـەتی ئێـران بـۆ دامەزراندنـەوەی دەسـەڵاتی خـۆی لـە ناوچەکەدا، تووشی ئەرکێکی دژوار دەبێتەوە.

G) **کوردستانی باشوور** [واتە لەسەقزەوە بەرەو باشوور]:

لـە مـانگی ئاگۆسـت [گەلاوێـژ]دا، "محەمـەد خـانی کـانی سـانانی" هێرشێکی کردە سەر یەکـەم بنکـەی سـەر سـنوور لـە مـەریوانو پـاڵی بـە هێزەکانی ئێرانەوە نا بۆ ئەوەی عەمەلیاتێکی تەمێکردن، دژ بەخۆی بەرن

بەڕێوە. ئاڵاهەڵکردن [ی ئێرانییەکان]، لە ناوچەیەك کە ئەرتەش دوای هاتنی هێزی بریتانیاو سۆڤیەت بۆ ئێران، کەمتر سەری لێدابوو، هەروەها کۆکردنەوەی چەك، دوو ئامانجی لاوەکی ئەم شەڕو هەرایە بوون. عەمەلیات، لەژێر قوماندانی جەنەراڵ "هۆشمەندی ئەفشار"دا بەبێ سەرکەوتن، یاخود بە دەستکەوتێکی کەمەوە، چەند مانگ درێژەی کێشا، کە خۆی فەرماندەیەکی بەتواناو ئازای مەیدانی شەڕە، روانگەیەکی سیاسی نییە، گرێیەکی رۆحیو لەوەش زیاتر، کینەو ڕقی لە کورد هەیە.

ئەویش وەکوو هەموو ئەفسەرانی پایەبەرزی رەزاشا، دوور لەو تێگەیشتنەن کە عەشیرەتەکان ـ چ کورد بن. چ قەشقایی، وەك هەموو خەڵکی دیکەی ئێران، خاوەنی هەندێ مافی دیاریکراونو هەروەها ئەو تێگەیشتنە کە سیاسەتی عەمەلیاتی توندتیژ، لەوەناچێ پاڵیان پێوەنێ مل بۆ یاسا دانەوێنن.

جەنەڕاڵ (هەمایۆنی) خۆزستانی کە روانگەیەکی ژیرانەتری لەخۆی نیشان داوە، بوو بە جێگری ئەو لە عەمەلیاتەکە، بەهۆی هەڵاتنی مەحموود خانی کانی سانانییەوە بۆ عیراقو هەروەها مردنی مەحموود خانی دزلی و تەسلیم بوونی حەسەن خانی رێژابی بە عیراق، گەیشتە ئەنجامی سەرکەوتنێکی کاتی.

بەهۆی هاتنی زستانەوە کە هێزەکانی ئێرانی ناچار دەکرد دەست لە عەمەلیات بکێشنەوەو بگەڕێنەوە شوێنە هەمیشەییەکانیان، ئەوە بەختەوەریی بوو کە کاروبارەکە بەم بارەدا کەوتن، هێزەکانی ئێران توانییان بگەڕێنەوە بنکەکانیان لە مەریوان، بانە، سەردەشت، سەقز و

سنه. دەوروبەری ١٥٠٠ تفەنگ لە چەشنی زۆر کۆن لە هۆزە نیشتەجێکان وەکۆکرایەوە.

دەبێ لەبیر نەچێتەوە حەمەڕەشید دوای راونرانی لە بانە (نوامبری ١٩٤٤)، هەڵاتە عیراقو خۆی دا بەدەست دەسەڵاتداریەتی عیراقەوە. وتووێژ لەسەر تەحویلدرانەوەی بە ئێران گەیشتە ئەنجامو حکوومەتی عیراق تەنیا بەڵێنی ئەوەی دا، بە دەستبەسەری لە کەرکووك رای‌بگرێ.

لەنزیك ساڵ [ی تازەدا]، بەهۆی دەستەوەستانی عیراقەوە، حەمەڕەشید، هەڵاتو لەنزیك پێنجوێن، سنووری ئێرانی بڕی.

دەگوترێ ئێستا لە مەهابادەو لەگەڵ سەدری قازیو سەرەك هۆزەکانی دیکەدا، یەکی گرتووە. واهەیە، هەواڵی زیاتری لێ بیسترێ.

[(١) روونکردنەوەی وەرگێر: ئەم وشەیە لە "خزری" دەچێت. قازی محەمەدی خزری خەڵکی شنۆ بوو و راپۆرتەکە، بە رواڵەت قازی محەمەدی پێشەوای لەجیاتی ئەو داناوە.]

رۆژژمێری تەورێز

FO٣٧١/٥٢٧٤٠-٢٥٣٣٨

ژمارە١ی ساڵی ١٩٤٦

جانیوەری ١٩٤٦

١٤) هــەواڵێکی کــەم ســەبارەت بــە باشــبوونی دۆخــی دیموکراتیــەت لەکوردســتانەوە دێـت. دەبوایـە کۆبوونەوەیـەکی کـوردان لـە سـەرەتای مانگـدا لـە مـەهاباد پێـك بهاتایـە، بـەڵام هـیچ راپۆرتێـك لـەم بارەیـەوە نەگەیـشتووە. قـازی محەمـەد لـە تـەورێز بـووەو دەزانـرێ کـە بـارودۆخی هەمەلایەنــەی بەشــی کوردنــشینی ئازەربایجــان هێــشتا لــەنێوان ئــەو و پیشەوەریدا بڕیاری لەسەر نەدراوە.

راپۆرتێك لە شاری رەزائیەوە- [اورمیە*، ورمـێ]، لـە ٢٣ی جانیوەریـدا گەیشتووە، رایدەگەیەنێ کە تاقمێ کوردی جەلالی بە ماکۆدا تێپەڕبوون بۆ ئەوەی بچن بۆ مەهابادو، وا دەزانـرێ بـە ئامـانجی ئـەوەی لـە مەجلیـسدا بەشدار بن. هەواڵدەرێك گوتی ژمارەیان دەگەیشتە هەزاران کەس.

ئاسۆرییەکی خەڵکی ورمێ راپۆرتیدا، کە ئەو جەلالییانە لەسـەر رێگـای چوونیان [بۆمەهاباد] لەگوندە موسوڵمانەکانی ناوچەکەدا کۆکراونەتـەوە،

* ناوی ئورمیە یا ورمێ لای کەم بۆ مـاوەی ئـەم چـەند سـەدەیەی دوایـی بەسـەر شارەکەوە بووە، هەتاکوو سەردەمی حوکماتی رەزاشای پەهلەوی (٤١ ـ ١٩٢٠) کـە ئەم ناوە ئاسۆرییە کۆنەش وەك ناوی گەلێك شار و گوندی کوردستانو ئازەربایجان گــوڕاو بــەناوی رەزاشــاوە کرایــە رەزائییــە. لــە ســەردەمی دیموکراتــە کــورد و ئازەرییەکاندا (٤٦- ١٩٤٥) ناوی شار جارێکی دیکە کرایەوە بە (ورمێ)، بـەڵام دوای تێکـشکانی بزووتنــەوەی نەتەوایــەتیو هاتنــەوەی هێــزی ئێــران، نــاوی رەزائییــەی ســەرلەنوێ بەســەردا ســەپێنرایەوە. دوای شۆڕشــی ســاڵی١٩٧٩ی گــەلانی ئێــران هەمیسان ناوی کۆنی (ورمێ) یا (ئورمییە) دراوەتەوە بە شارەکە. وەرگێڕ.

هەموویان کارتی ئەندامیەتی فیرقەی دیموکراتی (ئازەربایجان)یان فڕێ داوەو گوتوویانە پێویستە کارتی حیزبی دیموکرات [ی کوردستان] یان بدرێتێ وەك چۆن لەورمێ، ماکۆ، خۆی، سوڵدووز، مەهابادو میاندواویش هەروابوە. هەموو ئەو شارانە ئێستا لەخاکی کوردستانی خود موختاردان. ئەوان بەهەمان شێوە، بەمەزنی گوندە ئاسۆرییەکانیشیان گوتوە کارتی حیزبی خەڵکەکەی خۆیان بگۆڕن.

کورد، وادەردەکەوێ کە سەرکەوتوانە داوای شاری میاندواو بکاتو، دەگوترێ لەم دواییەدا کاتێ دائیرەی قەندوشەکری حکوومەتی ئازەربایجان لۆرییەکی باری قەند لەکارخانەی قەندی دەوڵەتی میاندواو بێنێ، کۆمیتەی خۆجێیی کورد داویەتە دواوەو بەڕواڵەت ئێستا ئالای کورد لەسەر کارخانەکە دەشەکێتەوە.

چاوڕاوی دواتر ئەوەیە دەستی کورد گەیشتبێتە "ئارەزشەهر"یش کە ٤٠ مایل لە باشووری ڕۆژئاوای تەورێزو لەسەر ڕێگای میاندواوە. لەوێ وەرزێران بۆ هێزی سوپایی کورد ئامادە دەکرێنو مانگی ١٠٠ تمەنیان دەدەنێ.

ڕۆژژمێری تەورێز
FO٣٧١/٥٢٧٤٠-٢٥٣٣٨
ژمارە ٢ی ساڵی ١٩٤٦

فیبریوەری ١٩٤٦

٢٩) کاروباری کوردان

قازی محەمەدی سەرۆکی کوردان زۆربەی ئەم مانگە لە تەورێز ماوەتەوەو لەگەڵ پیشەوەریدا سەبارەت بە سنووری نێوان هەردوولا [حکومەتی کوردستانو ئازەربایجان] قسەی کردووە. وەك زانراوە، ناوبراو، بەبێ ئەوەی بگاتە ئەنجامێك. هەرچۆنێك بێت، ژمارەیەك ئەفسەری کورد هێشتا لە شار [ی تەورێز] دا ماونەتەوەو بەردەرگای گراند هوتێلیان گرتووە. هەموویان جلوبەرگی رێكوپێكیان لەبەردایە کە رەنگی خاکییە[١] وکڵاوی سوپایی شێوە رووسیان لەسەرە کە نەوارێکی[٢] سووری بەدەورەوەیەو وادەگەیێنێ کە سوپای کورد زیاتر لە جەنەڕاڵ پێك هاتووەو ئەوەش واهەیە راست بێت. نیشانی[٣] سەرکڵاوەکەیان بریتییە لە خۆرێك کە تازە هەڵدێتو تیشك بڵاودەکاتەوە. لەخوار رۆژەکەوە نارنجۆکێکە[٤] و چەند گوڵەگەنم لەهەردوولاوە روویان تێ کردووە. ئەم میدالیانەو زۆری دیکەی وەك ئەوان، زێوکفتنو لەسەر ئاڵای نەتەوایەتی کوردی (رەنگی زەردوسپیو سەوز) میناکاری کراونو لە

---

[١]) Khaki = رەنگی خۆڵەمێش کرێم ـ سەوز

[٢]) band

[٣]) badge

[٤]) grenade

دووکـانێکی شـاری تـەورێزیش دەفرۆشـرێن. قـازی محەمـەدیش لەسـەر "جیپ"ـەکەی خۆی هەمان ئاڵای هەڵکردووە.

بەدرێـژایی مـانگ چـاووڕاوێکی زۆر لەمـەڕ ڕووداوەکـانی ئـەو ناچـانەیوا بەدەست کوردەوەن هـەبوە، بـەڵام هـەواڵی توندتیـژی کـەم بـووە. هەرچـۆنێك بێت، وادەردەکـەوێ کـە شـاری ورمێ ـ لـەژێر کـۆنترۆڵی شـوێندانـەری کـوردا بێتو، وا وێدەچـێ کـە کـورد لـەماوەی ئـەم مانگـەدا بەشـێوەیەکی بـەردەوام هاتوونەتە ناوشارو بەبێ ئەوەی لەگەڵ دیموکراتـەکان [ی ئازەربایجـان] پێکـدا بـدەن، دەسـتیان بەسـەردا گرتـووە، گەرچـی ڕوون نییـە ئایـا دیموکراتـەکانی ورمێ بەم دەست بەسەرداگرتنە رازی بن.

دەوروبـەری کۆتاییـەکانی مـانگ بـوو کـە دەگـوترا زێـرۆ ئاغـا لـەناو شاردایەو خەریکی زیادکردنی ژمارەی پێشمەرگەیە.

مانگی ١٠٠ تمـەن دەداتـە سـەربازی پیـادەو ١٥٠ تمـەنیش بـە سـوارە. دیموکراتە خۆجێیـەکان گازنـدەی ئـەوەیان کـردووە کـە نـاوبراو خـەریکی ڕێکخستنی ئەو کۆنەپەرستانەیە وا ناویـان لـە لیـستەی ڕەشـی ئەواندایـە، ئەویش وەڵامی داوەتەوە کە هیچ گوێ ناداتە ئەو شتانەو هەرکـەس ببێتـە هاورەنگی ئەو، ناوی دەنووسێت.

زێـرۆ ـ کـە وادەردەکـەوێ بەدرێـژایی تەمـەنی ڕقـی لـە جەندرمـە بووبێتـەوە، بۆتـە قومانـدانی هێـزی جەندرمـەی کوردسـتانو بـەگوێرەی قـسەی هەواڵـدەرێك، عومـەر خـانی شـکاك (هاودەسـتی کـۆنی سمکـۆ)، وەزیری جەنگو ڕەشیدبەگی هەرکیش فەرماندەیەکی گشتیە.

بەدرێـژایی مـانگ هـەواڵی تەنگوچـەڵەمەی ناوچـەی میانـدواومان پـێ گەیــشتووەو هێــشتا روون نییــە کــێ بــەکردەوە کــۆنترۆڵی شــارەکەی بەدەستەوەیە، بەڵام واهەیە شار بەدەست کوردەوە بێتو دیموکراتـەکان [ی ئازەربایجان]یش بەسەر کارخانەی قەندا زاڵ بن.

دەگوترێ کوردان داوای ئەوە دەکەن کە سنووری باکووریـان لـە بـەری رۆژهەڵاتی گۆلی ورمێ - لـە نیـوەڕێی نێـوان مەراغـەو تـەورێز بگەڕێتـەوەو مەراغەش بدرێتە ئەوان.

مەترسـی هـەنگاو هەڵێنانـەوەی کـوردان بـۆ بـەڕێوەبردنی کارەکـە بـە زەبری چەك، بۆتە هۆی ئەوەی کە "حکوومـەتی گـەل" [ی ئازەربایجـان] مەراغە بکاتە ناوەندێك بۆ راهێنانی (سوپای گـەل). گەرچـی "حکوومـەتی گـەل" کـەمتر دەتوانـێ گەشـبین بێـت بـەوەی کـە هێـزە رانـەهاتووە ناونووسکراوەکە بتوانێ بەرگەی هێرشی کوردان بگرێت.

هەندێ هەنگاو لەبواری پێکهێنانی کۆماری کوردستاندا هەڵێنراوەتەوە. راپۆرتی ئەوە گەیشتووە کە لە سەرەتای مانگدا دوو کورد لە مـەهاباد بـە تاوانی خەیانەت کـوژراونو سـێهەم کـەس ـ (شـافیعی)[٥]، کـە بازرگـانێکی سەرکەوتوو بووە، تەنیا بەهۆی تکاکاریی ژمارەیـەك لـە خـەڵکانی خـاوەن نفووزی شارەوە لە مردن رزگار بووە.

---

[٥]) میرزا [پاشان حاجی]ساڵحی شافیعی.

دەگوترێ قەرەنی ئاغای مامەش– کە بە (امیر العشائر) دەناسرێ، هەروەها عەلی ئاغای دێبوکری (ئەمیر ئەسعەد)[٦] و سێ سەرەك هۆزی دیکە، بەتاوانی خەیانەت بەکۆمار، هەڕەشەی کوشتنیان لێ کراوە. عەلی ئاغا لەتارانە. قەرەنی ئاغا– کە سەرەك هۆزێکی خاوەن دەسەڵاتەو خەڵکێکی زۆری بەشوێنەوەیە، زۆر گوێی لەو حوکمە نییە وانەیارەکانی بۆیان دەرکردووە.

ئەستەمە رادەی تەنگوچەڵەمەی نێوان کوردو ئازەربایجانی مەزندە بکرێت.

چاووڕاوی زۆر، تووشی سەرلێشێوانمان دەکات. هەندێك دەڵێن کە رێکخراوەی سەرەك هۆزان لە ناوچەی مەهاباد پێوەندی لەگەڵ حکوومەتی تاراندا بەستبێ‌و گوتبێتیان ئامادەن لەبەرانبەر حوکمی خودموختاری بۆ کوردان، رژێمی دیموکرات [ی ئازەربایجان] لەناوببەن. گەرچی کوردان دژ بەو مەسەلەیە وەستاون کە بەرپرسی ئازەربایجانی لەسەر شاری ورمێ دابنرێن‌و بەرگرییان لە راهێنانی سوپای گەلی ئازەربایجان لە شاری "خۆی" کردووە، بەڵام هێشتا پێکدادانێکیان لەنێواندا نەبوە.

هەڵبەت هەردوولا بە یارمەتی رووسەکان پشت ئەستوورن‌و تا ئەو شوێنەی کە شەڕێکی ناوخۆییتر لەناو ئەواندا لە ئازەربایجان[٧]، بە سوودی رووس نەبێت، ئەو دوولایەنە ناتەقێنەوە.

---

٦) عەلی ئاغای عەلیار.

٧) راپۆرتەکە، تێکگیرانی کوردو ئازەربایجانی لەگەڵ ئێرانیەکانی بە شەڕی ناوخۆ (Givilwar) پێکداهەڵپڕژانی کوردو ئازەربایجانیشی بە Sub- Civil war واتە شەڕی فەرعی ناوخۆیی داناوە.

واهەیە خاڵێکی گرنگتر بۆ ئێرانیەکان ئەوە بێت کە ئایا هێزی کوردان بەرەو باشوور دەکشێن‌و روودەکەنە سەردەشت‌و سەقزو سنە. لێرەشدا، هەمدیسان، چاوڕاوی کۆکردنەوەی هێز بۆ ئەم ئامانجە دەگاتە گوێ‌و ئەگەر کوردیش ئەوە بێت کە هەیە، هیچ شتێك لەوە گونجاوتر نییە کە هەندێ هێرشکاری بۆ سەر ئەو لایەنانە بکەن، بەڵام ئاشکرایە خەباتی راستەقینە بۆ ئەوەی ئەو بەشەی کوردستانیش بێننە ناو کۆمار، دەبێ بە سیاسەتی رووسەوە بەسترابێت کە ئێستا دەسەڵاتی خۆی لە ناوچەیەکی بەرفراوانتر لە کوردستان‌و ئازەربایجان پەرەپێ دەدات.

وادەردەکەوێ کە ئۆرگانی رەسمی کۆماری کوردستان رۆژنامەیەکی کوردی بەناوی کوردستان بێت کە یەکەم ژمارەی لە سەرەتای ئەم مانگەدا لە تەورێز بینراوە.

FO٣٧١/٥٢٧٠٢، PP. ١٧-٢٠

لەکرماشانەوە بۆ تاران

ناردن لەئێرانەوە: ٤ی فیبرەوەری ١٩٤٦

گەیشتنە لەندەن: ٥ی فیبرەوەری ١٩٤٦

فەوری

ئاماژە بە تێلەگرافی ژمارە ٢٥ی من بۆ تاران.

دوێنێ لە سنە گەڕامەوە. زانیاریی دەسکەوتووی ئەوێ بریتی بوو لەوانەی خوارەوە:

٢) لە مەهاباد، قازی محەمەد کراوەتە سەرۆکی "کۆماری کوردی" و حاجی بابەشێخی ئیزیۆلۆ[١] بۆتە سەرەك وەزیر، ئالآیەکی خۆشیان هەڵداوە. قازی محەمەد بانگ کراوەتە تەورێزو پێی گوتراوە حکوومەتێکی ناوچەیی لەژێر چاوەدێری دیموکراتەکان [ی ئازەربایجان] دا پێك بهێنێت. ناوبراو رەفزی ئەوەی کردۆتەوە کە بڵێ لەگەڵ رووسەکاندا تێگەیشتنی راستەوخۆی لەمەڕ ئەوە هەبوە کە کوردستان سەربەخۆ بێت نەك ژێردەستەی دیموکراتەکانی تەورێز. دیموکراتەکان لەوەدا دوودڵ بوون، بەڵام لەکۆتاییدا دەبوایە موافەقەت بکەن. ناوچەی کورد لەمیاندواوەوەیە تا سەردەشت.

٣) ئەو راستیەی کە دەسەڵاتداریەتی عیراق ئیجازەی بە حەمەڕەشید [خان] داوە لە عیراق هەڵێت، حکوومەتی ئێرانی لە کوردستان بەتەواوەتی تووشی نیگەرانی کردووە.

---

[١]) [واهەیە سەیادەت یا زەنبیل بێت]

ناوبرا، یەکەم جار هەوڵیدا بچێت بۆ مەهابادو لەگەڵ قازی محەمەد بکەوێت، بەڵام رووسەکان گومانیان لێی هەبوو و، تەنانەت ئیجازەیان پێ نەدا نوێنەرێکی خۆی بنێرێتە مەهاباد. دوای لێکۆڵینەوە، رووسەکان ئەویان بەبێ فێڵو خەوش زانیو شمشێرێکی شانازیو میدالیایەکیان خەڵات کردو کرایە قوماندانی هێزەکانی کورد لە مەهاباد.

دەستوپێوەندەکەی بە١٨٠ پیاوی چیایی مەزندە دەکرێن. یەك لە بەگزادەکانی ئەو گەڕاوەتەوە پێنجوێنو لەگەڵ حکوومەتی عیراقدا ئاشت بۆتەوە. ژنی حەمەڕەشید لە دارۆخان لەژێر چاوەدێری عیراقیەکاندایە.

٤) مەلا مستەفای بارزانی ئێستاش رووسەکان بەتەواوەتی بڕوای پێ ناکەن. ناوبراو لەگەڵ براکەی لە مەهاباد دەرکەوتوونو ئێستا لە ناوچەی نەغەدەن.

دەستوپێوەندەکەی لە ژمارەی بچووك بچووك لە گوندەکانی ئەو ناوچەیەدا بڵاوبوونەتەوەو لە هەلومەرجێکی زۆر خراپدا دەژین.

وادەزانرێ کە زوربەیان وا لەژێر حوکمی ئیعدامدا نین، لە بەهاردا هەولی گەڕانەوەی عیراق دەدەن.

٥) فەرماندارانی سوپایی لە سەقزو بانەو سەردەشت[٢] دانراون ـ ئەو شوێنانەی کە سەرجەم ٢٥٠٠ سوپاییان لێیەو تۆپخانەو تانگیش لە سەقزن. لەنێوان سنەو ئەو شوێنانەدا رێگای پێوەند نییە، ئەویش بەهۆی

---

[٢]) لە دەقی ئینگلیزیدا نووسراوە "براسەشت"و لە پەراوێزدا بەدەستخەت نووسراوە سەردەشت کە دیارە هەر دەبێ سەردەشتیش بێت.

بـەفرەوە، بـەڵام مەیدانـە [ناخوێنرێتـەوە] بێسـیمەکان بەشـێوەی عـادەتی ئیشدەکەن، هێزی سوپایی خواردەمـەنیو چـەکەمەنی ئەوەنـدەیان هەیـە کـە بەشی تا کۆتایی مـانگی ئاپریـل بکـات. جەنـەڕاڵ هومـایوونی پێـشنیاری ئـەوە دەکات کە هێزی یارمەتیدەر لەماوەی چەند ڕۆژی دیکەدا بنێررێتە دیواندەرە.

راپـۆرتی سـەبارەت بـە عەمـەلیاتی دیموکراتـــەکان [ی ئازەربایجـان] لـە باشـــوورو ڕۆژهــەڵاتی سـەقزو لـە دیوانـدەرە (بڕوانـە CICI بەغـدا لەمــەڕ [ناخوێنرێتەوە.............. ژمارە ٢٥] پەرەگرافی ٢٩و ٣٠)، تەواو ناڕاستن.

نە دیموکراتەکانو نە کوردی مەهاباد هێزیان نەناردۆتە باشووری هێڵـی سەردەشـت ـ بانـە ـ سـنە ـ تیکـاب، دیموکراتـەکان[ی ئازەربایجـان] لـە شـاهین دژ زۆر لەنزیکـەوە لەلایـەن ئەفـشاری وەفـادار [بـە حکوومـەت] هەڕەشـەیان لــێکراوەو ئەگــەر هــەوا ئیجـازەی دەسـت پێکردنــەوەی عەمـەلیات بـدات، چـاوەڕوان دەکرێـت کـە [شـارەکە] بکەوێتـە دەسـت ئەفــشارەکانەوە. لــە زەنجــان پێــشتر پێکــدادان لــەنێوان دیمــوکراتو زولفەقارییەکان هەبوە کە تێیدا شەش دیموکرات کوژراون، سـێ ڕێبـەریان زینـدانی کـراونو ١٥ تفـەنگ و ٢ ڕەشاشـی سـووکو ژمارەیـەك نارنجـەکی دەسـتیان لــێ گـیراوە. لــە تیکــابو بیجــاڕەوە یارمــەتی ئاڕاسـتەی زولفەقاریو ئەفشارەکان کراوە.

٦) چوار ئەفسەری گەنجی ئێرانی لە سنە گیراون و بۆ موحاکەمە نێرراونەتە تـاران. ئـەوان لەرێگـەی بەخـشداری سـەقزەوە، کـە بـرای وەزیـری پۆسـتو تێلگەرافە لە حکوومەتی دیموکراتەکانی تەورێز، پێوەندیان لەگەڵ دیموکراتەکان

هەبوە. بەخشدارو ١٨ کەسی هاوپەیمانی لە سنە گیراون. یەك کەسی تریش کە گومانی ئەوەی لێ دەکرێت جاسووسی رووسەکان بێت لە سنە گیراوە.

ئـەو کەسـە، رەمـزو نەقـشەو زانیـاری بـە وردە ریـشاڵی سـەبارەت بەشوێنایەتی هێزەکانی ئێران لە کوردستانی لەماڵدا بووە.

٧) جەنەراڵ هومـایوونی واویٚ دەچـوو لـەباری توانـای بەربـەرەکانی لەگـەڵ بـارودۆخی مـەوجوودەوە بـاوەڕی بـەخۆی هـەبێت، مەگـەر هێـزی یـەکگرتووی قــازی موحەممــەدو مــەلا مــستەفاو حەمەڕەشــید [خــان] بــەرەو باشــوور بجووڵێنەوە، کە لەوحاڵەتەدا موشکیلەیەکی جیددی دروست دەبێت.

جەنەراڵ هومایوونی، بەهۆی بـەفری زۆری سـەرجادەوە ناتوانـێ پـێش ٣١ی مارچ هێزی یاریدەدەر لەسنەوە بنێرێتە سەقز و بانە یا سەردەشت، لەکاتێکدا ڕێگای ئازەربایجان بۆ ئەو شوێنانە ئاواڵەیە.

٨) سـەبارەت بەناوچـەی هـەورامان، محەممـەد خـانی کـانی سـانانی بـەهۆی چـڵك کردنـی سـیپەلاکەوە لـە خەسـتەخانەیەکی تـاران مـردووە. کوڕەکەی ـ موحەممەد حەیدەری لـە سـنەیەو داوای روتبـەی سـەرهەنگی [کۆلۆنیلی] باوکی لە جەندرمری ئێراندا دەکـات. پێـی گـوتراوە کـە لـەژێر ئەزمووندایەو ئەگەر بەشێوەیەکی رەزامەندانە خزمەتی حکوومـەتی ئێـران بکات، واهەیە پلەی باوکی پـێ بـدرێت. کـانی سـانانیەکان ١٥٠ تفـەنگیان تەحویل داوەتەوە، بەڵام هێشتا هەر ماویانە.

٩) حەسەن خانی رێژاوی تائێـستا نەهاتۆتـە سـنە، بـەڵام موزەففـەری کوڕی لێیە. خۆی لە گوندێکی نزیك رێژاوە. لە رێژاو کۆلۆنێلێکی ئێرانی بە

چـەند کەسـێکەوە لێیـە. بەگـشتی، جەنـەڕاڵ هومـایوونی تارادەیـەك لـە بارودۆخی ناوچەی مـەریوان رازی بـوو، گەرچـی ئـەو ئیحتیمالـەش ناداتـە دواوە کە وا هەیە لە بەهاردا لەوێ تەنگوچەڵەمەیەك بخوڵقێت.

FO٣٧١/٥٢٧٠٢

جێگری کۆنسوولی گشتی بریتانیا [لە تەورێز]

٨ی فیبریوەری ١٩٤٦

دووپات کراوە بۆ وەزارەتی دەرەوە

٢١ی فیبریوەری ١٩٤٦

[ئاماژە بە] تێلگرافی ژمارە٢٦ی کرماشان بۆ ئێوە.

نیشانەی وادەرکەوتووە کە پیشەوەری هەموو هیوایەکی خۆی بۆ ئەوەی حکوومەتی خودموختاری کورد بکاتە بندەستی حکوومەتی میللی ئازەربایجان، لەدەست نەداوە، بەڵام ئەو زانیارییانەی وا مانگی رابوردوو لەلایەن مستەر دەڤیسەوە پێم گەیشتوون، تەئییدی داخوازییەکانی قازی محەمەد بۆ سەربەخۆیی تەواو دەکەن. ئەویش وێچوو نییە داخوازییەکی ئەوتۆ بەبێ پشتگیری رووسەکان بکات.

٢) کورد نەک هەر داوای میاندواو و سەردەشت، بەڵکوو هەموو ئازەربایجانی رۆژئاوا دەکەن، واتە ئوستانی چوارەم کە ورمێ، ماکۆ و "خۆی" دەگرێتەوە. لە ناوچەی "خۆی" کوردی زۆر هەن، بەتایبەت هۆزی قوتوور.

هەواڵی ئەوە گەیشتووە کە پەمبەیی، وا لەم دواییەدا لەلایەن حکوومەتی نەتەوایەتی ئازەربایجانەوە کراوەتە فەرمانداری ورمێ، کوردان فەرمانداریەتی ئەویان داوەتە دواوە بەو حیسابەی کە بە مافی حکوومەتی ئازەربایجانی نازانن مەئموور لەوێ دابمەزرێنێت.

لەوحوكمەدا كە رۆژی ٨ی فیبریوەری سەبارەت بە خزمەتی سەربازی دەرچووە، ورمێ لە لیستەی ناوچەكان هەلاوێردراوە، بەڵام "خۆی" و ماكۆی تێدا هەن.

لیژنەی كورد لە میاندواو داوای لە نوێنەری A.I.O.C كردووە باج و ماڵیاتی شەهرداری لەجیاتی ئیدارەی ماڵیە بدەن بە فەرماندەی سوپای كورد.

٣) هەواڵدەرێك لەمیاندواوەوە دەڵێ ئاڵای كورد بریتیە لە سوور و سپی و سەوز وەك ئاڵای ئێران، بەڵام سوورەكەی لەلای سەرەوەیە. واهەیە ئەم كارە بۆیە كرابێت كە دەست نیشانی پێوەندی لەگەڵ ئێران یاخود تەنیا لەبەر هۆی ئابووری بێت.

FO٣٧١/٥٢٦٦٧/١٣١٨٠٠

لەتەورێزەوە بۆ تاران

جێگری کۆنسوولی گشتی بریتانیا لە تەورێز

٢٣ی فەبریوەری ١٩٤٦

راپۆرتی هەل ومەرج

١) دوو سەرچاوەی جیاواز کە پێوەندییان لەگەڵ دیموکراتەکان [ی ئازەربایجان] هەیە، هەواڵیان داوە کە حکوومەتی میللی[ی ئازەربایجان] بەنیازی ئەوەیە مانگرتنێکی گشتی بخاتە رێ بۆ ئەوەی بەرانبەر بە خۆکشانەوەی رووسەکان لە دووهەمی مانگی مارچدا نارەزایی دەربڕدرێ.

نامەیەکی گازندە بە دەوڵەتی سۆڤیەت دراوەو ئارەزووی خەڵکی ئازەربایجان بۆ مانەوەی ئەرتەشی سووری تێدا راگەیێندراوە.

هەرچۆنێك بێت، وادیارە[ئەندامانی] حکوومەتی میللی [ئازەربایجان] لەسەر ئەو مەسەلەیە، یەکدەنگ نەبن.

٢) **کوردستان:**

هیچ هەواڵێکی متمانەپێکراومان لە ورمێو میاندواوەوە پێ نەگەیشتووە.

قازی محەمەد بۆ ماوەی نزیك بە دە رۆژی رابوردوو، لە تەورێز بووەو وادیارە تائێستا لەسەر مەسەلەی سنووردانانی خاکی کوردو دیموکراتی [ئازەربایجان]، لەگەڵ جەعفەری پیشەوەریدا پێك نەهاتبن.

قازی محەمەد "جیپ"ێکی پێ دراوە، کە ئاڵای کوردستانی لەسەر دەشەکێتەوەو ژمارەیەك ئەفسەری کوردی لەگەڵە، کە جلوبەرگی عەسکەرییان لەبەردایە.

٣) سەرچاوەیەك هەواڵمان دەداتێ، دەڵێ: کوردەکان بنکەیەکیان بۆ کۆنترۆڵی هاتوچۆ لە ورمێ داناوە، بەڵام هەڵبژاردنی حاکمی شار، بۆ خەڵکی ئازەربایجانیی شارەکە، بەجێدێڵن.

موسافیرێکی دیکە دەڵێ خەڵکی شاری ورمێ هەموو رۆژێ چاوەڕوانی ئەوە دەکەن کوردو دیموکراتەکان بەیەکدا هەڵپرژێن.

هەموو گوندەکانی دەوروبەری ورمێ وادیارە لەژێر کۆنترۆڵی کوردەکاندا بن. عومەر خانی شکاك لە حکوومەتی کوردیدا، کراوە بە وەزیری بەرگری و رەشید بەگی هەرکی وەك سەرفەرماندە و زێرۆ ئاغا [بەگ] وەك فەرماندەی جەندرمە ناوبراوە.

دەگوترێ، هەندێ جەندرمە، کە پێشتر لە خزمەتی ئێراندا بوون، خراونەتە ژێر فەرمانی زێرۆوەو مانگی ١٢٠ تمەنیان پێ دەدرێ. پاسەوانە کوردەکانی ورمێ، قۆڵبەندیان لە قۆڵدایە، کە لێی نووسراوە "جمهووری کوردستان".

دەڵێن حکوومەتی کورد، عەلی ئاغای ئێلخانی زادەی ئەمیر ئەسعەد [عەلیار] و سێ سەرەك هۆزی دیکەی بە کوشتنی قەرەنی ئاغا تاوانبار کردووە. ئەمیر ئەسعەد لە تارانە.

"مەحموودیان"ی ناسراو- کوردێکی مەهابادی، کە هەمیشە وەك جاسووسی رووس چاوی لێ کراوە، ئێستا دەگوترێ لەلایەن دادگایەکی عەسکەریی کوردەوە، محاکەمەو ئیعدام کراوە.

٤) ئەرتەشی گەل

خزمەتی ئیجباریی سەربازی، بۆتە هۆی ئاژاوەنانەوەیەکی زۆر لە تەورێز.

تەنیا ژمارەیەکی کەم لەوانەی بانگ کراون، ئامادەیی خۆیان پیشان داوەو "فیدایی"یەکان، گەنجی سەرشەقامەکان، راگەیاندنێکیان بڵاوکردۆتەوە، کە ئەوانەی بانگ کراون و تا ٢٦ ی فەبریوەری بەدەنگەوە نەچوون، لێیان دەپرسرێتەوەو وەك هەڵاتوو، تەمێیانەیان بۆ دادەنرێ. زۆربەی ئەوانەی بە سەربازی گیراون نێردراونەتە مەراغە و، گومانی تیدا نییە دەیانەوێ پادگانێگ دژ بە چوونەپێشی ئیحتمالیی کوردەکان دروست بکەن. کورد دەڵێن هێڵی سنووریان دەبێ لە باکووری مەراغەوە بکێشرێو شارەکە هەروەها میاندواو، بدرێ بە کۆماری کورد. دوو لۆری کەلوپەلی سەربازانی ئەرتەشی گەلی [ئازەربایجان] کە ئەندامی پادگانی ئێران بوونو لەم دواییانەدا لێرەوە نێردراونەتە سایین قەڵا، دەگوترێ لەگەڵ هێزە ئێرانییەکانی باشووردا یەکیان گرتۆتەوە.

٥) کاروباری رووسەکان

چاوەڕاو سەبارەت بە ئیحتمالی کشانەوەی ئەرتەشی سوور، زیاتر دەبێت. راپۆرتی تارادەیەك باوەڕپێکراومان پێ دەگات کە بەرپرسانی ئەرتەشی سۆڤیەت، بە هەندێ خاوەن ملکیان راگەیاندووە کە ئامادەی وەرگرتنەوەی ملکەکانیان بن و بەشێك لە [بینا زەوتکراوەکانیان] چاك کردۆتەوە.

دەگوترێ، رووسەکان ئامادە نەبوون هێڵی ئاسن بدەنە دەست دیموکراتەکان، ئەویش بەوناوەی کە چۆن لە دەست حکوومەتی ئێرانیان

وەرگرتووە، پێویستە بخرێتە بەردەمی مۆسکۆ، تا ئەوان بڕیار بدەن بدرێت بە دیموکراتەکان، یان نا.

٦) حکوومەتی میللی ئازەربایجان، یاسای دابەشکردنی زەویوزاری بەسەر وەرزێراندا، چاپو بڵاوکردۆتەوە.

زەوییەکان بریتین لە زەوی دەوڵەتیو هی ئەو خاوەن ملکانەی وا لە ئازەربایجان هەڵاتوونو وا دەزانرێ بەنیسبەت رژێمی ئێستای ئێرەوە، درێژە بە دوژمنایەتی دەدەن.

FO۳۷۱/۵۲۷۰۲

له [باڵویزخانەی بریتانیا لە] مۆسکۆوە

بۆ وەزارەتی دەرەوە[ی بریتانیا]

۲ی مارچی ۱۹٤٦

ئەمرۆ، نوێنەرێکی ئەمریکی کە زانیاریی باشی هەیە، لێرە پێی گوتم، کە لە سەرچاوەیەکی تەواو دڵنیای بیستووە کاربەدەستانی سۆڤیەتی لەم دواییانەدا چوونەتە لای رێبەرانی کوردو ئەو بەڵێنەیان پێ داون کە حکوومەتی سۆڤیەتی پشتگیری لە دامەزرانی کۆمارێکی خودموختاری کورد لەسەر بنەمایەکی هاوچەشنی ئازەربایجانی خودموختاری تازە دامەزراو دەکات. ئەوەش، کوردی تورکیاو عیراق، هەروەها ئێران دەگرێتەوە.

تکایە وەزارەتی دەرەوە ئەم تێلگەرافەش وەك تێلگەرافی ژمارە ٦، ۱۷، ٦۳ی من، بنێرێت بۆ [باڵوێزخانەی بریتانیا لە] بەغدا، ئانقەرەو تاران.

١١ی مارچی ١٩٤٦
دووپاتكراو، بۆ وەزارەتی دەرەوە
ژمارە ٦،
تاران

دۆستێكی سنەیی كە هەمیشە هەواڵی راستی هەیە، بەلێبڕاوییەوە ئەو راپۆرتەی سەلماند كە لە پاراگرافی ١٤ی رۆژژمێری جانیوەری ئێوەدا هاتووەو گوتراوە كە میاندواو لەدەست كوردی مەهابادداىە.

٢) ئەو و هەروەها ئەفسەرێكی قوماندانی ئەرتەش لێرە، پێیان گوتم كە عومەر بەگی شكاك، "ورمێ"ی گرتووەو هەموو نوێنەرایەتی دیموكراتەكانی تەورێزی لە شارو ناوچە دەركردووە. هەرچۆنێك بێت، ئەمان دەڵێن سەرەڕای ئەو راستییەی كە عومەر بۆ لێكحاڵی بوون، لەم دواییەدا سەری مەهابادی داوە، پێوەندی لەگەڵ قازی محەمەد لە مەهاباددا باش نییە.

FO٣٧١/٥٢٦٦٨/١٣١٨٠٤

بلاوکراوەی کابینە

لەتارانەوە بۆ وەزارەتی دەرەوە [بریتانیا]

١٦ی مارچی ١٩٤٦

هەواڵدەرێکی جێگەی متمانە، کە تازە لەمیاندواوەوە گەڕاوەتەوە، پێم دەڵێ کە دەسەڵاتداریەتی دیموکرات [ی ئازەربایجان] ئێستاش دیعایەی ئەوە دەکەن کە لەوێ ئیشوکاریان بەدەستە.

هەفتەی رابردوو خەڵکی شار دژ بەوان خۆپیشاندانیان کردووەو داوای حوکمی کوردیان کردووە.

قازی محەمەد سەردانی شوێنەکەی کردووەو بە پینەوپەڕۆ چەشنە ئاشتیەکی دامەزراندووە.

٢) لام وانییە دیموکراتەکان [ی ئازەربایجان] بەتەواوەتی دەستیان لە شاری ورمێش بەردابێت.

هەردوولا داوای شارەکە دەکەنو هەردوولاشیان لەوێ کاربەدەستیان هەیە، ئەوە رووسەکانن کە بەرگری لە پێکدادانی دوولایەنەکە دەکەنو دیارە خۆشیان لەوێ، وەك هەموو شوێنێکی دیکە [ی ناوچەکە] ، دەسەڵاتداری سەرەکین.

٣) تاران، تكايه تێلگرافی ژماره ٢٤ جارێكی تر بنێرنەوه بۆ وەزارەتی كاروباری دەرەوه [ی بریتانیا].*

رۆژژمێری تەورێز
FO٣٧١/٥٢٧٤٠-٢٥٣٣٨
ژماره٣ی ساڵی ١٩٤٦
مانگی مارچی ١٩٤٦

٤٢) كاروباری كوردان

قازی محەمەدی مەهابادی مانگی رابردوو سەرلەنوێ هاتۆتە تەورێز، بەڵام وادەرناكەوێ كە پێشكەوتنێك لە كاری چارەسەری مەسەلەی داواكاریی خاك لەلایەن كۆماری كوردستانو ئازەربایجانی خودموختارەوه هاتبێتەدی.

لە دەوروبەری ناوەڕاستی مانگدا، راپۆرتی تارادەیەك بەمتمانەمان پێگەیشت كە دیموكراتەكانی ئازەربایجان هێشتا كۆنترۆڵی شاری ورمێیان بەدەستەوەیه، بەڵام وادیارە لە گوندەكانی دەوروبەری شارو لەو شوێنانەی وا زێڕۆ بەگیان لێییە، فەرمان دەرچووبێت كە راگەیاندنو بانگەوازەكانی دیموكراتەكان [ی ئازەربایجان] یان لە دیوار كردبێتەوه.

---

* [راپۆرتەكە لە بنەڕەتدا، كۆنسوولیەتی تەورێز ناردوویە بۆ باڵوێزخانەی بریتانیا لە تاران - وەرگێڕ].

ئێستا وادەردەکەوێ کە ڕەتکرانەوەی فەرمانداری ورمێ ــ کە لەتەورێزەوە دایاننابوو، شتێکی پڕ واتاترە لەوەی کە بەرچاو دەکەوت.

بە ماوەیەکی کەم دوای داخرانی سەربازخانەی ورمێ لە مانگی دیسەمبری ڕابردوودا، کەسێك بەناوی"پەمبەیی[1]" کرایە فەرمانداری ورمێ. سەرەتا وادەزانرا کە ئەوە کورد بن کە ئەویان پەسەند نەکردبێ، بەڵام ئێستا دەردەکەوێ کە ئەم کارە لەناو هەندێ لە ئەندامانی کۆمیتەی دیموکراتی ورمێ بووبێتە هۆی ئاژاوەو لەژوور هەموانەوە سەعیدی ناوێك کە خۆی بەتەمای فەرمانداری بووە. سەعیدی لەبەردەمی ئەنجومەنی نەتەوایەتیدا هەندێ تاوانی داوەتە پاڵ پەمبەیی و، لەئەنجامدا پەمبەیی تا کاتی لێکۆڵینەوەی ئەو تاوانانەی وا دراوەتە پاڵی، لەسەر ئیش وەلانراوەو لەجیاتی ئەو، کەسێك بەناوی شاهین کراوەتە فەرماندار.

وەزیری دارایی دەسەڵاتداریەتی دیموکراتی لە ورمێ ئاگادار کردۆتەوە کە دەبێ لەڕێگەی باج وەرگرتنی ناوخۆی خۆیانەوە مەسرەفەکانیان دابین بکەنو تەورێز هیچیان بۆ مەسرەفی شارەکان ناداتێ.

بەدرێژایی مانگ چاوڕاوی ئەوە هەبوو کە هێزی کۆماری کورد بەرەو باشوور و لای سەردەشت، بانەو سەقز هاتوون. لێرەوە ناتوانرێ بگوترێ چی لەوێ ڕادەبرێ، بەڵام سەرچاوەکانی تر، تەئییدی جووڵانەوە بەرەو سەردەشتیان کردووە.

---

[1]) Pambei

دوایین چاوڕاو لـه تـەورێز ئەوەیـە کـە کـوردان وەسـتێنراونو سـوپای ئێرانـــی توانیویـــەتی یارمـــەتیو هێـــزی نـــوێ بنێرێتـــە ســـەربازخانەی سەردەشت. نەگوتراوە کە هێـزی چـەکداری رووس ـ کـە دەزانـرێ لـەنزیك میانـدواون، بەشـداریی شـەڕو هەراکـەیان کردبێـت، بـەڵام قـازی محەمـەد بێگومـان دەبـێ بـە بـوونی ئـەوان، ئاسایـشێکی زۆری بـۆ دابـین بووبێـت. هەندێ راپۆرتی بێبناغە گوتوویانە تانکی رووسەکان بەڕێگەی "خانـێ"ی سەر سنووری عیراقەوە بوون، بەڵام ئەم هەوڵانە پێویست بەوە دەکەن کە لێیـان بکۆڵرێتـەوە. لەلایـەکی دیکـەوە مـەلا مـستەفاش دەکـرێ بڵـێین بەدڵنیاییەکی زۆرەوە بەشداریی ئەم کارەی کردووە.

دەگوترێ دەسەڵاتداریەتی کۆمارخوازی کورد لە نەغەدە بنکەیەکی باج وەرگرتنیـان دانابێـت بـۆ ئـەوەی چـاوەدێری ئـەو کەلوپەلـە بکـەن وا لەعیراقەوە دێن.

FO٣٧١/٥٢٧٠٢

لەکرماشانەوە بۆ تاران

٣ی ئاپریلی ١٩٤٦

ئامـاژەم بـە تێلگـەرافی ژمـارە ١٠٩ی ٢٥ی مارچـی تـەورێز بـۆ تـاران، پـەرەگرافی ژمارە٢

٢) من لەو ئەفسەرەی وا فەرمانـدەی هێزەکـانی ئێرانـە لـە کوردسـتان گوێبیس بووم کە ڕۆژی ٢٨ی مارچ هێزی دیمـوکرات [ی ئازەربایجـان]لـە شـاهین دژ [= سـاین قـەڵا] ، هێرشـێکی شـەوانەیان کردۆتـە سـەر ئەفشارییەکانی لایەنگر [ی حکوومەتی ئێران] لە ماین بلاغ، ئەو شـوێنەی واکەوتۆتە ١٥ مایلی باکووری تیکاب، بـەڵام بەهاسـانی پاشەکشەیان پـێ کراوەو کوژراویان لـێ بەجێماوە کە زۆربەیان ئەرمەنیو ئاسۆری بوون.

٣) لە ناوچەی زەنجان، سەیدئابادی شوێنی زولفەقارییەکان، هـەروەها ئەنگووران و یەنیکەند هێـزی دیمـوکرات دوای گەیـشتنی هێـزی یارمـەتی

لەزەنجانەوە گیراون. ئێستا زولفەقارییەکان لە حەسەنئابادی باکووری بیجار سەنگەریان گرتووە.

٤) ئەفشاو زولفەقاری بەئاشکرا لەلایەن فەرماندەی هێزی ئێران لە بیجار، واتە سەرهەنگ بایەندورەوە یارمەتی دەدرێن.

ئەو ئەفسەرە، پێشتر فەرماندەی هێزی کرماشان بوو.

FO٣٧١/٥٢٧٠٢

لە کرماشانەوە بۆ تاران
نێرراو لە ٣ی ئاپریلی ١٩٤٦
گەیشتوو لە ٤ی ئاپریلی ١٩٤٦

[ئاماژەم بە] تێلگەرافی ژمارە ٤٢ی خۆم بۆ تاران.

ئەمڕۆ بەیانی سەرتیپ هومایوونی لەسنەوە بەرێگەی هەواییدا هاتە کرماشانو دوای وتووێژێکی دوورودرێژ لەگەڵ من، پاشنیوەڕۆ گەڕایەوە بۆ سنە.

ناوبراو گوتی لە ڕۆژی ٢ی مارچ بەدواوە سەردەشت لەلایەن کوردانەوە ئابڵۆقە دراوەو تائێستاش درێژەی هەیە. ناوچە گوندنشینەکانی دەوروبەر هەمووی بەدەست کوردەوەیەو، ئەو پێی وانییە بتوانن بۆ هەمیشە رایبگرن. رێگەی سنە بۆ سەقز لەبەفر پاك کراوەتەو واهەیە سبەینێ بۆ هاتوچۆی لۆری سوپایی بکرێتەوە.

ئینجا ناوبراو هێزی یاریدەدەرو پێداویستی دەنێرێتە سەقزو لەوێ ستوونێك دروست دەكەن بۆ ڕۆیشتن بەرەو بانەو سەردەشت.

گەرچی ئەم عەمەلیاتە لە ناوچەی شاخاوی دارستانی بەڕێوە دەبرێت، كە بەدەست عەشیرەتەكانەوەیە وا بە رەشاشی سووكو قورس، نارنجەكو تفەنگ چەكدارنو هەمووشی هەر رووسەكان پێیان داونو، لەبەر ئەو هۆیەش كارێكی مەترسیدارە.

ئەگەر سەردەشت بكەوێتە دەستی كورد، مەترسییەكی گەورە هەیە بۆ ئەوەی كوردستانی عیراق تووشی تەنگوچەڵەمە بێن [لەبەر ئەوەی] كۆماری كورد پێوەندێكی نزیكی لەگەڵیان هەیە.

بە بۆچوونی ئەو، لە بەرژەوەندی حكوومەتی عیراقدایە كە سەربازخانەیەكی بەهێز لە قەڵادزێ، رووبەڕووی سەردەشتو هەروەها لە شلێر، رووبەڕووی بانە دابنێتو فەرماندەی هەردوو شوێنەكە فەرمانیان پێ بدرێت كە لە پێوەندێكی نزیكو زانیاری گۆڕینەوەدا بن لەگەڵ دەسەڵاتداریەتی سوپای ئێران لە سەردەشتو بانە. بەگوێرەی ناوبراو، حكوومەتی عیراق گەلێك باش دەبێت ئەگەر داوا لە حەمەڕەشید بكات بگەڕێتەوە بۆ عیراق و لە دارۆخان نیشتەجێ بێتو بەڵێنی ئاسایشی پێبدرێت.

هەروەها، ئەگەر گونجاو بێت، پێشنیارێكی ئەوتۆ بە مەلا مستەفای بارزانیش بكرێت كە ئەگەر بێتو حوكمی ئیعدامەكەی ئێستای هەڵبوەشێتەوە، وا هەیە بكەوێتە بیری گەڕانەوە [بۆ عیراق]. هەردوو

ئەوکەسانە، گەرچی وەك لە دەرەوە دەڕوانی، لایەنگریی قازی محەمـەدی مەهابادی دەکەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەشێوەیەکی بێگەڕانەوە خۆیان نەخستۆتە دوژمنایەتی هەمیشەیی لەگەڵ حکوومەتی ئێرانەوە.

FO٣٧١/٥٢٦٧٣/١٣١٨٤٤
چوارەمی ئاپریلی ١٩٤٦

وەرگێڕاوی ئەو یاداشتانەی لـەنێوان سـەرەك وەزیـری ئێـرانو بـاڵوێزی رووس لە تاران، سەبارەت بە چۆڵکردنی خاکی ئێران ئاڵوگۆڕ کراوە.

جەنابی سەرەك وەزیر،

بەشانازییەوە بە جـەنابتان رادەگـەیێنم بـەگوێرەی فـەرمانێك کـە پـێم گەیشتووە، ئەفسەری فەرماندەی هێزەکانی سۆڤیەت لـە ئێـران هـەمو هەنگاوێکی سەرەکی پێویستی بۆ زامنکردنی دوا قۆناغی چۆڵکردنی خاکی ئێران لەلایەن تاقمەکانی سوپای سـوورەوە لـەماوەی مـانگو نیوێـك دوای ٢٤ی مارچی ١٩٤٦ هەڵناوەتەوە.

بە هەلی دەزانم رێزی خۆمتان پێرابگەیێنم

ئیمزا

FO۳۷۱/٥۲٦۷۳/۱۳۱۸٤٤

چوارەمی ئاپریلی ١٩٤٦

جەنابی باڵوێز،

شانازیم هەیە جەنابتان ئاگادار بکەمەوە ناوەرۆکی ئەو یادداشتەی جەنابت خوێندرایەوە کە بەگوێرەی فەرمانێك واپێتان گەیشتووە ئەفسەری فەرماندەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران هەموو هەنگاوێکی سەرەکی پێویستی بۆ زامنکردنی دوا قۆناغی چۆڵکردنی خاکی ئێران لەلایەن تاقمەکانی سوپای سوورەوە، لە مانگو نیوێك دوای ٢٤ی مارچی ١٩٤٦ هەڵێناوەتەوە.

بە هەلی دەزانم رێزی خۆمتان پێ رابگەیێنم

ئیمزا

قوام السلطنە

وەرگێڕاوی یادداشتێك كە باڵوێزی رووس لە تاران لە چوارەمی مانگی ئاپریلی ١٩٤٦دا بۆ سەرەك وەزیری ئێرانی ناردبوو.

[دەقەكە، لە رۆژنامەی "ئێران" ـ حەوتەمی مانگی ئاپریل وەرگێڕاوە]

شانازیم هەیە، گەیشتنی یادداشتی چوارەمی ئاپریلی جەنابتان راگەیێنم، بڵێم بەگوێرەی ئەو زامنانەی جەنابتان بەناوی حكومەتی پادشاهی ئێرانەوە داوتانە، حكومەتی رووس موافەقەی خۆی بۆ پێكهاتنی كۆمپانیایەكی هاوبەشی ئێرانی ـ رووسی بە ئامانجی دۆزینەوەو دەرهێنانی مەڵبەندە خاوەن نەوتەكانی باكووری ئێران، بەو مەرجانەی خوارەوە راگەیێنێ:

لەماوەی ٢٥ ساڵی یەكەمی چالاكیدا ٥١٪ی هی رووسیا بێت. لە ٢٥ ساڵی دووهەمدا ٥٠٪ی بەش، هی ئێرانو ٥٠٪ ی هی رووس دەبێت.

سوودی دەستكەوتووی كۆمپانیا، دەبێ بەگوێرەی ژمارەی بەشی هەردوولا، دابەش بكرێ.

سنووری ئەو ناوچە سەرەكییانەی واپێویستە [نەوتیان] تێدا بدۆزرێتەوە، دەبێ هەر ئەوانە بێ كە لەو نەخشەیەدا دەبینرا، كە جەنابتان لەماوەی وتووێژی رۆژی ٢٤ی مارچدا پێتان دام ـ جگە لەو بەشەی ئازەربایجانی رۆژئاوا بەرەو رۆژئاوای هێڵێك كە لە نوقتەی سنووری رووس ـ تورك ـ ئێرانەوە دەست پێدەكاتو بە لێواری رۆژهەڵاتی گۆلی ورمێدا دەكشێ تا دەگاتە شاری میاندواو، وەك چۆن لە رۆژی ٢٤ی ئاپریلی ١٩٤٦دا، دەست نیشان كراوە.

لەهـەمان کاتـدا، حکوومـەتی ئێـران بـەڵێن دەدات هـیچ ئیمتیازێـك لـە ناوچەکە بەرەو رۆژئاوای ئەو هێڵە، بە هیچ کۆمپانیایەکی لاوەکی یائێرانی نەدات کە بەشداریی بێگانەی تێدا بێت یا سەرمایەی بێگانە بەکاربهێنن.

سەرمایەی ئێران [لە کۆمپانیادا]، پێویستە بریتـی بێـت لـەو مەڵبەنـدە خاوەن ـ نەوتانەی وا لە بەشی ٣ دا ئاماژەیان پێکراوەو دوای تـەواوبوونی چـالاکییە تەکنیکییـەکانیش دەبـێ بریتـی بێـت لـەو چـاڵە نەوتانـەی وا بەرهەمیان لەلایەن کۆمپانیاوە دێتە دەرهێنـان. سـەرمایەی رووس، دەبـێ بریتـی بێـت لـە مەسـرەفـو کەرەسـەو مەکینـەو پـارەی پـسپۆڕ و ئـەو کرێکارانەی وا بۆ هەڵگوێزرانو پالاوتنی نەوت، پێویستە.

کۆمپانیاکە، بۆ ماوەی دەورەیەکی ٥٠ساڵە خەریکی ئیشوکار دەبێت.

لە کۆتایی دەورەی ناوبراودا، حکوومەتی ئێران دەبێ مافی هـەبێ ئـەو بەشەی وا بەدەست رووسەوەیە، بکڕێت یا ماوەی چالاکییەکانی کۆمپانیا، درێژکاتەوە.

٧) پارێزرانی ناوچەگەلێك کە دەبێ نەوتیان تیدا بدۆزرێتەوە، هەروەها پاراسـتنی هـەموو کەرەسـەو کەلوپـەلی کۆمپانیـا، پێویـستە بەتـەواوەتی لەژێر بەرپرسیی هێزی ئاسایشی ئێراندا بێت.

پەیماننامەی دامەزراندنی ئەو کۆمپانیـا هاوبەشـە ئێرانـی ـ رووسـییەی لەسەرەوە ناوبرا، پێویستە هاوکات لەگەڵ دەقی ئـەم یادداشـتانەدا ئیمـزا بکرێ.

[پەیماننامەکـە]، پێویـستە دوای هەڵبـژاردنو کاتێـك کـە مەجلیـسی شۆرای ئێران دەستی بەکار کرد، تەسلیمی مەجلیس بکرێو ئەم کارە، لـە هیچ حاڵەتێکدا، درەنگتر لە ٧ مانگ دوای ٢٤ی مارچی ١٩٤٦ نەبێت.

ئەم هەلە بۆ ڕێزگرتنتان دەقۆزمەوە

ئیمزا

ئیڤان سادچیکۆف

FO٣٧١/٥٢٧٠٢

١١ی ئاپریلی ١٩٤٦

بۆ J.I.C لە J.I.C لەندەنەوە

ئاماژە بە J.I.C/٩٩٨٠١ ڕۆژی ٢٩ی مارچ، ئێمە دەمانەوێ وەڵامی ئەم پرسیارانەی خوارەوە لەپێوەند لەگەڵ چالاکییەکانی کورد لە ئێرانمان دەست بکەوێت. وا هەیە ئێوە لەپێوەندی دووهەم نامە کە لە تێلگەرافەکەتاندا ئاماژەی پێ کرابوو، زانیاریتان هەبێت.

ئەگەر نیتانە، تکایە هەرچی خێراتر بۆمان وەچنگ بخەن.

پرسیارەکان بەم شێوەیەن:

ئـ) بارودۆخ لە باشووری هێڵی سەردەشت - سنە - بیجاڕ چۆنە، بەتایبەت لە ناوچەی مەریوان ؟

ب) لە ئوستانی ئەردەڵان، هێڵی کۆتایی دەسەڵاتی حکوومەتی ئێران لەلای باکوور کامەیە ؟ ئایا هیچ دەیانەوێ پەرەی پێبدەن ؟ ئایا ئەو پێشنیارەی لەمەڕ ئازەربایجان کە حکوومەت لە تاران ڕایگەیاند، ناوچەی کوردیش دەگرێتە بەر ؟

پ) هۆزە کوردەکان: ئایا لەنێوان [لایەنگرایی] دیموکراتەکانی مەهاباد یا حکوومەتی ئێران یا خود بێلایەن مانەوە لە هەردوولا، چۆن دابەش بوون ؟

ت) ئایا هیچ نیشانەیەك لە گەڕانەوەی بەرەبەرەی لایەنگرانی مەلا مستەفا بۆ عیراق بەدەستەوەیە ؟ مەلا مستەفا خۆی لەکوێیەو، پێوەندی لەگەڵ قازی مەهاباد چۆنە ؟

ج) قازی محەمەد تا چ رادەیەك بایەخ بە کاروباری کوردان لە دەرەوەی ئێران دەدات ؟

مستەر م. ی. واتسون

سکرتێری J.I.C

FO٣٧١/٥٢٧٠٢

لەکرماشانەوە بۆ تاران

١٦ی ئاپریلی ١٩٤٦

ئاماژە بە پەرەگرافی ژمارە٦ لە تێلگەرافی ژمارە ٤٩ی خۆم دەکەم بۆ تاران (کە بۆ وەزارەتی دەرەوەو [کۆنسوولیەتی] تەورێز نەنێرراوە).

٢) من لە رۆژی ١٢تا١٤ی ئاپریل سەردانی سنەم کرد.

سەرتیپ همایوونی لە سەقز بوو و، منیش بەهۆی بارودۆخی رێگاوە نەمدەتوانی بچمە ئەوێ.

گەرچی رێگایان لە بەفر پاك کردۆتەوە، بەڵام لە بەشی دوای دیواندەرە بەهۆی قوڕو چڵپاوی دوای بارانی زۆرەوە هاتوچۆ نییەو زیاد لە٤٠ لۆری سوپایی ئێران لە هەرگ چەقیونو دەرنایەن.

٣) وتوویژێکی دوورودرێژم لەگەڵ جەنەراڵ جەهانبانی کرد، کە لە سنە بوو. ناوبراو گوتی ئابلۆوقەی سەربازخانەی سەردەشت لەڕاستیدا هەڵنەگیراوە، بەڵام کوردان هەرچەشنە هێرشێکیان بۆ سەر سەربازخانە ئێرانیەکە وەستاندووە، گەرچی تائێستاش ناوچەکانی دەوروبەریان بەهێزێکی زۆرەوە لەدەست خۆیاندا راگرتووە. تاران لەڕاستیدا حوکمی چۆڵکردنی سەردەشتی دەرکردووە، بەڵام ئەو، بەهۆی سروشتی مەترسیداری عەمەلیاتەکەوە، دژایەتی مەسەلەکەی کردووەو لەجیاتی ئەوە پێشنیاری ناردنی سەرتیپ هومایوونیو ستونێکی پێکهاتوو لە زوربەی تیپی سنەی کردووە بۆ لای بانەو سەردەشت، بۆ ئەوەی خۆنیشان بدەن.

هومایوونی، ئەگەر بکرێت، وتوویژ [ناخوێنرێتەوە] دەکاتو لای وایە ئەنجامی باش لەم کارە وەردەگیرێت.

٤) هێزەکانی کۆماری کورد لەولای بانەو سنەوەش، هەروەها بەکردەوە دژ بە ئێرانییەکان هیچ عەمەلیاتێك ناکەن، گەرچی لە شوێنی خۆیان جێگیر ماون. حەمەڕەشیدو پیاوەکانی کە ئێستاش لەگەڵ دێبوکریو فەیزوڵلا بەگییەکان لە سەرایە، دەگوترێ لەژێر فەرمانی ئەفسەرێکی رووسیدایە کە جلوبەرگی کوردی لەبەرکردووەو ناوی خۆی ناوە کاکاغا. حەمەڕەشید پێشنیاری کردبوو ئەگەر ئێرانییەکان شاری بانەی لەگەڵ مانگانەیەکی ١٧١ هەزار ریاڵی بدەنێ، بێتە لای ئەوان.

بـەڵام ئـەم مەرجانـە بـۆ وەرگـرتن نـەدەبوون، لەبـەر ئـەوەی دەسـت بەسەرداگرتنی بانە لەلایەن حەمەڕەشیدەوە لەم کاتـەدا مەترسـییەکی جیـدی پێك دێنێ، ئەگەر وەفادارییەکەی [ناخوێنرێتەوە] جێگەی متمانە نەبێت.

٥) جەنەڕاڵ جەهانبانی زۆر جەختی لەسەر ئەوە دەکرد کە حکوومەتی عیراق دەبێ:

ئـ) هاوکاریی [ئێران] بکـات بـەوەی زۆر بهێنیـت بـۆ حەمەڕەشـید بـۆ گەڕانەوەی عیراق‌و هەڕەشەی لـێ بکات کـە ئەگـەر بەرپـەرچـی حوکمەکـە بداتەوە، موڵکەکانی لە عیراق لـێ داگیر دەکرێت.

ب) بنکەی سوپایی عیراق لە قەڵادزێ‌و شلێر دابمەزرێت. بگەڕێنەوە بـۆ تێلگەرافی ژمارە٤٦ی من بۆ تاران.

ئەگـەر ئـەم کـارە نەکـەن، سەردەشـت‌و واهەیـە سـنە‌و بانـەش بـدرێن بەدەستەوە کە ئەنجامێکی جێگەی داخ‌و بەرفراوانی بۆ کوردی عیراق دەبێت.

گەڕانەوەی دەسـتبەجێی مـەلا مـستەفای بـارزانی بـە گروپـە کـەم‌وزۆر ئاشکرا رووسەکانەوە، تەنیا یەکەمین ئەنجام دەبێت.

من بە جەهانبانیم گوت کە ئەو بۆچوونە بە تاران‌و بەغدا رادەگەیێنم.

٦) تکایە ئەوەی سەرەوە بە [باڵوێزخانەی] بەغدا رابگەیێنن.

FO٣٧١/٥٢٧٠٢

لەکرماشانەوە بۆ تاران

٢١ی ئاپریلی ١٩٤٦

نیشانە بە تێلگەرافی ژمارە ٤٦ی من بۆ تاران.

هێزەکانی کۆماری کورد رۆژی ٢ی مارچ کە بەهۆی نەڕۆیشتنی سوپای سۆڤیەتەوە هان درابوون، هێرشیان کردە سەر سەقز، بانەو سەردەشت کە ئەوان دیعایە دەکەن بەشێکی جیانەکراوە لە کۆماری کوردن.

٢) هەرسێ ئەو ناوەندانە لەژێر دەسەڵاتی سوپای دەوڵەتی ئێراندانو سەرتیپ هومایوونی، فەرماندەی هێزەکانی ئێران لە کوردستان، لای وایە سەقز لە مەترسییەکی گەورەدا نییە، بەڵام هەموو گوندەکانی دەوروبەری بانەو سەردەشت بەدەست هێزەکانی کۆمارەوەیە، سەربازخانە ئێرانییەکانی ناو ئەو شارانەش بەبێ یارمەتی ناتوانرێ بۆ هەمیشە رابگیرێن. مەترسی لە سەردەشت زیاترە کە لەنزیکەوە ئابڵووقە دراوە، گەرچی هێزەکانی ئێران، سەرەڕای هێرشی بەردەوام، هێشتا پردی گرنگی سەر چۆمی زابی سەرەوە [کەڵوێ] یان پاراستووەو چەند جار بە یارمەتی تۆپخانەو تەیارە لەناوەوە هێرشیان هێناوەو لە ئەنجامدا ٦٠ کەسیان لێ کوژراوە. ئێرانییەکان تائێستا چوار کوژراوو ٢٥ برینداریان بووە. کوردەکان بە تفەنگی سەحرایيو نارنجەکی دەستی چەکدارن، کە هەموویان رووس بۆی دابین کردوونو راوێژکاری رووس یا قاوقازیشیان هەن، کە لە هەموان گرنگتر نەمازعەلی ئۆفە لە مەهاباد.

٣) قازی محەمەدی مەهابادی ویستوویەتی کوردی شکاکو هەرکی هێرش بەرنە سەر سەردەشتو رێبەرەکانیان براونەتە مەهاباد، بەڵام لەبەرانبەردا، ئەوان داوای شاهین دژو میاندواو دەکەن وەك نرخی هاوکاریکردنەکەیان. قازی محەمەد موافەقەی ئەم کارەی نەکردووەو هەربۆیەش، شکاكو هەرکی بەشداریی هێرشەکەیان نەکردووە.

٤) مەلا مستەفای بارزانی لەگەڵ براکەی واتە مەلا ئەحمەدو نزیکەی ٢٠٠ تا٣٠٠ کەس لە دەستوپێوەندەکانی لە ئەو نزیکەی ٦٠٠ خێزانەی وا

لــه گونــدەكانی دەوروبــەری نەغــەدەو ســولدووز بلاوبوونەتــەوە، لــەژێر قۆمانــدانی ســەرهەنگی دیمــوكرات بــەناوی دڵــشاد رەســوولێدا بەشــداری هێرشی سەر سەردەشتیان كردووەو بەڵێنی ئەوەیان پــێدراوە كـە بەشـی خۆیان لە تالان پێ بدرێت. هەرچۆنێك بێـت، بەشـێك لـە لایـەنگرانی مـەلا مستەفا لە تاقمی بچووك بچووكدا گەڕاونەتەوە بۆ عیراق.

٥) حەمەڕەشید، كە دوای هەڵاتنی لە عیراق لەگەڵ نزیكەی ١٤٠ كەسی لایــەنگری خۆیــدا، لــە توركمانكەنــدی نزیــك بۆكــان دەژیو ســەرەتا رووسەكانو قازی محەمەدیش بەگومانـەوە سـەیریان دەكـرد، ئێـستا وەك هاوكارێـك لەلایـەن ئەوانـەوە وەرگـیراوەو نزیكـەی مانگێـك پـێش ئێـستا هاتۆتــە «ســەرا»ی نێــوان ســەقزو بۆكــانو ١٢٠ كەســێك لــە دەســتو پێوەنـدەكانی خـۆی لەگـەڵن (٢٠ تـا ٣٠ كەسـی تریـان گەڕاونەتـەوە بـۆ عیراق). [ئەوان بۆیە نێرراونەتە سەرا]، كە بەشداریی هێرش بكەن. بـەڵام تائێـستا خۆیـان لـەوە پاراسـتووە كـە بەشـێوەیەكی بێگەڕانـەوە خۆیـان تێكەڵاوی كارەكە بكەن. گەرچی رووسـەكان بـەڵێنی چـەكو پارەیـان پـێ داون، بەڵام بـەكردەوە تائێـستا هیـچیان پـێ نەگەیـشتووە. حەمەڕەشـید لەعەینی كاتدا، پێشنیاری بـە دەسـەڵاتداریەتی سـوپایی ئێـران كـردووەو خوازیـاری ئـەوە بـووە كـە بانـە بدرێتــەوە بـەو، بـەڵام پێـی گـوتراوە كـە متمانەی پـێ ناكـەن مەگـەر وەفادارییەكـەی خـۆی بـەوە بسەلمێنێت كـە شەڕی كۆماریخوازان بكات. ئەو ئێستاش هەر لە دوودڵیدایە.

٦) ڕێگەی سنە بۆ سەقز لە هەموو ماوەی زستاندا بەستراوە، بەڵام کاری پاککردنەوەی بەفر ئێستا بەدەستەوەیەو سەرتیپ هومایوونی هیوادارە کە ڕۆژی ٤ی ئاپریل بۆ لۆری سوپایی بکرێتەوە. ئینجا ناوبراو، هێزی یاریدەدەر دەنێرێتە سەقز، کە بەشێك لەو هێزە بریتی لەوانەن وا لەم دواییەدا لەتارانەوە نێرراونو ئێستا لە دیواندەرە دامەزراون. پاشان لەسەقزەوە ستوونێك بۆ سووککردنی باری [سەربازخانەی] بانەو سەردەشت، دەنێرێتە ئەو دوو شوێنە، گەرچی شوێنێکی چیاییو دارستانینو عەشایری تەواو چەکدار پارێزگاری ناوچەکە دەکەن.(بڕوانە پەڕەگرافی ژمارە ٢ لەسەرەوە).

٧) ئەگەر سەقز، بانەو سەردەشت لەدەست ئێرانیەکان بچن، کە ئەوەش بەهۆی تەنگوچەڵەمەی جوغرافیاییەوە گەلێك گونجاوە (شوێنەکە بریتیە لە باریکەیەکی زۆر شاخاوی کە لایەکی سنووری عیراقەو لایەکەی دیکەی هۆزە دژکارە کوردەکانن). لەو حاڵەتەدا، مەترسییەکی گەورە دەخوڵقێت، لەبەر ئەوەی رووسەکان بەبێ هیچ گومانێك دەست بە ئاژاوەنانەوە لە عیراقو تورکیا دەکەن. سەرتیپ هومایوونی، بەم هۆیەوە لای وابوو حکوومەتی عیراق (کە تائێستا پاڵی لێ داوەتەوەو بەرواڵەت تەواو بێئاگایە لە مەترسییەکانی بنگوێی خۆی) باش وایە سەربازخانەی بەهێز لە قەڵادزێی نزیك سەردەشتو شلێری نزیك بانە دابمەزرێنێت بۆ ئەوەی چاودێری کوردان بکات لە..

ناتەواو

F٠٣٧١/٥٢٧٠٢

٢٦ی ئاپریلی ١٩٤٦

ئاماژە بە PEMIDی ١١ی ئاپریلی ١٩٤٦ی ئێوە لەخوارەوە بە تەرتیب وەڵامــی پرســیارەکانتان دەنووسمــەوە. زۆربــەی سەرچــاوەی زانیارییــە

حکوومەتیەکان، کەموزۆر لە سەرچاوە عەشیرەییەکانەوە سەرهەڵدەدەن کە ئەغڵەب جێگەی بڕوا نین.

ناوچەی باشووری سەردەشت - سەقز - بیجاڕ وا دەزانرێ لەژێر کۆنترۆڵی حکوومەتی ئێراندا بێت. دوا راپۆرت وا دەگەیێنێت کە کورد ئێستا لە سەردەشت پاشەکشێ دەکەن و قازی محەمەد، حەمەڕەشیدو مەلامستەفای لە سەقز بانگ کردۆتەوە، ئەوەش بەگوێرەی قسە لەبەر کەمبوونی کەرەسەو تۆپخانە.

هەموو ئوستانی ئەردەڵان وا دەزانێ لەژێر کۆنترۆڵی حکوومەتی ئێراندا بێت. بەگوێرەی قسەی جەنەڕاڵ هومایوونی، فەرماندەی سوپایی سنە، حکوومەتی ئێران بە تەواوەتی دەیەوێ ناوچەی دەسەڵاتی خۆی پەرە پێبدات. وا دەزانرێ کە راگەیاندنەکەی تاران ناوچە کوردییەکان ناگرێتەوە (دووپاتی دەکەمەوە. ناگرێتەوە). بەگوێرەی ئەو زانیارییانەی وا لەبەردەستدان، حکوومەتی ئێران تەنانەت ئیحتمالی سەربەخۆیی یا خودموختاری کوردیشی قەبووڵ نەکردووە.

پ) لەناو ئەو هۆزانەدا کە لایەنی دیموکراتەکان دەگرن، جەلالی، شکاك، مەنگوڕ، مامەش، هەرکی، سوێسنی و دێبوکری هەن. لەناو ئەو هۆزانەشدا کە لایەنی حکوومەتیان گرتووە، تیلەکۆو زۆربەی هۆزەکانی باشووری کوردستانن. بەگزادەکانی بانە دابەش بوون، پشدەرییەکان دوودڵن. سەرەك هۆزەکانیش بە تاکەکەسی [یاخود: سەرەك هۆزە تاکەکەسەکانیش]، ئەغڵەب بەگوێرەی هەڵوێستی زۆرایەتی عەشیرەکە دەگۆڕێن.

ت) تەنیا ژمارەیەکی کەم لە هەژارانی بارزانی گەڕاونەتەوە. وا دەزانرێ کە مەلامستەفا گەڕابێتەوە نزیک سنوور، وا هەیە بۆ شنۆ و بەروالەت فەرماندەیەکە لەژێر حوکمی قازی محەمەددا (بڕوانە سەرەوە). ناوبراو بەبێ هیچ گومانێك لە کوردستانی ئێران پلەیەکی زۆر بەرزی نییە.

ج) قازی محەمەد وا دەردەکەوێ کە تا ئەودەمەی کە بارودۆخ [ی] لە ئێران قایم بێت دژ بە ئاژاوە و هەرای ئەو دیوی سنوورە، بەڵام دەگوترێ کە بە لایەنگرانی خۆی گوتووە کە دواتر لە عیراق دەبێ پشتگیری مەلا مستەفا بکرێت. دەگوترێ قازی لەپێوەندی کوردی تورکیاو سووریادایە بە ڕێبەرانی "خۆیبوون"ـەوە.

[نوسخەی ئەم نامەیە بۆ ١٧ دائیرەو شوێنو کەسایەتی بریتانی لە ناوخۆو دەرەوەی وڵات نێرراوە. وەرگێڕ]

F٠٣٧١/٥٢٧٠٢

٢٩ی ئاپریلی ١٩٤٦

ئەم تێلگەرافەی خوارەوە لەتەورێزەوە هاتووە،

ژمارە ١٦٣ی ٢٧/٤.

تێلگەرافەکە دەستبەجێ دەنێرم.

لە وتووێژێکدا لەگەڵ جێگری کۆنسوولی ولاتەیەکگرتوەکان [ی ئەمەریکا]، قازی* محەمەد گوتوویەتی داواکاری کورد لەرادەی خودموختارییەکی ناو دەوڵەتی ئێراندا بەربەست دەکرێت. ناوبراو دیعایەی ئەوەی کردووە کە لەسەر هەموو ئەو خاڵانەی وا بابەتی وتووێژ بوون، لەگەڵ تەورێزدا گەیشتوونەتە موافەقەت. قازی* سەبارەت بە ئیحتمالی یارمەتی پیشەسازیو خوێندن بە کوردستانی خودموختار پرسیاری لە جێگری کۆنسوولی ولاتە یەکگرتوەکان کردووەو رەفتاری بەشێوەیەکی بەرچاو، میهرەبانانە بووە.

٢)مێجەر ئاتاکیشی یۆف، ئەفسەری سیاسی پایەبەرزی سۆڤیەت، بەگوێرەی راپۆرت، بە کوردانی ناسیۆنالیستی راگەیاندووە کە لەماوەی پاشەکشێی رووسەکاندا دەبێ ناتەبایی لەنێوان ئەوانو دیموکراتەکانی ئازەربایجان [دا هەبێت. ناوبراو نەسیحەتی کوردانی] کردووە کە بەرێوەبەرایەتیەکی هاوبەشی کوردی - دیموکراتی [ئازەربایجانی] لە شاری "خۆی"، ورمێومیاندواو پێك بهێنن.

رۆژ ژمێری تەورێز

F٠٣٧١/٥٢٧٤٠-٢٥٣٣٨

ژمارە ٤ی ساڵی١٩٤٦

---

* لەدەقی ئینگلیزیدا، Ghaza نووسراوە– وەرگێڕ.

ئاپریلی ١٩٤٦

٥٩) کاروباری کوردان

لەمەڕ شەڕی نێوان هێزی کۆمارخوازی کوردو هێزەکانی ئێران لە سەردەشت، هەواڵێکی کەم لە سەرچاوە کوردەکانەوە گەیشتۆتە تەورێز، بەڵام بەگشتی زانراوە کە لەماوەی ئەم مانگەدا کوردان تووشی زیاترین موشکیلە هاتوونو تەنانەت چاووڕاوی ئەوەش هەبوە کە نوێنەری سەرەك هۆزە کوردەکان چۆتە سەقز بۆ ئەوەی لەگەڵ ئێرانیەکاندا وتووێژ بکات.

قازی محەمەد بۆ ماوەیەکی زۆر لە تەورێز ماوەتەوەو شار پڕ بووە لە کوردو لەناویاندا شکاك ـ کە زۆر کەم دێنە سەردانی تەورێز و ئێستا، گەلێك بەرچاون. کوردان کەڵك لە ئازادی نوێی خۆیان وەردەگرن بۆ ئەوەی هەموو رازاوەیی نەتەوەیی خۆیان لەسەر شەقامەکانی شاری تەورێز بخەنە بەرچاو (کە ئەو شتە، چەکدار بوونی هەست بزوێنیشیان دەگرێتەوە)و پێچوکڵاو، خەنجێر، پشتێنو جلوبەرگی رەسمییان ـ بە ورشەورشی رەنگی سوورو زێڕینەوە لەبەرانبەر جلوبەرگی یەکشێوەو کۆنی دیموکراتەکانی ئازەربایجاندا، چاوی خەڵکی گرتووە.

نازانرێ کە داواکاریی خاك لەلایەن کوردانەوە چەندە پەرەی سەندبێت. قازی محەمەد وتاری ماستاوکەرانە دەداتو دەڵێ پشتگیری پێشەوەری دەکات، بەڵام لایەنگرەکانی ئەو هەستە ناشارنەوە کە ئازەربایجانیەکان هەموو ناوچە بەکەڵکەکانیان بەدەستەوە گرتووە. لەلایەکی ترەوە، دیموکراتەکانی ئازەربایجانیش خۆیان لە کورد

بەگەورەتر دادەنێنو لەوە ناڕازین کە چەند پیاوی عەشیرەیی دواکەوتوو، هاوشان لەگەڵ عەجەمی ڕۆشنبیر، کەڵك لە خودموختاری ببینن.

ئاشکرایە لەو وتووێژانەدا کە هەر ئێستا لەنێوان حکوومەتی ئازەربایجانو سەرەك وەزیری ئێراندا بەڕێوەدەبرێت، دەبێ داواکارییەکانی کوردیش حیسابیان بۆ بکرێت.

هەواڵی نوێ لەمەڕ بارودۆخی ورمێ نەگەیشتووەو وا دەردەکەوێ کە هەردوولایەن گەیشتبنە ئەو ئەنجامەی کە مەسەلەی چارەسەرنەکراوی نێوانیان وەك خۆی بهێڵنەوە، تا ئەوەی رووسەکان دوا بۆ چوونیان لەمەڕ پێکهاتنە چاوەڕوانکراوەکەی تاران رابگەیێنن.

رادیۆی تەورێز لە رۆژی ٢٧ی مانگی ئاپریلدا کرایەوەو قازی محەمەد لە وتارێکی کورتدا رایگەیاند کە هەموو رۆژ، کاتێك [ی رادیۆکە] تایبەت بە کورد دەکرێتو داوای پشتگیریکردنی کورد لە دیموکراتەکانی ئازەربایجانی کرد. قسەکەرێکی دیکەی کورد لە بەرنامەی رادیۆکەدا باسی کۆماری کوردی کردو گوتی ئێمە تائێستا خەڵکێکی وەرزێر بووین، بەڵام ئێستا دەمانەوێ [وڵاتی] خۆمان بکەینە پیشەسازیو تا دوایین دڵۆپی خوێن لە خودموختارییەکەمان داکۆکی بکەین.

رۆژ ژمێری تەورێز
F۰۳۷۱/۵۲۷٤۰-۲۵۳۳۸

ژماره ٥ی ساڵی ١٩٤٦
مانگی مەی ١٩٤٦

٧٤) ورمێ

بارودۆخ لە ورمێ باش نییە. بەڕێوبەرایەتییەك لەلایەن دیموكراتەكانی ئازەربایجانەوە، شار بەڕێوە دەبات. زۆربەی خەڵكی شار "عەجەم" واتە موسوڵمانی ئازەربایجانین كە بە توركی قسە دەكەن. بەقسەی هەواڵدەرێكی بڕواپێكراوی ئینگلیسی كە لەمانگی مەیدا سەردانی شارەكەی كردووە، بەڕێوەبەرایەتی دیموكرات تاڕادەیەك بەباشی كار دەكەن، بەڵام كورد هیچ پشتگیرییەكیان ناكەن. شتێكی گونجاوە كە دەسەڵاتی ئەو بەڕێوەبەرایەتییە بۆ ناوچەكانی دەوروبەر زۆر بڕناكات.

لەوەش زیاتر، نیشانەی وا بەدەستەوەن كە دژایەتی خۆجێیی لەگەڵ حوكمی دیموكراتدا هەندێك لە تەورێز رێكوپێكترە. لە كۆتاییەكانی مانگدا، ژمارەیەك كوڕانی قوتابخانەو خەڵكانی گەنج بەناوی ئەوەی كە راگەیاندنی "دژی نەتەوەیی"یان لە دیوار داوە گیراونو یەك لە بەشدارانی ئەم كارەش گوتوویەتی كە دژایەتی نواندنەكە خەریكە بیچمی حیزبێكی نهێنی بەخۆیەوە بگرێت، شانەكانی ئەم حیزبەش بەشێوەیەك رێك خراون كە هەر ئەندامێك تەنیا لەگەڵ یەك كەسدا پێوەندیی دەبێت.

ئەو پیاوە گەنجە– كە ئەفسەری پێشووی پۆلیسی ئێرانە، دەڵێ حیزبەكە دەتوانێ حیساب لەسەر ٤ هەزار چەكدار بكات بۆ ئەوەی لەكاتی

خۆیدا دژبه دیموکراتەکان راپەڕن. هێزەکانی ئەو حیزبە وا دەردەکەوێ کە لە گوندەکانی دەوروبەری ورمێ پێك هاتبن، بەڵام گومان لەوەدا نییە کە قسەکان گەلێك زۆر گەورە کراونەتەوە. هەرچۆنێك بێت، ورمێ بە نەریتی کۆنی کێشەی گشتی ناو خەڵکو پێکداهەڵپڕژانی بچووکەوە بە هیچ شێوەیەك ناتوانێ بۆ هیچ لایەنێکی دەسەڵاتدار شوێنێکی هێمن بێت. لە کۆتایی مانگدا، "پادگان"ـ جێگری سەرۆکی حیزبی دیموکرات [ی ئازەربایجان]، نێرراوەتە ورمێ بۆ ئەوەی بارودۆخەکە هەڵسەنگێنێ.

٧٥) کاروباری کوردان

جێگەی سەرنجە کە لە دەقی چاپکراوی وتووێژەکانی ئازەربایجان - تاراندا، کە نوێنەرێکی کوردیشی تێدا بەشدار بوو، ئاماژە بە کوردستان وەك " کوردستانی ئازەربایجان" کرابوو، وا هەیە ئەوە نیشانەیەك بێت بۆ ئەوەی کە ئازەربایجانییەکان نایانەوێ پەسندی جیاوازیی تەواو [ی نێوان ئازەربایجانو کوردستان] بکەن.

لەهەمان کاتدا، بەگوێرەی پێکهاتنی رۆژی ٢٣ی ئاپریل [ی ١٩٤٥] لەنێوان کوردو حکوومەتی نەتەوایەتی ئازەربایجاندا، کە لە رۆژی ٥ی مانگی مەیدا چاپو بڵاوکرایەوە، وا دیارە کورد وەك حکوومەتێکی سەربەخۆ ناسرابێت. لەو پێکهاتننامەیەدا، حکوومەتی کوردی وەك "حکوومەتی نەتەوایەتی کوردستان" ئاماژەی بۆ کراوە. وەفدی کوردی کە ئەم وتووێژانەی بەڕێوەبردو پێکهاتننامەکەی مۆرکرد، بریتی بوو لەم کەسانە:

قازی محەمەد، سید عەبدوڵڵا گەیلانی، عومەر خانی شەریفی (سەرەك هۆزی شكاك)، محەمەد حسێن سەیف قازی (وەزیری سوپای گەلی كورد ـ كە نوێنەرایەتی كوردستانی لە وتووێژەكانی تارانیش كرد)، رەشید بەگی جەهانگیری هەركی، زێرۆ بەگی بەهادوری كە ئەویش لەهەركییەكانە (و چەتەی بەدناوی دۆڵی باراندووزە) و قازی محەمەدی خزری ـ كە وەك نوێنەری كوردی شنۆ ناوی براوە.

پێكهاتنەكە دەڵێ: ئەگەر پێویست بێت، نوێنەرانێك لە هەردوولا ئاڵوگۆڕ دەكرێنو لەو ناوچانەی كە دانیشتوانی كوردن ئازەربایجانیەكان بەشێك لە بەڕێوەبەرایەتی ئیدارییان پێدەسپێرن. بەهەمان شێوە دەبێت بۆ ئەو ناوچانەی كوردستان كە ئازەربایجانیی تێدا دەژین، لیژنەیەكی هاوبەشی ئابووری پێك بێت. هێزی سوپایی هەردوو حكوومەت لەكاتی پێویستدا هاوكاری یەكتر دەكەن، هەموو وتووێژێك لەگەڵ تاراندا بەیەكەوە بەڕێوەدەبەن. هەردوو حكوومەت دەرەتانی گەشەكردنی كولتووری نەتەوایەتی هاونیشتمانیانی لایەنەكەی دیكە پێك دێننو، هەردوو حكوومەت دژ بەوانەی وابیانەوێ هاودەنگیو دۆستایەتی نێوان دوولایەنەكە بشێوێنن، هەنگاوی هاوبەش هەڵدەهێننەوە.

لە پێكهاتننامەكەدا، هیچ هەنگاوێك بۆ دیاریكردنی سنووری نێوان «كوردستان»و «ئازەربایجان» هەڵنەهێنراوەتەوە، بەڵام وادەردەكەوێ كە بەندی دووهەمی هەنگاوێك بێت بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو موشكیلەیەدا و، وا هەیە واتای ئەوە بداتەوە كە هەندێ شاری وەك ورمێو میاندواو وتەنانەت

«خۆی»ش بکەونە ژێر دەسەڵاتی ئازەربایجانەوە، بەڵام دەسەڵاتی ئیداری هاوبەشی ئازەربایجانیو کوردییان تێدا دابمەزرێت.

یەکیەتی کوردی ئازەربایجان لەنێو خۆیاندا جێگەی گومانە. چاوەڕوانی ئەوە هەیە کە بنەماڵەی خاوەن نفووزی ئێلخانیزادە لە هۆزی دێبۆکری ناوچەی بۆکان، دژ بە قازی محەمەدو حکوومەتی نەتەوایەتی کورد دەستیان دابێتە چەك. تەنانەت ئەگەر ئەو هەواڵە راستیش نەبێت، دوژمنایەتی نێوان ئیلخانیزادەو قازی محەمەد شتێکی وانییە بشاردرێتەوە.

لەعەینی کاتدا دەگوترێ کە کوردی ورمێو «خۆی» دژایەتی توندی خۆیان بەرانبەر بەوە دەربڕیبێ کە لەمەهابادەوە حوکم بکرێن. راپۆرتی ئەوە گەیشتووە کە عومەرخان سوێندی خواردبێ حوکمی سولدووز و شاپوور [سەڵماس] بەدەستەوە بگرێت و هەر کاربەدەستێکی مەهابادی لە چۆمی گادەر بپەڕێتەوە تووشی مەترسی بێت. ئەگەر بێتو روانگەی بەرچاو بۆ هەنگاوهەڵێنانەوەی دژ بە ئێرانیەکان سوودی تێدا بێت، ئەوا رادەیەکی هاوکاری لەنێوان سەرەك هۆزەکاندا چاوەڕوان دەکرێت. لەماوەی ئەم مانگەدا، ژمارەیەکی بەرچاوی تاقمە کوردەکان لەورمێوە بەرەو باشوور رۆیشتوونو دەنگۆی نوێبوونەوەی هێرش بۆ سەر سەردەشت بڵاوبۆتەوە. ئەگەر راستی لەو حیکایەتانەدا هەبێت وا لە تەورێز بڵاوبوونەتەوە، ئەوا دەبێ هێرشەکە دەستی پێ کردبێتو تووشی شکانیش هاتبێ.

بەگوێرەی هەر ئەم حیکایەتانە، قازی محەمەد لەپێوەندیدا بووە لەگەڵ ئەفسەرێکی کوردی نێو سوپا [ی ئێران]و ئەفسەرەکەش یاریدەدەری

جەنەڕاڵ «شاه بەختی» بووە. ناوبراو نامەی بۆ ئەفسەرەکە نووسیوەو لەسەر بارودۆخی سپای ئێرانی زانیاری لێ خواستووە. شاه بەختی نامەکەی پێش ئەوەی بگاتە ئەفسەرەکە، کەوتۆتە دەستو داوای لە ئەفسەرەکە کردووە وەڵامی بداتەوەو مەسەلەکەی بۆ روون بکاتەوەو پلانو رێگای هێرشی کوردانیشی پێ رابگەیێنێ. ئینجا هێزەکانی ئێران لەو شوێنە بۆسەیان ناوەتەوەو کوردان فریویان خواردووە. لەئەنجامدا، شەوی ١٨ی مانگی مەی کەوتوونەتە بۆسەوە.

حیکایەتەکە دەڵێ ١٤ هەزار کەس بوونو شکانێکی گەورەیان تووش هاتووەو ٨ هەزار پیاویان کوژراون.

ئەو مەسەلەیە، دیموکراتەکانی [ئازەربایجانی] هوشیار کردۆتەوە کە لە پێگەی دوورە شاری «باخچەمێشە» [ی تەورێز] دامەزراونو فەرماندەکەیان ترسی ئەوەی لێ نیشتووە کە ئەمجارە نۆرەی ئەو بێتو ئەو راپۆرتەی ناردووە کە لە پەراگرافی ژمارە ٦٩ دا باسی لێوەکراوە، هەر ئەوەش بۆتە هۆی بەرێوەچوونی بەرگریکردن لە جووڵانەوە [حکوومەت نیزامی].

ئەوانەی وا ئەو حیکایەتە دەگێڕنەوە، بەمتمانەوە دەڵێن چوار لۆری پڕ لە بریندای کورد هێنراونەتە تەورێز.

تاقمێک کورد کە ئەفسەرێکی زۆریشیان تێدا بووەو هەموو جلوبەرگیان بە نەواری زێڕین رازاوەتەوە، لە سەرەتای مانگدا هاتوونەتە

تەورێز بۆ ئەوەی چاویان بە رووسەکان بکەوێت. قـازی محەمـەد ئەوەنـدە لە تەورێز رانەوەستاوە کە بەخێرهاتنی پیشەوەری بکات کە لـە سـەفەری تاران دەگەڕایـەوە، بـەڵام نوێنەرەکـەی ـ واتـە سـەیفی قـازی لـە کۆتـایی مانگدا هەر لێرە مابوەوە.

«م. ناپۆلیئۆن ژاکیەل» بەڕێوەبەری بنکەی هـەواڵی «فـرانس پـرێس» لـە تاران ـ کە زیاتر لە مانگێك لە تەورێز مایەوە، وا کەوتبوە بەر دڵی کـوردان کە بانگهێشتنی مەهابادیان کردو ئـەویش چـوو. وادیـارە دەسـەڵاتداریەتی دیموکراتەکانی ئازەربایجانیش بـەرگرییان لـێ نـەکردبێ، لـە گەڕانـەوەدا، هەندێ ئامارو رەقەمی لەمەڕ دانیشتوانی (Flea؟) مـەهاباد پـێـك هێنـابوو، کـە زۆر جێگــەی متمانــە نـەبوون. بــەڵام دەیگـوت لــەماوەی مانــەوەی مەهابادیدا، ناسـیاویی لەگـەڵ هـەموویان پـەیدا کـردووە ـ گەرچـی باسـی پێوەندییەکانی خۆی نەدەکرد.

حکوومەتی کورد پرۆژەیەکی بۆ سازکردنەوەی خەسـتەخانەی مـەهاباد بەدەستەوەیە، بەڵام وێناچێ کاروبارەکـەی بەباشـی بـەڕێوە بـچێت. دوو بەننای ئەرمەنیو موسوڵمان کە ماوەیەك لەمەوپێش بۆ ئەم کـارە دەسـت نیشان کرابوون، وا گەڕاونەتەوە [تەورێز؟] و گوتوویانە کە نـەیانتوانیوە لەسەر چۆنیەتی کارەکە لەگەڵ دەسەڵاتداریەتی کورددا پێك بێن.

١) [دەقە ئینگلیزییەکە وەك "خەندەری" نووسیوە.]

F.٣٧١/٥٢٧٠٢

تەرجەمەی [هەواڵێک]ی ڕۆژنامەی "ئازەربایجان"،
ڕۆژی ٥ی مەی ساڵی ١٩٤٦

ئەم پەیمانە لە ڕۆژی سێهەمی ئوردی بەهیشتی ١٣٢٥ [ی هەتاوی] - ٢٣ی ئاپریلی ١٩٤٦، لە سەعات ٥ی دوای نیوەڕۆ، لە بینایەی ئەنجومەنی میللی ئازەربایجان لە تەورێز لەبەردەمی سەرۆکانی حکوومەتی میللی کوردستان:

- قازی محەمەد، سەرۆکی حکوومەتی میللی کوردیی،

- سەید عەبدوڵڵا گەیلانی، ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستان،

- عومەرخانی شەریفی، ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیموکراتی کوردستانو سەرۆکی هۆزی شکاک،

- محمد حسین سەیفی قازی، وەزیری سوپای میللی حکوومەتی میللی کوردستان،

- ڕەشید بەگی جەهانگیری، ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیموکراتی کوردستانو نوێنەری هۆزی هەرکی،

- زێرۆ بەگی بەهادوری، ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیموکراتی کوردستانو نوێنەری هۆزی هەرکی،

- قازی محەمەد خزری، نوێنەری کوردی شنۆ،

هەروەها لەبەردەمی ڕێبەرانی حکوومەتی میللی ئازەربایجان:

ـ حاجی میرزا عەلی شەبستەری، سەرۆکی مەجلیسی میللی ئازەربایجان،

ـ میر جەعفەری پیشەوەری، سەرەك وەزیری حکوومەتی میللی ئازەربایجان،

ـ صادق پادگان، جێگری سەرۆکی حیزبی دیموکراتی ئازەربایجان،

ـ دوکتۆر سلام الله جاوید، وەزیری ناوخۆی ئازەربایجان،

ـ محەمەد بیٚڕیا، وەزیری فێرکردنی ئازەربایجان،

بەسترا.

پەیمانەکە، بە ئامانجی بەهێزکردنی دۆستایەتیو پێوەندی زۆری ئێستا لەنێوان دوو نەتەوەی براـ ئازەربایجانو کوردستانو دوو حیزبی هاوپەیمان بەستراوەو لەوە بەدواوە، پەیڕەو دەکرێت:

١) نوێنەرانی هەردوو حکوومەتی میللی لە هەر شوێنێکدا پێویست هەبێت، ئاڵوگۆڕ دەکرێن.

٢) لەو شوێنە تایبەتانەی ئازەربایجان وا کوردی تێدا نیشتەجێن، کورد لە کاروباری ئیداریی دەوڵەتدا بەشدار دەبن، لەو شوێنە تایبەتانەی کوردستانیش کە دانیشتوانی ئازەربایجانی بن، ئازەربایجانییەکان لە کاروباری ئیداری دەوڵەتدا، بەشداری دەکەن.

٣) بە ئامانجی چارەسەرکردنی موشکیلاتی ئابووری هەردوو نەتەوە، کۆمیسیۆنێکی هاوبەشی ئابووری پێك دێتو سەرۆکانی هەردوو حکوومەتی میللی، هەوڵ دەدەن بڕیارەکانی ئەو کومیسیۆنە پەیڕەو بکەن.

٤) هاوکــاریی لــەنێوان هێــزە عەســکەرییەکانی حکوومــەتی میللــی ئازەربایجــان و حکوومــەتی میللــی کوردســتان، دادەمــەزرێت و لــەکاتی پێویـستدا، هێـزە عەسـکەرییەکانی هـەردوولا، بەشـێوەیەکی دوولایـەنی، یارمەتی پێویستی یەکتر دەدەن.

٥) هەر چەشـنە وتووێـژێك لەگـەڵ حکوومـەتی تارانـدا پێویـست بێـت، دەبـێ دوای پێکهـاتن لەسـەر بۆچـوونەکانی هـەردوو حکوومـەتی میللـی ئازەربایجان و کوردستان بەڕێوەبچێت.

٦) حکوومــەتی میللــی ئازەربایجــان، ئەوەنــدەی بــۆی بگونجێــت، هەلومەرجی پێویست بۆ پێشکەوتنی زمـان و کولتـووری نەتەوایـەتی ئـەو کوردانـەی‌وا لـە ئازەربایجانـدا دەژیـن، دەخوڵقێنـێ و حکوومـەتی میللـی کوردستان بەهەمان شێوە، ئەوەندەی بتوانـێ هەلومـەرجی پێویـست بـۆ پێـشکەوتنی زمـان و کولتـووری نەتەوایـەتی ئـەو ئازەربایجانییانـەی لـە کوردستان دەژین، پێك دێنێت.

٧) هەردوولایەنی هاوپەیمان، هەنگاوی هاوبەش بۆ تەمێکردنی هـەموو ئـەو کەسـانە هەڵـدەگرن کـە دۆسـتایەتی مێـژوویی و برایـەتی میللـی - دیموکراتی خەڵکانی ئازەربایجان و کوردستان تێك بـدەن یـا خـەوشـی پـێ بێنن.

پیشەوەری، پادگان، دوکتۆر جاوید، بێڕیـا، قـازی محەمـەد، محەمـەد سـەیفی قـازی، سـەید عەبـدوڵڵا گـەیلانی، عومـەرخانی شـەریفی، ڕەشـید بەگی جەهانگیری، زێڕۆ بەگی بەهادوری.

F٠٣٧١/٥٢٧٠٢

لەتارانەوە بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوە
١٦ی مەی ١٩٤٦

ئەوانەی خوارەوەمان لە"تەوریز"ەوە پێ گەیشتووە.

بۆ تاران، هەروەها دووپات بکرێتەوە بۆ وەزارەتی دەرەوەو بەغدا، تێلگەرافی ١٨٠ی من. پەیمانی ئازەربایجان ـ کورد:

١ ـ لەکاتی پێویستدا، [لەنێوان هەردوولا]، نوێنەر بگۆڕدرێتەوە.

٢ـ لە بەشی کوردیی ئازەربایجانو بەشی ئازەربایجانی کوردستان، حکوومەتی ناوچەیی دەبێ نوێنەرانی کوردو ئازەربایجانیی تێدا بێت.

٣ـ کۆمیسیۆنێکی هاوبەشی ئابووری پێك بێت.

٤ـ هێزە عەسکەرییەکانی هەردوو حکوومەت، لەکاتی پێویستدا، هاوکاریی یەکتر بکەن.

٥ـ هەر چەشنە وتووێژێك لەگەڵ تاران، دەبێ بە هاوبەشیی هەردوو لایەن بکرێت.

٦ـ هەرکام لە حکوومەتەکان، دەرەتانی [گەشەسەندنی] زمانو کولتووری نەتەوەکەی تر بدات.

٧ـ بۆ تەمێکردنی ئەوانەی زیان بە دیموکراتیەتی دۆستانەو برایەتی ئازەربایجانو کوردستان دەگەیێنن، هەنگاوی هاوبەش هەڵێنرێتەوە.

F۰۳۷۱/۵۲۷۰۲

۲۲ی مانگی مەی ساڵی۱۹٤٦
لە تارانەوە بۆ وەزارەتی دەرەوە

فەوری

ئەم زانیارییانەی خوارەوە ئەم دوای نیوەڕۆیە لەلایەن وەزیری جەنگ [ی ئێرانەوە] دراوەتە ئەتاشەی سوپایی [بریتانیا]، کە سەبارەت بە پێکدادانی کوردستانە، وا رادیۆ تەوریز بە هێرشێکی بێهوودەی سوپای ئێرانی بۆ سەر سوپای ئازەربایجانی راگەیاندووە.

۲. رۆژی ۱۸ی مەی، دیموکراتەکان [ی ئازەربایجان] بە رەشاشو خومپارە هێرشیان کردۆتە سەر سەربازخانەی ئێران لە" ماین بلاّغ"، کە ۵۰ مایلێك کەوتۆتە باکووری رۆژهەلاّتی سەقز. سەربازخانەکە بەهۆی هەندێك پارتیزانی حکوومەتەوە بەهێز کراوە، پاشەکشەی بە هێرشی دیموکراتەکان کردووە و شەشی لێ کوشتوون. ئێرانیەکان کوژراویان نەبوە.

دووهەم پێکدادان رۆژی ۲۰ی مەی بووە لە سەقز، ئەو شوێنەی وا سەربازخانەکەی کەوتۆتە بەر هێرشی کوردانو لەناو ئەواندا، پیاوانی مەلامستەفای بارزانی بەرچاوترین بوون. ئێرانیەکان تۆپی ٦ ئینچییان بەکارهێناوەو کوردەکان دوای ئەوەی ٦ کوژراوو ۹ برینداریان بەجێهێشتووە، هەلاّتوون. ئێرانیەکان ئەفسەرێكو چوار سەربازیان کوژراوەو چواریان لێ بریندار بووە.

٣. وەزیـــری جـــەنگ لەســـەر فـــەرمانی ســـەرەك وەزیـــری ئێـــران، تێلگەرافێکی بۆ فەرماندەی [نیاز سوپای ئێرانە لە کوردستـان؟] سـوپای کوردستان ناردووەو تێیدا ئەو فەرمانـەی پێـشوو دووپـات کراوەتـەوە کـە هێزی سوپایی ئێران لە هیچ بارودۆخێکدا هەڵوێـستی هێرشـکارانە نـاگرن‌و چـالاکی خۆیـان لـەرادەی دیفاعـدا بەربەسـت دەکـەن. وەزیـری جـەنگ پێشنیاری کردووە هەر کومیسیۆنێکی دەست نیشانکراوی کابینـە قـەبووڵ بکـات کـە بـچێتە سـەردانی شـوێنی پێکـدادان‌و راسـتی ئـەو مەسـەلەیە دەربخات کە کێ بووە سەرەتا شەڕی هەڵگیرساندووە.

F۰۳۷۱/٥۲۷۰۲

لەتارانەوە بۆ وەزارەتی دەرەوە
۲ی جوونی ۱۹٤٦

ئەو [تێلگەراف]ـەی خوارەوە لەکرماشانەوە هاتووە:

نێراوە بۆ وەزارەتی دەرەوە، تێلگەرافی ژمارە [ناخوێنرێتەوە]

۳۱ی مەی،

دووپات کراوە بۆ تەورێز.

ئـەو هەواڵانـەی هـەر ئێـستا لەکوردسـتانەوە گەیـشتوون، نیـشاندەری بـارودۆخێکی نائـارام لەسـەر «سـنوور»ی ناوچـەکەن. لەکاتێکـدا کـە هێـزە ئێرانیـەکانی ژێـر قۆمانـدانی "جەنـەڕاڵ رەزم ئـارا" فـەرمانی جیـددییان لەسەرە کە تەنیا داکۆکی بکەن‌و لە شەڕکردن خۆ بگرن مەگـەر هێرشـیان بکرێتە سەر، کوردان ئەو بەربەسـتیە بـۆ چـالاکیەکانی خۆیـان بـەرەسمی ناناسـن. سـەرەڕای ئـەو راسـتیەی کـە ئـەوان گوایـە لەسـەر مەرجـەکانی پێکهاتن لەگەڵ حکوومەتی ئێران وتووێژ بکەن، وا لەم دواییەدا ژمارەیـەك هێرشیان کردۆتە سەر بنکە ئێرانیەکان کە لە هەموویاندا دوای ئـەوەی بـە گوللـــەی رەشـــاش کـــەموزۆر خەســـاری بەرچـــاویان تـــووش هـــاتووە، پاشەکشەیان کـردووە. هەرچـۆنێك بێـت، بـارودۆخ لـە دەوروبـەری سـەقز جێگەی رەزامەنـدی نییـە، ئـەوەیش بـەهۆی ئـەو راسـتییەوە کـە کـوردان

جاروبـاره کـۆنترۆڵی جـادەی گرنگـی سەقزـ دیوانـدەرە دەگرنـە دەسـتی خۆیان.

٢) ڕەزم ئـارا بــە هەواڵدەرەکـەی منــی گوتــووە کـە زانیـاری ئـەوەی کەوتۆتــە دەســت کــە ســولەیمان جــاف بــە ٣ تــا چــوارهەزار ســوارەوە لەعێراقەوە هاتۆتە ناو ئێرانو ئێستا لە مەریوانە، ئەو شـوێنەی وا لـەوێوە خــەریکی پێوەندیگرتنــە لەگــەڵ هۆزەکــانی کــانی ســانانو هــەورامانو هەروەها لەگەڵ کوردەکانی مەهاباد. ڕەزم ئارا لەوە دەترسـێ کـە ئەوانـە لە ناوچەی پشتەسەری خۆیـەوە موشـکیلەی بـۆ بنێنـەوەو بـەرەو تیکـاب بڕۆن بۆ ئـەوەی لـەوێ لەگـەڵ کـوردو دیموکراتـەکانی ئازەربایجانـدا یـەك بگـرن، ئینجـا حیـسابی کـۆنی خۆیـان لەگـەڵ هـۆزی گـەڵباخی - کـە دوژمنایەتی خوێنییان لەگەڵیان هەیە پاك بکەن. کارێکی ئەوتۆ، پێوەندی سەربازخانەی ئێران لە ناوچەی سەقز - بانە - سەردەشت بـە نزیکـەی ٧٥ هەزار کەسەوە لەگەڵ پاشماوەی ئێران دابڕن. ڕەزم ئاراو وەفدێك بۆ لای هۆزەکانی هەورامانی لهۆنو جوانڕۆو ڕوانـسەر دەنێرێـت لـەلای باشـوورو باشـووری ڕۆژهـەڵاتی مـەریوانو پێیـان دەڵـێ کـە ئەگـەر ئـەو هەڕەشـەیە جیددی بووەوە بۆ حکوومەت شەڕ بکەن.

F۰۳۷۱/٥۲٦٦۹-۱۳۱۸۳٦

کۆپی راستکراوەو بڵاوەی راستکراوە
۲۱ی جوونی ۱۹٤٦

بەشوێن [راپـۆرتی] ژمـارە م. ئـ. /۲۱۳ی ئەتاشـەی عەسـکەری... و ئامـاژە بـە تێلگـەرافی ژمـارە ۳٥۰ی ۱٥ی مـارچ بـۆ وەزارتــی دەرەوە... ئەمانەی خوارەوە زانیاری نوێو زیادکراون:

سوارەی رووس لە شاری «خۆی» بە هەزار سـواری لای مەراغـەو یـەك یـا دوو تۆپی توپخانەی سـەحرایی باشـووری ئازەربایجـان، بـەهێزکراون. بـەهێزکردنی دیکە لە ناوچەی میاندواو، [مەھ]ـابادو شنۆ، پێك هاتووە لـە ژمارەیـەك تـانگ، بەتالیۆن [گوردان] ی پیادە بە لۆریو هەندێ چـەکەوە. هەواڵـدەری برواپێکـراو لە دوو سەربازی ئەم هێزەی بیستووە کە واحیدەکـەیان تـازە لەیوگوسـلاڤیاوە هاتووە. هێرشی ئەم دواییە کوردانی مەنگوڕ بۆ سەر بەتالیۆنی سـوپای ئێرانـی لە سەردەشتو هەواڵی بەسترانی رێگەی میاندواو بۆ ساین قـەڵا، نیـشان دەدات کە ئارمانجی هێزەکە، دیموکرات [ی ئازەربایجان] ــە و هێرشـی رووسـەکان بـۆ سـەر پـارتیزانی «ئەفـشار» لـە ناوچـەکە، هـەروەها دوورنییـە ئامـانجی دووهەمیشیان سەربازخانەی سەرەکی سوپای ئێرانی بێت لە سەقز.

تـەورێز: تـانگو تفـەنگو لـۆری بـەردەوام بـەهۆی رێگـا ئاسـنی پێـشووی رووسـیاوە دەگـەنێ و لـەنێوان ۱۳ تـا ۱۷ی مـارچ ئـەم [لیستەیەی] خـوارەوە ژمارەکراوە: ۲۷ تانگ، ٥۲ تۆپو ٦۰ لۆری.

هەواڵی زیاتر لەمەڕ بەهێزکرانی ناوچەی زەنجان بەدەستەوە نییەو، بەهەمان شێوە لەمەڕ زیادبوونی هێرشی ئەو دیموکراتانەی وا رووسەکان یارمەتییان دەدەن بۆ سەر پارتیزانە دەوڵەتیەکانی دراوسێیان.

کەرەج: مەزندەی بەمتمانە لەمەڕ ژمارەی سوپا لە سەربازخانەی رووسەکان، ٢٥٠٠ کەسەو ١٦ تانگو ١٢ تۆپ، گەرچی راپۆرتی جەندەرمری ئەو ژمارانەی سەرەوە بە سێ قات نیشان دەدات...

رۆژ ژمێری تەوریز
FO٣٧١/٥٢٧٤٠-٢٥٣٣٨
ژمارە ٦ی ساڵی ١٩٤٦
مانگی جوونی ١٩٤٦

٩١) ورمێ

جەعفەری پیشەوەری لە سەرەتای مانگدا سەردانی ورمێی کردووە. سەفەرەکە، شاری "خۆی"و مەرەندیشی گرتۆتەبەر. دەگوترێ فەرمانی چاککردنی ڕێگای ورمێی دابێت کە بارودۆخێکی خراپی هەیە، هەروەها فەرمانی چاککردنی شەقامەکانی ورمێ‌و ئامادەکردنی چرای کارەبا لە شاری «خۆی»و بڵیندگۆ بۆ کاری پڕوپاگەندەی نێو شاری ورمێ. پیشەوەری چاوی بە قەشەو خەڵکانی بەساڵاچووی ئاسۆری لە ورمێ کەوتووەو بەڵێنی پارێزگاریکردنی خۆیان‌و ئازادیی کولتووریان لە حکوومەتی ئازەربایجانی پێ داون.

٩٢) کاروباری کوردان

کورد بەئاشکرا رقیان لە روانگەی دیموکراتەکانی ئازەربایجان دەبێتەوە کە سووک‌و سانا کورد بە کەمایەسییەکی نێو ئازەربایجان دادەنێن، وەك ئاسۆری‌و ئەرمەنی. هیچ نوێنەرێکی کورد لە وتووێژ لەگەڵ شازادە [مظفر] فیروزدا بەشداری نەکرد، ئەوەش سەرەڕای بەندێك لە بەندەکانی پێکهاتنی نێوان ئازەربایجانی‌و کوردە (رۆژ ژمێری [ژمارە ٥]

مانگی مەی، پەراگرافی ٧٥)، کە دەڵێ هەموو چەشنە وتووێـژێك لەگـەڵ تاران پێویستە بە هاوبەشیی هەردوولا بکرێت. تاقە ئاماژەیەکیش و بەوان کرابێت (ئەویش مادەی ١٣یە)، زۆر روون نییە.

لەماوەی ئەم مانگـەدا، هـەواڵێکی گـرنگ سـەبارەت بـە بـەرەی کـوردو ئێرانی نەهاتووە، بەلام وەزعەکە، بەوشێوەیەی وا لێـرە چـاووڕاوی هەیـە، دەبێ وابێـت کـە هێزەکـانی کـورد ئێـستا گـەمارۆی شـاری سەردەشـت و سەقز و بانە و سنەیان داوە و کـورد لـە دەوروبـەری ١٥ی مـانگی جوونـدا سەرکەوتنێکی خۆیان لەنزیك شاری سەقز راگەیاند کـە لـەوێ فرۆکەیـەکی ئێرانییان خستۆتە خوارەوە.

قـازی محەمـەدی سـەرۆکی حکوومـەتی نەتەوایـەتی کـورد بەئاشـکرا ئەوەی داوەتە دواوە کە دەسـتی لـە عەمەلیاتەکـەدا بووبێـتو تاوانەکـەی خـستە ئەسـتۆی مەلامـستەفاو حەمەڕەشـید [خـانی قـادرزادە] کـە گـوێ نادەنە فەرمانی ئەو. لە کۆتاییەکانی مانگدا، قازی محەمەد هاوڕێ لەگـەڵ کەسێك ـ کە دەگوترێ سەیفی قازی نوێنەری ئـەو لـە وتووێـژەکانی تـاران بووبێت، بە تەیارە چوو بۆ تارانو لەوێ بێگومان هەوڵ دەدات پـەیمانێکی جیاواز لەگەڵ حکوومەتی ناوەندیدا ئیمزا بکات.

راپۆرت گەیشتووە کە پیشەوەری لـە دەوروبـەری ٢٠ی مـانگی جوونـدا تێلگـەرافی بـۆ قـەوام الـسلطنە نـاردوەو داوای لـێ کـردووە شـەڕ لـە کوردسـتان بوەسـتێنێو، قـەوامیش لـە وەلامـدا گوتوویـەتی تاوانبـارە کوردەکان بەڕواڵـەت هاونیـشتمانی عـیراقو تورکیـانو ئـەو خـۆی بەتـەنیا

ناتوانێ لەم بارەیەوە هیچ بکات. ئەوە یەکەم جارە باسی کوردی تورکیا دەکرێت کە دەستیان تێکەڵ بە کاروباری باشوور کردبێت، گەرچی کۆنسوولی تورک [لە ورمێ] حیکایەتێك دەگێڕێتەوە کە بەگوێرەی ئەو، لەسەر سنووری نزیك «ماکۆ» پێکدادانێکی سووك لەنێوان کوردو سوپای تورکدا، قەوماوە.

پاشكۆی رۆژ ژمێری ژماره ٦،

مانگی جوونی ١٩٤٦

پــــەیمانێك لـــەنێوان نوێنـــەرانی دەوڵـــەت [ی ئێـــران]و نوێنـــەرانی ئازەربایجاندا

(لە [رۆژنامەی] ئازەربایجان، ١٦ی جوونی ١٩٤٦دا چاپ كراوە)

دوابـەدوای ئـەو وتووێژانـەی لـەنێوان نوێنـەرانی حكوومـەتی ناوەنـدی [ئێران]و ئازەربایجاندا بەڕێوەچوو و وەك ئـەنجامی گۆڕینـەوەی بۆچـوون كە تێیدا، لـە رۆژی ٢ی مـانگی ئـوردی بەهیـشتی ١٣٢٥ [= ٢٢ی ئـاپریلی ١٩٤٦]، حكوومـەتی ناوەنـدی راگەیاندنـە ٧ مادەییەكـەی راگەیانـدبوو و لەلایەن نوێنـەرانی ئازەربایجانـەوە قـەبووڵ كرابـوو، بڕیـاردراو موافەقـەی لەســـەر كـــرا ئـــەم مـــادە روونكـــەرەوەو تەواوكەرانـــە ئامـــادەبكرێنو بەڕێوەببرێن.

مادەی ١: موافەقەكرا كە ئـەم رسـتەیە لـە مـادەی ١ی راگەیاندنەكـەی دەوڵەت زیاد بكرێت: « مودیری داراییش هـەروەها دەبـێ لەلایـەن شـۆڕای ئوســتانەوە دەســت نیــشان بكرێــتو دەوڵــەتیش تەئییــدی بكــات.» (یادداشتی وەرگێڕ: مـادەی یـەكی راگەیانـدنی ٧ مـادەیی دەوڵـەت دەڵـێ سـەرۆكانی دائـیرەی كشتو كـاڵ، بازرگـانی، پیـشەسازی، گواسـتنەوەی ناوچەیی، فێركردن، ساغیەتی گشتی، پۆلیس، دادپەروەری، دادسـتانی و

پـشكێنەری دارایـی لـە ئازەربایجـان، دەبـێ لەلایـەن شـۆڕای ئوسـتانو شارستانەوە دەست نیشان بكرێنو دەست نیـشانكردنیان دەبـێ لەلایـەن حكوومەتی ناوەندییەوە لە تاران تەئیید بكرێت).

مادەی ٢: وەك لە مادەی ٢ی ڕاگەیانـدنی دەوڵەتـدا دەسـت نیـشان كـراوە كە ئوستاندار دوای ئەوەی ڕوانگەی شـۆڕای ئوسـتان ڕاگـەیێنرا، دەبـێ لەلایـەن دەوڵەتەوە دابنرێتو بۆ ئەوەی ئەو ئەسڵە بەباشی بـەڕێوەببرێت، موافەقـە كـرا كە وەزارەتی ناوخۆ دەبێ ئوستاندار لەنێو چەند كەسێك هەڵبژێرێ كە شـوڕای ئوستان ناودێری كردوونو تەئییدی دەبێ لەلایەن دەوڵەتەوە بكرێت.

مـــادەی٣: بـــە لەبەرچـــاوگرتنی گۆڕانكارییـــەكانی ئـــەم دواییـــەی ئازەربایجان، دەوڵـەت «ئەنجومـەنی نەتەوایـەتی» ئێستا لـەجیاتی شـۆڕای ئوستان قەبووڵ دەكات.

دوای مەجلیـسی پازدەهـــەمو پەســـەندكرانی یاســـای نـــوێی شـــۆڕای ئوســـتانو شارســـتان كـــە دەبـــێ دەوڵـــەت پێـــشنیاری بكـــات، دەســـتبەجێ هەڵبـــژاردنی شـــۆڕای ئوســـتانی ئازەربایجـــان، لەســـەر ئەساســـی یاســـا پەسندكراوەكە، بەڕێوە دەبرێت.

مادەی ٤: بە ئیمـزا كردنـی ئـەم ڕێككەوتننامەیـە سـوپای نەتەوایـەتی ئازەربایجـانی كـە وەك ئـەنجامی ریفـۆرمو ڕاپـەڕینی ئازەربایجـان سـەری هەڵداوە، دەبێتە بەشێك لە سوپای ئێرانیو موافەقەكرا كە بۆ دیـاریكردنی ئەركەكانی ئـەم سـوپا (ئازەربایجـانی)یـە و فەرمانـدەكانی، لیژنەیـەك لـە نوێنـــەرانی دەوڵـــەتی قـــوام الـــسلطنە و نوێنـــەرانی شـــۆڕای ئەیالـــەتی

ئازەربایجان پێك بێت و ئەو لیژنەیە پێشنیاری خۆی بۆ چارەسەرکردنی خێرای مەسەلەکە، ئاراستە دەکات.

مادەی ٥: موافەقە کرا کە ٧٥٪ی باجی ئازەربایجان سەرفی مەخاریجی ناوچەکە بکرێتو ٢٥٪ یش وەك یارمەتی مەخاریجی دەوڵەتی پادشاهی، بدرێتە دەوڵەتی مەرکەزی.

یاداشتی ژمارە ١:

داهاتو مەسرەفی پۆستەو تێلگەرافو گومرگ، رێگای ئاسنو خزمەتگوزارییەکانی گەمی لێخوڕینی گۆلی ورمێ بەتەواوەتی لە ئەستۆی دەوڵەتی ناوەندییەو دەوڵەت بەتەنیایی دەستی بەسەریاندا دەگرێت، بەڵام شۆڕا ئەیالەتیو ویلایەتیو دەزگا حکوومەتیەکانی ئازەربایجان مافی ئەوەیان هەیە تێلگەراف بە بەلاش بنێرن.

یاداشتی ژمارە ٢:

دەوڵەت بەرپرسی دروستکردنو چاککردنی رێگاوبانی سەرەکییەو شۆڕای ئەیالەتی بەرپرسی نوێکردنەوە چاککردنی رێگاوبانی دەرەجە دوو و رێگا خۆجێییەکانە.

یاداشتی ژمارە ٣:

وەك پێزانی بۆ ئەو خزمەتە مەزنانەی وا گەلی ئازەربایجان بە مەشرووتیەتی ئێرانیان کردووەو بۆ رێزگرتنی ئەو فیداکارییانەی وا خەڵکی بەغیرەتی ئازەربایجان لەپێناو دامەزرانی ئازادیو دیموکراسیدا

کردوویانــە، دەوڵــەت موافەقــەتی هەیــە کــە ٢٥٪ی داهــاتی بــاج لــە ئازەربایجان دەبێ تەرخانی مەسرەفی زانستگەی ئازەربایجان بکرێت.

مـادەی ٦: دەوڵـەت موافەقـە دەکـات کـە ڕێگـای ئاسـنی لـەنێوان میانـەو تـەورێزدا، بـەزوویی درێـژە بـدرێتو بەخێراییـەکی تـەواو کۆتـایی پـێ بێـتو، قـەبووڵ کـرا کـە لـەم کـارەدا کرێکـارو لێزانـی ئازەربایجـانی پـێش خـەڵکانیتر دابمەزرێن.

مادەی ٧: هێزی خۆبەش (ڤۆلەنتەر)ـ جگە لە سوپای ئاسایی کە بە «فیدائیان» دەناسرێ، دەبێ ببێ بە جاندرمـەریو لەسـەر ئـەوە ڕێککـەوتن هەبوو کە بۆ دیاریکردنی ئەرکو کاری ئەو هێـزە ئاسـاییانەو هـەروەها بـە ئامانجی دیاریکردنی فەرماندەکانیان، دەبێ لیژنەیەك لە ئازەربایجان پێك بێت کە نوێنەرانی دەوڵەتی قـوام السلطنە و نوێنـەرانی شـۆڕای ئەیالـەتی ئازەربایجـان تێیـدا بەشـدار بـنو ئـەو لیژنەیـە بـۆ جێبـەجێکردنی خێـرای مەسەلەکە، پێشنیارەکانی خۆی ئاڕاستە بکات.

یادداشتی ژمارە١:

لەبەر ئەوەی لەم ساڵانی دواییەدا، بەهۆی هەندێ کردەوەی نابەجێوە، ناوی «ئەمنیە» یا جاندرمـەری لـە ئێـرانو بەتایبـەت ئازەربایجـان بێـزاریو نـەفرەتی خولْقانـدووەو بـەهۆی ئـەوەوەی کـە سـەرۆکی دەوڵـەت خـۆی، کۆنترۆڵی جاندرمەری بەدەسـتەوە گرتـووەو چـاوەڕوانی دەکـرێ کـە لـەو دائیرەیەدا کاری ریفۆرمو پاککردنـەوەی خـەڵکانی ناڕاسـت بـەڕێوەببرێت، موافەقەکرا کە هەستی گشتی خەڵك سـەبارەت بـە جەنـدرمریو بەتایبـەت هەستی خـەڵکی ئازەربایجـان بکەوێتـە بـەر سـەرنجی سـەرۆکی دەوڵـەت،

بەشێوەیەك كە ناوی ئەو هێزە وا هەیە بگۆڕدرێو بڕیاری پێویست بدرێت كە ناوێكی بەڕێوجێی بۆ هەڵبژێررێت.

مادەی ٨: سەبارەت بەو زەوییانەی وا لە ئەنجامی ڕاپەرینی دیموكراتیك لە ئازەربایجان، بەسەر وەرزێراندا دابەش كراوەو بەهۆی ئەوەوە كە دەوڵەت ئەسڵی دابەشكردنی زەوی دەوڵەتی بەسەر وەرزێراندا لە هەموو ئێران قەبووڵ دەكات، هیچ دژایەتیەكی بەڕێوەبردنی كارەكە لەمەڕ زەوییە دەوڵەتیەكان لە ئازەربایجان ناكاتو لە یەكەمین دەرەتاندا یاسایەك پێشكەشی مەجلیسی نەتەوایەتی دەكات كە تەرتیباتی كارەكە پەسەند بكەن. سەبارەت بە زەوییەكانی تر كە وەك ئاكامی گۆڕانكاییەكانی ئەم دواییەی ئازەربایجان لەنێوان وەرزێراندا دابەش كراون، موافەقەكرا كە بۆ چاككردنەوەی زەرەروزیانی خاوەن زەوییەكانو قەرەبووكردنەوەی زیانی ملّكەكانیان، لیژنەیەك لە نوێنەرانی دەوڵەتی قوام السلطنە و نوێنەرانی شۆڕای ئەیالەتی ئازەربایجان پێك بێت بۆ ئەوەی پێشنیارەكانیان لەمەڕ چارەسەركردنی مەسەلەكە ئاڕاستە بكەن.

مادەی ٩: دەوڵەتو موافەقە دەكات كە هەر ئەوەندەی مەجلیسی پازدەهەم كرایەوە، یاسایەك لەمەڕ بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن لەسەر بنەمایەكی ئازادو دیموكراتیك پێشكەش بە مەجلیس بكات، كە یاسایەكی گشتی، نهێنی، راستەوخۆ، بەڕێوجێو بەرانبەر بێتو ژنانیش بگرێتەوەو دەوڵەت خوازیاری پەسندی دەستبەجێی ئەو یاسایە دەبێت. دەوڵەت هەروەها موافەقە دەكات كە لە رۆژی كرانەوەی مەجلیسی پازدەهەمدا،

یاسـایەك پێـشكەش بـە مـەجلیس بكـات كـە بـەگوێرەی ئـەو، ژمـارەی نوێنەرانی ئازەربایجانو شوێنەكانی تری ئێران بەشێوەیەك زیاد بكرێت كـە ژمـارەی نوێنــەران لەگـەڵ ژمـارەی دانیـشتواندا یـەك بگرێتـەوەو داوا دەكات كـە یاسـاكە بـە دوو فەورییەتـەوە پەسـند بكرێت بـۆ ئـەوەی كـە دوابــەدوای پەســندبوونی یاســاكە، پاشمــاوەی نوێنــەرانیش بتــوانرێ هەڵبژێررێنو بنێررێنە مەجلیس.

مادەی ١٠: ئەیالەتی ئازەربایجان دەبێ لە ئوستانی سـێهەمو چـوارەم پێك بێت.

مـادەی ١١: دەوڵـەت موافەقـە دەكـات كـە بـۆ باشـتر بەڕێوەچـوونی كاروبـار لـە ئازەربایجـان، پێویـستە «شـۆڕایەكی ئیـداری» پێـك بێـت كـە ئوستاندار، سەرۆكانی ئیداراتی كوللو رەئیسی كۆمیتەی شۆڕای ئەیالـەتی دروست دەبێتو » ئەم شۆڕا ئیـداری» یـە دەبـێ لـەژێر چاوەدێری شـۆڕای ئەیالەتیدا ئیش بكات.

مــادەی١٢: لەبــەر ئــەوەی كــە واتــای مــادەی ٣ لــە راگەیانــدنی ٢ی ئوردیبەهیــشتی ١٣٢٥ی دەوڵــەت [٢٢ی ئــاپریلی ١٩٤٦] ســەبارەت بــە رێكخستنی قوتابخانەی ناوەندی و دەبیرستان روون نییـە، ئـەم رستـەیەی لـێ زیـاد دەكرێـت: «لـە قوتابخانــەی ناوەنـدیو دەبیرســتاندا، لەســەر بنــەمای ریفۆرمــەكانی وەزارەتــی فەرهــەنگ لەمــەڕ بــارودۆخی هاوچــەرخو ناوچــەییو ئوسووڵی دیموكراتیكو هەروەها لەسەر ئەساسی بەرنامەیـەك كـە بەشـێوەیەكی بەڕێوجێ دادەنرێ، خوێندن بە هەردوو زمانی فارسیو ئازەربایجـانی دەبێـت».

(یادداشـتی وەرگێـڕ [ی ئینگلیـزی]: مـادەی ٣ی ڕاگەیانـدنی قـوام الـسلطنە دەڵێ: «زمانی ڕەسمی ئازەربایجـان وەك بەشـەکانی دیکـەی ئێـران، فارسـییە. ئیـشی ئیـداری لـە دائـیرە خۆجێییـەکانو دائـیرەی داد پـەروەری وا هەیـە بـە فارسـی یـا ئازەربایجـانی (تـورکی) بێـت. بـەڵام دەرسـی مەدرەسـە تـا پێنجـی سەرەتایی بە زمانی ئازەربایجانی دەبێت»).

مادە١٣: دەوڵەت موافەقە دەکات کە ئەو کوردانەی وا لە ئازەربایجـان دەژین، دەبێ کەڵك لەو مافانە وەربگرن کە لێرەدا دەست نیـشان کـراونو بەگوێرەی مـادەی ٣ی ڕاگەیانـدنی دەوڵـەت، خوێنـدن تـا پـۆلی پێنجـەمی سەرەتایی لە قوتابخانەکانیاندا دەبێ بە زمانی خۆیان بێت.

یاداشتی ژمارە ١

ئــەو کەمایەســییانەی وا لــە ئازەربایجــان دەژیــن، وەك ئاســۆریو ئەرمەنی، دەبێ مافی ئەوەیان هـەبێت کـە بـۆ خوێنـدنی تـا پـۆلی پێنجـی سەرەتایی کەڵك لە زمانی زگماکی خۆیان ببینن.

مـادەی ١٤: دەوڵـەت دەیگرێتـە ئەسـتۆی خـۆی کـە یاسـایەکی نـوێی شۆڕای ویلایەتی لەسەر بنەمایەکی دیموکراتیك بۆ هەموو ئێران پێـشکەش بە مەجلیسی پازدەهەم بکات. بۆ نموونـە، هەڵبـژاردن لەسـەر ئەساسـێکی گشتی، نهێنی، ڕاستەوخۆو مافی بەرانبەر بێـتو هـەر ئەوەنـدەی کـە ئـەو یاســایە پەســندکرا، هەڵبــژاردنی شــۆڕای ویلایــەتی لــە ئازەربایجــانو پاشمـاوەی ئێرانـدا بـەڕێوە دەچـێت، شـۆڕای ویلایـەتی مـەوجوود لـە ئازەربایجان درێژ بە ئەرکو کاری خۆی دەدات.

مادەی ١٥: ئەم ڕێککەوتننامەیە لە دوو نوسخەدا نووسراو ئاڵو گۆڕکراو دوای پەسندی کابینەو شۆڕای ئەیالەتی ئازەربایجان بەڕێوە دەبرێت.

تەورێز، تەئریخی ٢٣/٣/١٣٢٥ (١٣ی مانگی جوونی ١٩٤٦)

پیشەوەری

مظفر فیروز

F۰۳۷۱/۵۲۷۰۲

لەتارانەوە بۆ وەزارەتی دەرەوە
۱ی جولای ۱۹٤٦

جەنەڕاڵ رەزم ئارا لەماوەی مانەوەی خۆیدا لە كوردستان، توانی پێوەندی بە زۆربەی سەرەك عەشیرە كوردەكانەوە ببەستێتو قازی محەمەدی مەهابادی هان بدات بۆ راوێژكردن بێت بۆ تاران. رەزم ئارا هەروەها بە ئەتاشەی عەسكەری [بریتانیای] گوت كە لە وتووێژكردن لەگەڵ حەمەڕەشیدو مەلامستەفای بارزانی واتێگەیشتووە كە هەڵوێستێكی [ناخوێنرێتەوە] لەلایەن حكوومەتی عیراقەوە وا هەیە بگاتە ئەنجامی ئەوەی كە هەردوو ئەو كەسانەو دەستوپێوەندیان بگەڕێنەوە بۆ عیراق، گەرچی ئەوە دەبێتە هۆی دابڕانیان لە سوپای كورد كە ئێستا دژ بە هێزەكانی ئێران لە ناوچەی سەقزو سەردەشت وەستاون.

ڕۆژ ژمێری تەوریز
F٠٣٧١/٥٢٧٤٠-٥٢٣٣٨
ژمارە ٧ی ساڵی ١٩٤٦
مانگی جولای ١٩٤٦

١٠٨) کاروباری کوردان

قازی محەمەد ـ ڕێبەری حکوومەتی میللی کورد، لە ڕۆژی ٩ی جولایدا، بە تەیارە گەڕایەوە [تەوریز]. ناوبراو سەبارەت بە وووێژەکانی تارانی هیچ بەیانێکی دەرنەکرد، بەڵام ئاکام وەرگرتنی گشتی ئەوەیە کە بە هیچ ئەنجامێك نەگەیشتبن.

لە دەوروبەری ناوەڕاستەکانی مانگدا راپۆرتی ئەوە گەیشت کە کوردی چەکداری ناوچەی سەڵماس و زیاتر شکاك، بۆ لایەنگریکردنی عومەرخان ـ کە لە دیموکراتەکان [ی ئازەربایجان] تووڕەیە، گوێیان نەداوەتە داواکارییەکانی کورد لەمەڕ خاك و بەرەو ڕۆژهەڵات کشاون، شاری "خۆی"یان گرتووەو وەك بەشێك لە ئیدارەی ناوچەکە، دەستیان بەسەر دائیرەی دارایی و پۆلیسدا گرتووە.

سەردانەکەی ڕۆژی ٢١ی جولای [من] بۆ شاری "خۆی" دەریخست کە هیچ نیشانەیەك لەوە نابینرێ کە کوردان دەستیان بەسەر شارەکەدا گرتبێ.

دەسەڵاتداریەتی ناوچەیی ئازەربایجانیش بەرپەرچی ئەو چاووڕاوانە دەداتەوە کە گوایە کوردان بەشداریی کاروباری ئیداری شارەکە بکەن. بەڵام لە سەرچاوەیەکی غەیرە ڕەسمیەوە وا دەردەکەوت کە ژمارەیەکی بەرچاوی کورد چووبێتنە ناو شار و وەك هەنگاوێکی دژ بەو کارە، هێزی

یاریدەدەری «فیدایی» لەتەورێزەوە نێررابێتنە ئـەوێو کـوردان رازی کـرابن بەوەی بکشێنە دواوەو هیچ پێکدادانێکیش رووی نەداوە.

حیکایەتی لە هەموان گونجاوتر ئەوەیە کە ئەم رازیکردنە لەلایـەن سـێ ئەفسەری رووسەوە ئەنجام درابێت کە بەپەلە نێرراونەتە ئەوێ بۆ ئـەوەی چارەسەری مەسەلەکە بکەن.

رۆژی ٢١و ٢٢ی جوولای، لە ناوچەی نێوان خـۆیو مـاکۆدا ـ کـە کـورد داوای ئـەوێش دەکـەن، وا دەرکـەوت کـە دەسـەڵاتداریەتی ئازەربایجـان کۆنترۆڵی تەواوی ناوچەکەی بەدەست بێت.

لـە ناوەڕاسـتی مانگـدا، عومـەرخان ماوەیـەك لـە تـەورێز ماوەتـەوەو راپۆرتی جێگەی بڕوامان پێ گەیشتووە کە ناوبراو لەلایـەن ئوسـتاندارەوە بانگ کرابێ بۆ ئەوەی سەبارەت بـە مەسـەلەی بـارودۆخی «خـۆی» راوێـژی لەگەڵدا بکرێت.

رۆژی ١٦ی جـوولای، راوێــژکاری باڵوێزخانــەی وڵاتەیــەکگرتوەکانی ئـەمریکا لـە تـاران ـ مـستەر "وارد"، هـاوڕێ لەگـەڵ جێگـری کۆنـسوولی وڵاتەکە لە تەورێز، سەردانی مەهابادیان کردووە.

ئەوان بەگوێرەی بانگهێشتنی قـازی محەمـەد، لەکاتێکـدا کـە کۆلۆنێـل سـدیق حەیـدەری پارێزگـاری لــێ دەکـردن، گەیـشتوونەتە مــەهاباد. حەیدەری بەڕێوەبەری [کاروباری] کولتوورییە لە حکومـەتی نەتەوایـەتی کورددا (کورد خۆی وشەی "وەزیر"ی بۆ بەکاردەهێنن).

قـازی محەمـەد، ئـەو چـاوپێکەوتنەی بەهـەل زانیـوە بـۆ راکێـشانی لایەنگریی ئەمریکاییەکان بەرەو مەسـەلەی کـوردو دەسـەڵاتداریەتی کـورد لە ەهاباد هەوڵێکی زۆری داوە بۆ ئەوەی شوێن دابنێتـە سـەر میوانـەکانو هیچ نەبێ عەتفی جێگری کۆنسوول رابکێشێ.

بـەگوێرەی بۆچـوونی ئـەو [واتـە جێگـری کۆنـسوولی ئـەمریکا]، ئـەو کوردانـەی وا چـاوی پێیـان کـەوتووە بـە حـاجی بابـا [شـێخ]ی سـەرۆکی ئەنجومـەن [ی نەتەوایـەتی]و سـەیـف القاضـی بەڕێوەبـەری سـوپاوە، بەراشـکاویو بەشـێوەیەکی"مـستدل"، سـووکایەتی خۆیـان بەنیـسبەت دیموکراتەکانی ئازەربایجان ناشارنەوە.

تێگەیـشتوویی ولێهـاتوویی‌و ئـازایی رژێمەکـەیان، هـەورەها توانـای سـوپاییو بەتایبـەت بێخـەوشبـوونی بزووتنـەوەی نەتەوایـەتییان، ئـەو شتانە بوون کە شوێنیان لەسەر میوانەکان دانا بـوو. نـاوبراو گـوتی هـیچ نیـشانەیەکی بەرچـاو نەکـەوتووە کـە رووسـەکان ئیلـهامیان بـدەنو بـەڕێوەیان ببـەن (مـستەر Dooher تـەنیا لـە مـانگی مارچـەوە هاتۆتـە ئازەربایجانو نزیکەی ساڵێکیش لە رۆژهەڵاتـی نزیك بووە). ئـەو دەیگـوت کە [کوردان] پێیان گوتووم ئامادەن ئەم کەمترین داخوازییانەی خوارەوە لە حکوومەتی تاران وەربگرن:

- ئوستانداریکی کورد،
- شۆڕایەکی ناوچەیی،
- زامنکردنی مافی کولتوورییان،
- سوپایەك ـ کە ئەفسەرەکانی زیاتر کورد بن.

ناوبراو هەندێ قسەو باسی لەمەڕ کوردستانی یەکگرتوو کەوتبوە بەرگوێ ـ کە ناوچە کوردییەکانی عیراق‌و تورکیاش دەگرێتەبەر، بەڵام مەهابادییەکان ـ کە ئەو بڕوای پێ‌دەکردن، ئەو مەسەلەیان خستۆتە پشت گوێ. ناوبراو بەڕواڵەت بە دوو باوەڕەوە گەڕابوەوە ئێرە:

یەکەم ئەوەی کە رووسەکان هیچ دەورێکیان لە بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورددا نییەو دووهەم ئەوەی کە کورد بۆ ئەو داواکارییانەی واهەیانە، دەجەنگن.

ئاکامێکیش کە لەو راپۆرتە وەردەگیرێت ئەوەیە کە کورد هیچ نەبێ لە ئازەربایجانییەکان زیاتر پڕوپاگەندەیەکی باشتر دەکەن‌و رێبازی خۆیان بۆ راکێشانی لایەنگریی ئەمریکییەکان بەرنەداوە. کەوابوو، لەکاتێکدا کورد بەئاشکرا پشتیان بە هاندان‌و یارمەتی‌و کەرەسەی رووس گەرمە، زۆریش لە کۆمۆنیزم دڵخۆش نین. ئازەربایجانیەکان ـ کە کەوتوونەتە ئەوپەڕی رەنج‌و ئازارەوە، هیچ رێگەیەکی دیکەیان لەبەرنییە جگە لەوەی زیاتر رووس بن تا سۆڤیەتی، لەکاتێکدا کورد ـ کە ئیش‌وکاریان تێکەڵ بە رووسی‌و ئازەربایجانی بووەو هیچ کامیشیان خۆش ناوێن، وا هەیە بڕوایان وابێت کە لایەنگریی ئەمریکییەکان، تەمەن [ی حکوومەتەکە] یان درێژ دەکاتەوە.

١٠٩) ورمێ

هەواڵەکانی ئازەربایجانی رۆژئاوا لەماوەی ئەم مانگەدا زۆر روون نەبوون، بەڵام وا دەردەکەوێ کە دەسەڵاتداریەتی دیموکرات [ی ئازەربایجان] لە دوا حەوتووی مانگی جوولایدا تووشی گیروگرفت هاتبێ.

حزووری هێزی خاوەن دەسەڵاتی کورد لـە هـەموو ناوچـەکانی دەورووبـەر، بەئاشکرا ئەو بیرۆکەیە دەخولقێنـێ کـە بـۆ خـەڵکی ورمـێ بـە موسـڵمانو ئاسـۆریو ئەرمەنییـەوە هـیچ دەرەتانێـك نـەبێت ـ ئـەو خەڵکـەی کـە بەشێوەیەکی بێچارەسەر تووشی لێکدابڕاوی هاتوون.

هـەروەها، هەمیـشە رۆحێکـی سـەربەخۆ لـەناو حیزبـی دیمـوکراتی ورمێـدا هـــەبوە کـــە مـــل دانەوانـــدن بـــۆ دەســـەڵاتی بـــەهێزی کۆمیتـــەی ناوەنـــدی تەورێزییەکانیان پێ خۆش نەبێت. لە ناوەڕاستەکانی مانگدا راپـۆرتی ئـەوەمان پێگەیشت کە کۆمیتەی ورمێ تێلگـەرافی بـۆ جەعفـەری پیـشەوەری لێـدابێتو داوای کردبێ کە ئیعتباری نوێنەرانی ورمێ لـە شـۆڕای ئوسـتان وەربگیرێتـەوەو هەڵبژاردنێکی نوێ بەڕێوە ببرێت. چاوەڕاو هەیە کە پیـشەوەری داواکارییەکـەی قبـووڵ کردبێـت بـەڵام "صـادق پادگـان"و هەنـدێ لـە ئەنـدامانی کۆمیتـەی ناوەندی نێرراون بۆ ئەوەی لەمەسەلەکە بکۆڵنەوە.

بـەبێ هـیچ گومانێـك کـورد بوونەتـە هـۆی پەرەسـەندنی دووبـەرەکی لـەنێوان تـەورێزو ورمێـدا. راپـۆرتی زۆر سـەبارەت بـەکاری بـەڕێوجێو دادپەروەرانەی کـوردان دەگاتـە دەسـتمان، بەتایبـەت کـردەوەی راسـتو بەجێی کەسێك بەناوی «کامل بەگ» لە هۆزی بەگزادە [ی دەوروبەری ورمـێ؟ ـ وەرگێـڕ] کە وا دەردەکەوێ بەرپرسێکی کـورد لـە بەشـی ئازوقـەی ورمـێ بێت. ناوبراو پروپاگەندەیەکی باشی بۆ خۆی دروست کردووە بـەوەی کـە کوردی مەجبوور کردووە پارەی مەسرەفی هێزەکانی خۆیـان بـدەن. ئـەم مەسـەلەیە، بەڕادەیـەك بـۆ خـەڵکی ورمـێ گرنگـە کـە تەنانـەت گـوتراوە

بازرگانه عەجەمەکانی ناو شار گوتوویانە کە حکوومەتی کوردییـان دەوێ.
هەروەها خاوەن مڵکی ورمیش وا خۆنیشان دەدەن لایەنگری کوردان بن.

ئاشـکرایە ئەگـەر ورمـێ لـە[نێـو حـوکمی] کوردسـتاندا بوایـە، یاسـای دابەشکردنی حاسڵ نەیدەتوانی شمووڵی بکات.

راپۆرتێک، ژمارەی ئەو شەڕکەرانەی وا لە ناوچـەی ورمێـوە بـۆ بـەرەی سەردەشت ـ سەقز نێرراون، دەگەیێنێتە ٨ هەزار سوارەو پیادە.

دەگوترێ زوربەی ئەوانە لە کۆتایی مانگدا گەڕابێتنەوە.

ڕۆژ ژمێری تەورێز
F۰۳۷۱/۵۲۷٤۰-۲۵۳۳۸
ژمارە ۸ی ساڵی ۱۹٤٦
۳۱ی ئۆگۆستی ۱۹٤٦

۱۲٦) ناوچە کوردییەکان

لـە حـەوتووی یەکـەمی مـانگی ئۆگۆسـتدا، قـازی محەمـەد - ڕێبـەری حکوومەتی نەتەوەیی کورد، سەردانی ورمـێو سەڵماسـی کـردووە. باسـی چـــۆنیەتی ســـەردانەکەی گەیـــشتۆتە دەرەوە (ی ناوچـــەکە)، بـــەڵام شوێندانانی گشتی مەسـەلەکە ئەوەیـە کـە پەسـەندی ئـەوە دەکـات کـە کـوردی ئـەو ناوچـانە لـە داواکـاری خۆیـان لەمـەڕ بەدەسـتەوەگرتنی ئازەربایجانی ڕۆژئاوا دەست هەڵناگرن. ناوبراو، لەگـەڵ قەشـەی کلێـسەی کەلدانی ورمێدا قسەی کـردووەو بـەڵێنی ئـەوەی داوەتـێ کـە کـوردان لـە مەسـەلەی لایـەنگریکردنی ئاسـۆری دژ بـە ئازەربایجانیـەکان، پـشتگیری کۆمەڵگاکەیان بکەن.

قەشەی ناوبراو کە لە زۆر هەلومەرجی نالەبار ڕزگاری هاتووەو کوردی لە بارودۆخدا بینیوە، خۆی هیچی ڕانەگەیاند، بەڵام بەراشـکاوی بـە قـازی محەمەدی گوت کە سیاسەتەکانی ئاسۆریان لە ترسـی ئـەوان هەڵدەقولێ، قازیش بەمەندییەوە گوتی"سەردەمی ترس بەسەر چووە".

پیشەوەری کە دوابەدوای قـازی چـۆتە ئازەربایجـانی رۆژئـاوا، هـەوڵی ئــەوەی داوە کــە لەگــەڵ قازیــدا پێکهــاتنێکی هــەبێت، بــەڵام دواتــر ســـەلماندوویەتی کـــە ســـەرنەکەوتووە. لەعـــەینی کاتـــدا، گەرچـــی بەڕێوەبەرایـــەتی دیمـــوکراتی ئازەربایجـــان بەرواڵـــەت دەســـەڵاتی بەدەستەوەیە، بەڵام ئـەوانیش وێدەچـێ وەك دەسـەڵاتداریەتی پێـشووی ئێرانیـەکان، کـە لـە مـانگی دیـسامبری سـاڵی پـار لەسـەرکار وەلانـران، بێدەسەڵات بن.

دەسەڵاتەکە، تەنانەت لەنێو عەجـەمی دانیـشتووی ورمێـشدا پـشتگیرییەکی کـەمی لـێدەکرێ، بـۆ نموونـە، دەگـوترێ ئێـستا لـەوێ پێـنج حیـزب هـەن. فیـدائیانی ئازەربایجـان ئێشکـچیەتی شـاریان بەدەسـتەوەیە، بـەڵام تـاقمی چەکداری کوردیش هەمان ئەرك بەڕێوە دەبەن، ئەوەش لەکاتێکدا کـە کـوردان کۆنترۆڵی هەموو ناوچەکانی دەروپشتی شاریان بەدەستە.

بەرەو کۆتاییەکانی مانگ، هـەواڵی دووبـەرەکی نێـو کوردانمـان پێگەیشت. دەگـوترا رەشـید بـەگی هـەرکیو نـووری بـەگی بـەگزادە لەسـەر دابەشـکردنی حاسڵ لێیان بۆتە شەڕو دەڵێن یەك لە پیاوانی نووری بەگ کوژراوە.

کـوردی ناوچـەی ورمـێ دژ بـەوە وەسـتاون کـە یاسـای دابەشـکردنی حاسڵی ئازەربایجان بەڕێوەببەنو لەم کارەیاندا، بەئاشکرا، خاوەن ملکـی عەجـەم پـشتگیرییان دەکـەن. زیـاد لـەوە، ئـەوان گوتوویانـە کـە یاسـای ئازەربایجان بـۆ دابەشـکردنی ملکـی بـاش بەسـەر وەرزێرانـدا، بـەگوێرەی قورئان بێئیعتبارەو پێیان گوتراوە کـە زەوییـە دابەشـکراوەکان بدەنـەوە

خاوەنەکانیانو بەگوێرەی "شەرع"، سێیەکی بەرهەمەکەشی بدەن بە زەکات (خێرات).

لە دەوروبەری ناوەڕاستی مانگدا، راپۆرتێك گەیشت کە هێزێکی کورد لە «تەقی ئاباد» [ی باشووری رۆژهەڵاتی میاندواو]ەوە چۆتە ناو شاری میاندواو و گوترا کە هێزەکە، هی حکوومەتی نەتەوایەتی کورد بووبێت.

هەندێ هێزی یارمەتیدەری سوپای گەل لەتەورێزەوە نێرراونو دوای ئاژاوەیەکی بچووك، کارەکە بەولایەدا کەوتووە کە کوردو ئازەربایجانی پێکەوە شوێنەکە هەڵسووڕێنن.

F.٣٧١/٥٢٧٤٠

تێلگەرافی ژمارە٢٦٩

٢٨ی ئۆگۆستی ١٩٤٦

لە کۆنسولیەتی تەورێزەوە

بۆ باڵوێزخانەی [بریتانیا] لە تاران

راپۆرتی بارودۆخ

پێکهاتنی دەوڵەتی [ی ئێران]و ئازەربایجان لە١٦ی جوونی ١٩٤٦

پاشکۆی راپۆرتی مانگی ئۆگۆست

پیشەوەری تەئییدی ئەوەی کردووە کە لەگەڵ کوردانـدا نـەیتوانیوە بگاتە ئەنجامێك لەسەر مەسەلەی ورمێ.

دیموکراتەکان بەرواڵەت کۆنترۆڵی شارەکەیان بەدەستە، بەڵام ژمارەی هێزی ئێشکچی کورد دووقات بووەو کورد هەموو گوندێکی دەوروبەریان لەژێر کۆنترۆڵدایە. راپۆرتی ئەو دەگات کە لەسەر مەسەلەی دابەشکردنی حاسڵ، شەڕێك لەنێوان هەرکیو بەگزادەدا قەومابێت.

FO٩٥/٢٥٩٦ XC ٠٣٣٣
لەلایەنی جێی. دەبلیو. واڵ
کۆنسوولی گشتی بریتانیا، لە تەورێز
بۆ: سر جان ئێچ. لۆ رۆژتێل، کەی. سی. ئێم. سی. ئێم. جی. ئێم. سی.
باڵوێزی ئەعلا حەزرەت (باڵوێزی بریتانیا) لە تاران
١١ی سێپتامبری ١٩٤٦

گەورەم،

بەشانازی دەزانم قسەکانی زۆر سەرنجڕاکێشی قاسم ئاغای ئیلخانی زادەی عەشیرەتی دێبوکریتان سەبارەت بە وەزعی کوردستان پێرابگەیەنم. ئەو دوێنێ چاوی بە من کەوتو لەسەر ئەو دیدارە بە تێلیگرامی ژمارە ٢٨٥ ئاگادارم کردن.

٢- قاسم ئاغا کوڕی بایزید ئاغایە، کە لەگەڵ براکانی واتە مەحموود ئاغاو عەلی ئاغا (ئەمیر ئەسعەد)دا عەشیرەتی دێبۆکری کۆنترۆڵ دەکەنو لە ناوچەی بۆکان کە کەوتووتە خوارووی میاندواو زەویو زارێکی زۆریان هەیە. بایزیدو مەحموود لەکۆنەوە لەگەڵ عەلی ئاغا کێشەو قرەیان هەبوە، ئەو بنەماڵەیە بەگشتی لەوەتا قازی محەمەد سەری هەڵێناوەو رووسان پشتیان گرتووە لەگەڵی لەکێشەدان.

قاسم یەك لەو سەرۆك عەشیرەتە کوردانە بوو کە پارەکە لەلایەن دەسەڵاتدارانی شووڕەوییەوە بۆ "زانیاریپێدان" بانگهێشتی باکۆ کران.

ئەگەرچی قاسم ئاغا دوای گەڕانەوە لەو سەفەرە باسی وتووێژکانی خۆیانی بۆ گێڕامەوە، بەڵام من لەو بڕوایەدانیم ئەو لەسەر یەک لایەنگری بریتانیا بێ کە خۆی دەیەوێ وا نیشان بدا. ساختر ئەوەیە ئەو وەکوو هەموو سەرۆك عەشیرەتێکی دیکە وەك دەستنێژ، هەلپەرستو جێی بڕوا نەبوون دابندرێ. من لەدوای شۆڕشی ئازەربایجان لە دیسامبری رابردوودا چاوم بە قاسم ئاغا نەکەوتبوو.

٣ـ قاسم ئاغا، بەگشتی گوتی، کاروبارەکانی حکوومەتی نیشتمانیی کوردستان، لە قوڕ چەقیوەو چ پارەیەکی [بۆ راپەڕاندنی کاروبار] بەدەستەوە نییە. [ئەو گوتی] قازی محەمەد کە بەڕواڵەت سەرۆکی حکوومەتو حیزبی دیموکراتی کوردستانە، دەسەڵاتێکی زۆر کەمی بەسەر عەشیرەتەکاندا هەیەو ناتوانێ پشت بە وەفاداری هیچ کامێك لە سەرۆك عەشیرەتەکان ببەستێ.

کوردەکان لەبەر ئەوە قازی محەمەدیان وەك سەرۆکی رواڵەتی قەبووڵ کردووە، چونکوو لەحاڵی حازردا، کلیلی ئەنباری چەكو پارەی رووسانی بەدەستەوەیە. وتووێژەکانی قازی لەگەڵ قەواموسەڵتەنە لە سەرەتای مانگی ژووییەدا نەگەیشتە هیچ کوێ: قەواموسەڵتەنە پێکیشی دەکرد کوردەکان لە ئازەربایجان وەك بەشێك لە دانیشتوانی ئازەربایجان رەوتاریان لەگەڵ دەکرێو ئەو تەگبیرو هەنگاوانەی کە لە ١٤ی جوون لەنێوان تاران و تەورێزدا رێککەوتنی لەسەر کراوە ئەوانیش دەگرێتەوە. قازی محەمەد ئەوەی قەبوول نەکردووە.

٤ـ مەلامستەفای بارزانی ئارەزووی ئەوەی لەسەردایە قازی محەمەد لـە سەرۆکایەتی بزووتنەوەی نیشتمانیی کورد وەلابەرێ.

مەلامـستەفاو پیاوەکـانی لـە سـەرەتای ئەمـساڵدا بـاری قورسـی شـەڕ بـەدژی هێـزە ئێرانییـەکان لـە ناوچـەی سەردەشـت ـ سـەقزیان بەسـەر شـانەوە بـوو بـە پـشتیوانییەکی زۆرکـەم لەلایـەن کوردەکـانی ئێرانـەوە. مەلامـستەفا نزیکـەی هـەزار چـەکداری هەیـە: چـەکەکانیان رووسـەکان داویاننێو مەلامستەفا بـۆ خـۆی ئەوپـەڕی هـەوڵی خـۆی دەدا بـۆ ئـەوەی رووسەکان والـێ بکا لەجیاتی قازی محەمەد پشتیوانی لەوی بکەن. قاسـم لەو بڕوایەدا بوو، حەمەڕەشید، چووەتەوە عیراق.

٥ـ سیاسـەتی کوردەکـانی رەزاییـە بەتـەواوی هەلپەرسـتانەیە. ئەمـەرخانی شکاك، سەرۆك عەشیرەتی هەرە گرینگی ئەو ناوچەیە، ئامادەیە هەر کەسـێکی پارەی بداتێ لێی وەربگرێ، بەبێ ئـەوەی بـەڵێنی خـۆی بـەجێبێنێو خـاوەنی قسەی خۆی بێ. بەهاری رابوردوو ئەو ٢٠,٠٠٠ تمەنی لە رووسەکان وەرگـرت بـۆ ئەوەی هێزێك بنێرێ بۆ جەبهـەی سەردەشـت ـ سـەقز. ئـەو چـووە ئـەوێو لـە مەهاباد ٥,٠٠٠ تمەنی دیکەشی لە قازی محەمـەد وەرگـرت، بـەڵام پیاوەکـانی چ شەڕیان نەکرد و زوو پاشەکشەیان کرد. بەو زووانە ئەو سـەری لـە تـەورێز داوە (بڕوانە یادداشتەکەی مانگی جوولای من) و لەلایەن حکوومەتی ئازەربایجانـەوە دوو ئۆتۆمۆبیل، پارە و چەکی بە دیاری دراوەتێ.

٦ـ پێوەندی رووسەکان لەگەڵ کوردەکان بـەهۆی سـەردانی تاوناتـاوی کاربەدەسـتانی کۆنـسوولیی شـوورەوی دانیـشتوانی تـەورێزو رەزاییـە لـە

مەهاباد درێژەی هەیە، بەڵام [ئەو پێوەندییانە] بە دەرەجەی یەکەم بەرێگەی نوێنەرێکی دەزگای بازرگانی رووسی دانیشتووی مەهاباد کە گەنمو تووتنی کوردی دەکڕێو قەندو شەکرو کووتاڵی رووسی دەفرۆشێ هەڵدەسووڕێ. ئەو هەروەها رێیەکیشە بۆ دابینکردنی چەکو وەکوو نوێنەری سیاسی دەبزوێتەوە. ئەو موسڵمانێکی خەڵکی باکۆیە.

٧ـ لەکاتێکدا کوردەکان بۆ خۆیان ناهومێدانە بڵاوو بێسەرەن، گشتیان لەدژی بیری توانەوە لە ئازەربایجاندان. ئەوان سکاڵایانە پەیمانی ئازەربایجان/ کوردستان کە لە٢٣ی ئاپریل ئیمزا کراوە (راپۆرتی ژمارە١٩ی من لە١٠ی مای ١٩٤٦) تا ئەو جێگەیەی کە دەگەڕێتەوە سەر شوێنە تێکەڵاوەکانی رەزاییەو میاندواو جێبەجێ نەکراوە. بەپێچەوانە، حکوومەتی ئازەربایجان دەسەڵاتی بەسەر مەڵبەندی بەتەواوی کوردیدا داگرتووەو لەم دواییەدا محەمەد حوسێنی سەیفی قازی ["وەزیری شەڕ" لە حکوومەتی نیشتمانیی کوردستان] ی داناوە کە ببێتە فەرمانداری مەهاباد.

[حکوومەتی ئازەربایجان] هەر بەهەمان شێوە مافی بەخۆی داوە غوڵام یەحیای دانیشیان بکاتە فەرماندەی ژاندارمەری لە مەهاباد (تێلگرامی ژمارە ٢٧٠ی من). قازی محەمەد زۆر بەتوندی بەدژی ئەو لەبەرکارنانە ئیعترازی کردو رایگەیاند کوردەکان رێگە بە چ [دەزگایەکی] ژاندارمەری جگە لە ئی خۆیان نەبێ نادەن. لەگەڵ ئەوەشدا، دانیشیان سەری لە مەهاباد دا، بەرواڵەت دوای ئەوەی قازی محەمەد بوو بە دەستەبەری هاتنو چوونی بە سلامەتی.

٨ــ کوردەکـانی مـاکۆو خۆیـەش هــەر ئـاوا بێزوقێزیـان لــە دەســەڵات بەدەستەوەگرتنی حکوومەتی ئازەربایجـان دەبێتـەوەو، ئێستا نوێنـەرانی ئـەو شوێنانە لە تەورێزن بۆ ئەوەی ڕاوێژ بە قازی محەمەد بکەن. شـێخ عەبـدولقادر، سەرۆك عەشیرەتی کۆنەسـاڵی کـوردە جەلالییـەکانی مـاکۆ سـەری ناوەتـەوەو ئێستا کوڕەکەی، حەسەن ئاغا جێی ئەوی گرتووەتەوە. ئەو قسانەی وا قاسم ئاغا سەبارەت بە هـەوڵی کوردەکـان بـۆ داگیرکردنـی خۆیـە لـە بـەرایی مـانگی جوولایدا، بۆی گێڕامـەوە تـا رادەیـەکی زۆر هـەر ئەوانـەن کـە مـن لـە راپـۆرتی ژمارە ٢٤ی خۆم پاراگرافی ٩،٨ لە٢٣ی جوولایدا پێم راگەیاندن. ئـەو لێـی زیـاد کردو گـوتی هێـزی کـوردان لـە ئەنـدامانی عەشـیرەتی ملـی (یـان مـیلان) پێـك هاتبوون‌و لەژێر سەرۆکایەتی سەعید ئاغادا بوون.

ئەو هەر وەها رایگەیاند کە کوردەکـان هێـشتاش کۆمیتەیـەکی لەمـەڕ حیزبـی خۆیـان لـە خۆیـەدا هەیـە. فەرمانـداری ئێستای ئازەربایجـان لـە خۆیە، جەبباری زاریع، بەتوندی دژی کوردە.

٩ـ لە ڕەزاییە کوردەکان چیتر لە حکوومـەتی ناوچـەییدا بەشـدار نـین. خـاوەن موڵکـە کوردەکـانی ناوچـە حاسـڵاتو خەلـەو خـەرمان بـەپێی سیستمی کوردی دابەش دەکەن، بەڵام خاوەن موڵکە عەجەمەکان [تورکی ــ ئاخێوەرەکـان] دەبـێ قـانوونی دابەشـینەوەی حاسـڵاتی ئازەربایجـان رەچاو کەن.

١٠ـ تا ئەو جێگەیەی بگەڕێتەوە سەر سیاسەتی کوردی بەگشتی، قاسم ئاغا لەو بڕوایەدا بوو کە ئیدیعای حیزبی دیمۆکراتی کوردسـتان کـە دەڵـێ

هـەر داوای خودموختـاری لـە چوارچـێوەی دەوڵـەتی ئێرانـدا دەكـا لـە بیانوویەك نەبێ زیاتر نییەو، پێشنیاری قازی محەمەد بۆ هاوكـاری لەگـەڵ بەرەیـەكی یـەكگرتووی پارتییـە ئازادیخوازەكـانی ئێـران، دڵپاكانـە نییـە. ئامـانجی راسـتەقینە وەك جـاران كۆمـارێكی بەتـەواوی سـەربەخۆی كوردستانە كە كوردەكانی ئێران، عێراق، توركیاو سووریا بگرێتەوە. قاسم ئاغا گوتی گشت بزووتنەوەكە، لەلایەن رووسەكانەوە دنـە دراوەو بـەرێوە دەچێ. ئەو رایگەیاند كە قازی محەمەد زۆرجار پێی گوتووە كـە ئـەو بـۆ خۆی ناتوانێ بەپێی ئیرادەی خـۆی هـیچ بكـاو، رێـكو راسـت دەبـێ سـەر وەبەر فەرمانی رووسەكان بهێنێ.

١١ـ قازی محەمەد، بـەپێی ئامۆژگـاری رووسـەكان، ئـەوەی لەدەسـتی هاتووە كردوویە بۆ ئەوەی عەشیرەتی دێبۆكری ناچار بكـا لەگـەڵ حیزبـی دیمۆكراتی كوردستاندا هاوكاری بكـەن. پـاش ئـەوەی كـە ئـەو بـە زمـانی خۆش رێبەرانی دیبۆكری پـێ پێمـل نـەكرا، ئـەم هاوینـە خـەڵكی بـەدوودا ناردن كە بیانهێنێ بۆ مەهاباد. ئەوان بەقسەیان نەكردو ملیان نـەدا بـچن. دوای ئەوەی قازی محەمەد هێزێكی ١٠٠٠ كەس چەكداری نارده بۆكان. لـە ئاقار ئەم مەترسییەدا قاسم ئاغا ئەندامی بنەماڵەكەی خۆیـانی دنـە دا بـۆ ئەوەی كێشەو دووبەرەكی ناوكۆیی خۆیان بەلادا بخەنو ئـەمیر ئەسـعەدو براكانی بەیەكەوە ئاشت بوونەوە. كاتێك هێزی ناردراوی مەهاباد گەیـشتە بۆكان، ئیلخانی زادەكان بەرەو یەكێك لە دێیەكانی خۆیان كە چەند میلێك لەشارەوە دوور بوو پاشەكشەیان كردو، بە چەك شـەتەكدان لـە خـەڵكانی

لایەنگریان، خۆیان لەئاست سەربازانی کورد ئامادەکرد. لەهەمان کاتدا، وەڵامیان نارد بۆ گشت ئەندامانی عەشیرەتەکەیان کە وەچیاکەونو لە بەرزاییەکانی قایمی یەکێك لە دێیەکانیان خۆیان داکوتاو ئامادەی دەستکردنەوە بوون. قازی ئەو جار رووی لە سەرۆك عەشیرەتەکانی لای رۆژئاوا ناو هێزێکی تێکەڵاوی لە عەشیرەتەکانی شکاكو هەرکی کە ئەندامانی دەگەیشتە "هەزاران کەس" کۆکردەوەو ئەوانە شوێنی دیبۆکرییەکانیان گەمارۆ دا. ئینجا قازی محەمەد لە ئێلخانی زادەکانی رائەسپارد بێنە رەدایەو، ئەوان کە هەستیان پێ کرد [ئەو هێزەی گەمارۆی داون] زۆر لە خۆیان زیاترە، هەلومەرجەکانی قازی محەمەیان قەبووڵ کرد.

١٢- سەرەڕای ئەوەش، قاسم ئاغا، لەو بڕوایەدایە کە بنەماڵەکەی لەژێر مەترسییەکی زۆردایە، چونکوو رووسەکان ئەوان بە دوژمن دەزانن‌و درەنگ یان زوو بەتەواوی لەنێویان دەبەن. ئەو رایگەیاند کە ئیلخانی زادەکان خۆراگری دەکەن، بەڵام چ هیوای بە سەرکەوتن نییە، مەگەر ئەوەی بریتانیای مەزن یارمەتییان پێ بکا. ئەو گوتی داوای یارمەتی لە سەرتیپ همایوونی، فەرماندەی ئێرانی لە سەقز کردووە، بەڵام سەرتیپ بەساردی وەڵامی داوەتەوەو گوتوویە کە فەرمانەکانی چی لێ شێن نابێ. ئێلخانی‌زادەکان هیچ هیوایەکیان بە پشتیوانی حکوومەتی ئێران نییە.

قاسم ئاغا لەوە دەگەیشت کە چ یارمەتییەکی بریتانیا ناکرێ بە رێگەی تەورێزدا بە عەشیرەتەکەی بگا، بەڵام لەبەر ئەوەی کە خەتی پێوەندی

ئەوان لەگەڵ عیراقدا جاریَ هەر ئاواڵەیە، داخوازی ئەوەبوو داخودا ناکریَ هێندێك مەئمووری حکوومەتی بریتانیا لەوێوە بێن‌و سەر لە بۆکان بدەن‌و ئامۆژگاری‌و یارمەتییان پێبکەن.

ئەو رایگەیاند، ئەگەر دێبۆکرییەکان لەلایەن بریتانیاڕا بڕێکیان یارمەتی پیَکرابایە، دەیانتوانی حیزبی دیموکراتی کوردستان‌و گشت بزووتنەوەی نیشتمانیی ئەو دواییانە تەنانەت بەر لەوەش کە دەستپێبکا تێك بڕووخێنن.

١٣ـ من لە قسەکانمدا هەوڵم دا خاوی کەمەوەو بۆم روون کردەوە قاسم ئاغا بەو پێشنیارەی هەمان شت دەکا کە بەپێی ئەو سەرزەنشتی قازی محەمەد دەکا. باشترین شت بۆ ئەو ئەمەیە لەگەڵ قازی محەمەد لە ئاشتیدا بیَ‌و بەراشکاوی تێیبگەیەنیَ کە تەنیَ تا ئەوکاتە وەك دۆستێکی وی دەمێنێتەوە کە قازی محەمەد دڵپاکانە بۆ وەدی هێنانی ئاواتە رەواکانی کورد کار بکاو رێگەچارەیەکی هێمنانە لەگەڵ حکوومەتی نێوەندیی ئێراندا ببینێتەوە. ئالێرەدا بوو کە قاسم ئاغا بەدممدا هاتەوەو گوتی قسەکردن لەگەڵ قازی محەمەد چ فایدەی نییە، چونکوو لەڕاستیدا ئەو گشت فەرمانەکانی لە رووسەکان وەردەگریَ.

١٤ـ من لەکاتێکدا بۆم دەرکەوت چ کەڵکێکی ئەوتۆی نییە قسەکانم سەبارەت بە پرێنسیپە بەرز، بەڵام تارادەیەك لێڵی یەکێتیی‌و نیشتمانپەروەری لەگەڵ پیاوێك درێژە پێبدەم کە مەیلی سەرەکی ئەوەیە کە چلۆن رەقیبێکی لەمێژینەی تێك بشکێنیَ‌و دەوڵەت‌و سامانی مادی

خۆی لەئاست هەڕەشەی کۆمـۆنیزم بپـارێزێ، هـەوڵم دا قاسـم ئاغـا ئـەوە تێبگـا کـە باشـترین متمانـەو دڵنیـایی بـۆ عەشـیرەتو بنەماڵەکـەی ئارامبوونەوەی گشتی کوردستانەو باشترین داکۆکی لەئاست خۆتێکوتـانو نفووزی رووسان بەرهەڵستکارییەکی بەڕاستیی یەکگرتووی خەڵکی ئێرانە. لەگەڵ ئەوەشدا من هەستم کرد، کە قاسم ئاغا بە بیرکردنـەوەی قـووڵ لـە بزربوونی تەواوی حکوومەتی ئێران لەم ئوستانەدا و دەسـتەڵاتی ڕاڕای لـە شـوێنەکانی دیکـەی ئـەم پادشـاییەدا، دەکـرێ لەبـەر دڵڕاوکـێو بەگومانبوونی مرۆڤ لێی خۆش بێ.

ئیمزا جێی. دەبلیو. واڵ
j. w. wall

F٠٣٧١/٥٢٦٦٨
میستر لی روجیتێل
١٤ی سێپتەمبەری ١٩٤٦

دووپاتکراو بۆ حکوومەتی هیند
بەهۆی تێلگرافی ژمارە٢٥٨ی ١١ی سپێەمبەری تەورێزەوە گەیشتووە
[سەرەتا]

"قاسم ئێلخانیزادە"، یەکێ لە سەرەك هۆزانی کوردی دێبوکری، دوێشەو هاتەلام. زانیارییەکی تازەی کەمی پێبوو، بەڵام بەتوندی باسی دژایەتی هۆزەکەی خۆیانی کرد لەگەڵ حیزبی کوردەکانو داواکاری یارمەتی بریتانیا بوو، بۆ بەکارهێنانی نفووزیانو پێشنیاری ئەوەی خستە بەردەم کە هاوکاری لەنێوان بنەماڵەی ئەو و کاربەدەستانی بریتانیا (روون نییە؟ عیراق) [واهەیە "لەرێگەی عێراقەوە" بێت. وەرگێری کوردی] دابمەزرێ ئەویش بەهۆی ئەو راستییەوە کە کۆنترۆڵی دیموکراتەکان پێوەندیی ئەوی لەگەڵ من بە تەواوەتی ئەستەم کردووە.

من ئەو پێشنیارەم رەت کردەوەو داوام لێکرد نفووزی خۆیو عەشیرەتەکەی بۆ وەدیهاتنی موافەقەی کوردی– ئێرانی بخاتە کارو بەهۆی هارکاریی لە مەسەلەی یەکپارچەیی ئێراندا، یارمەتییەکی زیاتر بۆ بەرگری نفووزی بێگانە بکات.

ئەو، بەشێوەیەکی سروشتی ئەم داواکارییەی منی دوور لە واقیعبینیو بێواتا هاتە پێش چاو.

٢) ژمارەیەك سەرەك هۆزی کورد، ئێستا لە تەورێز کۆبوونەوەو قاسم ئاماژەی بە هێندێ هەنگاوی بەهێزتری حکوومەتی کورد کرد لەپێناوی کۆتاییهێنان بەو حاڵەتە وەستانەی وا لەپێوەندیی ئازەربایجانییەکاندا تووشی هاتوون.

رۆژ ژمێری تەوریز
F۰۳۷۱/٥۲۷٤۰-۲٥۳۳۸
ژمارە ۹ی ساڵی ۱۹٤٦
۳۰ی سپتەمبری ۱۹٤٦

۱۳۷) کوردان

چالاکی کوردان لە ناوچەی ورمێو لەماوەی ئەم مانگەدا، بۆتە هۆی دڵنیگەرانی حکوومەتی ناوچەیی. وا دەردەکەوێ کە لەماوەی چەند حەوتووی رابووردوودا، نزیکەی ٥۰۰ سەربازی کورد لە ورمێو دەوروپشتیدا بووبێتن، بەڵام هیچ راپۆرتێك لەمەڕ شەڕێکی راستەقینە نەگەیشتووە ـ گەرچی حکوومەتی ناوچەیی لای وایە باشتربێت هێزی یاریدەدەری فیدایی بنێرێتە سەڵماسو خۆی، بۆ ئەوەی نیشان بدات کە دەیەوێ ئەو شوێنانە بپارێزێت. جەنەڕاڵ کاویان لەگەڵ هێزەکەدا بووە.

راپۆرتی ئەم دواییانە نیشان دەدەن کە کوردان شوێنی ستراتیجیکی رێگای نێوان ورمێو سەڵماسیان گرتووەو باجی رێگاو بان لەهەموو هاتوچۆکەرێك وەردەگرن.

۱۳۸) مەسەلەیەکی جێگەی پەسەندی هەموولایەکە کە بزووتنەوەی ئێستای کورد لەژێر کۆنترۆڵی راستەوخۆی قازی محەمەددایە ـ گەرچی ناوبراو دەیەوێ وا نیشان بدات کە لەگەڵ سوسیال دیموکراتەکان [ی ئازەربایجان]دا پێوەندێکی دۆستانەی هەیە. جەنەڕاڵ دانیشیان ــ

فەرمانـــدەی گــشتی فیـــدائیان، لـــە ناوەڕاســـتەکانی مانگـــدا تـــەوریزی بەجێهێـشتو چـوو بـۆ مـەهاباد بـۆ ئـەوەی لـەوێ بنکـەی جانـدەرمری دابمــەزرێنێت، بــەڵام کوردەکــان گــوێی زۆریــان نەدایــەو گوتیــان ئەگــەر بارودۆخەکە جێگەی دڵنیایی بێت، خۆیان کارەکـە بەڕێوەدەبـەن. بـەهۆی دڵنیگەرانی دانشیان لەمەڕ بـارودۆخی ورمـێ، پیـشەوەری داوای لـە قـازی محەمەد کرد بچێتە ئەوێو دۆخەکە هەڵسەنگێنێ.

١٣٩) کورد داوای ئەوە دەکەن کە ورمێ، سەڵماس، خۆیو میاندواو بە شاری کورد بناسرێنو تائێستا، نفوزی رووس بۆ بـەرگریکردن لـە ئـاژاوە، سەرکەوتوو بـووە. راپۆرتێـك کـە بەروالـەت جێگـەی متمانەیـە، دەڵـێ لـە دەوروبەری ٢٥ی ئەم مانگەدا کۆنسوولی گشتی رووس لە تەوریز سـەردانی ناوچەی ورمێی کردووەو وا دەزانرێ کە دژ بە هاندانی کـوردان هەڵوێـستی گرتبــێ بــۆ هێرشــکردنی راســتەوخۆیان بــۆ ســەر حکوومــەتی ئەیالــەتی ئازەربایجان.

راپۆرتی ئەوەش هاتووە کە کوردان لە کۆتایی مانگدا، شـاری ورمێیـان چۆڵ کردبێت. چاوورِاوی گشتی هەیـە کـە وەك رێزلێنـانی زەحمەتـەکانی، لەکاتی گەڕانەوەیـدا لـەو سـەفەرە، دوو گـەورەپیاوی کـورد ـ کـە گوێیـان نەدابوە پلەوپایەی دیپلۆماتـە رووسـیەکە، دەمانـچەو کیفـی ناوباخـەڵیان لـێ رفاندووە.

١٤١) ... [پـاراگرافی ٣]: کارخانـەی قەنـدی میانـدواو ـ کـە عایـد بـە حکوومــەتی ناوەندییــەو دەســەڵاتداریەتی ئازەربایجــان دەســتی بەســەردا

گرتووه، شانۆی تەنگوچەڵەمەی ئەوان و ئەو کەسانە بووە کە چەوەندەر دەچێنن. ئەو کەسانە، کوردنو دەیانەوێ کارخانەکەش خۆیان بەڕێوی ببەنو دەڵێن شارەکە شاری کوردانە. هەڕەشەی ئەوەش دەکەن کە ساڵی دادێ هیچ چەوەندەرێك ناچێنن ئەگەر داواکارییەکەیان جێبەجێ نەکرێت. بەڵام پێشنیاری مەسڵەتکردنێکیش کراوە کە بەگوێرەی ئەو، دەبێ نیوەی بەرهەمی کارخانەکە بدرێتە کوردو نیوەکەی دیکەی بە حکومەتی ناوچەیی ئازەربایجان...

W. Mitchell Cares
کۆنسوولی گشتی بریتانیا
٣٠ سپتەمبری ١٩٤٦

F٠٣٧١/٥٢٠٠٨

میستر ڕۆجێتێل

٧ی ئۆکتۆبەری ١٩٤٦

بەهۆی تێلگەرافی ژمارە ٣٠٥ی تەوریزەوە لە٧ی ئوکتۆبردا گەیشتووە

[سەرەتا]

تێلگەرافی ٣٠٥ی من.

زانیارییەکی ئامال بێهەلەم پێگەیشتووە کە دەڵێ حکوومەتی ناوچەیی ئازەربایجان لەگەڵ «قازی محەمەد»دا گەیشتۆتە ئەو پێکهاتنە کە داهاتی خۆی، [روون نییە] پیر [؟ ناروونە] شاهپوور، ورمێو میاندواو بە شێوەیەکی بەرانبەر [ناروونە؟ چ شتێك] لەنێوانیاندا دابەشبکرێت بۆ سەرفی ئەو خەرجو مەخاریجە زۆرەی وا هەیانە. هیچ ڕاگەیاندنێکی رەسمی سەبارەت بەو مەسەلەیە، تائێستا بڵاونەبووتەوە.

٢) بەگوێرەی هەر ئەم پێکهاتنە، دەگوترێ یەکێ لە کوردەکان لە دەفتەری دەوڵەت [ی ئازەربایجان] داندراوە.

٣) کوردەکان خەریکی ناونووسکردنی سەربازن کە [ناروونە] مانگانە ٨٠ تا ١٢٠ تمەنیان پێدەدرێ کە ئەوە گەلێك زیاترە لەو مەواجبەی وا لەلایەن حکوومەتی ئازەربایجانەوە بە سەربازی دەدەن|، بۆیە فیداییەکان بەتفەنگەوە هەڵدێنو رەگەڵ کوردەکان دەکەون.

[تەواو]

رۆژ ژمێری تەوریز
F۰۳۷۱/٥۲۷٤۰-۲٥۳۳۸
راپۆرتی ژمارە ۱۰ی ساڵی ۱۹٤٦
۳۱ی ئوکتۆبری ۱۹٤٦

١٥١) کوردان

ئاژاوەی نێو هۆزەکان بووە هۆی ئەوەی کە حکومەتی ئەیالەتی ئازەربایجان لە کۆتایی ئەم مانگەدا لەگەڵ قازی محەمەد لەسەر ئەوە پێك بێت کە هەر باجێك لە شاری «خۆی»، سەڵماس، ورمێ‌و میاندواو کۆدەکرێتەوە، نیوە بە نیوە لەنێوانیاندا دابەش بکرێت‌و لەبەرانبەردا، ئاشتی‌و هێمنایەتی لە ناوچەکە دابین بکرێت. لە ئەنجامی رێککەوتنەکەدا، ژمارەیەك کورد لە دائیرە دەوڵەتییەکان [ی ئەو شارانەدا] دامەزراون.

عومەرخان ـ کە سەرۆکی بزووتنەوەیەکی هەندێك بەدەسەڵاتی کوردی بووە کە ئەو دەسەڵاتە، تەواو لە قازی محەمەد جیاوازە، لە ۱۱ی ئوکتۆبردا پێشنیارێکی دیکەی ئاراستە کردو بەگوێرەی پێشنیارەکانی ئەو:

ئـ ـ حکومەتی ئازەربایجان دەبێ ساڵانە سێ ملیۆن ریاڵ بداتە کوردان بۆ ئەوەی ئاسایشی ئازەربایجانی رۆژئاوا دابین بکەن،

ب ـ دەسەڵاتی شارەکانی ئازەربایجانی رۆژئاوا بەدەست حکومەتی ئازەربایجانەوە دەمێنێتەوە، بەڵام نوێنەرانی کورد دەبێ لە ئیدارە دەوڵەتییەکاندا ئیشیان لەگەڵ بکەن.

ئـەم پێکهاتنــە، پێـشتر لەلایـەن زێـرۆ بـەگ (کـوردی کومۆنیـست)و جەنەڕاڵ دانشیان لەلایەن حکوومەتی ئازەربایجانەوە، مۆرکراوە.

عومەرخان ـ کە هۆزی شکاکو مەنگوڕی بەتەواوەتی لەپشتەو دەیەوێ کـۆنترۆڵی تـەواوی بـەری رۆژئـاوای ورمـێ بەدەسـت خۆیـەوە بێـت، ئـەم پێکهاتنـەی داوەتـە دواوەو هەڕەشـەی کـردووە کـە بـەرەو باکوور ـ واتـە ماکۆو هەروەها رۆژهەلات ـ واتە "مەرەند" دەکشێ.

لـە ئەنجامـدا، عومـەرخان بەشـداریی رێککـەوتنێکی کـرد کـە حکوومـەتی ئەیالەتی ئازەربایجان لەگەڵ کوردانی ورمێدا بەستیو بەگوێرەی ئەو، شەش یـا حەوت سەرەك هۆز، هەر کام بە پارەیەکی مانگانە ٢٥ هەزار تمەن کڕران.

هەروەها سەرەك هۆزانی کوردی ناوچـەی ورمـێ، پێـنج یـەکی حاسـڵی ناوچەکانی خۆیان بەزۆر لە خەڵك ئەستاند.

١٥٢) لـە ١٦ی ئوکتـۆبردا، راپـۆرتی شـەڕ لـەنێوان کـوردی جـەلالیو فیدائیان [ی ئازەربایجان] لـەماکۆ، گەیـشت، بـەلام گـوترا کـە چـەند رۆژ دواتر کۆتایی پێهاتبێ.

بایەخی گوتنی هەیە کە لە هەموو ئـەو چـالاکیانەی کوردانـدا، جێگـری کۆنـسوولی رووس لـە ورمـێ بەشـداریی وتوویـژیانی لەگـەڵ حکوومـەتی ئەیالـــەتیی ئازەربایجـــان کـــردووەو دەوری نێوبژیکـــەرو راوێـــژکاری هەردوولایەنی هەبوە.

وا زانراوە کە هۆزەکانی دێبۆکری، مەنگوڕو مامەشی ناوچەی مـەهاباد، هاوڕێ لەگەڵ عومەرخانو شـکاکەکان ـ کـە قینـی ئایینیـان لـە کۆمـۆنیزم

هەیـە، بـەوە رازیـن کـە دژ بـە دیموکراتـەکانی ئازەربایجـان هاوکـاریی حکوومەتی ناوەندی بکەن.

ئەوان خـەریکن عـەمباری گـەنمی خۆیـان پـڕ بکـەن‌و عومـەرخان ـ کـە لەبەرانبـەر چـەك‌و تەقەمەنیـدا، گـەنم بـە رووسـەکان قـەرزدارە، داوای لێکردوون بێن چەکەکانیان ببەنەوە لەبەر ئەوەی گەنمی نییە بیانـداتێ (وا دەردەکەوێ کە عەمبارێکی باشی لە چەك‌و تەقەمەنی هەبێت).

١٥٣) ... کارخانەی قەندی میاندواو، مەکینەی نـوێی لەرووسـیاوە بـۆ هاتووەو چاوەڕوان دەکرێ بەرهەمی ساڵی دادێی گـەلێك زیـاتر بێـت. ئـەم بەرهەمە بە یەك رادە لەنێوان کـوردو حکوومـەتی ئەیالـەتی ئازەربایجانـدا دابەش دەکرێت.

محەمـەد حـسین سـەیفی قـازی، "وەزیـری جـەنگ" لـە"حکوومـەت"ی کورددان ، بۆ چارەسەری نەخۆشی، چووە بۆ رووسیا...

F۰۳۷۱/۵۲۷۰۲
کۆنسوولی گشتی شای بریتانیا
تەوریز
۳۱ی ئوکتۆبری ١٩٤٦

[ئەم وتووێژە، لە فایلی ساڵی ١٩٤٦دا تۆمار کراوەو بریتیە لە پرسیارو وەڵامی کاربەدەستێکی ئینگلیزی لە عیراق، لەگەڵ سێ سەرەک هۆزی کوردی ئێران– وەرگێڕ]

۲) ئازەربایجان

چاوپێکەوتنێکی بەهەڵکەوتم هەبوو لەسەر سنووری عیراقو ئێران لە"زینوێ شێخ" لەگەڵ سێ کەسی ناوە بەدەرەوەی کوردی کوردستانی ئێران. محەمەد ئەمین ئاغای شیناوێ، سەرەک هۆزی پیران لە ئێران، قەرەنی ئاغای "کەلات رەش"ی پیران، و شێخ موسلیح، خزمی شێخ عوبەیدیلای زینوێ.

وتووێژەکە هەندێ زانیاری هەمەچەشنەو سەیرو لەگەڵ وەشدا سەرنج راکێشی لەمەڕ رووداوەکانی ئازەربایجان بەرهەم هێنا. لەگەڵ ئەوەدا کە رووداوی گرنگ لە ئێران روو دەدات، رووداوی وا کە بۆیان ئەستەم بوو بتوانن شەرحی بکەن [رستە ئینگلیزییەکە هەندێ بەشی دووپات بۆتەوەو ناتەواوە ـ وەرگێڕ]، ئەوان هاتبوونە خوازبێنی کچی سوار ئاغای پیران لە رانیە.

بەپێچەوانەی کێشو هەوای چەند مانگ لەمەوپێش، کە نەتدەتوانی کوردی ئێران ببینی بەئازادییەوە سەبارەت بە هەلومەرجی سیاسی ئەودیوی سنوور قسە بکەن، بەش بەحاڵی ئەم سێ کەسە، هیچ ترسێکیان لە وەڵامدانەوەی پرسیاەکان نەبوو. بەڵکو زۆریشیان پێخۆش بوو زانیاری زیاتر پێشکەش بکەن، دەتگوت پێیان سپێرراوە کە پروپاگەندە بڵاوبکەنەوە. من لەخوارەوە بەشێك لەو وتووێژە دەنووسم کە دوای سەرەتا دەمەزراندنی عادەتی لەنێوانماندا بەڕێوەچووە.

هـ. م. جی [کاربەدەستی ئینگلیزی]: گوندەکەتان لە ئێران لەکوێیە، ئاغا ؟

قەرەنی ئاغا: گوندی من "قەڵات رەش"ـە، بەڵام ببوورە، لە ئێران نییە، لە ئازەربایجانە.

هـ. م. جی: چۆن ؟ من لام وابوو ئازەربایجان بەشێك لە ئێران بێتو ئوستانی باکووری وڵات بێت.

قەرەنی ئاغا: ئای، بۆ نەتبیستووە ؟ ئێمە ئێستا دەوڵەتی خۆمان هەیە.

هـ. م. جی: بەڵێ، شتێکم لێ بیستووە، ئایا شەڕێکی قورسیش لەوێ کراوە ؟

قەرەنی ئاغا: نەخێر، سەرکەوتنێکی هاسان بوو، لە زۆر شوێن هەر شەڕیش نەکرا.

هـ. م. جی: بەم پێیە، دەبێ چەكو تەقەمەنی زۆر چاکتان بووبێت. ئەو چەکانەتان لەکوێ وەرگرت ؟ ئایا دزیتان ؟

هـ. م. جی: قەرەنی ئاغا (بەراستگۆییەکی تەواوە): نەخێر، بێگومان نا، لەلایەن دۆستەکانمان واتە رووسەکانەوە پێمان درا.

: بەراست ؟ من پێم وا بوو رووسەکان لە رووداوەکانی ئازەربایجاندا لایەن ناگرن، خۆیان هەمیشە وایان گوتووە.

قەرەنی ئاغا: راستە. ئەوان لە رۆژنامەکانی تەورێزو ورمێدا وادەڵێن. بەڵام ئەوە تەنیا قسەی بەتاڵە. ئەوان زۆرمان لە مەسەلەی .Q.T [؟] دا یارمەتیمان دەدەن. بۆ نموونە، ٥٠٠تفەنگو ٩ لۆرییان داوە بە ناوچەکەی ئێمە (مەهاباد). تفەنگو ترومبیلیان بە هەموو شوێنێك داوە. زۆرمان بۆ باشن.

هـ. م. جی: سەرەتا، تەنگوچەڵەمەکە لەکوێوە دەستی پێکرد ؟

قەرەنی ئاغا: وەڵڵا لەمەهابادەوە، ئێمە یەکەم شوێن بووین کە کاربەدەستانی ئێرانیو سەربازمان دەرکردن، دواتر، شوێنەکانی دیکەش رەچاوی کاری ئێمەیان کرد.

هـ. م. جی: کەوا بوو، ئێوە ئێستا دەوڵەتی خۆتان هەیە ؟ لام وایە پێشتر وات گوت.

محەممەد ئەمین ئاغا: هێشتا نا، بەڵام بەم زوانە دەمان بێت. رووسەکان وا دەڵێن. ئێستا تەنگوچەڵەمەیەکی کەم لەنێوان تورك [= ئازەربایجانی]و کورددا هەیە. یەکەمیان [واتە ئازەربایجانی] دەیەوێ ئەوان یەك حکوومەتیان لە تەورێز هەبێو کوردیش حکوومەتێکی لە مەهاباد هەبێت. بەڵام کورد کە ئێمەین دەڵێین لەبەر ئەوەی ئێمە زۆرترین، پێویستە یەك حکوومەت هەبێتو ئەویش لە تەورێز. [؟]

هـ. م. جی: ئەم کێشەیە چۆن چارەسەر دەکرێت؟

قەرەنی ئاغا: قازی محەمەدی رێبەرمان چووە بۆ مۆسکۆ بۆ راوێژکردن لەگەڵ ستالینو دەشزانین. چ وەڵامێك دێنێتەوە. رووس هەمیشە پێشتگیری ئێمەی کورد دەکات.

هـ. م. جی: ئەو قازی محەمەدە دەبێ پیاوێکی مەزن بێت. ئایا هەر ئەو ڕێبەری کۆمەڵەنییە لە مەهاباد ؟

محەمەد ئەمین ئاغا: نا، کۆمەڵـە تـەواو بـووە. ئێمـە ئێـستا هـەموومان دیمـوکراتین، بـەڵام قـازی محەمـەد ئێـستا هـەر ئێـستاش ڕێبەرمانـە. ئـەو پیاوێکی گەورەیە. ئینگلیزی، فەڕەنسی، ڕووسیو زۆر زمانی تر دەزانێت.

هـ. م. جی: ئێوە لە مەهاباد ڕۆژنامە خۆتان هەیە ؟

قەرەنی ئاغا: بەڵێ، تـازە دەسـتی پـێ کـردووە. ڕووسـەکان دەزگـای چاپو کاغەزیان پێداوین.

هـ. م. جی: ئایا پیاوی گەورەی دیکە وەك قازیتان هەیە ؟

قەرەنی ئاغـا: بـەڵێ جەنـەڕاڵ مەلامـستەفا بـە ئیش‌وکـاری عەسـکەری ڕادەگات. ڕووسەکان زۆریان خـۆش دەوێـت. قـازی زەوی‌وزاری زۆری لـە دەوروبەری شنۆ پێداوەو نزیکەی ٩ هـەزار پـارەی ئێرانـی [تمـەن] ی بـۆ خۆیو خەڵکەکەی وەکۆکردووە.

هـ. م. جی: ئایا ئێوە سەردەشتیش بە ناوچەی خۆتان دەزانن ؟

قەرەنی ئاغا: بەڵێ، شاری سنەش.

هـ. م. جی: کەی وا دەقەومێت ؟

قەرەنی ئاغا (بەفیزی زۆرەوە): بەڵێ، زۆری پێ ناچێت.

هـ. م. جی: ئایا لە ناوچەکەدا کەستان هەیە ئیشتان بۆ بکات ؟

قەرەنی ئاغا: حەمەڕەشیدخان هی خۆمانە.

هـ. م. جی: ئایا ناوبراو ئێستا لە ئێرانە ؟

قـەرەنی ئاغـا: لـەم دواییانـەدا لـە عـیراق هـەڵاتووە. رووسـەکان لـە رۆژنامەدا نووسیویانە کە ئینگلیزەکان یارمەتی هەڵاتنیان داوە بۆ ئـەوەی ناوچەکەی [؟] دژ بە ئێرانیەکان راپەڕێنێ.

هـ. م. جی: بەڵام ئەگـەر زەمانێك حکوومـەتی خۆتـان پێك بێـت، ئایـا خـەڵکانی پـسپۆڕی واتـان هەیـە کـە ئیشوکـاری بەڕێوەبەرایـەتییان بـۆ هەڵسووڕێنن ؟

محەمەد ئەمین ئاغا: زۆرمان هەیە، بەڵام رووسەکان دەڵـێن ئەوەنـدەی پێویـست بکـات یارمـەتیمان دەدەن. هـەروەها ئێمـە ئیجـازە بـە کاربەدەستانی ئازەربایجانیش دەدەین لەنێوماندا بمێننەوە.

هـ. م. جی: ئـەی مەسـەلەی پـارە ؟ ئایـا پارەیـەکی زۆرتـان لـە تـاران نەوەستێنراوە ؟

قەرەنی ئاغا: بەڵام رووسەکان دەڵێن هەر ئەوەندەی بریتانیاو ئەمریکا بەشـێوەی رەسمـی حکوومەتەکـەمان بناسـن، ئـەوان پارەمـان بـۆ چـاپ دەکەن.

هـ. م. جی: ئەی ئەگەر هاتو ئەوان بە رەسمییان نەناسین ؟

قـەرەنی ئاغـا: دەبـێ بمانناسـن. بـۆ مەگـەر ئـەو هـەموە باسـی مـافی گەلانی بچووك ناکەن ؟

هـ. م. جی: ئەی توتنەکەتان ئەمساڵ تووشی موشکیلە نەهاتووە ؟

قـەرەنی ئاغـا: بـەڵێ، تـاران ئێـستاش ٢ ملیـۆن ریـاڵ پـارەی حاسـڵی پارەکـەمان پـێ قـەرزدارەو وا حاسـڵی ئەمساڵیـشمان لـێ نـاکڕن. بـەڵام

رووسەکان دەڵێن ئەگەر تاران نەیکرێت، ئەوان لێمان دەکڕن‌و دوو ملیۆن ریاڵی ساڵی پاریشمان پێ دەدەن.

هـ. م. جی: وا دیارە رووسیا دەیەوێ وڵاتەکەتان بۆ هەڵسووڕێنێت.

قەرەنی ئاغا: بەڵێ، زۆر چاکن، باشترین دۆستی کورد ئەوانن. هەرچی بخوازین پێمان دەدەن.

هـ. م. جی: ئەی لەبەرانبەر ئەو هەموو چاکەیەدا ئێوە چیتان بەوان داوە؟

قەرەنی ئاغا: ئەوان ئیمتیازی نەوتیان پێدراوە.

هـ. م. جی: ئایا بەکاری دەهێنن ؟

قەرەنی ئاغا: بەڵێ، تازە موهەندیسی زۆریان لەرووسیاوە هێناوە.

هـ. م. جی: ئەی خەڵکی هەژار لەم گۆڕانکارییانە چییان پێ دەگات ؟

قەرەنی ئاغا: زەوییان لە خاوەن زەوی دەوڵەمەندی تاران چنگ دەکەوێت‌و، جگە لەوە، قوتابخانەو خەستەخانەو رێگاوبان‌و رێگای ئاسن بنیات دەنێین.

هـ. م. جی: ئەی ئەگەر ئاغای دەوڵەمەندی تاران نەبوو، چی ؟ لام وایە ئاغاواتی وەك خۆتان زەوی بە خەڵك دەدەن.

محەمەد ئاغا (بەتوندی): نەخێر، نا، ئێمە کۆمۆنیست نین، دیموکراتین.

هـ.م. جی: وابزانم سەربەخۆییەکی تەواوتان نابێت. رووسەکان هەر ئێستاش حکوومەتەکەتان بۆ بەڕێوە دەبەن‌و لەوەش زیاتر، هەموو پێداویستیەکتان دەبێ لەرووسیاوە بۆ بێت.

قـەرەنی ئاغـا: بـەڵێ، تاکاتێـك کـە لەسـەر پێـی خۆمـان دەوەسـتین. رووسەکان بەڵێنیان پێداوین.

هـ. م. جـی: بـەم پێیـە، وا دیـارە ئێـوە لـەنێوان دوو ئـاگردا گیرتـان خواردبێت، لەبـەر ئـەوەی رووسـەکان بـەڵێنیان داوە تـا ١ی مـانگی مـارچ وڵات بەجێبهێڵن.

قەرەنی ئاغا: بەقسە وەهایـە. ئـەوان تـا کاتـێ کـە پێویـستمان پێیـان بێت، دەمێننەوە.

هـ. م. جی: لە ئازەربایجان کێی دیکەتان هەیە ؟

قەرەنی ئاغا: ئاسۆریو ئەرمەنییەکان.

هـ. م. جـی: ئایـا ئەرمەنییـەکان ناچـن لـە ئەرمەنـستانی سـۆڤیەتی دابمەزرێن؟

قەرەنی ئاغا: ئێمە بە رووسەکانمان گوتووە کە باش نییە دانیـشتوانی ئازەربایجان کەم بکەنەوەو، ئەوانیش دەستووریان داوە ئەرمەنی لـە هـەر کـوێ نیـشتەجێن، لـەوێ بمێننـەوەو لـەوەش زیـاتر، بـەڵنیان داوە سـێ ناوچەی تورکیاش بەزوویی بکەونە سەر ئازەربایجان.

لـــەم وتووێـــژە بـــەروونی دەردەکـــەوێت کـــە پڕوپاگەنـــدەی رووس لـــە ئازەربایجـان بەتـەواوەتی لەگـەڵ مێـشکی عەشـیرەییدا یـەك دەگرێتـەوە. بێگوومان سیاسەتی بریتانیا لـە عـیراق، راسـتو دروسـتو عەینیـە، بـەڵام ئـەو سیاسـەتە، درێژخایـەنو دوورەدەسـتەو هـەر بۆیـەش، مێـشکی سـاکاری عەشـیرەیی پەسـەندی ناکـات، ئـەو مێـشکەی کـە هـەرگیز بـیر لـە سـبەینێ ناکاتەوە.

لەلایەکی ترەوە، رووسەکان بەڵێنی هەر ئێستایان پێ دەدەن، جا بیانەوێ بیکەن یان نا، بەڵام هەرچۆنێك بێت، بە باشی لە کوردستان نفووزی بۆ پێکەوەناون.

لە کۆتاییدا، کاتێ بەراوردی هیواو شەوقو زەوقی بەربڵاوی ئەم کوردانەی ئێران لەگەڵ فەزای ماتو خەمباری رەواندزدا دەکەی، وا دەردەکەوێ کە هەندێ کاردانەوەی لەم بەری سنوورەکان دەبێ چاوەڕوان بکرێت.

رۆژ ژمێری تەورێز
FO٣٧١/٦١٩٧٨
راپۆرتی ژمارە ١١ی ساڵی ١٩٤٦
نۆڤامبری ساڵی ١٩٤٦

[راپۆرتی ژمارە ١١، گەرچی سەبارەت بە مانگی ١١ی ساڵی ١٩٤٦ نووسراوە، بەڵام لە فایلی ساڵی ١٩٤٧دا تۆمارکراوە. ئەم راپۆرتە، سەرجەم لە ٦ پاراگراف پێك هاتووە (ژمارە ١٥٤ تا ١٥٩) و لەلایەن کۆنسوولی بریتانیا لە تەورێز - واتە Mitchell carse ـەوە ئیمزا کراوە، بەڵام بابەتێکی بەرچاوی لەپێوەندی مەسەلەی کورددا تێدا نییە.

دەزانین کە لەم مانگەدا، هێرشی حکوومەتی ناوەندیی ئێران بۆ سەر ئازەربایجان دەستی پێ کردو وا هەیە هۆیەکی ئەم بێدەنگبوونە، چاوەڕوان بوونی کۆنسوولیەتە بۆ ئاکامی رووداوەکان - گەرچی چاوەڕوان دەکرێت سەبارەت بەو رووداوە گرنگانە - واتە شەڕو پێکدادانی هێزی سوپایی ئێران لەگەڵ فیدائیان لە ناوچەی زەنجان‌و گیرانی شاری تەورێزو کوشتو کوشتاری خەڵك لەلایەن سوپای ئێران‌و هەڵاتنی رێبەرانی دیموکراتی ئازەربایجان بۆ سۆڤیەت‌و هەروەها بارودۆخی کورد لەو مانگەدا، راپۆرتێکی زۆر گەشتبێتە کۆنسوولیەت. دوور نییە وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا ئەو بەشانەی راپۆرتەکەی لەبەر هۆی ئاسایش نەخستبێتە بەردەستی خوێنەری ئاسایی. وەرگێڕ]

رۆژ ژمێری تەورێز
F۰۳۷۱/٦۱۹۷۸
راپۆرتی ژمارە ۱۲ی ساڵی ۱۹٤٦
دیسەمبری ۱۹٤٦

[ئەم راپۆرتەش ـ گە لەمەڕ رووداوەکانی مانگی ۱۲ی ساڵی ۱۹٤٦ نووسراوە، بەهەمان شێوەی راپۆرتی ژمارە ۱۱، لەگەڵ فایلی ساڵی ۱۹٤٦دا تۆمار کراوەو بەم بۆنەیەوە ریفرەنسی جیاواز لەوانی ساڵی ۱۹٤٦ی هەیە.

راپۆرتی ژمارە۱۲ش (پاراگرافی ۱٦۰– تا۱۷۰)، بابەتێکی بەرچاوی لەمەڕ کورد تێدا نییە، بەڵام پاشکۆیەکی گەلێك بەنرخی لەمەڕ چارەنووسی رێبەرانی حکوومەتی میللی ئازەربایجان لەگەڵە، کە من لێرەدا دەیهێنمەوە. ئەودەم هێشتا کۆماری کوردستان هەڵنەوەشابوەوە. وەرگێڕ]

پاشکۆی راپۆرتی ژمارە ۱۲، دیسەمبری ۱۹٤٦

لیستەی رێبەرانی سەرەکی دیموکرات [ی ئازەربایجان]و چارەنووسیان:

- دوکتۆر سلام الله جاوید ـ ئوستاندار، لە تاران گیراوە،
- دوکتۆر مەهتاش ـ جێگری ئوستاندارو فەرمانداری تەورێز، گیراوە،
- عەلی شەبستەری ـ سەرۆکی شورای ئەیالەتی، لە تاران گیراوە،
- صدیق پادگان ـ جێگری سەرۆکی شورای ئەیالەتی، لە رووسیایە،

ـ غلامڕەضا ئیلهامی ـ بەڕێوەبەری ئیدارەی دارایی، لە رووسیایە،

ـ یوسف عەزیما- بەڕێوەبەری ئیدارەی دادپەروەری، ون بووە،

ــ ئاتــەش خــان بــەیات مــاکو ـ جێگــری بەڕێوەبــەری ئیــدارەی دادپەروەری، ون بووە،

ـ دیبایان ـ بەڕێوەبەری ئیدارەی فێرکردن، ون بووە،

ـ حەسەن جەودەت ـ بەڕێوەبەری ئیدارەی پیشەسازی، ون بووە،

ـ رەزا رەسوولی ـ بەڕێوەبەری ئیدارەی ئابووری، ون بووە،

ـ ئیسماعیل بازرگانی ـ بەڕێوەبەری ئیدارەی کشتوکاڵ، گیراوە،

ـ دوکتۆر ئەورەنگی ـ بەڕێوەبەری ئیدارەی ساغیەتی، ئازاد کراوە،

ـ جەنەڕاڵ جەعفەری کاویان ـ سەرۆکی پۆلیسی ئازەربایجان، لە رووسیایە،

ـ پەناهی ـ سەرۆکی پۆلیسی سیاسی، ون بووە،

ـ جەنەڕاڵ غولام یەحیا دانشیان ـ فەرماندەی جەندرمری، لە رووسیایە،

ــ جەنــەڕاڵ رەبیعی کــەبیری ـ ســەرۆکی فیــدائیان، گــیراوەو حــوکمی ئیعدامی دەرچووە،

ـ قەهرەمانی ـ مامۆستای سوارەی فیدائی، کوژراوە،

ـ عەبدوڵڵا رەحیمی ـ سەرۆکی شەهرداری تەورێز، ئازاد کراوە،

ـ دوکتۆر جهانشاهلوو ـ سەرۆکی زانستگەی ئازەربایجان، لە رووسیایە،

ـ حەسەن فروغ ـ بەڕێوەبەری بانکی نەتەوایەتی ئازەربایجان، ئازاد کراوە،.

ـ ئازەر- سەرۆکی ئیدارەی هێڵی ئاسن، لە رووسیایە،

ـ ئیعتیماد ـ سەرۆکی ئیدارەی سەبت، ون بووە،

فەرماندارانی شارەکان (Governers):

- محەمەد تەقی رەفیعی ـ فەرمانداری ورمێ، هەواڵی نازانرێ،
- کۆلنێل ئازەری ـ مامۆستای هێزەکان لە ورمێ هەواڵی نازانرێ،
- نوراللە یەقینی ـ سەرۆکی پۆلیسی ورمێ، کوژراوە،
- ئازەر ئابادەگان ـ فەرمانداری ئەردەبیل، هەواڵی نازانرێ،
- جەبا راژری ـ فەرمانداری "خۆی"، هەواڵی نازانرێ،
- غلامرەضا جاویدان ـ فەرمانداری مەراغە، هەواڵی نازانرێ،
- جەنەراڵ میلانیان ـ مامۆستای هێزەکان لەمەراغە، وەن بووە.

شەهرداری شارەکان (Mayors):

- عباسعەلی پەمبەئی ـ شەهرداری سەڵماس، گیراوە،
- هیلال ئازاد ـ شەهرداری خەڵخاڵ، هەواڵی نازانرێ.

بەرپرسانی حیزبی دیموکراتی ئازەربایجان:

- جەعفەر پیشەوەری ـ سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندی، لە رووسیایە
- صادق پادگان ـ جێگری سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندی، لە رووسیایە،
دیهگانی ـ سەرۆکی لقی رێکخراوەیی، ون بووە،
- قیامی ـ سەرۆکی بەشی تەبلیغات، لەرووسیایە،
- بادکووبەچی ـ سەرۆکی کۆمیتەی شاری تەورێز، ئازاد کراوە،.
- میر رەحیم ولائی ـ جێگری سەرۆکی کۆمیتەی تەورێز، گیراوە.

F٠٣٧١/٨٢٣٢٥/١٣٢٩٣٨
هەڵبژاردەی پەیمانی دۆستایەتی نێوان ئێرانو رووسیا ـ ٢٦ی فیبرەوەری ١٩٢١

[ئەم بەڵگەنامەیە لەفایلی ساڵی ١٩٤٦دا پارێزراوەو هی سەرهەڵدانەوەی دوای بیستو پێنج ساڵ واهەیە ئەوە بووبێت کە ئینگلیزەکان ویستبێتیان دیراسەی پێوەندەکانی نێوان رووسیاو ئێران بکەن دوای خۆگرتنی سۆڤیەت لە کشانەوە لە ئێران لە کۆتایی شەڕی دووهەمی جیهانیدا. هەڵبژاردەکە خۆی، لە ماددەی چوارەوە دەست پێدەکات ـ وەرگێڕ]

٤ـ بە لەبەرچاوگرتنی ئەو راستییەی کە هەر نەتەوەیەك مافی دیاریکردنی سەربەخۆی چارەنووسی سیاسی خۆی هەیە، هەرکام لە دوولایەنی پەیمانەکە خواستی خۆیان بەم شێوە رەسمییە دەردەبڕن کە خۆ لە هەر دەست تێوەردانێکی کاروباری سیاسی لایەنەکەی تر بگرن.

٥ـ دوولایەنی بەرزی پەیمانەکە، وە ئەستۆی دەگرن کە: ـ

١ـ بەرگری لە پێکهاتن یا بوونی هەر رێکخراوە یا تاقمێکی خەڵك لەناو خاکی خۆیاندا بکەن، بێ ئەوەی گوێ بدرێتە ناوێك کە لەسەریان دانراوە، ئەگەر بێتو ئەو رێکخراوەو تاقمە، ئامانجی دوژمنایەتیکردنی رووسیا یا ئێرانیان بێت یاخود دژ بە هاوپەیمانانی رووسیا بێت.

بەهەمان شێوە، بەرگری لە پێکهاتنی هێزی چەکدار یا سوپایەك لە چوارچێوەی خاکی خۆیاندا دەکەن کە ئامانجی ئەو شتانە بێت کە لەسەرەوە باس کرا.

٢ــ ئیجازە بە لایەنێکی سێهەم یاخود هیچ رێکخراوەیەك لەژێر هەرناوێکدا نەدات، کە دوژمنی لایەنەکەی دیکەی پەیمانە، بۆ ئەوەی کەرەسەیەك ئیستیراد بکات یا بەناو خاکی ئەودا بیبات کە ئەو کەرەسەیە دژ بە لایەنەکەی تر بەکاربهێنرێت.

٣ـ بە هەموو تواناوە بەرگری بوونی هەموو سوپا یا هێزی لایەنێکی سێهەم لە خاکی هاوپەیمانەکانیدا بکات، ئەگەر ئەو هێزانە وەك هەڕەشەیەك بۆ سەر سنوور، بەرژەوەندی یا ئاسایش لایەنەکەی دیکەی پەیمان سەیر بکرێت.

٦ــ ئەگەر هێزێکی سێهەم هەوڵی بەڕێوەبردنی سیاسەتێکی داگیرکەرانەی چەکدارانە بۆ دەست تێوەردان لە ئێران بدات، یا ئەگەر ئەو هێزە بیەوێت خاکی ئێران وەك بنکەیەك بۆ عەمەلیاتی دژ بە رووسیا بەکاربهێنێت، یا ئەگەر هێزێکی لاوەکی هەڕەشە لە سنوورەکانی رووسیای فیدراڵو هاوپەیمانەکانی بکات، هەروەها ئەگەر حکومەتی ئێران دوای ئەوەی جارێك لەلایەن رووسیاوە داوای لێکرا، توانای بەرگرییکردنی ئەو هەڕەشەیەی نەبوو، ئەوا رووسیا مافی ئەوەی دەبێت کە هێزەکانی بهێنێتە ناو ئێران بۆ ئەوەی عەمەلیاتی سوپایی پێویست بۆ داکۆکیکردن لە خۆی بەڕێوە ببات.

رووسیا وە ئەستۆی دەگرێت کە، هەرچۆنێك بێت، هەر ئەوەنـدەی کـە مەترسییەکە لەسەر ئێران هەڵگیرا، سوپای خۆی لە ئێران بکێشێتەوە.

[ڕۆژژمێری تـەورێز، دوای سـاڵی ١٩٤٦یـش هـەر بـەردەوام دەمێنێتـەوە، بەڵام بایەخی گەلێك كەم بە مەسـەلەی كـورد دەداتو زۆرجـاران هـەر باسـی لێوە ناكاتو ئەم حاڵەتە لە هەموو ساڵی ١٩٤٧دا بەردەوامە.

ژمارەی فایلی ساڵی ١٩٤٧ بریتیە:

F٠٣٧١/٦١٩٧٨

فایلی ساڵی ١٩٤٨ی ڕۆژمێـری تـەورێزیش بـە هـەمان شـێوە، باسـێكی ئـەوتۆی كوردی تێدا تۆمار نـەكراوە. لـە ڕاپـۆرتی ژمـارە ١٢ی (مـانگی دیـسەمبری ١٩٤٨)دا باسی ساڵوەگەڕی گیرانی ئازەربایجان لەلایـەن سـوپای ئێرانـەوە دەكـات. ژمـارەی فایلەكە بریتیە لە: F٠٣٧١/ ٦٨٧٣٤ وەرگێری كوردی]

F۰۳۷۱/٥۲۷۰۲

ئاسایشی ستادی ئەرتەش

دائیرەی ناوەندی

هێزی رۆژهەلاتی ناوەڕاست

۲۷ی جانیوەری ۱۹٤۷ [۱]

بۆ بەڕێوەبەرایەتی ئاسایشی سوپایی (M.۱۳)

هۆدەی شەڕ، لەندەن S.W.۱

لـەم دواییـەدا، چـاوەدێرێك نێرراوەتـە سـووریاو بـاکووری عـێراق بـۆ هەڵسەنگاندنی بارودۆخی کوردو راگەیانـدنی بـیرو بۆچـوونی پێویـست بـۆ قەرەبووی پڕوپاگەندەی رووسی. راپۆرتی ناوبراو لەگەڵ ئەم نامەیەدایە.

من نامەوێ بۆچوونم لەسـەر راپۆرتەکـە بنووسـم کـە راپـۆرتێکی تـەواو سیاسـییە، ئـەوە نـەبێت کـە وەك بنـەمای باسوخواسـەکە لەگـەڵ دێـڕی یەکەمدا نیمو هەروەها لەگەڵ ئەوەشدا نیم کە ئێستا کاتی ئەوە بێت ئێمە پەرەگرافی یەکەمی بەشی «ئەو کارانەی وا باش وایە بکرێت» بەڕێوەببرێت.

هەرچۆنێك بێت، ئەگەر رووسیا بیەوێت کەڵك لەو بارودۆخـە وەربگرێـت کـە لـە ئازەربایجـان هەیـەتیو کـوردی عـێراق بخاتـە بـەر چەوسـانەوە، مەسەلەی کورد بۆ ئێمە دەبێتە هۆی ناڕەحەتیەکی جیددی.

رووسەکان پێشتر هەندێ سـەرۆك [هـۆز] ی [کـورد]ی ئێرانیـان بـانگ کردۆتە رووسیاو پارەو چەکیان وەك دیاری داوە بـە چـەندەها عەشـیرەو

راپۆرتێکی زۆر نیشاندەری ئەوەن کە هۆزەکانی ناو عیراق بە عەشقی بەهەشتی سۆڤیەتی لە ئازەربایجان ـ لە دراوسێیەتی خۆیاندا چالاك کراون، ئەوەش بەرەبەرە رەنگدانەوەی خۆی دەبێت لەنێو کوردی ولاتانی دیکەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست.

ئێستا زەحمەتە پێشبینی ئەوە بکرێت کە ئایا رووسەکان بە دەستەقەسد، کوردی عیراق هەلدەخلێنن یان نا، بەلام ئەگەر ئەو دەرەتانەی کە بۆ ئەم کارە ئامادەیە بگیرێتە بەرچاو، من هەست دەکەم کە کارێکی گەلێك پێویست بێت ئێمە هانی حکوومەتی ولاتانی پێوەندیدار بە کێشەکە بدەین کە باش وایە سەرنج بدەنە کێشەکە [= کێشەی کورد] و هەر هۆیەك کە بگاتە ئەنجامی ناڕەزایی‌و نائارامی کورد لە خاکی خۆیاندا بفەوتێنن.

ئێوە خۆتان بەبێ هیچ گومانێك ئاگاداری ئەم مەسەلەیە هەن.

٤) من لەم دواییەدا لەگەل P.A.١.c G.٥,٢.

سەبارەت بە مەسەلەکە قسەم کردووەو ئەوان پێیان گوتم کە بالوێزی ئەعلا حەزرەتی پادشا لە بەغدا بەشێوەیەکی بەردەوام هانی دەسەلاتداریەتی عیراق دەدات‌و گرنگایەتی مەسەلەکەیان پێ رادەگەیێنێت.

گەرچی ئەوە کێشەیەکی تەواو سیاسییە، گرنگایەتیەکی زۆر سوپاییشی هەیە، ومن هەست بە خەتا دەکەم ئەگەر بێت‌و جەخت لەسەر فاکتەکە نەکەم‌و پێداویستی لەناوبردنی هەموو ئەو زەمینەو هۆیانە دەست نیشان نەکەم کە بیانوو دەدەنە دەست بەرپرسانی پروپاگەندەی رووس بۆ خولقاندنی هۆی ناڕەحەتی ئێمە.

رووسيا و كوردان

ئێستاکە بەتەواوەتی روون بۆتەوە کە رووسیا دەیەوێ بە ملهوڕی بەرەو دەسەڵاتی سیاسی بڕوات، [پێویستە بزانین] دەیانەوێ چ بکەنو وەڵامی ئێمە لەبەرابەریاندا دەبێ چ بێت ؟ لەم کاتەدا، رووسەکان کەڵك لە کێشەی ئەرمەنییەکان وەردەگرنو کورد دەکەوێتە قۆناغی دواترەوە.

رووسیا لە ئەرمەنیانی ئاوارەی[1] خواستووە داوای قارسو ئەردەهان بکەنەوەو هەرا ساز بکەن. لە ئێستا بەدواوەش هەموو دەم دەبێ چاوەڕوان بین کوردی ئاوارەش هەست بەوە بکەن کە بارودۆخی ئێستای ناو تورکیا، ئێرانو عیراق[2] لەرادەی ئەوان چۆتە دەرەوە.

ئەوەی دەگوترێ کە «دەوڵەتێکی کوردی سۆڤیەتی» لەلایەن رێبەرانی کوردەوە دژایەتی تەواوی دەکرێت، ناڕاستە. ئەوان چۆن دەوێرن وابن ؟

کورد لە هەر کوێیەك هەیە بەبێ سێودووکردن، یەکدەنگ داوای خەستەخانە، قوتابخانە، دەسەڵاتی خودموختاری ناوچەیی‌و لەژوور هەموانەوە پەرەسەندنی خوێندەواریو ئازادی زمانەکەیان دەکەن. ئەگەر ئەو چوار وڵاتەی[3] وا کەمایەسی کوردی هەمیشە جێی نیگەرانییان لەناودایە وەڵامی ئەو داواکارییە راستەقینە نەدەنەوە، رووسیا هەر کاتێ

---

[1] Diaspora

[2] لە راپۆرتەکەدا ئێران جارێك بەشێوەی Iran و جارێك لە بیچمی persia دا نووسراوە کە دیارە هەڵەیەو دەبوایە عیراق بێت.

[3] ئەگەر لەسەرەوە ناوی سێ وڵات هاتبوو، لێرەدا قسە لە چوار دەوڵەت دەکرێت.

هەست بکات کە زەمان بۆ وەرگرتنی وەڵامی فەوری [لەلایەن کوردانـەوە] موناسیبە، دەتوانێ [مەسەلەی] دەوڵەتی کوردی بێنێتە گۆڕێ.

ئەو کارانەی باش وایە بکرێن

ئێمە دەستبەجێو هاوکات دەبێ ئەم کارانە بکەین:

١ـ ئاگاداری رووسەکان بکەینـەوە کـە ئێمـە ئـەو چـوار وڵاتـە تورکیـاو ئێرانو عـێراقو سـووریا[١] بەشـوێنی «حـەیاتی» دەزانـین کـە شـوێن لەسـەر بەرژەوەندی پادشاهیەکەمان دادەنێن، هەر بۆیەش دەمانەوێ خۆمان لـەو کەمایەسییانەی کە لە ناوچەکەدان ئازاد بکەین.

٢ـ شوێنی کارەکە بگرین تا بەڕێوەی دەبەین. ئێمە لە یەکێ لـەو چـوار دەوڵەتەدا مەسەلەی کوردمان چارەسەر کردووە، هەموو کەس دەزانێ کـە ویستی ئێمە کـەمورزۆر خێرخوازانەیـەو هیـچکام لـەو وڵاتانـە ئەگـەر لـەژێر زەحمەتی زۆری ئێمەدا نەبێ سەبارەت بەو مەسەلەیە هیچ کارێك ناکەن.

ئێمە دەبێ دەستبەجێ هانی ئەو دەوڵەتانە بـدەین بـۆ ئـەوەی هەنـدێ هەنگاو بۆ خودموختـاری ناوچـەیی کـوردانی خۆیـان هەڵبهێنـەوە. نـووری سەعید پاشـا هـەر سـبەینێ ئامادەیـە بـۆ خودموختـاری کـورد. تورکـان، ئەگـەر رووبـەڕووی جێگرێکـی زۆر راسـتەقینەو خێـرا بـۆ لەدەسـتـچوونی ئەیالەتە رۆژهەڵاتیەکانیان ببنەوە، یاخود بیانـەوێت لەگـەڵ کوردەکانیـان مەعقوول بن، ئیعتیمـال هەیـە ئـەوە بکـەن.. سـووریا بێگومـان گـوێ [بـۆ

---

[١] لـەم شـوێنەدا هەڵـەی سـەرەوەوە راسـت کـراوەو باسـی هـەر چـوار دەوڵەتەکـە دەکرێت.

پێشنیارەکە] رادەگرێت، وتەنانەت ئێرانیش وا هەیە هەوڵ بدات ئەوەی لە وڵاتەکە ماوەتەوە بپارێزێت.

ئەو کارانەی وا دەبێ بکرێن، وا هەیە لە رستەیەکدا کورت بکرێنەوە...

دەست پێشخەری، پێش ئەوەی ئیتر درەنگ بووبێت، تەنیا ئەو خودموختارییەی وا رووسەکان سەرکەوتوانە بۆ کەمایەسییە قاوقازییەکانی خۆیان بەڕێوەبرد.

ئەو هەنگاوانە، تەنانەت ئەرمەنییە کەللەڕەقەکانیان گۆڕیو کردیاننە کەمایەسییەکی وەفادارو لەکەیسی کورددا دەبینرێ کە شوێنی گەلێك زیاتر دابنێت.

هەرچۆنێك بێت، هیچ کات بۆ بیرلێکردنەوە لە مەسەلەکە نەماوە. یا دەبێ ئەوە بکەین، یاخود ئیجازە بە رووسیا بدەین رێگەی خۆی هەڵبژێرێت

١٠ی جانیوەری ١٩٤٦ [1]

[ئەم بەڵگەنامەیە بەشێك لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا نییەو تەنیا بەهۆی گرنگایەتیو پێوەندداریی بە چارەنووسی رێبەرانی کۆماری کوردستانەوە لێرەمدا گونجاندووە. راگەیاندنەکە، کاك ئەحمەدی شەریفی بۆی ناردم لەگەڵ تەرجەمەی کوردیو کلێشەی ئەسڵە فارسییەکەیدا ناردم بۆ رۆژنامەی «پەیام»

[1] تەئریخی نامەی ستادی ئەرتەش ٢٧ی جانیوەری ١٩٤٧ـە، بەڵام راپۆرتەکە خۆی لە ١٠ی جانیوەری ١٩٤٦دا نووسراوە. ئەگەر هەڵەیەك لە نووسینی تەئریخەکاندا نەبێت، پێویستە ستادی ئەرتەش ساڵێك دوای نووسران، راپۆرتەکەی ناردبێت بۆ ئاسایشی سوپای بریتانیا واتە M.١,٣ .

چاپی لەندەن، ئەوانیش لە ژمارە ٦ی نـەورۆزی ١٩٨٨دا بڵاویـان کـردەوە. سپاسـی کاک ئەحمەدو پەیام دەکەم.]

ئەوەی لێرەدا دەکەوێتـە بەرچـاوی خوێنـەر، وەرگێـڕاوی راگەیانـدنێکی سـوپای ئێرانییە لەمەڕ ئیعدامی پێشەوا قازی محەمەدو هاوڕێیانی. راگەیاندنەکە، لە سەعات ٨ی بـەیانی رۆژی ١٩٤٧/٣/٣٠ واتـە چـەند سـەعاتێك دوای بەڕێوەچـوونی حـوکمی ئیعدامی پێشەواو سەیفو سەدری قازی لەلایەن «ستادی هێزی [دەوڵەتی ئێران] لـە کوردستان»ـەوە لە شاری ورمێ دەرچووە.

بۆچوونو هەوڵۆێستی پیـاوکوژانی سـوپای ئێرانـی لەمـەڕ ئـەو سـێ قارەمانـەو، سووکایەتیکردنیان بە داخوازیو مافی رەوای گەلەکـەمان، شـتێکی چـاوەڕوانکراوە. ئەوانەی کە حوکمی ئیعدامی گەورە پیاوانی کـورد بەڕێوەدەبـەن، ئاشـکرایە هـەوڵی کوشتنی کەسایەتیەکەشیان دەدەنو گاڵتە بەداخوازییەکانی گەلیش دەکەن.

یادی هەرسێ شەهیدی گەلی کورد بەخێر بێت! وەرگێڕ]

ستادی هێز [ی دەوڵەتی ئێران] لە ورمێ

٢٦/١/١٠ [١٩٤٧/٣/٣٠]

سەعات ٨ [ی بەیانی]

راگەیاندن

لە کۆتاییەکانی ساڵی١٣٢٠دا [١٩٤١ز]دا، محەمەدی قازی، ابو القاسم سەدری قازی [و] محەمەد حسین سەیفی قازی لە مەهاباد، دەستیان دایە زنجیرەیەك هەڵخلاندنو چالاکی دژ بە ئاسایشو هێمنایەتی ناوچەو بەرەبەرە، کاری پیاوکوژانەی خۆیان پەرە پێدا، کە بووە هۆی هەندێ رووداوی جێگەی داخ ــ وەك هێرشکردنە سەر شارەوانی مەهابادو کوشتنی پێنج پاسەوان، تالانکردنی شارەوانیو لەناوبردنی بەڵگەو دەستاوێژی پیاوکوژییەکانی خۆیان، کوشتنی "محموودیان" تاجری مەهابادیو "قازیزادە"ی [سەرۆکی دائیرەی] ئامار، کە هەموویان بوونە قوربانی خواستو زێدەخوازیی ئەوان، هەروەها تالانی گوندەکانو رووداوی دیکەی ناوچەکە.

محەمەدی قازی بە هاوکاری برای خۆی، سەدری قازی کە بەڕواڵەت نوێنەری [خەڵکی] مەهاباد [لە مەجلیسی شورای ئێران]، بەڵام لەئەسڵدا، ماکو بەڕێوەبەری سەرەکی نەقشەی گڵاوی دابەشکردنی بەشێك لە ئێران بوو. هەروەها سەیفی قازی بۆ بەڕێوەبردنی ئامانجی ناپیرۆزو گڵاوی خۆیان، هەموو سەرۆکانی ئیداراتی دەوڵەتییان لە مەهاباد وەدەرناو لە [رۆژی] ٢٤ی "ئازەر"ی[ساڵی] ١٣٢٤ [١٥ی دیسەمبری

١٩٤٥]دا، ئـالآی سـێ ڕەنگـی شـێرو هــەتاوی ئێرانیــان لەســەر بینــا دەوڵەتییەكان هێنانە خوارەو ئالآیەكیان بەناوی ئالآی كوردستان هەڵكرد.

محەمــەد قــازی لــە ڕۆژی دووهــەمی [مــانگی] بەهمــەنی ١٣٢٤ [٢٢ی جانیوەری ١٩٤٦]دا، خۆی بە سەرەك كۆماری كوردستان ناساندو تاقمێك خــەڵكی خیانــەتكارو پێــشینە خراپــی بــەناوی وەزیــری دەوڵــەتی خودموختاری كوردستان لەسـەر ئیش‌وكـار دانـا، كـە هـەموویان هاوكـاری خـۆی بـوون. ئینجـا بـۆ بەربـەرەكانیكردنی هێـزی دەوڵـەت، تـاقمێكی چەكداری لە كۆمەڵانی خـەڵكی مـەهابادو بـارزانی پێـك هێنـاو ژمارەیـەكی بەرچاوی چەكو تەقەمەنی بەنێو دانیشتوانو عەشیرەتەكاندا دابەش كردو ڕەوانەی سەقزو سەردەشـتی كـردن. [ئـەوەش] بـووە هـۆی زۆر ڕووداوی خوێناوی هەرچەندە هێـزی [دەوڵـەت لـە] كوردسـتان، چـەند جـار داوای ئیتاعـەتی لــێكردن هـیچ سـوودێكی نەبەخـشیو هـەروەها بەڕێوەبـەرانی بەڕێزی دەوڵەت لە تاران گەلێك هـەوڵیان دا لـەو بـیرە نابەجێیـە دووریـان بخەنـەوە، بــەڵام كـەڵكی نـەبووو هــەمان ڕێبـازی خۆیـان درێـژە پـێداو دانیــشتوان [ی شــار]و خــەڵكی عەشـیرەتیان هــان دەدا بــۆ ئــەوەی بەربــەرەكان هێزەكـانی [ی دەوڵـەت] بكـەنو بـە نووسـینیش، فـەرمانی هێرشــبردنە ســەر تــاقمی ســەربازی [دەوڵــەت] یــان دەركـرد. بــەڵام بەختەوەرانــە پێیــان زانــیو گوێیــان نــەدانێ. ئینجــا تــاقمی هێــزە ســەربازییەكان درێــژەیان بەچــوونە پــێش دا، بــەڵام هــەموو پیلانــی خەیانەتكارانەیان دەستبەجێ بێسوود مایەوە. لەئاكامدا ئـەم عونـسوورە

خەیانەتکارانە دەستبەسەر کرانو کەوتنە بەر پەنجەی دادگەری، [ئینجا] دەوسییەیان نێررایە "دادگای عەسکەریی سەردەمی شەڕ" و هەرسێ کەسیان بە ئیعدام مەحکوم کران. دادگای پێداچوونەوە (تجدید نظر)و، هەروەها ئەعلا حەزرەتی هومایونی شاهنشا، [حوکمەکەیان] پەسندکردو لە سەعات ٦ [ی بەیانی] رۆژی دەهەمی [مانگی] فەروەردین [٣٠ مارچی ١٩٤٦]دا، حوکمەکە، بەڕێوەچوو.

فەرماندەی لەشکری چوارەمو هێزی [دەوڵەتی ئێران لە] کوردستان سەرلەشکر هومایونی

چاپخانەی شێرۆ خورشیدی رەزائییە

[ورمێ]

F٠٣٧١/٨٢٣٢٦٤/١٣٢٩٤٨

لەتارانەوە بۆ وەزارەتی دەرەوە [بریتانیا]

١٢ی مارچی ١٩٥٠

تکایە ئەوەی خوارەوە، وەك تێلگەرافی ژمارە ٤ی ١١ی مارچ بدەن بە "هۆدەی شەڕ" لە ئەتاشەی سوپاییەوە لە تاران بۆ (a) M١٢

دەنگۆی ئەوەی کە کوردی بارزانی [ناخوێنرێتەوە]، کە لەئازەربایجانەوە هەڵاتبوونە یەکیەتی سۆڤیەتی، لەم دواییەدا نفووزیان کردبێتە ناوشاری "گورگان"و "خۆراسان"، وێدەچێ راست نەبێت.

٢) [ئەم بەشەو پەرەگرافی دواتر پێوەندیان بەکوردەوە نییەو باسی گیرانی ٥٠ تورکمانی ناوچەی تورکمەن سەحرا دەکاتو ئیعدامی دوو کەسیان بە تاوانی پێوەند لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەتی. وەرگێڕ]

F۰۳۷۱/۸۲۳۲۵/۱۳۲۹۳۸

لە وەزارەتی دەرەوە [ی بریتانیا] وە
بۆ [باڵوێزخانەی بریتانیا لە] مۆسکۆ
۲۹ی جووڵای۱۹۵۰
تێلگەرافی ژمارە ٦۹۲ی ۲۸ی جووڵای نێرراو بۆ مۆسکۆ

بەشی چاوەدێریکردنی بی بی سی راپۆرتی وتارێك دەدات کە لە۲٦ی جووڵایدا لە رادیۆی دیموکراتی ئازەربایجانەوە بڵاوبۆتەوە بەشێوەی خوارەوەیە:

"گەرچی حکوومەتی سۆڤیەت بەشێوەی رەسمی ناڕەزایی خۆی بە حکوومەتی ئێران راگەیاندووەو سەبارەت بە رەفتاری دژمنانە بەنیسبەت یەکیەتی سۆڤیەت چاونزێری کردو، ئێستا حکوومەتی ئێران هەر ئەو کارانە دەکات کە ئاغا ئەمریکاییەکانی دەیانەوێ بیکات. ژمارەی سیخوڕی ئەمریکی لە ئێران لەرادەیەکی زۆردا رووی لەزیادی ناوە، حکوومەتی ئێران پێشتریش بەرپرسایەتی خۆی لە پەیمانی ساڵی ۱۹۲۱ لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەتی ناوەتە ژێرپێ. ئەمریکانەکان کە کەللەیان پڕە لە فیکری داگیرکردنی جیهان، هەوڵی ئەوە دەدەن کە ئازەربایجانو نیشتمانی ئێمەی کورد بکەن بە پێگەی نیزامی، کۆنەپەرستانی ئێرانیش هیچ بایەخێك بەوە نادەن ئەگەر هەرکاتێ ئەرتەشی سۆڤیەت بێتە ئێرانەوە، خەڵکی کوردستان دژ بە حکوومەتی خەیانەتکارو چەند جاشە کوردی ئەوان ـ وەك ئاغا ئیمپریالیستەکانیان رادەپەڕن." کۆتایی

F٠٣٧١/٨٢٦١٦/١٣٢٩٥٧

تاران

له باڵوێزخانەی بریتانیاوە بۆ وەزارەتی دەرەوە، لەندەن

٤ی ئۆگۆستی ١٩٥٠

ئیدارەی خۆشەویست،

ئێمە بەهۆی پاراگرافی ژمارە ٩ لە نامەی ژمارە (١٨٢٢/٥٤/٥٠) ١٧٣ - یازدەهەمی مانگی جوولای "تەل ئەڤیو"ەوە خەفەتبار بووین کە باسی لێقەوماویی ئەو جوولەکە کوردانەی دەکرد وا لە تاران چاوەڕێی بەرێکرانن بۆ ئیسرائیل. زانیارییە کانی ئێمە ئەو بۆچوونە ناسەلمێننو ـ لام وایەکە ناڕەحەتیی جوولەکە کوردەکان گەورە کراوەتەوە. تکایە سەبارەت بەوەش کە گوتراوە هەزاران جوولەکەی کورد لە کۆچکردنن بۆ ئیسرائیل بڕوانە نامەی ژمارە ١٥٧/١/١٥/٥٠ی ٢٠ی... ئێمە بۆ بەغدا کە تێیدا گوتراوە بەگوێرەی ئەو زانیاریانەی لەلایەن نوێنەری تەعاونی " هێڵی هەوایی دەرەوەی بریتانیا"وە لە کۆمیتەی جوولەکە ئێرانییەکان وەرگیراوە، تەنیا دەوروبەری سێ هەزار جوولەکەی ئێرانی بەلێبڕاوییەوە پێیان خۆشە بچن بۆ فەلەستین.

ئێمە نوسخەیەکی ئەم نامەیە بۆ تەل ئەڤیویش دەنێرین.

دۆستدارتان

ڕاپەرینی جوانڕۆ

[هـاوینی سـاڵی ١٩٥٠، ناوچـەی جـوانڕۆی ڕۆژهـەڵاتی کوردسـتان، ڕاپـەڕینێکی چەکدارانەی بەخۆیەوە دی کە دەستوبرد کەوتە بەر پەلاماری دڕندانەی ئەرتەشـی حەمە ڕەزاشای پەهلەوی‌و تێکشکێندرا.

لەکاتێکدا دۆستانی گەلی کورد ڕووداوەکە بە ئەڵقەیەك لە زنجیرەی یـەکگرتووی ڕاپەڕینــەکانی گـەلی کـورد لەقەڵـەم دەدەن، دوژمنــان، بــە فیتــی بێگانــە یــاخود ڕووداوێکی خۆڕستی دادەنێن کە خاوەنی بنچینەیەکی سیاسی‌و کۆمەڵایەتی نەبوە.

ڕەنگدانەوەی مەسەلەکە لە میـدیای جیهانیـدا، ئامـادەیی بـەرفراوانی ئەرتەشـی شـاو هـەروەها خـەباتی کامـەران عـالی بـەدرخان‌و "وەفـدی کـورد" لـە پـاریس بـۆ وەستاندنی هێرشی ئەرتەش، نیشاندەری گرنگایەتی ئەم ڕاپەڕینەن. مـن ژمارەیـەك لەو بەڵگەنامانەم وەرگێڕاوەتە سەر کوردی کە پێوەندیان بەو ڕاپەڕینەوە هەیە.

بەشی یەکەمیان بۆچوونی ئێرانییەکان‌و تەفسیری باڵوێزخانەو کۆنسوڵیەتی بریتانیـا لە تاران‌و کرماشان دەردەخات‌و، بەشـی دووهـەم تـەرخانی ژمارەیـەك نامـە دەکرێ کـە کامــەران عــالی بــەدرخان‌و "وەفــدی کــورد" لــە پــاریس ئاڕاســتەی ڕێکخــراوەی نەتەوەیەکگرتوەکان ، دەوڵەتی بریتانیاو ئەندامانی دایمی شـۆڕای ئاسایـشیان کـردووە. تەنانـەت، دەقـی توندوتیـژی بەیاننامـەکانی ئەرتەشـی ئێـران‌و تەفسیری یـەك لایەنـەی ئینگلیزییـەکان ئـەو ڕاسـتیە زەقـە ناشـارێتەوە کـە ڕاپـەیوەکان، چـەتەو ڕێگرنـەبوون‌و سەرەڕای خدەو خەسڵەتی عەشیرەیی‌و بـێ بەرنامـەیی‌و ڕوون نـەبوونی ئامانجـەکانیان، دژ بە ملـهووڕپی ڕژێمـی شـاو زوڵـم‌و زۆرداری کاربەدەسـتان‌و ئەرتەشـی زۆرکـاری ئێـران وەسـتاون‌و تەنانـەت چـاوەڕوانی پـشتیوانیکردنی هەنـدێ لایـەنی ئەرتـەش‌و هـەروەها عەناسووری پێشکەوتنخوازی تاران بوون کە ڕاگەیاندنەکان بە خراپەکار دەیان ناسێنێ.

لــەبیرمان نەچــێت راپەڕینەکــە تــەنیا چــوار ســاڵ دوای رووخــانی "کۆمــاری کوردستان"و ئیعدامی رۆڵەکانی گەلی کورد، روویداوە.

بەیاننامەی ئەرتەش، هەموو هۆزی جوانڕۆ منەتباری ئەوە دەکات کە رژێمی شا، دووکەس لە بەگزادەکانی کردۆتە ئەفسەرو وەکیل! کاک محەمەد عـەلی سـوڵتانی لـە تاریخ مفصل کرمانشاهان دا دەنووسێ: ئەرتـەش، پلـەی" کۆلـۆنێلی افتخـاری" بـە حوسەین بەگی وەکیلی "ـ نوێنەری عەشایری جوانڕۆ بەخشی، حوسەین بەگ لـەژێر حوکمەکەدا نووسی:

سەرم لەعەقڵی ئێوە سوڕماوە، من شای وڵاتەکەی خۆمم، ئێستا دەتانـەوێ بـە کۆلۆنێلی هەڵمفریوێنن ! وەرگێڕ]

(بڕوانە: محەمەد عەلی سوڵتانی، جغرافیای تاریخیو تاریخ مفصل کرمانـشاهان، ج ٢/١ ایلاتو طوایف کرمانشاهان، صص ١٩٧تا ٢٢٧)

F٠٣٧١/٨٢٠٠٠/XC/١٣٢٩٤٧

تەرجەمەی بڵاوەی کۆلۆنێل "فولادوەند" بۆ جوانڕۆ [ییەکان]
چوارەمی ئۆگۆستی ١٩٥٠
وەزارەتی جەنگ

تیپی سەربەخۆی کرماشان

ڕاگەیاندنێك بۆ هەموو بەگزادەو دانیشتوانی جوانڕۆ:

بەهۆی ئەو ڕاستیەوە کە ژمارەیەك بەگزادەی جوانڕۆیی هەندێ هەڵەیان کردووەو دژ بە ئاسایشی ناوچەکە جووڵاونەتەوە، سەریان لە ئیتاعەت باداوەتەوەو دژ بە هێزەکانی حکوومەت وەستاون، بەم تیپە مەئموورییەت دراوە لەبەر خاتری هێمنایەتی ناوچەو ئاسایشی گشتی، بکەوێتە شوێن تاقمی تاوانبارو بیانگرێ. بەم هۆیەوە، بە هەموو کەس ڕادەگەیێنرێت کە هەر وەرزێر یا بەگزادەیەك بە هەر چەشنە هاوکارییەکی ئەو تاوانبارانە بکات، بەشداری چارەنووسی ئەوان دەبێت. ئەو کەسانە، پێویستە دەست لە هەوڵی دەلایەنەیان هەڵبگرنو بچنە "ڕوانسەر" و دەوروبەرەکەی، لەوێ گەیشتنی خۆیان بە شەهادەتی خاوەن ملکەکان، بە بڕیگادی ئێمە ڕابگەیێنن.

چەکەکانیان لەبەرانبەر "ڕەسید"دا بدەن بە نزیکترین بنکەی عەسکەری. بێگومان ئەگەر تیپەکەمان بزانێ ئەوان بۆ پاراستنی مەڕو ماڵ پێویستیان بە چەك هەیە، تفەنگ بە ئیجازەی ڕەسمییەوە بە کەسانی وەفادار دەدات .

(ئیمزا) کۆلۆنیل فولادوەند

ئەفسەری فەرماندەی بریکادی کرماشان.

F٠٣٧١/٨٢٠٠٠/XC/١٣٢٩٤٧

تەرجەمەی نامەیەك بۆ حوسەین بەگی وەكیلی لەلایەن كۆلنێل جەوانشیرەوە حەوتەمی ئاگۆستی١٩٥٠

فەوری

بۆ حوسەین بەگی وەكیلی

بەگوێرەی ڕاپۆرتی بریگادی خۆم، تۆ لەم دواییانەدا تـەحریكاتی زۆرت دژ بە ئاسایشی ناوچەكە كردووەو سەرت لـەو فەرمانانـەی وا پێـت دراون، وەرگێـڕاوە، ئێـستاش ژمارەیـەك چـەكدارت بـۆ رووبادانـەوە لـە فـەرمانی حكوومـەت گردوكـۆ كـردووە. ئـەوا پێـت ڕاگەیێـندرێ هـەموو چـەكەكانتان لەماوەی حەوتوویەكدا بدەن بە بنكەی ئەرتەش لە"سـەریاس"، دوای ئـەو تاریخـە هــەموو مــەزارا [و گونـدەكان]ت بــەبێ ســێودوو بۆمباردمــان دەكرێت، ئەوەش دوابڕیارە.

(ئیمزا) كۆلۆنێل جەوانشیر
فەرماندەی هێزەكانی "سەریاس"

FO٣٧١/٨٢٣٢٦٤/١٣٢٩٤٨

لەتەوریزەوە بۆ تاران

١٤ی ئۆگوستی ١٩٥٠

١) تاقە عونسووریکی شەڕانخێوی لایەنگری سۆڤیەت لە ئازەربایجانی ئێران، حزبی دیموکراتی غەیرە قانوونییە. حزبە کوردییەکەی کە لە کوردستان ئیش دەکات وا دیارە وەها لەناوچووبێت کە ئێستا فاکتەرێك نییە حیسابی لەسەر بکرێت .... وێناچێ لە مەهاباد لەناو کورداندا لایەنگرییەکیان لێ بکرێت......

٢) لێرە، هیچ بزووتنەوەیەکی جیاوازیخوازانەی رێکخراو نییە. هیچ نیشانەیەکیش بەدەستەوە نییە کە دەریبخات کوردان لەم کاتەدا چالاکانە خوازیاری یەکیەتیو سەربەخۆیی بن، گەرچی بەبێ ئامانج، ئەویندای هەردوکیان هەن. ئەوان هیچ باوەڕێکیان بە بەڵێنی سەربەخۆیی لەلایەن رووسەکانەوە نییە......

٣) لە ناوچە عەشیرەتیەکان، کە هەستی ئایینی بەهێزە، ئیسلام بەربەستێکە دژ بە کۆمۆنیسم. لە شارەکاندا وانییە.

کۆنسوولی گشتی

F٠٣٧١/٨٢٣٢٦٤/١٣٢٩٤٨
[١٩٥٠]/٨/١٨
بەشی چاوەدێری "بی بی سی"

«کورد بە لایەنگریی سۆڤیەت دەچنە شەڕەوە ئەگەر......»

بەگوێرەی FBIS کە گوێی لە رادیۆی یاساخکراوی ئیزگەی دیموکراتی ئازەربایجان گرتووە، رادیۆکە، دوێنێ (پێنج شەممە) وتارێکی بە کوردی سەبارەت بە پێنجەمین ساڵوەگەڕی دامەزرانی حزبی دیموکراتی کوردستان بڵاوکردەوە. رادیۆکە دوای پێداچوونەوەی مێژووی حزبەکەو خەباتی دژ بە "تریاک کێشەکانی ئێران"، گوتی:

گەرچی هێرشکارانی ئێرانی لە هاتنە ناو کوردستاندا سەرکەوتوو بوون، بەلام ئەوان بە فێڵو بە جینایەتکاری هاتن. گەرچی ئەوان پێشڕەوانی ئێمەیان کوشتو [حکوومەتەکەیان] هەڵوەشاندەوە، بەلام نەیانتوانی ورەیان پێبەردەن و خەباتی حزبی دیموکراتی کوردستان ناتوانن بوەستێنن. حزبی دیموکرات حزبێك نییە کە بەگوێرەی فەرمان دامەزرابێت، بەهاسانیش هەڵناوەشێتەوە. حزبێکە کە خەڵکی کوردستان بیناتیان ناو هەر دەمێنێت. کاتێ کە کورد خۆی ئامادە بکاتو رێك بکەون، هیچ چەشنە چەکێکی ئەمریکی ناتوانێ بیانوەستێنێت.

F٠٣٧١/٨٢٣٢٦٤/١٣٢٩٤٨

راپۆرتی بەشی چاوەدێریی بی بی سی
١٨ی ئۆگۆستی [١٩٥٠]

[راپۆرتەکە، رۆژی ٢٢/٨/[١٩٥٠] گەیشتۆتە وەزارەتی دەرەوەو تۆمار کراوە]
[ئـەم هەڵساندنەی خـوارەوە، وەزارەتـی کاروبـاری دەرەوە لەسـەر راپـۆرتی رادیۆکان ئامادەی کردووەو لەلای سەرەوەی نووسراوە]:

"ئێزگـەی دیمـوکراتی ئازەربایجـان بەبۆنـەی پێنجـەمین سـاڵوەگەڕی دامـــەزرانی حزبـــی دیمـــوکراتی کوردســـتان، بـــە کـــوردی [وتـــاری بڵاوکردۆتەوە].

یادداشت

١ـ ئەگەر ئەم بەرنامە رادیۆییانە جگە لەوەی چەکی شـەڕی سـارد بـن، گرنگایەتیەکی تریان هەبێت، دەتوانن واتای یەك یـا هـەموو ئـەم خاڵانـەی خوارەوەیان هەبێت:

أ‌ـ رووسـیا دەیـەوێ ناسـیۆنالیزمی کـوردی بـەکاربهێنێت بـۆ ئـەوەی دەوڵەتێکی کوردی پێك بهێنێـت کـە بـۆ پارێزگـاریکردنی خـۆی چـاوی لـە یەکیـەتی سـۆڤیەتی بێـتو لەعـەینی کاتیـشدا ئێـرانو عـیراقو تورکیـا ناڕەحەت بکات.

ب ـ رووسیا، بەهۆی نەبوونی حکوومەتێکی دەستنێژو جێگەی بڕوای خۆیەوە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، دەیەوێ هێزێکی فێرکراوی کورد بخولقێنێ کە بێ ئەوەی هێزەکانی خۆی دەستیان تێیدا هەبێت، هێرش بکاتە سەر ئێران.

پ ـ بەهۆی کەمبوونەوەی ئەم دواییەی نفووزی حزبی توودەوە، رووسەکان هیوادارن کورد لەجیاتی حزبی توودە بەکاربهێنن کە ببنە کەرەسەی سەرەکی بۆ بێ ئیعتبارکردنی رژێمی ئێران.

٢) من لام وایە دەتوانین داوا لە تاران بکەین پەسندی گرنگایەتیو نرخی ئەم بڵاوکردنەوە رادیۆییانەو تەئسیریان لەسەر کورد بکەن. دەکرێ لەگەڵ [باڵوێزخانەی] بەغدا و ئانکاراشدا راوێژ بکەین.

ل. بارنێت*
L. Barnett

F٠٣٧١/٨٢٠٠٠/XC/١٣٢٩٤٧

حەوتەمی سپتەمبری ١٩٥٠

لە وەزارەتی دەرەوە [ی بریتانیاوە] بۆ [باڵوێزخانەی بریتانیا لە] تاران

ڕۆژنامەکانی ئێرە، شەوق‌و عەلاقەیەکی زۆر بەنیسبەت کاروباری کوردستانی ئێرانەوە لە خۆیان نیشان دەدەن، تکایە هەواڵی هەلومەرجەکەم بە تێلگەڕاف بۆ بنێرەو لە زانیاریدا رام بگرە.

FO٣٧١/ ٨٢٠٠/XC/١٣٢٩٤٧

باڵوێزخانەی بریتانیا- تاران

نۆهەمی سپتەمبەری ١٩٥٠

ئیدارەی بەڕێز،

تکایە بگەڕێنەوە سەر تێلگەرافی ژمارە٣٨٠ی حەوتەمی سپەمبەری خۆتان سەبارەت بە شەڕ لە کوردستان.

لەکاتێکدا چاوەڕوانی راپۆرتێکی هەمەلایەنی لەلایەن کۆنسوولی ئەعلا- حەزرەت [شای بریتانیا] لەکرماشانەوەین، لەگەڵ ئەم نامەیەدا دەقی دوو راگەیاندنی رەسمی ستادی ئەرتەشی ئێرانتان سەبارەت بەو عەمەلیاتەی وا دژ بە جوانڕۆییەکان بەڕێوە چووە، بۆ دەنێرین، ئەوان [جوانڕۆییەکان]، نیشتەجێی خاکی کوردستان لە ناوچەی نێوان کرماشانو سنووری عیراقن.

سەرەڕای هەندێ راپۆرتی ناو رۆژنامەکان لەحاڵی حازردا، وادەرناکەوێ رووداوەکان گرینگایەتی سیاسییان هەبێت.

ئێمە کۆپی ئەم نامەیە بۆ بەغدا، واشەنگتون، مۆسکۆو دەفتەری رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی بریتانیا دەنێرین.

دۆستداری هەمیشەییتان ئیدارەی سیاسی

بۆ ئیدارەی رۆژهەڵات

لە وەزارەتی دەرەوە، لەندەن.

FO٣٧١/٨٢٠٠٠/XC/١٣٢٩٤٧

لەتارانەوە بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوە [ی بریتانیا]

سێر ف شپێرد

١١ی سپتەمبەری ١٩٥٠

[سەبارەت بە] بە تێلگەرافی ژمارە ٣٨١ی ئێوە لەمەڕ کوردستان، میدیای رەسمی ئێرە دەڵێن هێزی جوانڕۆ، داواکاری ئەرتەشی ناوچەکە بۆ بەدەستەوەدانی تفەنگەکانیان داوەتە دواوەو لە رۆژی دووهەمی سپتەمبەردا، هێرشیان بردۆتە سەر بنکەیەکی ئەرتەش لە ٦٠ مایلی باکووری رۆژئاوای کرماشان. ئینجا تیپی کرماشان کە فڕۆکەی هۆریکان پشتوانیان بووە، بەگژ جوانڕۆییەکاندا چووە، مەتەرێزەکانیان لێ گرتوونو بەرەو چیا کشاندوویاندنەتەوە. ئەرتەش لەلایەن ئەو هۆزە دراوسێیانەوە کە دوژمنی جوانڕۆییەکانن، یارمەتی دەدرێن.

ئەتاشەی عەسکەری [بەریانیا] ئاگادار کراوە کە بەتالیۆنێکی یارمەتیدەر لە تارانەوە نێردراوە، بەڵام هێشتا نەگەیشتوونەتە جێ. دەقی هەموو نامە و راسپێرییەکان لە جانتایەکدایە. پێکدادان درێژەی هەیە.

٢ــ جوانڕۆییەکان ماوەیەکی درێژە سەرچاوەی ژانەسەرن و ئەم عەمەلیاتەش کارێکی ئاساییە بۆ پۆلیس. ئەم راپەڕینە (کە لەلایەن

رۆژنامەکانەوە گەورە کراوەتـەوە) وێناچـێ لـە پەرەسـەندندا بێت. هـیچ نیشانەیەکی ئیلهام وەرگرتن لە سۆڤیەتیشی پێوە دیار نییە.

FO٣٧١/٨٢٠٠٠/XC/١٣٢٩٤٧

پاریس، ١٣ی سپتەمبەری ١٩٥٠

- کۆپی -

وە ڤدی کورد

٣ rue Debrousse

Paris ١٦

بۆ سەرۆكو ئەندامانی رێکخراوەی نەتەوە یەکگرتووەکان

پایەبەرزان

مـن — بـەناوی وەفـدی کـوردەوە، شـانازیم هەیـە ئـەو یاداشـتەتان وەبیربێنمـەوە وا لـە ٢٩ی نواڤبـەری ١٩٤٨ دا لەمـەڕ گـەلی کـورد بۆتـان نێردرا و ئەم راستیانەشتان پێرا بگەیێنم.

دەفتەری ناوەنـدیی سـوپای ئێرانـی لـە چـوارەمی سـپتەمبری ١٩٥٠ دا بـەیانێکی دەرکـرد و، تێیـدا رایگەیانـد کـە کـوردی جـوانرۆ سـەریان لـە چەکدانان باداوەتەوە و هێرشیان کردۆتە سەر پێگەیەکی سوپای ئێرانـی. ئەوە، شتێکی دژی راستیە.

راستەقینە ئەوەیە کە کوردی ناوچەکە، وەك دانیشاوانی ناوچـەی شـاه ئابـاد، بـەگوێرەی فـەرمانێکی رەزاشـای کۆچـکردوو، کـە تائێـستاش لـە

شوێنی خۆیدا ماوەتەوە، سەرباری باجی حکوومەت، ناچار کران ٢٠٪ ی حاسڵیان بدەنە شای ئێران. فەرمانەکە بە شێوەیەکی ملهوڕانە دەڵێ کە زەوی کوردەکان مڵکی تایبەتی شای ئێران بووە، لەکاتێکدا قسەکە بە هیچ شێوەیەك لە شوێنی خۆیدا نییە. لەبەر ئەوەی کاتێ کە هەردوو باجەکە دەخرێتە سەریەك، دەبن بە نیوەی داهاتی خەڵکەکە ـ داهاتێك کە خۆیلەخۆیدا، بەهۆی شێوازی دواکەوتووی کشتوکاڵەوە، کەم و ناتەواوە.

راست دوابەدوای ئەوەی کوردی جوانرۆ ملیان بۆ ئەو بەشە ناعادڵانەیە دانەنەواند کە لەلایەن کاربەدەستانی شاوە داوای دەکرا، سوپای ئێرانی دەستیان کرد بە گرتنو کوشتوبڕی خەڵك. کورد– کە هیچ دەرەتانێکیان بۆ پارێزگاریکردنی خۆیان لەو کردەوە نامرۆڤانەیە نەمابوو، ناچار بە ئامانجی پاراستنی خۆیانو ماڵیان، دەستیان دایە تفەنگ.

لە رۆژانی ٤و ٥ و٦ی سپتەمبەردا، تۆپێ ئێرانیەکان لەگەڵ فڕۆکەی هوریکان، ناوچەکەیانی بۆمباران کرد،. کورد بە تفەنگی ئاسایی وەڵامی دانەوەو دوو هوریکانیان خستە خوارەوە. بەڵام بۆمبارانی گوندەکان درێژەی کێشا. لە سێ رۆژی یەکەمدا، چوار گوند بەتەواوەتی سوونتێندران و سێزدەی دیکەیان بەشێوەیەکی جیددی تووشی زیان هاتن. ئەگەر ژمارەی دوازدە کوژراو لە شەڕکەران بێتە حیساب، ژمارەی کوژراو و بریندار لەناو ژن و منداڵو پیر، دەکاتە دوو هەزار کەس.

دوای ساڵانی ٤٧-١٩٤٦ ئەوە جاری دووەمە چەکدارانی ئێرانی هێرش دەبەنە سەر خاکی کورد. گوندەکان وێران دەکەنو دەیانسووتێنن، منداڵ و پیر دەکوژنو، سەرباری هەموو ئەوانە، هەڵکەوتوانی نەتەوەکە لەدار دەدەن.

بەناوی خەڵکەکەمەوە، بەتوندی دژ بەو کارە نامرۆڤانەیە دەوەستمو نارەزایی خۆم بە حکوومەتی ئێران ڕادەگەیەنم. مخابن بارودۆخی کورد لە تورکیاو عیراقیش زەحمەتە لەوە چاکتر بێت.

شانازیم هەیە سەرەنجی ئێوەی بەڕێز بەرەو ئەو ئەو راستییە رابکێشم پەیمانی ساڵی ١٩٢٠ی سیڤەر کە لەلایەن زلهێزەکانەوە مۆر کرا — مادەی ٦٢و ٦٣و ٦٤ لە بەشی ٣ مافی گەلی کورد لەپێناو یەکێتیو خودموختاریو تەنانەت لە هەلومەرجێکی دیاریکراودا بۆ سەربەخۆییش بە رەسمی دەناسێ.

ئیجازە دەخوازم تکاتان لێبکەم نفووزی یەکجار زۆری حکوومەتی خۆتان بۆ راگرتنی کوشتاری دانیشتوان و بوردومان و وێرانکردنی ناوچە کوردنشینەکان بخەنەگەڕ. هەروەها، لێتان دەپاڕێمەوە مەسەلەی کوردستان بخەنە بەردەمی زووترین کۆبوونەوەی مەنشووری نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ ئەوەی بەگوێرەی رۆحی مادەی ٧٣ی مەنشووری نەتەوە یەکگرتوەکان لە باسی وڵاتە خودموختارەکاندا، پەیمانێك بۆ گەلی کورد زامن بکرێت و ئوسووڵی مەنشوورەکە باڵ بکێشێتە سەر ئەوانیش.

پێ ڕابگەیەنم:

دۆستی راستەقینەتان

ئیمزا / ئەمیر دکتۆر کامەران عالی بەدرخان

FO٣٧١/٨١٩٢٢/١٣٢٩٢٩

٢١ ی سپتەمبەری ١٩٥٠

[ئەوە یادداشتی کۆبوونەوەیەکی باسو خواسە لە تەورێز. ئەندامانی کۆبوونەوەکە کاربەدەسانی باڵوێزخانەی بریتانیاو ئەمریکان لە شاری تەورێزو لەسەر هەندێ بابەت راوێژ دەکەن. من بەشی پێوەندیدار بە کوردم وەرگێڕاوە– وەرگێڕ.]

کوردان

ئامادەبوان:

بریتانیا:

جەنابی رایت[١]

جەنابی فرلۆنگۆ[٢]

جەنابی فرای[٣]

جەنابی بارنێت[٤]

ولاتە یەکگرتووەکان

جەنابی مەك گی [5]

جەنابی کووپر [6]

جەنابی سەندز [7]

جەنابی کووپر گوتی گەرچی بارودۆخی ئێستا نیشانەی هوشیاربوونەوە نادات، پێویستە چاودەێری بکەین، نەکا رووسەکان بیانەوێ سوود لە کورد وەربگرن بۆ ئەوەی رۆژ هەڵاتی ناوەراست بشێوێنن کاری ئیحتیمالی ئەوروپا و ئینگلیس بۆی هەیە شکڵی ئەوە بگرێت کە رێکخستنی باشترمان زانیاری سیاسیوسوپایی یەکتر هەبێتو دڵنیابن کە هاوکارییەکی زیاتر سەبارەت بەزانیاریی بەدەستمان لەگەڵ یەکتر دەکەین ولەژوور هەمووشتەوە، هەوڵ بدەین دامەزراویو ئاسایشی گشتی ناوچەکە باشتر بکەین.

جەنابی فرلنگۆ گوتی هیچ هەواڵێکمان لە سووریاوە پێ نەگەیشتوە (کە کەمایەسییەکی بچوکی کورد دانیشتووی ناوچەیەکی بچووکن) هەروەها لە تورکیاوە، زانیاریمان لەمەڕ عیراقو ئێران، جێگەی نیگەرانییەکی تایبەت نین. لەو شوێنانە هەرگیز مەترسیەکی گەورە نەبوە. کورد خەڵکێکی دواکەوتوو، دەمدەمین و متمانەیان پێ ناکرێت. دایم گیرۆدەی کێشەی ناوخۆین لە بەرئەوەی لە شوێنی دوورەدەست دەژین، موشکیلەیەکی زۆر ناتوانن بنێنەوە. کەمایەسییەکن کە دەکرێ بەکار بهێنرێن، هەمیشە دژ بە حوکمەتنو ئەگەر رووسەکان بێنە ناو وڵات، ئەوان دەتوانن موشکیلەکە زیاتر بکەن، بەڵام

حکوومەتی عیراق و ئێران ئێستا دەتوانن کۆنترۆڵیان بکەن. هیچ هەنگاوێکی تایبەت پێویست نییە هەڵبگیرێت.

جەنابی کووپر گوتی دەسەڵاتداریێتی ئەمریکا راپۆرتی ناخۆشی لە سلێمانییەوە بۆ هاتووە.

جەنابی رایت: وەڵامی دایەوە کە نابێ حکوومەتی عیراق وێناچێت لەمەڕ بارودۆخەکە نیگەران بێت و لایان وایە کە جادەکێشان و کاری ئابووری تر، یارمەتی مەسەلەکە دەدەن. ئێمە دەبێ کارێك بکەین کە حکوومەتەکان خۆیان چارەسەری کێشەکە بکەن. لەسەر کێشەکە پێویست ناکات داوا لە حکوومەتی بریتانیا یا ئەمریکا بکەین لەگەڵ یەکدا وتووێژ بکەن،بەڵام پێویستە زانیاری لەگەڵ یەکتر بگۆڕینەوە، بارودۆخەکەش بگرینە بەر چاوەدێری خۆمان .

جەنابی کووپر: لەگەڵ ئەوقسەیەدا هاودەنگ بوو.

هەروەها لەسەر ئەوەش پێکهاتن هەبوو کە نابێ ئەو هەستە لەناو عەشایەردا دروست بکەین کە لەلایەن هێزە لاوەکیەکانەوە بەشێوەیەکی تایبەت دەپارێزرێن-ئەم کارە، مەترسییەك دەخولقێنێ کە ئێمە دەمانەوێ خۆی لێ بپارێزین.

جەنابی رایت گوتی کە باڵوێزی تورکیا لەم دواییانەدا گوتوویەتی نازانێت ئایا دەزگای پڕوپاگەندەی ئەمریکا، کە زۆریش بە باشی ئیش دەکەن، دەکرێ ئەوخاڵە تایبەتە بڵاو نەکەنەوە.

جەنابی مەك گی گوتی ئـەمریكا لـە بـیری ئەوەدایـە كـە كۆنـسوولیەتی زیاتر لە كوردستان بكاتەوە.

FO٣٧١/٨١٩٢٢/١٣٢٩٢٩
I.P.C A.I.O.C
٢١ی سپتەمبەری ١٩٥٠ [؟]

كـوردان

موافەقـە كراكـە زانیـاری لـە نێـوان لایەنـەكان [سـەبارەت بـە كـورد] بگۆڕرێتەوەو هەلومەرج بگیرێتە بەر چاودیری، گەرچی لـەكاتی ئێستادا، هۆیەك بۆ هوشیاربوونەوە یا نیازێك بۆ وتووێژی تایبەت نییە.

موافەقە كرا، كە دەوڵەتانی پێوەندیدار [بەمەسـەلەی كـوردەوە]، هـان بدرێن بۆ ئەوەی خۆیان كاروباری عەشیرەتەكان بگرنە دەستو هۆزەكـان ئەو هەستەیان تێدا دروست نەكرێ كە هێـزە لاوەكیـەكان پارێزگارییـان لێ دەكەن.

FO٣٧١/٩٨٧٣٧/١٢٤٨٢٢
نەخشەی عیراق بۆ ڕاگواستنی کورد

[لە کۆتایی بەڵگەکەدا، ڕەقەمی ١٩٥٠ دەبینرێ، بەڵام وایە ١٩٥٠بێت – وەرگێڕ]

بنکەی چاودێری بی بی سی بۆ ڕادیۆ بێگانەکان

هەواڵی وەکالەتی هەواڵدەریی عەرەب – قاهیرە، لە بەغداوە:

عومەر نەزمی – وەزیری ناوخۆی عیراق، شەرحی پڕۆژەیەکی کرد کە لەلایەن حکوومەتەوە بۆ ڕاگواستنی هۆزە کوردەکانی البارزانی لە ناوچەی مەخموور – پارێزگای هەولێر بەڕێوە دەبرێت.

نەزمی گوتی داوای لە شۆرای وەزیران کردبوو ٦٥ هەزار دینار بۆ ئەم پڕۆژە کشتوکاڵییە دابین بکات بە ئامانجی ئەوەی زەوی حکوومی بدرێتە ئەو هۆزانە. پێویستە لەبیر نەچێتەوە کە زیاد لە چوار هەزار ئەندامی ئەو

هۆزانه سالّی ١٩٤٥و دوای کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت له ئازەربایجان، هاتنه باکووری عیراق‌و ڕێبەریەکەیان مستەفا البارزانی، هەلاّت بۆ رووسیا. ئامانجی پڕۆژەکەی حکوومەت بریتیه له بنیاتنـانی کۆمەلّگایـەکی بـارزانی له یەکێ له ناوچەکاندا.

باڵوێزخانەی بریتانیا، تاران
٢٢ی سپتەمبەری ١٩٥٠
نهێنی
ژماره ٢٧٢

جەناب،

به گەرانەوه بۆ تێلگەرامی ژماره ٤٣٥ی ١١ی سپتەمبەر.

شانازیم هەیەلێرەدا نوسخەیەك لەو راپۆرتـەتان بـۆ بنێـرم کـه لەلایـەن جــەنابی جێگــری کۆنــسوول Roper-Carzon لــه کرماشــانەوه ســەبارەت بەعەمــەلیاتی دەســەلاّتدارێتی عەسـکەریی ئێـران، دژ بـه هـۆزی جـوانرۆ نووسـراوه. کـارێکی بەجێیـه ئەگـەر لـەم کاتـەدا، چـاوێك بـه بـارودۆخی عەشـیرەتی کوردسـتاندا بخشێندرێتەوه تـا بزانـرێ مەترسـی جیـدی بـۆ ئاسایشی دەوڵەت ئێران له ناوچەکه، تا چ رادەیەکه.

١ــ راسـتەقینەی بناغــەیی ســەبارەت بــه هــۆزه کوردەکـان ئەوەیــه تفــەنگیان بەدەســتەوەیەو هــەروەها بــەهۆی دوژمنایــەتی عەشــیرەیی

بنەماڵەییـەوە، گـەلێك دابەشـكراو و لێكـدابڕاون، بـۆ دەسـت تێـوەردانی حكوومەتی مەركەزی لە شێوەی ژیانی خۆیان بێزاری دەنوێنن، هیچ شـێك سـەبارەت بـە شـێوەگەلی رێكخراوەیـی — جیـا لـە شـێوازی عەشـیرەتی، نازانن. وادیارە حكوومـەتی ئێـران دان بـەوەدا بنـێ لـەم كاتـەدا، شـتێكی نەگونجاوە هەموو هۆزەكان چەك بكات، بەڵام خەیاڵی وایە بەهۆی دانـانی بنكەی عەسكەریی لە شوێنە كلیلیەكانو چاوەدێریكردنی ئـەو تفەنگانـەی وا بەدەستیانەوەیە، پشتی كـوردان بگـرێو نـەهێڵێ خـەریكی چـەتەیی و رووتاندنـەوە بـنو هـەروەها سەربەسـتیان لـە شـەڕو كێـشەی ناوخۆییـدا یاسـاخ بكـات. هـەر هۆزێـك پیـشەی چـەتەیی رەچـاو بكـات، یـا لەگـەڵ دراوسێكانیدا بكەوێتە شـەڕەوە، مەترسـی ئـەوەی دەبێـت داوای لێبكـری تفـەنگ دابنـێ یـا رووبـەڕووی عەمـەلیاتی عەسـكەری ببێتـەوە. ئـەوەش لەڕاستیدا، هەر ئەوشتە بوو بۆ جوانڕۆییەكان هاتە پێشێ.

٢- ئـەوە رەسمـی رادیـۆی ئـازادی ئازەربایجـانی كۆمۆنیـستە، كـە نوێنەرایـەتی كـوردان بـۆ یـەكگرتنیان لـەپێناو خـەباتی دژ بـە حـوكمی مەركەزیو دامەزراندنی كوردسـتانێكی سـەربەخۆ بكـات. بـەكورتی، شـەڕ ئـەمجارە، كاتـێ هەڵگیرسـاوە كـە هـۆزە دراوسـێكانی جـوانڕۆ یارمـەتی ئەرتەشـی ئێـران دژ بـە جوانڕۆییـەكان دەدەن، تـا بتـوانن تۆڵـەی كـۆنی خۆیان لێ بكەنەوە. لەڕاسـتیدا ئـەو راپۆرتانـەی وا گەیشتوونەتە دەسـتم، دەریدەخـەن پڕوپاگەنـدەی رادیـۆیی شـوێنێكی كـەمی دانـاوەو هـیچ بزووتنەوەیەكی یەكگرتوو لەپێناو سـەربەخۆیی كوردسـتان لـە ناوچـەكەدا

نابیندرێ. بێگومان ئەگەر هێرشێکی رووس بۆ سەر ئێران لەگۆڕ بوایە، هەندێ رێبەری هۆزەکان بەخێرایی لەگەڵ ئەرتەشی سوور دەکەوتن، ئەویش بەو هیوایەی شوێنو جێگەی خۆیان لە ناوچەکەدا بچەسپێنن.بەلام ئەم رووداوە شتێکی تەواو جیاواز لە بزووتنەوەیەکی راستەقینەی سەربەخۆیی دەنوێنێ. دوورنییە، خەباتی دژ بە حکوومەتی ئێران هەنگاوێکی هاوکات لەلایەن حکوومەتەوە بێت بۆ ئەوەی هەموویان پێکەوە چەك بکات، ئەویش لەگەڵ ئەو سیاسەتەی ئێران وا لە سەرەوەدا باسم کرد یەك ناگرێتەوەو، من هیچ ئاسۆیەکی ئەوتۆ بەدی ناکەم حکوومەتی ئێران دەست بداتە عەمەلیاتێکی مەترسیدار لەو شێوەیە.

٤- حکوومەتی ئێران خۆی لەم دواییەدا فاکتەرێکی دیکەی بۆ ئالۆزکردنی پێوەندییەکانی خۆیو ناوچە هۆزنشینەکان پێك هێناوە، ئەویش بەو ناوەی کە ئەگەر هاتو رووسەکان هێرشیان کردە [سەر ئێران] لە هێزی چەکداری چریکی عەشیرەتەکان کەلك وەربگرێ. ئەم ئیمکانە، بۆ سەرۆکی ستادی ئەرتەش زۆر سەرەنج راکێش دەنوێنێ، کە چەندین جار و لە چەندەها شوێن چەکی بەو هۆزانە داوە وا جێگەی متمانەی بوون. هیچ لەوە ناچێ سیاسەتێکی گشتی [چەککردن] بۆ هەموو ولات هەبێت، لەکاتێکدا چەك لە هۆزێكو لە ناوچەیەك وەردەگیرێتەوەو دەدرێتە دەستی هۆزێکی دیکە، ئەویش هەندێ جار لە ناوچەیەکدا دەبێتە هۆی سەرلێشێواوی. هەرچۆنێك بێت وا دەردەکەوێ تائێستا لە کوردستان چەك بە هیچ هۆزێك بۆ عەمەلیاتی چریکی نەدرابێت.

٥– هەر بەم بۆنەیەوە، من دەگەمە ئەو ئاكامەی كە حكوومەتی ئێران زۆر واهەیە سیاسەتی ئێستای خۆی لەمەڕ هاوسەنگ ڕاگرتنی پێویستیەكانی ئاسایشی گشتیو مەترسی دەستدرێژی بەربلاوی هۆزەكان بەڕێوەبەرێ. وەك ئاكامێك تا ئەوكاتەی سنوورەكانی ئێران دەستیان لێ نەدرێت [نەكەونە بەر هێرشی رووس]، ئیمكانێكی كەم بۆ پێكهاتنی بزووتنەوەیەكی بەهێز بۆ كوردستانی سەربەخۆ بەرچاو دەكەوێت.

٦–من نوسخەی ئەم نامەیەم بۆ نوێنەرانی ئەعلا حەزرەت لە واشنگتۆن، مۆسكۆ، بەغداد، ئانكاراو كاربەدەستانی كۆنسوولیەتی ئەعلا حەزرەت لە كرماشانو تەورێز، هەروەها بۆ سەرۆكی دەفتەری بریتانیایی رۆژهەلاتی ناوەراست لە قاهیرە، دەنێرم.

بەشانازییەوە.

لەگەڵ ئەوپەڕی رێزمدا

خزمەتكاری زۆر بەئیتاعەی ئێوە

بۆ جەنابی پایەبەرز وەزارەتی دەرەوە

Clement R. Attlee

پاشکۆی یەکەم

تەرجەمەی [ئینگلیزی] بەیانی کۆلۆنیل فوولادوەند بۆ رۆژنامەکان، لە دەهەمی سپتەمبەری ١٩٥٠دا:

نزیکەی ١٠ بەگزادەی جوانڕۆ، بەناوی سەرپێچی و سەربزێوییەوە تا مانگی سپتەمبەر ١٩٤١ دەستبەسەر کرابوون. ناوچەی جوانڕۆ ـ وەك ناوچە هۆزنشینەکان دیکە لە ئاشتیو ئاسایشدا دەژیان. کێشرانی جادە لەنێوان کرماشانو نەوسود، بوو بەهۆی ئەوەی وەزیرانی ناوچەکە زیاتر ئاگاداری ژیانی ژیواری بن. نازانرێ لەبەر چ هۆیەکی خەیانەتکارانە بوو کە تاقمێکی چینایەتکارو دز، بەناوی زیندانیی سیاسییەوە لە زیندان ئازاد کران و چۆن ئەم بەگزادە سەربزێوانە گەڕانەوە جوانڕۆو نزیکەی ٢٠٠٠ خێزانی هەژاریان خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوەو سەرلەنوێ بەربوونەوە رێگریو تاڵانو هێرشکاری. بەگزادەی جوانڕۆ لە ساڵانی نێوان ١٩١٤و ١٩٤٨دا، نەك هەر خوێنی وەرزێرانی هەژاری ناوچەکەیان دەمژی، بەڵکوو بەشێوەیەکی هەمیشەیی لەسەر رێگای نێوان عێراقو کرماشانو دۆڵی

پلێنگانەدا ترومبێلیان دەوەستاندو باجی ئەو کەلوپەلەیان وەردەگرت کە لە وڵات دەچوونە دەرەوە یا دەهاتنە ژوور، لەوەش زیاتر، تاڵانی ئەو گوندانەیان دەکرد، وا کەوتبوونە دراوسێیە تیانەوە.

شەڕی جیهانیو حزووری هێزی بێگانە [لە ئێران] هەلومەرجی هەڵخڵێنەرو رووداوەکانی ئەمدواییەی ئازەربایجانو کوردستان بوونە هۆی ئەوەی حکوومەتی[ی ئێران] بەهێمنی لەگەڵیاندا بجزوێتەوەو نەسیحەتی ئەم تاقمە بکات، بەڵام دوای هەموو ئەوانە چارەیەك جگە لەوە نەماوە هێزو دەسەڵات بەو تاڵانکەر و خائینانە نیشان بدرێت.

لەساڵی ١٩٤٨دا، بەگزادەی جوانرۆ رێگای پلێنگانەیان بەستو بۆ ماوەیەکی زۆر، پێوەندی نێوان ئیداراتی ناوەندیو بەشێکی ناوچەی سەر سنووریان هەڵبڕی، بێ ئەوەی گوێبدەنە نەسیحەتی دەوڵەت. بریگادی کرماشان بڕیاری دا تەمێیان بکات، بەڵام حکوومەت لەبەر هەندێ هۆی خێرخوازانە، خۆی لە بنەبڕکردنی بەگزادەکان پاراستو گەرەکی بوو تەنیا بەشێك لە تفەنگی بەگزادەکان وەربگرێتەوە. لەوەبەدواوە، کاربەدەستانی ئەرتەشی یارمەتیدەری هەمیشەیی جوانرۆییەکان بوون، بۆ نموونە دوو بەگزادە پلەی شانازییانەی ئەفسەرانی ئەرتەشیان پێدراوە، چواریان وەك ئەفسەری وەکیلو گروهبان وەگیراونو مانگانەیان پێدەدرێت. دوومانگ لەمەوپێش بریگای کرماشان ١٥ تەن گەنمی لە ئیدارەی غەللە بۆ وەرگرتن تا ناتەواویی خواردەمەنییان بۆ قەرەبوو بکاتەوە. هەنگاو بۆ باشترکردنی هەلومەرجی ساغیەتی گشتیو خوێندنو

پـەروەردە هـەڵگیراوە. شـانازیی ئـەوەیان پـێدرا لـە مەراسـیمی ناشـتنی تەرمی شای پێشوودا، بەشداری بکەن. بۆ ئـەوەی رێـز لـە شارسـتانیەتی وڵاتەکەو هێزو توانای دەوڵەت بگرن، بانگهێشتنی تاران کرانو ئیجازەیـان پێدرا چاویان بە ئەعلا حەزرەتی شا بکەوێت و ئەویش میهرەبانیی لەگـەڵ کردنو رێگای نیشان دان. بەداخەوە، بـەگزادەکان نـەیانتوانی دەسـت لـە زاتی خراپەکارو سەربزێوی خۆیان هـەڵبگرن، دیسانەکە لـە چـەند مـانگی رابردوودا، درێژەیان بە دزینی مەڕوماڵاتی مەزرای هـۆزی ئـەڵاهیاری داوەو لە روانسەر قەندی قاچاخیان بەزۆر لە کاربەدەسـتانی کـومرگ سـەندووەو هەروەها هێرشیان بردۆتە سـەر ملکـی محەمـەد تـاهیر بـەگی باوەجـانی و حاسڵی وەرزێرەکانیان رفاندووە.

تیپی کرماشان، لەماوەی دوومانگی رابردوودا، دەسـت بـەکار بـووە تـا ملكو ماڵی محەمەد تاهیر بەگ وەربگرێتەوە. هـەموو هۆزەکـانی دراوسـێ، چەك کرانو تفەنگێکی کەمیان بۆ بەجێهێشترا. داوا لـە جوانڕۆییـەکانیش کرا، بەشێك لە تفەنکەکانیان ڕابگرن (و وادیارە هـەر ئـەوە بووبێتـە هـۆی کـاری ناژیرانـەیان)، بـەڵام ئـەوان سـەریان دانەنەوانـد و هێمنـی تیپـی رینۆێنیکردنیان بە لاوازبوونی حکوومەت داناو لە نیوەڕۆی ڕۆژی دووهەمی سـپتەمبەردا، لـەناکاو هێرشـیان هێنایـە سـەر هێزەکـانی کۆلۆنێـل "جەوانشیر" لە بەرزاییەکانی "پلێنگانە"و، لـەو کاتـەدا تاقمەکـە لـەحاڵی حەسانەوەدا بوو، گروهبانێك کوژرا، نۆ سەربازو ئەفسەرێك برینـدار بـوون کە ئەمەیان داوای چەند ڕۆژێك لە نەخۆشخانەی کرماشان مرد. لە دووهەم

تـا چـوارەمی سـپتەمبەردا، جوانڕۆییـەکان دژ بـە ئەرتـەش جـەنگینو شەڕێکی قورس لە سەنگەرەکانیاندا بەڕێوە چوو. بنکەکان [ی ئەرتـەش]ـ بەتایبەت لـە تاریکـایی شـەودا، جێگـای شـەڕی دەسـتبەیەخـەیان زۆرە. هێرشـی هـەوایی تایبـەت بـە ناوچـە دارسـتانیو شـاخاوییەکان کـراوە. جوانرۆییـەکان کـە وایـان دەزانـی دەتـوانن بـۆ ماوەیـەکی دوورودرێـژ، خۆڕابگرن، لە ڕۆژی سێهەمی سپتەمبەردا، کەوتنە بـەر بۆمباردمـانێکی قـورسو زەختیان خرایە سەر، تـا شـوێنەکانیان لەبـەر "شـاهکۆه"بـەجێبهێڵنو بـەرەو لوتکەی چیاکان هەڵێن، بـەڵام لـەکاتی شـەودا گەڕانـەوە شـوێنەکانی پێـشووی خۆیانو شەڕێکی قورسیان درێژە پێدا.

لـە بەرەبـەیانی ڕۆژی چـوارەمی سـپتەمبەردا، هۆزەکـانی هـەورامی (لهۆنی)ـ بە ڕێبەرایەتی کاپیتەن "موعـاوەنی"و کاپیتـەن "محەمەدئـەمین بـەکر لهـۆنی"کـە لـەلای پـاوەوە بـەرەو"پڵێنگانـە"چـووبوون، گەیـشتنە "شاهکۆه". جوانڕۆییەکان کە زانییان لەدوولاوە هێرشیان کراوەتـە سـەر، بـەرەو ڕۆژئـاوا هـەڵاتن. مەیجـەر"کامیـاب" بـە عەشـیرەتی ژێـر فـەرمانی خۆیەوە گوندەکانی بەری ڕۆژئـاوای قـەڵای جـوانڕۆو کۆلۆنێـل "کـەبیری" قەڵاکەیان گرت ـ شوێنێك کە بۆ مـاوەی دە سـاڵی ڕابـوردوو، سەرچـاوەی سەربادانەوەو هەڵخلاندن بووە.

بەگزادەکانی جوانڕۆ ـ کە ئاکامی هەڵەو خەتای خۆیان چـاوپێکەوتووە، ئێـستا لـە هـەوڵی ئـەوەدان گونـدی هەورامییـەکان تـاڵان بکـەن، ئـەو هەژارانـەی وا کەوتوونەتـە شـوێنیانو فریـوی بـەگزادەکانیان خـواردووە،

چاوەڕوانی هێمنبوونەوەی بارودۆخەکەن بۆ ئەوەی بگەڕێنەوە ناو گوندەکانیان. لە هەموو لایەکەوە، عەشیرەت کەوتونەتە ڕێ تاوەکوو پاشماوەی جوانڕۆییەکان بگرن، هەموو لایەنگرانی ئەو ١٠ بەگزادەیەی [وا هەلاتوونەتە سەر سنوور]، لە "وەلەد بەگی قوبادی"، کە لە هەمان چینو هەمان زمانی جوانڕۆییەکانن، هاوکاریکردنی خالیسانەیان لەگەڵ هێزی عەسکەری، نیشانەی ئەو ڕاستییەیە کە هەموو هۆزەکان لە کردەوەی وەحشیانەی جوانڕۆییەکان وەڕزبوون، ئەم هۆزانە، ئیتاعەی حکوومەت دەکەن، ڕێزی دەگرنو دەزانن خزمەتکردنیان بە حکوومەت، لە بەرژەوەندی خۆیاندایە.

---

* بەداخەوە هەموو ئەفسەرانی ئەرتەشی شا، کە لەو شەڕەدا دژ بە جوانڕۆییەکان جەنگیون، هەروەها فەرماندەی سەرەکی شەڕەکە(سەرهنگ چەمەن زیبایی)، کوردو تەنانەت خەڵکی هەمان ناوچە بوون! من ئەم زانیارییەم لە کاک ئەسعەدی سراج الدینی وەرگرت، هیوادارم کاک ئەسعەدو ئەو کەسانەی وا لەنزیکەوە ئاگاداری کارەساتەکەی جوانڕۆ بوون، بیرو بۆچوونو بیرەوەری خۆیان بێننە سەر کاغەز، مەیدان بە کەسانی وەك "سەرهەنگ عیسا پژمان" نەدەن مێژووی گەلەکەمان بگۆڕنو نەوەکانی داهاتوو چەواشە بکەن."سەرهەنگ"، بەناو کوردێکی ساواکی ئێرانە، پێش ساڵی ١٩٧٥و هەرەسهێنانی شۆڕشی کورد، بۆ ماوەیەك مەئمووری ساواکی ئێران لە بارەگای خوالێخۆشبوو مەلا مستەفای بارزانی بووەو ئێستا لە دەرەوەی وڵات خەریکی نووسینی کتێب لەسەر ڕووداوەکانی ئەو سەردەمەیەو بە هەموو تواناوە هەوڵی بە ئاوەژوو نیشاندانی ڕووداوەکان دەدات. دوا

کتێبی پژمان، ناوی "جوانمردی ارتشیان و ناوجوانمردی جوانرودیان"ـە و تێیدا پاکانەی بۆ پیاوکوژانی ئەرتەشی حەمە رەزاشا کردووە، وەرگێڕ.

FO٣٧١/٨٢٠٠٠/C/١٣٢٩٤٧
دەستەی نوێنەرایەتی بریتانیا
لە نەتەوە یەکگرتوەکان- نیویۆرک
٣٠ی سپتەمبەری ١٩٥٠
نهێنی (P٥٠/١١/٢٦٤)

ئیدارەی بەڕێز،

ئێمە کۆپییەك لە نامەی ١٣ی سپتەمبەرتان بۆ دەنێرین وا لەلایەن "وەفدی کورد" لە پاریسەوە پێمان گەیشتووە. تاوانی ـ وەك دەڵێن بێڕەحمی، داوەتە پاڵ ئەرتەشی ئێران لە جوانڕۆ.

١) ئێمە هیچ هەنگاوێك سەبارەت بەو نامەیە هەڵناهێنینەوە مەگەر داوامان لێبکەن.

٢) نوسخەیەك لەو نامەیە بۆ بەشی سیاسی لە باڵوێزخانەی تاران، پاریس، بەغداو ئانکارا دەنێرین.

دۆستداری هەمیشەییتان

دەستەی بەڕێوەبەرایەتی (ئیمزا)

بۆ ئیدارەی ڕۆژهەڵات و، وەزارەتی دەرەوە

FO٣٧١/٨٢٠٠٠/XC/١٣٢٩٤٧

دەستەی نوێنەرایەتی بریتانیا

لە نەتەوە یەکگرتووەکان- نیویۆرك

شەشەمی ئۆکتۆبەری ١٩٥٠

نهێنی(P ٢٦٤/١١/٥٠)

ئیدارەی بەڕێز،

تکایە بگەڕێنەوە سەر نامەی ٢٦٤/٦/٥٠ی ئێمە لە٣٠ی سپتەمبەر، کە نوسخەیەکی نامەی "وەفدی کورد"ی پاریسی لەگەڵدابوو. ئێمە نوسخەی نامەیەکی دیکەی ئەوانتان بە سێ پاشکۆوە بۆ دەنێرین و ئەویش هەر ناگرینە بەرچاو، مەگەر داوامان لێبکرێ. نوسخەی ئەم نامەیەو پاشکۆکانی بۆ بەشی سیاسی لە تاران، ئانکارا، بەغداو، پاریس دەنێرین.

هەمیشە هی ئێوەین

دەستەی نوێنەرایەتی (ئیمزا)

بۆ ئیدارەی ڕۆژهەڵات، وەزارتی دەرەوە،

لەندەن SWI

[* لەجیاتی دەقی نامەی"وەفدی کورد"و سێ پاشکۆ، دەقی دوو نامەی ڕۆژانی ١٢و ٢٦ی "وەفدی کورد" بە زمانی فەڕەنسیی کراوەتە پاشکۆی، کە بۆ من ڕوون نییە بۆ کێ نووسراوە. وەرگێڕ]

FO٣٧١/٨٢٠٠٠/XC/١٣٢٩٤٧

باڵویزخانەی بریتانیا لەتاران

١٦ی ئوکتوبری١٩٥٠

جەناب،

لەگەڵ گەڕانەوەم بۆ نامەی ژمارە ٣٧٢ی٢٢ی سپتەمبەر، شانایم هەیە پیتانی ڕابگەیێنم کە شەڕی ئەرتەشی ئێران دژ بە هۆزی جوانڕۆی کوردستان، ئێستا گەیشتۆتە کۆتایی.

١) بەگوێرەی ڕاپۆرتێك کە جێگری کۆنسوولی ئەعلا حەزرەت لە کرماشان بۆی ناردووین، سەرەك هۆزەکانی جوانڕۆ، دوای هەوڵی بێسوودیان لەپێناوی ڕاکیشانی پشتیوانی ئەفسەرانی ئێران دژ بە کۆلۆنێل "فوولادوەند"ی فەرماندەی پێگەی نیزامیی کرماشانو هەروەها عەناسوری خراپەکار لە تاران، دەستیان کرد بە وتوویژ لەسەر بارودۆخ لەگەڵ کۆلۆنێل فوولادەوەنددا و، ناوبراو درێژەی دا بە جەختکردن لەسەر تەحویلدانەوەی تفەنگ وەك شەرتی کۆتاییهێنان بە شەڕ، هۆزەکانیش لە ڕۆژی یەکەمی ئۆکتۆبەرەوە دەستیان کرد بە تەحویلدانەوەی تفەنگەکانیان، لای کەم ٨٠ تفەنگ تا ڕۆژی ١١ی ئۆکتۆبەر وەکۆکراون، هێزەکان [ی دەوڵەت] و عەشیرەت کە دەستبەیەخەی ئەم شەڕەبوون، ئێستا گەڕاونەتەوە سەربازخانەکانی خۆیان.

٢)من کۆپی ئەم نامەیە بۆ باڵۆیزی ئەعلا حەزرەت لە واشەنتون، مۆسکۆ، بەغداو هەروەها بۆ دەفتەری بریتانیایی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەنێرم.

شانازی ئەوەم هەیە ئەوپەری ڕێزم بۆتان هەبێت

خزمەتکاری یەکجار گوێڕایەڵتان (ئیمزا).

بۆ بەڕێز Ernest Beven

سکرتێری کاروباری دەرەوە لەندن.

FO٣٧١/٨٢٠٠٠

کۆنسوولی گشتی بریتانیا لە تەوریز
١٨ی ئۆکتۆبری ١٩٥٠ لە تەرویز بۆ تاران
٢٣ی ئۆکتۆبری ١٩٥٠ لە تاران بۆ وەزارەتی دەرەوە لە لەندەن

جەناب،

لە ڕۆژژمێری ژمارە ٩دا بەڵێنم دابوو ڕاپۆرتێکتان سەبارەت بە کوردستانی ئازەربایجانو بارودۆخەکەی بۆبنێرم، وائێستا شانازیم هەیە لە یادداشتی بەستراو بەم نامەیەدا ئەو ڕاپۆرتەم ئاڕاستە بکەم.

٢- من ئەم ڕاپۆرتەم بەئیحتیاتەوە پێشکەشتان دەکەم، لەبەرئەوەی دەزانم کە زانیارییەکانمان لەسەر کوردستان ناتەواونو جێگەی گومانن،

لەبەرئـەوەی لـە هەنـدێ سەرچـاوەوە دەگەنـە دەسـتمان کـە بەشـێوەیەکی سـوننەتی مـەیلی نـاردنی هـەواڵیان بـۆ ئێمـە هەیـە، یـاخود لـە سەرچـاوە رەسمییەکانەوە دەگەنە دەستمان کـە بـەگوێرەی سیاسـەتی ڕۆژی حکوومـەت زانیاریمان دەدەنێ.

زۆربەی زۆری زانیاری ناو ئـەم ڕاپۆرتـە لەلایـەن مـستر هـ . ج. فەربوودیـەوە گردوکۆ کراون کە ئـەویش کـاتبی کۆنسوولیەتی گشتیە لێرەو یادداشـتەکانی خۆی لەسەر ئەساسی ئەوهێڵانە ئامادە کردووە کە من بۆم دیاری کردبوو.

هــەموو هــەوڵێك دراوە کــە ڕاسـتەقینەو ژمارەکـان، تـازە بـنو ئـەو بابەتانەی واجێگەی بڕوا نەبووبێتن، وەلابنرێن.

ر. ج . دونداس

FO۳۷۱/۸۲۰۰۰/XC/۱۳۲۹٤۷

۱۸ی ئۆکتۆبەری ساڵی ۱۹٥۰

یادداشت سەبارەت بە کوردستانی ئازەربایجان

پێکهاتەی هۆزایەتی کوردستانی ئازەربایجان

کوردستانی ئازەربایجان، خۆی بەسەر سێ ناوچەی سـەرەکیدا دابـەش دەبێت: لەوپەڕی باکوورەوە، دەوروبەری مـاکۆ، هـۆزی"جـەلالی"دەبیـنین کە هـۆزێکی گـەورەی سـەربزێوەو لـە خـەڵکانێك پێـك هـاتووە کـە ژیـانی وەحشیانەیان هەیە، لەسەڵماسـەوە تـا سـەر هێڵـی خانێ- حەیـدەر ئابـاد (لەسەر گۆلی ورمێ)، ناوچەکە "هەرکی" دایگرتووە، کە لەلای بـاکوورەوە شـــکاك (ی دەوروبـــەری ســـەلماس)، بـــەگزادە (ی ڕوژئـــاوای

ورمێ)و"سەییدلەر"(ی باشووری ورمێ) دەگرێتە بەر، هەرکی لە هەموو ئەو ناوچەیەدا دەبینرێن. عەشایری ئێرە، دەوڵەمەند، بەڵام هەندێ گەردنکێشن.

سنووری ناوچەی سێهەم لەلای باکوور بەهۆی هێڵی خانێ - شنۆ- مەهاباد میاندواو دیاری دەکرێت، لەلای ڕۆژهەڵاتیشەوە، کەموزۆر، بەهۆی هێڵێکەوە تا سەقز لە باشوور دەکشێ. هەروەها لەلای باشووریشەوە بەهۆی هێڵێکی تر، بەرەو ڕۆژئاوا دەچێو لەوێوە تا سنووری عیراق لە ڕۆژهەلاتی بانە دەڕوات. ئەم کەموزۆر چوارپاڵووە، لە بەری ڕۆژئاوادا سنووری عیراق دەگرێتەوە. گەرچی، هەڵبەت، هەندێ هۆز هەن کە ئەمدیوو ئەودیو دەکەن، بەڵام هۆزی ناوچەکە زیاتر نیشتەجێن. مەهاباد ناوەندێکی گەورەی عەشیرەتیە، کە هۆزی مامەش، دێبوکری، پیرانو گەورك تێیدا یەك دەگرنەوە. گەورکو مەنگوڕ لە سەقز بەیەك دەگەنەوەو گەورك جارێکی تر دەگاتەوە بانەو، دەوروبەری بانەو سەردەشت دەگرێتەوە.

دەمێنێتەوە، هۆزێکی سەیری دیکە، کە فەیزو"ڵلاٌبەگی" لای سەقزنو دواتر دەگەڕێینەوە سەریان، پێك گەیشتنەوەی هۆزی زۆر لە مەهاباد، کاراکتەرێکی تایبەت بە شارەکە دەدات وەك مەکۆی گۆڕینەوەی بڕواوباوەڕو هەر لەم شارەدایەکە چاوەڕوان دەکرێت بیری دەرەوەیی زیاتر بلاٌوببێتەوەو لایەنگر بدۆزێتەوە.

<u>هێڵە پانەکانی ڕەنگی سیاسی</u>

دەکرێ بگوترێ کە هەر هەموو ئەو هۆزانە لە هەڵسوکەوتی حکوومەتی ناوەندی لەگەڵ خۆیان ناڕازین. هەروەها دەشتوانرێ بگوترێ کە پڕوپاگەندەی ئەم دواییانەی سۆڤیەتی، شوێنی لەسەر هیچ لایەکیان دانەناوە، گەرچی هەرکییەکان بەتایبەت، دەگوترێ، پێوەندیی جاروبارەیان لەگەڵ مەلا مستەفادا هەبێت. فەیزوڵڵابەگییەکان تاقە هۆزێکن بە حەساسیەتی کۆمەنیستییەوەو لەناویاندا، وشەی"کومۆنیست"واتایەکی قووڵی لێ وەردەگیرێت. لە سەردەمی ڕژێمی دیموکراتدا، سەرەك هۆزەکان [ی فەیزوڵڵا بەگی] زەوی‌وزاری خۆیان بەسەر وەرزێراندا دابەش کردبوو. وێدەچێ کە ئەم هۆزە بارودۆخێکی تایبەتی بۆ وەرگرتنی باوەڕی کومۆنیستی هەبێتو بۆ ئەم کارە باوەشی ئاواڵە بێت.

جیا لەو هۆزە، هۆزەکانی تر ئامانجی ڕوونیان نییەو چاوەڕوانی ئەوەن کە ڕێبەرایەتی بکرێن، ئەو ڕێبەرایەتیەش بە وشەو قسە یاخود بە بەڵێنی ئێرانیەکانو ڕووسەکان وەدینایەت، کردەوەی پێویستە. ئەوە دەمانگەێنێتە هەڵسەنگاندنێکی توێژینەرانەی ڕەنگدانەوەی هۆزەکان لەکاتی هێرشکردنی ڕووسەکان بۆ سەر ئێران. لێرەدا، ئیجازە بدەن بڵێین کە، ئەگەر مەلا مستەفا بەبێ پشتگیری ڕووسەکان بهاتبایەتەوە، سوپای لە باکوور مۆڵخوارووی ئێران بۆ تێکشکاندنی تووشی زەحمەتی زۆر نەدەهاتو هۆزە کوردەکانیش واهەبوو بێلایەن بمێننەوە یا تەنانەت لەگەڵ هێزی دەوڵەت بکەون (ڕاست وەك "لهۆنی"یەکان کە لە ڕاپەڕینی

ئەم دواییەی جوانڕۆدا وەهایان کرد. ئەم ڕووداوە وەبیرمان دێنێتەوە کە کورد بۆ شەڕی یەکتری کردن تووشی هیچ پەشیمانییەك نایەت).

هەرچۆنێك بێت، ئەگەر ڕووسەکان بەزۆر [لەئێران] بێنە ژوورەوە، وێدەچێت کە جەلالییەکان بەبێ سێبەری هیچ گومانێك لەگەڵیان دەکەون. جەلالییەکان لەلایەن ڕەزاشاوە بە باکوور [ی ئێران] دا بڵاوەیان پێ کراوەو ئێستاش هەر ڕقیان لە ئێرانیەکان دەبێتەوە. ترسی ئەوە هەیە کە هەڵوێستی ئەوان [بەرامبەر بە ڕووسەکان]، لەناو هۆزە کوردەکانی دیکەشدا تەشەنە بکاتو هۆزەکانی تاقمی دووهەمیش، کە لەسەرەوە ناوبردەمان کردن [هەرکی، شکاك، بەگزادەو سەییدلەر]، بەشبەحاڵی خۆیان لەگەڵ ڕووسە هێرشکارەکان بکەون. لەکاتێکدا زۆرێك لەو سەرۆك هۆزانەی وا بەهۆی کردەوەی پێشووی خۆیانەوە بۆی هەیە لەلایەن ڕووسەوە چاوپۆشیان لێبکرێتو لەگەڵیاندا پێك بێن، خۆیان هەڵێنو بچن بۆ تورکیا یان عیراق. ئەم هۆزانە، هەرچۆنێك بێت، لێك هەڵدەبڕێن تەنیا لەبەرئەوەی کە دەیانەوێ لێك هەڵبڕێن، ئنجا دەست دەکەن بە کوشتوبڕو تالآنی مەسیحیەکانی ناوچەی خۆیان.

ئەو هۆزانەی وا هەیە ئەم ئازارە کەمتر تێیاندا تەشەنە بکات، تاقمی سێهەمن [شنۆ تا سەقز]. دەبێت لەبیرمان بێت کە ئەمان لە نیزامی دیموکراتەکاندا لەباری وەفاداربوونەوە جیاواز بوون. لە کۆتاییدا، هەرچۆنێك بێت، دەبێ چاوەڕوانی ئەوەش بکرێت کە ئەوانیش

بەشبەحاڵی خۆیان لەگەڵ ڕووسەکان بکەونو سەرەك هۆزی وەفادار [بەئێران] یشیان بەرەو عیراق هەڵبێن. هیچکام لە هۆزەکان چاوەڕوانی ئەوە ناکەن کە سوپای ئێران بۆ چرکەیەکیش[بەرانبەر بە ڕووسەکان]بوەستێت، چاوەڕوانی ئەوە دەکەن کە هەر ئەوەندەی سەربازەکان چەکی خۆیان بەجێهێشت، بچنو کۆی بکەنەوە. گونجاویشە کە هێزەکانی ئێرانی بەرەنگارییەکی توندوتیژ بکەنو ئەگەریش بکرێ بیر لە شتێکی ئەوتۆ بکرێتەوە، هەندێ لە هۆزەکانی تاقمی سێهەم لەگەڵ [ئێرانییەکان] بکەون. من لام وانییە حکوومەتی ئێران لە داهاتوویەکی نزیکدا بتوانێ ئەو هەموو ناتەواوییانەی هۆزەکان چارەسەر بکات. هەرچۆنێك بێت، زیاترین کارێك کە [ئێرانییەکان] ئێستا دەتوانن بیکەن، دابینکردنی خوێندنو دەرەتانی داوودەرمان لە کوردستان، هەروەها ناردنی کاربەدەستی باشە. لای کەم جیلێکی پێویستە بۆ ئەوەی ئاڵوگۆڕێکی شوێندانەر لە هەستو بیری کورداندا بێتەدی.

وەك پرۆگرامێکی درێژخایەنیش، ئێرانییەکان دەبێ بارودۆخی هۆزەکان باشتر بکەن، بەڵام پێویست ناکات چاوەڕوانی ئەوەبن کە گەلێك زوو بەرهەمی جائیزەی وەفاداریو وەڵامی باشتربوونی بارودۆخ وەربگرن. لەماوەی نزیکدا، بەڵێنی داهاتووی باشتر تەنیا تەنگوچەڵەمە دەخولقێنێ.

چەکدارکردنی هۆزەکان

من زیاتر دەمەوێ لەگەڵ ئوستانداری ئازربایجان هاودەنگ بم کە چەکدارکردنی هۆزەکان بەشێوەیەکی چەکداری ناڕێكوپێك، بۆ

دژایـەتیکردنی ڕووسـەکان تـەواو شـتێکی بێکەڵکـە، تەنانـەت ئەگـەر وەفاداریشیان جێگەی گومان نەبێت.

ژمارەی کەمی تاقمی نیوەڕاهاتوو، لە ڕووبەڕووبوونەوەی هێرشی سوپایەکی زۆرو پڕچەکو بەباشی ڕاهاتوودا، بێکەڵك دەبێت. ئەگەر مەیلی زۆری کوردان بۆ کەرەسـەی شـەڕو ڕاهێنـان بگیرێتـە بەرچـاو، مـن ئـەو پێـشنیارەم دووپـات دەکەمەوە کە بەقسە بە باڵوێزی ئەعلا حەزرەتم گوت کە پێکهێنانی یەکەیـەکی پاسەوان (بۆدی گارد)ی کورد لە تاران، لەبارەی ڕۆحییەوە شوێنێکی زۆر لەسەر کوردستان دادەنێت، بێ ئەوەی مەترسـییەك بـۆ ئاسایـشی نـاوخۆیی ناوچـەکە بخولقێنێـت. هـەروەها واهەیـە یەکـەی نـاوبراو نـاوکی تاقمێـك پێـك بهێنـێ کە.......؟

هێزی ئینسانی هۆزەکان

ژمارەی کەسانی هۆز، لە باشترین حاڵەتدا دەتوانێ بەمەزەندە بێت.[لە جەدوەلی خوارەوەدا]، ستوونی سێهەم ئاماژە بە پیاوانێك دەکات کـە بـە پیاوی شەڕکەر دەناسرێن، بەڵام لەبەر ئەو ڕاستیەی کە پیـاوانی عەشـیرە هەموویان چەکدارن، ستوونی چـوارەمیش[لـە ەدوەلەکـە] زیـادکراوە، کـە ژمارەی بەمەزندە[ی چەك] جیا لە پیاوانی شەڕکەر- کە خۆیـان چـەکدارن، بدات بەدەستەوە. ئەم ژمارانە، تەنیا بۆ دەستەی سێهەمی عەشیرەتەکان [واتە لەشنۆوە تا سەقز]پێك هاتووە، لەبەر ئەوەی بۆ هۆزەکـانی تـر هـیچ مەزەندەیەکی متمانەپێکراومان بەدەستەوە نییە.

هۆز	ژمارەی ئەندامانی هۆز	ژمارەی پیاوان	تفەنگی زیادی
دێبوکری	٤٠,٠٠٠	٣,٠٠٠	٧,٠٠٠

مامەش	٣٠,٠٠٠	١,٥٠٠	٢,٠٠٠
پیران	٥,٢٠٠	٢٠٠	٦٠٠
گەورك	٢٠,٠٠٠	١,٠٠٠	٢,٠٠٠
مەنگوڕ	٢٥,٠٠٠	١,٥٠٠	٢,٠٠٠
بانە	٢٠,٠٠٠	٤,٠٠٠	١,٠٠٠
فەیزوڵلا بەگی	٢٠,٠٠٠	٥٠٠	٤,٠٠٠

ژمارەی کـەمی پیـاوانی شـەڕکەری هۆزەکـان لەبەرئـەو ڕاسـتیەیە، کـە هۆزەکە بەهۆی نـەبوونی سـەرۆکێکی گـەورەوە، ڕێكوپێـك نییـەو بەسـەر تاقمی ئەوتۆدا دابەش کراوە، کە لەئاڵوگۆڕدان.

ر. ج. دونداس*

R.G. Dundas *

FO٣٧١/٨٢٠٠٠

١٤ی نۆڤامبری١٩٥٠

لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی بریتانیاوە بۆ شازادە فاتمە حەیدەر لەم ئەدرەسەی خوارەوە:

Princess Fatmo Haider
١٠٣ Lord Kitchener Road
Rushdi Pasha
Alexandria

یادداشتی وەرگێڕ:

[ئـەم نامەیـە لـە وەزارەتـی كاروبـاری دەرەوەی بریتانیـاوە بـۆ"شـازادە فاتمـە حەیدەر"لە شاری ئەسكەندەرییەی میسر نێرراوەو بەڕواڵەت وەڵامی نامەیـەكی ئـەو شەخسەیە بۆ وەزارەتـی دەرەوە كـە تێیـدا داوای سـەربەخۆییو مـافی بـۆ كـوردان كردووە.

بەداخــەوە، مــن نــازانم شــازادە فاتمــە حەیـدەر كێیــە، بــەڵام بــەدووری نــازانم ئەندامێكی بنەماڵەی بەدرخانیەكان بووبێت، دەقـی نامەكـەی ئـەویش لـە فایلەكـەدا نییــە. لــە وەڵامــی نامەكــەدا، وەزارەتــی دەرەوە بریتانیـا دەڵـێ:"پروپاگەنـدەی كومونیـستی لـەناو كوردانـدا ئـەو بایەخــەی نییــە كــە تـۆ پێـت داوەو، مەسـەلەی داهاتووی كـوردیش گـەلێك گەورەیـە[١]و بەسـتراوەتەوە بـە زۆر فاكتـەری مێـژوویی و سیاسییەوە". نامەكە، ج. و. فرلانگ[٢] ئیمزای كردووە.]

FO٣٧١/٩١٢٥٢/١٣٢٩٦٩

نهێنی

كێشەی كورد لە ساڵانی ١٩٤٦ تا ١٩٥٠

ئێران

١٩٤٦

لــەماوەی نیــوەی دووهــەمی ســاڵی ١٩٤٦دا، شانــسی كــوردی ئێــران لەنزیكـەوە بـە چارەنووسـی"كۆمـاری خودموختـاری ئازەربایجـان"ی ژێـر حـــوكمی "پیـــشەوەری"یـــەوە بەســـترابوو. گەرچـــی پێكهاتنـــە

---

١) "is a big one"

٢) G. w. Furlonge.

ڕاگەیێندراوەکەی نێوان پیشەوەریو قازی محەمەد ڕێبەری کوردانی مەهاباد (بڕوانە پاراگرافی ژمارە٢١ لە [نامەی] نهێنی ژمارە ١٧٠٨١دا، لەوەناچێ هیچ کاتێك گەیشتبنە قۆناغی بەڕێوەچوونو پێوەندی نێوان دوو حکوومەتەکەش هەرگیز هاسان نەبوە.

خراپیی بارودۆخی ناوخۆ لە ئازەربایجان، داواکاریی قورسی کوردو زەختی حکوومەتی ئێران لەسەر هەردوولا، رەنگە ئەو هۆیانە بن کە پێکهاتنەکەیان کردە کاغەزێکی ساتوسەوداکردن لەگەڵ یەکتر. قازی محەمەد لە مانگی جووندا چوو بۆ تارانو، دواتر لەوێ ڕاگەیێندرا کە لەوێ هەوڵی داوە پاڵ بە حکوومەتی ئێرانەوە بنێ بۆ ئەوەی رازییان بکات"خاکی کورد"هەتا شاهپوور [سەڵماس] پەرە بدرێ، لەکاتێکدا سەرۆك وەزیر جەختی ئەوەی دەکرد کە کورد وەك دانیشتووی ئازەربایجان سەیر بکرێنو پێکهاتنی ١٤ی مانگی جوون [لەگەڵ ئازەربایجانییەکان]، کوردیش بگرێتە بەر. هەرچۆنێك بێت، هێزەکانی کورد بە حیسابی ئازربایجانییەکان کە دەگوترا کۆنترۆڵی سەردەشتو بانەو تیکاب یان لەلایەن حکوومەتی ئێرانەوە پێ درابوو، دەستیان بەسەر ورمێدا گرت، بەڵام وەك دواتر دەبینرێ هیچکام لەو قەرارانە شوێنێکی درێژخایەنیان لەسەر هەلومەرجی کورد دانەناوە.

٢) لە بەهاری ساڵی ١٩٤٦دا، شەڕی پچڕپچڕ لەنێوان کوردو حکوومەتی ئێران ڕووی داو، وادیاربوو کە بارزانییەکانی ژێر حوکمی مەلا مستەفا بەشی زۆری هێرشکارییەکانیان لەئەستۆ بووبێت. بەرەو کۆتایی

هاوین، چەکدارەکانی بارزانی کەوتبوونـە بـارودۆخێکی نالـەبارو دەسـتیان کرد بە سەرەتا دامەزراندن بۆ گەڕانەوەی ناو عیراق.

٣) تا مانگی سپتەمبەری ١٩٤٦ نیشانەی ئەوە دەرکەوت کە "کۆمـاری کوردستان" بەهۆی نەبوونی پارەو ئالۆزیی گشتییەوە تووشی موشکیلەی جیددی هاتوە. ڕێبەرانی کورد، بەلای کەمەوە، بوون بە سێ بەشەوە:

ئەوانەی کەوتبونە شـوێن قـازی محەمـەد، ئەوانـەی دژ بـە ئـەو بـوون‌و پەنابەرانی بارزانیی ژێر حوکمی مەلا مستەفا کە زۆروکەم لـە هـەردوولایان جیـاواز بـوون. نیـشانەکانی پێوەنـدیی نـزیکتری مـەلا مـستەفا لەگـەڵ دەسـەلاتداریەتی سـۆڤیەت زیـاتر دەردەکـەوت، ئاغـاوەتی سـەربەخۆش، گەرچـی پاڵنـەری نـە هێنـدە بـەرز ئیلـهامی پێـدابوون، خۆیـان وەك دژی کۆمۆنیسم نیشان دەدا: قازی محەمەدو مەلا مـستەفاش لەسـەر زەمینـەی ناتـەبابوونی [کۆمۆنیـسم] لەگـەڵ ئیـسلام ڕەنگـی هـەمان شـتیان پێـوە دەبیندرا. بەڵام هیچکام لـەو دوودڵـی‌و وەسواسـە ئەخلاقییانـە پێشی بـە قبووڵکردنی ئەو چەك‌و پارەیە نەدەگرت کە لـەلای ڕووسـەکانەوە دەهـات یان بەو پشتیوانییە سنوردارەی وا لە سەردەمی خۆشەویست بوونی قازی محەمەد لای ڕووسەکان دەکرا.

٤) بارودۆخی ئازەربایجـان بەشـێوەیەکی سروشـتی کـاری کـردە سـەر هەلومەرجی کورد. وتووێژی درێژخایـەن لـەنێوان دێمۆکراتـەکانی تـەورێزو حکوومەتی ئێران، گەیشتە ئەنجامی ئەوەی کە هەنـدێ مـافی سـنووورداری خودموختـاری بـە ئوسـتانی ئازەربایجـان درا، بـەڵام دژایـەتی نوانـدنی

"حکوومەتی" تەورێز لەگەڵ مەسەلەی کۆنترۆڵکرانیان لەتارانەوە، بووە هۆی ئەوەی [دەوڵەتی ئێران] ناچار بە دەستتێوەردانی عەسکەری بێت. چاوترسێنیی ڕووسەکان لەو مەترسییەی کە لەوانەیە کارێکی ئەوتۆ، ئاکامێکی جیدی بەشوێندا بێت، لەلایەن حکوومەتی ئێرانەوە خرایە پشت گوێو تەورێز لە ١٢ی دیسەمبەردا گیرا. پەیامی لایەنگریکردنو وەفاداری ئازربایجانییەکان بۆ شاه و سەرۆك وەزیر نێردراو پیشەوەری ڕووی کردە ڕووسیاو هەلات.

٥) تا ئەوکاتە، یارمەتییەکانی دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەت کە بۆ بەڕێوبردنی هەرەشەکانی خۆیان هیچ کارێکیان نەکردبوو، بەتەواوەتی لە قازی محەمەد دڕێغی کراو ئەو لە شاری میاندواو خۆی تەسلیمی ئەرتەش [ی ئێران] کرد، "حکوومەت"ـەکەشی پێشتر کەوتبوە سەرەولێژیو بەرەو ڕووخان چووبوو. قازی، لە مەهاباد درایە دادگاو لەگەڵ ژمارەیەك لە گەورەپیاوانی هاوڕێیدا لە سەرەتاکانی مانگی فەبریوەری ١٩٤٧ ئیعدام کرا[١].

٦) ئیحتیمالی سەرکەوتنی دەوڵەتی ئێران لە تێکۆشانی دژ بە کورددا، هەستێکی پڕ لە نیگەرانی لە بەغدا هێنایەدی. مەلا مستەفا هیچ کاتێك لە مێشکی دەوڵەتی عیراق نەچۆتە دەرێو دووریش نەبوو کاتێ لەئێرانەوە بەرەو عیراق دەبوەوە، سەرلەنوێ ببێتە هەڕەشەیەك بۆ ئاشتی ناو هۆزە کوردەکان. بەم بۆنەیەوە زەختیان خستە سەر حکوومەتی ئێران بۆ ئەوەی مەلا مستەفاو

[١].پێشەوا قازی لە٣١ی مانگی مارچی١٩٤٧دا شەهید کرا.

هەڵاتووەکانی ئەرتەشی عیراق کە لەگەڵی کەوتبوون، بگرن‌و بیاندەنەوە دەست ئـەوان. مـەلا مـستەفا، لـە سـەرەتای جـانیوەری ١٩٤٧دا خـۆی تەسـلیمی دەسەڵاتداریەتی ئێـران کـردو برایـە تـاران‌و، لەکاتێکدا زۆربـەی هاورێکـانی لـە نەغەدە مابوونـەوە، بـۆ ماوەیـەك لـەوێ لـەژێر چـاودێری مایـەوە. حکوومـەتی ئێران هیچ مەیلێکی بەوە نیشان نەدا کە بیداتەوە بـە عـیراق، بـەڵام پێـشنیاری ئـەوەی پێکـرد کـە خـۆی‌و هـەموو بارزانییـەکان یـا ئەگـەر هەمووشـیان نـا، سەدکەس لە گەورەپیاوانی هاوڕێی شانسی ئەوەیان هەبێ ك ببن بـە هـاووڵاتی ئێرانـی‌و لـە زەوییـەکانی شـاهـ، لـەنزیك ٣٠مـایلی باشـووری ڕۆژهـەڵاتی تـاران نیـشتەجێ بـن. بـۆ مـاوەی شـەش مـانگی یەکـەمیش لەلایـەن دەوڵەتـەوە پـشتیوانییان لێ بکـرێ. ئەگـەریش ئـەم پێـشنیارە بدەنـە دواوە، لـە ئێـران دەردەکـرێن، بـەڵام چـەکیان لەدەسـت ناسـەندرێتەوەو تەسـلیمی حکوومـەتی عیراقیش ناکرێنەوە.

مەلا مستەفا پێشنیازی نیشتەجێبوونەکەی دایە دواوەو لـە کۆتـایی مـانگی فەبریوەریـدا، پـێش چـوونەوەی بـەفر، خـۆی‌و هاوڕێکـانی بـە هێمنـی بـەرەو باشوورو سنووری عیراق کشانەوە، لەکاتێکدا ئەرتەشـی ئێرانیـان بەشـوێنەوە بوو. تا هەشتەمی مارچ گەیـشتنە دەشـتی مەرگـەوەڕ، وادەردەکـەوت کـە هـەر بەو ڕێگایەی تورکیا کە لە ئۆکتۆبەری ١٩٤٥پێیدا هـاتبوون، بگەڕێنـەوە عـیراق. بـەڵام حەوتوویـەك دواتـر، ڕاپـۆرت گەیـشت کـە گەڕاونەتـە دواوەو لەگـەڵ ئەرتەشی ئێراندا کەوتوونەتە شەڕەوە. هەرچۆنێك بێت لێیانـدراو بـەرەو عـیراق بران‌و مەلا مستەفا، خۆی‌و ژمارەیـەك لـە هاورێکـانی هەڵاتنـە خـاکی سـۆڤیەت (مایسی١٩٤٧).

٧) بارودۆخی باکووری ڕۆژئاوای ئێران لە کۆتایی ساڵی١٩٤٦دا، لەوپەڕی گێژوگومیدا بوو. ئەرتەشی ئێران کە سەردەشتو بانەو سەقزی بەدەستەوە بوو، سەرەتای چەککردنی هۆزە کوردەکانی دامەزراند. تەنانەت پێش ئەوەش کە قازی محەمەد خۆی بەدەستەوە بدات، بەردەوامبوونی دەسەڵاتدارییەکەی بەسەر هۆزە کوردەکانی باکووری رۆژهەڵاتدا، جێگای گومان بوو. زوربەی سەرۆك هۆزەکانی مامەشو مەنگوڕو دێبوکری بڕیاریان دابوو رووبکەنە حکوومەتی ئێران، بەڵام وادیار بوو کە هۆزە کوردەکان لەناو خۆشیاندا هەڵوێستی جیاوازیان هەبووبێت.

١٩٤٧

٨) بەرەو کۆتایی مانگی جوون، ئیتر مەلا مستەفا دەستی لەوە هەڵگرتبوو کە بۆ حکوومەتی ئێران ژانەسەر دروست بکات، زۆربەی هۆزەکەی لە مانگی مایسدا، خاکی ئێرانیان بەجێهێشتبوو، مەلاش خۆی لەگەڵ کۆمەڵێکی کەم، کە شەش ئەفسەری هەڵاتووی ئەرتەشی عیراقیان لەناودا بوو، رێگای ئازەربایجانی سۆڤیەتی گرتەبەر. پێش کۆتایی مانگی مایس، یاسای سەربازی[٢] لەسەر کوردستان هەڵگیراو ڕاپۆرت گەیشت کە کاری چەککردن بەباشی چووەتە پێشێ. شاه، لێبوردنێکی گشتی بۆ هەموو ئەو هۆزانە ڕاگەیاند کە تێکەڵی دوژمنایەتییەکە بووبوون. بۆ پاشماوەی ساڵ، بارودۆخێکی پڕ لە ئاشتی باڵی بەسەر ناوچەکەدا کێشا.

---

[٢] Martial Law.

٩)چاوورِاوی ئەوە کە مەلا مستەفا نیازی هەیە لەگەڵ هێزێکدا بگەڕێتەوە عێراق هەتا ساڵی ١٩٤٨ جاروبارە دەکەوتە سەر زمانی خەڵك. هەرچۆنێك بێت، هەلومەرجی ناو کوردستانی ئێران بەهێمنی مایەوە. ئەو عەمەلیاتە نەبێت کە دژ بە جوانرۆییەکان بەڕێوە چووە. ئەوەش بەهۆی ئەو ڕاستییەوە کە ماوەیەکی دواتر هیچ باسو هەواڵێکیان نەما، خاوەنی گرینگایەتی ئەوتۆ نییە.

١٩٤٩

١٠) لە سەرەتاکانی ساڵی ١٩٤٩دا، بەهۆی بڵاوبوونەوەی هەندێ ماتریالی پڕوپاگەندەی کوردە دێموکراتەکانەوە (واهەیە لەلایەن"ڕزگاری"یەوە بووبێت)، هەنگاوێك بۆ ژیاندنەوەی بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کوردی هەڵێنرایەوە. دەسەڵاتداریەتی ئێران، لە مانگی فەبریوەری، مارچ وئاپریلدا، دەستی کرد بە گرتنی خەڵك ـ کارێك کە پێوەندی بە هەواڵی ئەو هەنگاوەوە دەدرا کە لە مانگی فەبریوەری بۆ کوشتنی شاه هەڵێنرایەوە. گەرچی هۆزەکانی جەلالیو شکاك دژایەتی خۆیان نیسبەت بە حکوومەتی ئێران نەدەشاردەوە، هیچ نیشانەیەك بەدەستەوە نەبوو کە کورد ئەم کارە خەتایەی کردبێت. هەرچۆنێك بێت لەوەدەچێ ژمارەیەك لە ئەندامانی عەشیرەتە کوردەکان کەڵکیان لەو هەلە وەرگرتبێتو بۆ تۆڵەسەندنەوەی تایبەتی خۆیان، لەلای دەسەڵاتداریەتی ئێران خراپە [ی عەشیرەتەکانی تر] یان گوتبێت.

١٩٥٠

١١) له زستانی ساڵی١٩٤٩ـ١٩٥٠دا، هێمنایەتی [ناوچەکە] پارێزراو ئەو چاوڕاوە وەرزییەی لە مانگەکانی سەرەتای ساڵی ١٩٤٩دا لەمەڕ ئاژاوەو ئاڵۆزیی پەرەی پەیداکردبوو، پێش گەیشتنی هاوین بێڕەنگ بووەوە. تەنانەت"کۆمەڵە"ش هیچ نیشانەیەکی چالاکیی لە خۆی نیشان نەدا. زستان، بۆ هۆزەکان زۆر سەخڵەت نەبوو و خەڵکەکە چاوەڕوانی حاسڵێکی باشیان دەکرد.

١٢) "حیزبی کوردی موسڵمان" لە تاران کەوتە بەر سەرنج. ئەم حیزبە، هەندێ سەرۆك هۆزی ناسراو دایانمەزراند کە لە مانگی مایسدا بۆ بەشداری لە ئاهەنگی هێنانەوەی تەرمی ڕەزاشا بۆ ئێران هاتبوونە تاران. بەڵام دواتر، هیچ هەواڵێکیان لسەرچاوەیەکی دیکەوە لێنەبیسرا.

١٣) ڕاپۆرتێکی سەرنجڕاکێش لەسەر بناغەی بۆچوونی دوو جاسووسی بەئەزموونی ئینگلیزی کە لە مانگی ئاگۆستی ساڵی١٩٥٠دا بەشێوەیەکی سەربەخۆیانە بەناو کوردستانی ئێراندا گەڕابوون، هەستی ئەوانی لەمەڕ هەڵوێستی کورد، لەم چەند وشەیەی خوارەوەدا تۆمارکردووە:

أ) "هەموو هەواڵنێرەکانمان لە ناوچەکانی کوردنشینی باکووری سەقز، بەشێوەیەکی بنەڕەتی، هەواڵی لایەنگریکردن [ی خەڵکمان] لە سەربەخۆیی کوردستان پێرادەگەیێننو وەك هۆی شتەکە، ناو لە جیاوازی نەژاد، فەسادو زوڵمورزۆری حکوومەتی ئێرانو ئەفسەرانی ئەرتەش دەبەن کە بەگوێرەی ئەوان، لایەنگری بەڕێوەچوونی بەرنامەی پێشکەوت لە ناوچە کوردنشینەکان نینو بەدەستی زۆر پێشی بەرنامەی ئەوتۆ دەگرن،

ب) "سەرەڕای تووڕەییەکی بێگومـان، کـە لـەو ئاکـارە وەشـاوەتەوە، هـیچ نیـشانەیەك نابینـدرێ کـە بەرنامەیـەکی داڕژاو یـا ڕێکخراوەیـەکی گـرینگ بـە ئامـانجی دابینکردنــی ســەربەخۆیی لــە ناوچــەکەدا پێکهــاتبێ. ڕوانگــەی دەســەڵاتداریەتی ئەرتــەش لــە مــەهابادیش هــەروابوو. لــەوەش زیــاتر، هــیچ نیشانەیەکی لایـەنگریکردن لـە کوردسـتانی گـەورەو باسوخواسـی موشـکیلەی کورد لتورکیا، سووریاو عیراق، لەناو هاوزمانە کوردە ئێرانییەکاندا نەبیندرا،

ج) لــە ناوچــەکانی باشــووری سەقزیــشدا، نــاڕەزایی خــەڵك لــە کاربەدەستانی ئێرانی، وەك ناڕەزایی زۆربـەی ناوچـە باکوورییـەکان بـوو، بـەڵام لێـرەدا لـەجیاتی پێداویـستی سـەربەخۆیی، لەسـەر ئـەو مەسـەلەیە جەخت دەکرا کە کاربەدەستانی ئێرانی لە مەترسییەکان ئاگـادار بکـرێن. سەردانی ئەم دواییـەی شـاه، لـە ناوچـەکە، ئاکـامێکی باشـی بـووە˚ بـەڵام ئەوەی زۆر گرینگە ئەوەیە کە ئەو بەڵێنانەی داونی بێنە ئەنجام." [١]

١٤) لە مانگی مایسدا، هەندێ بنکـەی عەسـکەری لـە ناوچـەی جـوانڕۆ دامەزران. لەوکاتەدا وادەزانرا کارەکە بەشێك بووبێت لە سیاسەتی گشتی بـۆ بـەهێزکردنی ئامـادەیی نیزامـی [دەوڵـەت] لـەناو هـۆزە کوردەکانـدا. هەرچــۆنێك بێــت بەڕواڵــەت، دوای پێکداهــەڵپڕژانێکی بــچووکی نێــوان هۆزەکـانی جـوانڕۆیی‌و ئیمـامی، فەرمانـدەی ناوچـەیی ئەرتـەش بڕیـاری چەککردنی هـەردوولای دابێـت. هۆزەکـان ئـەو ئەنـدازە تفـەنگیان نـەداوە

[١] شـاه. لـە ئاگوسـتی ١٩٥٠دا چـاوپێکەوتنێکی هەمـەدان‌و کرماشـان‌و کوردسـتانی باشووری کرد کە وادیارە سەرکەوتوو بووبێت.

بەدەستەوە [کە داوایان لێ کرابوو]و لە دووهەمی سپتەمبەردا هێرشیان بردۆتە سەر بنکەیەکی ئەرتەشی لە"پلێنگانە". ئەرتەش لەلایەن چەند عەشیرەتی دوژمنی جوانڕۆییەکانەوە هاوکاری کراوەو عەمەلیاتەکە، لە سەرەتاکانی ئوکتۆبەردا هاتۆتە کۆتاییو لە ئەنجامدا، هۆزەکان سەدان تفەنگیان تەحویل داوەتەوە. ئەم رووداوە لەلایەن ڕادێوی ڕووسو هەندێ ڕۆژنامەی دەرەوەییەوە زۆر گەورە کراوەتەوە.

عیراق ٤٧ ـ ١٩٤٦

١٥) عەمەلیاتی دژ بە مەلا مستەفا، کەوەك بەشێك لە کاری رێکخستنەوەی سەرلەنوێی ئازەربایجان، لەلایەن دەسەلاتداریەتی ئێرانەوە بەڕێوەچوو، پێشتر بەکورتی باس کرا. سەرەڕای ترسێکی دایمی کە لە گەڕانەوەی بارزانییەکانو ئاژاوەنانەوەیان لە عیراقدا هەیە، وادیارە بارزانییەکان لە ئەزموونی ئێرانو ئەو زیانەی لە ئەرتەشی ئێرانیان دی، دەرسێکی باشیان وەرگرتبێ. بەشێکی بەرچاویان لە١٩٤٧دا دەستیان کرد بە گەڕانەوە بۆ عیراقو ئەو نموونەیەی کە بۆ گەڕانەوەی بێمەرجو شەرت دایانمەزراند، لەلایەن ئەو کەسانەشەوە کە دواتر دەگەڕانەوە ڕەچاوکرا. دەسەلاتداریەتی عیراق، بەرنامەیەکی هوشیارانەی بۆ گەڕانەوەی ئەوان پێکهێنا بوو، کە لێبووردنی بەدوادا هاتو ئەو لێبوردنەش، بەبێ ڕەخنەی ڕۆژنامەکانی بەغدا نەچوەسەر.

وازانرا کە ژمارەیەکی زۆری چەك، لەسەر سنوورو پێش گەڕانەوەی پەنابەرەکان بقاچاخ براون، یا لەکارخراون. نزیکەی شەش هەزار پیاو،

ژن‌و منـدالێ لـه گه‌ڕانـه‌وه‌دا خۆیـان ناونووسـکرد. چـوار ئه‌فـسه‌ره‌که‌ی ئه‌رته‌شی عیراقیش ته‌سلیم بوون، ئینجا دادگاییو لنۆهه‌مى مانگی جووندا ئیعدام کران.

١٩٤٨

١٦) بـه درێـژایی پاشمـاوه‌ی سـاڵ [ی١٩٤٧]و هـه‌موو سـاڵی ١٩٤٨ بارودۆخی کوردستانی عیراق هێمن بوو. چاوڕاو له‌مه‌ڕ گه‌ڕانه‌وه‌ی خێـرای مه‌لا مسته‌فا، زیـاتر لـه سـه‌ره‌تای ساڵدا ده‌بیـستراو شانـسی ئـه‌وه‌ی کـه ڕه‌نگه مه‌لا له سه‌رقاڵبوونی ئه‌رته‌ش به شه‌ڕو هه‌رای فه‌له‌ستینه‌وه کـه‌ڵك وه‌ربگرێ، نیگه‌رانی حکوومه‌تی زیاتر ده‌کرد.

چه‌ند ئاژاوه‌ی یه‌كله‌دوای‌یه‌ك که لـه مـانگی فـه‌بریوه‌ری‌و سـپته‌مبه‌ردا بۆ ناڕه‌زایی ده‌ربڕین له "پـه‌یمانی پۆرتـسموس"و دامـه‌زرانی حکوومـه‌تی نیزامی نرانه‌وه، له‌ڕاستیدا ته‌واوکه‌ری خۆپیشاندانه‌کانی سلێمانی بـوون‌و هیچ کامیان زه‌مینه‌یه‌کی ناسیۆنالیستی کوردییان تێدا به‌دی نه‌ده‌کرا.

١٩٤٩

١٧) له ساڵی ١٩٤٩دا هیچ چالاکییه‌کی عه‌شیره‌یی به‌رچـاونه‌که‌وت. هـه‌واڵی ئه‌و په‌یامانه‌ی وا له‌نێوان مه‌لا مـسته‌فاو ئاغـا گـه‌وره‌کان [ی کـورد] لـه عیراقـدا بلاوده‌بوه‌وه، شـێوازێکی عـاده‌تی هـه‌بوو. بـه‌لام به‌شـوێن ئه‌وانـه‌دا، داسـتانێك له‌مه‌ڕ فێرکرانـی چـه‌ترباز بـۆ خرانـه خـواره‌وه لـه عـیراق بلاوبـوه‌وه‌و ته‌نانـه‌ت گوترا شه‌ش که‌سیان هاتووشنه‌ته خواره‌وه. واده‌رده‌که‌وێ خه‌به‌ردزو ئه‌وانـه‌ی

ئیلهامدەریانن، خۆیان لە چاوورِاوی دووپاتو چەند پاتکراوی گەرِانـەوەی مـەلا مـستەفاو پێوەنـدیگرتنی لەگـەڵ هەڤاڵـە عیراقییەکانیـدا، مانـدوو بـوویێتنو هەسـتیان کردبـێ کـە پێویـستە هەنـدێ باسوخواسـی شـیرینتر لـە خەیاڵیانـدا دروسـت بکـەن. هەرچـۆنێك بێـت، حکوومـەتی عـیراق لــە مــانگی مایــسدا بەشـێوەیەکی ڕاسـتەقینە، لـە چـاوورِاوی گەرِانـەوەی زۆر زووی مـەلا مـستەفا ئاگادار کرایەوە، بەڵام وادیاربوو ئەوهەواڵەش زەمینەیەکی نەبووبێو ساڵ بـەبێ ترسی زیاتر کۆتایی هات.

١٩٥٠

١٨) لە نیوەی مانگی ئاپریـلو جووندا، داسـتانی پێوەنـدیگرتنی مـەلا مــستەفا بــە ژمارەیــەکی زۆری ســەرەك هۆزەکانــەوە، هــەروەها بەقاچاخهاتنی چەك لەئێرانەوە بۆ عیراق بڵاوبـوەوە. لـە مـانگی جولایـدا، هەواڵی ئەو حیکایەتەش لەلایەن پۆلیسەوە گەیشت کە گوایـە مەلامـستەفا هــەوڵی وەرگرتنــی ئیجـازەی داوە بـۆ تێپـەڕبوون بـە خـاکی ئێرانـدا. ڕاپۆرتەکــە، ئەوەشــی لێ زیــاد کرابــوو کــە پێــی گــوتراوە، خــۆیو دەوروبەرەکـەی دەبـێ بـەبێ چـەك بـچنە خـاکی عیراقـەوە، بـەڵام ئـەو مەرجەکەی قبوڵ نەکردووە. گومانێکی کەم لەوەدا هەیـە کـە مەلامـستەفا پێوەندییەکی دایمی لەگەڵ دۆستو کەسوکاری خۆی لە عیراقـدا هـەبێت، بەڵام خەیالاَت لەمەڕ گەڕانـەوەی بـۆ عـیراق، گرینگایەتییـەکی زیـاتری لـە ساڵانی پێشوو نییە.

١٩) ئەمساڵ، شکانی نەزمو یاسا لە ئوستانەکانی مووسڵو هەولێرو سلێمانی، لەڕادەی عادەتی ناوچەکە زیاتر نەبوو، مەسەلەیەک نەبێ کە ئەویش کاری "خولەپیزە" بوو. چەتەیەک کە خۆی لە دەستبەسەرییەکی هەشت ساڵە ڕزگارکردبوو. هەڵسوکەوتی خولەپیزە لە ساڵانی ١٩٤٩و١٩٥٠دا، سەرنجی لەڕادەبەدەری خەڵکی بۆ لای خۆی ڕاکێشاو لە لیوای سلێمانی وەك چەشنە "ڕابین هوود"ێکی کورد چاوی لێدەکرا. دەگوترا کە لەلایەن شێخ باباعەلیو شێخ لەتیفی کوڕی شێخ مەحموودەوە پشتگیری دەکرێ. بەهۆی درێژەکێشانی کارەساتەکەو پارێزراو مانەوەی خولەپیزەوە، ئابڕووی حکوومەت زیانی پێگەیشت.

٢٠) بەهۆی سەردانی زۆری ئاتاشەکانی باڵوێزخانەی ولاَتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکاوە. کە زۆریش لە پەردەدا نەبوو، هیچ کاتێك ناسیۆنالیسمی کوردیی لە هەولێرو سلێمانی، ئەوەندە هان نەدرابوو. گرینگی پێدانی ڕۆژنامەکانی ئەمریکیو چوونی شێخ باباعەلی بۆ ئەمریکا کە بەشێك لە خوێندنەکەی لەوێ تەواوکرد، ئاماژەیان بۆ ئەو ڕاستییە دەکرد کە حکوومەتی ولاَتەیەکگرتوەکان نیازی وایە لە کاری لایەنگریکردنی کورداندا، دەستپێشخەری لە رووسەکان بکات.

ولاَتانی ڕۆژهەلاَتی نزیك (لیڤانت)[١]

٢١) وەك لە ڕاپۆرتی دەورەی پێشوودا باس کرا، کۆمەڵگای کورد لە لوبنان بچووکەو خاوەنی گرنگایەتییەکی کەمە. بەلاَم شاری بەیرووت بەهۆی ئەو ڕاستییەوە کە نشیمەنگەی کامەران عەلی بەدرخانەو ئەویش وەك براکەی بە بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کوردەوە خەریکە، جێگەی سەرنجە. هەرچۆنێك بێت ناوەندی سەرەکی بزووتنەوەکە، لە جزیرە کە

---

[١] The Levant states

لـەویٚ دکتـۆر "ئەحمـەد نـافیز"ی خـەڵکی ١٩٤٦ قامیـشلی ـــ چـاکترین نوێنەری ئاواتەکانی کوردە.

٢٢) ڕووداوەکـانی ئێـران، بەشـێوەیەکی سروشـتی هـانی کـوردی سووریای داوە، بەڵام بەدرێژایی ساڵی١٩٤٦، چالاکییەکان هەرچـەندە لـە چاوی سیاسەتکارانی حیرفەیی شاراوە نەمابێتـەوە، بـەڵام شـوێنێکی زۆر کەمیشی لەسەر کۆمەڵگای سووریا داناوە. جگە لە بانگـەوازێکی بێـوەڵام لەمـەڕ کۆبوونـەوەی کـورد لـە مەککـە لـەماوەی حەجـدا (کـە بـەدرخان بەرپرس بوو)، ساڵ بەبێ ڕووداوێکی شایانی باس کۆتایی هات. واوێدەچێ هەسـتی گـشتی خـەڵك بریتـی بـێ لـە هەسـتی دڵـساردبوونەوە بـەهۆی ڕووداوەکـانی ئازەربایجـانو دڵئێـشان لـە ڕووسـەکان بـۆ ئـەوەی پـشتی کوردیان بەردا.

لە مارچـی ١٩٤٧دا، دکتـۆر نـافیز نامەیـەکی بـۆ میـستەر بـێڤین[١] نووسـیو تێیدا سەرنجی بەرەو مێژووی کورد ڕاکێشا لـەدوای شـەڕی یەکـەمی جیهـانیو سـەرکوتکرانیان لەلایـەن حکوومـەتی ئـەو وڵاتانـەوە واکوردیـان لـەناو دایـە. نامەکەشـی بـەو پێـشنیارە کۆتـایی پێهێنـا کـە وەك ئاکـامێکی ئەوچەشـنە هەڵسوکەوتانە لەگـەڵ کـورد، جێـی سەرسـوڕمان یـاخود سـەرکۆنەکردن نـابێ

---

[١] Mr. Bevin کاربەدەستی باڵوێزخانەی ئەمریکا لە ئێران بووە.

ئەگەر لاوانی کورد لـەژێر شـوێن تێکرانـی "هەسـتی نێهێلیـستی وبـێ هیواییـدا، ١٩٤٧ خوو بدەنە توندوتیژیو زەبروزەنگ نوندن"[٢].

٢٣) تـەنیا گۆڕانکارییـەکی سەرنجڕاکێـشی دیکـە لـە سـاڵی١٩٤٧دا، بزووتنەوەیەك بوو کە بەگوێرەی ڕاپۆرت بـۆ هاوکـاریکردنی نێـوان کـوردو ئاسۆری پێکهاتبوو. گەرچی واهەیە بزووتنەوەکە بـەنهێنی لەلایـەن خالیـد بـەکتاش - ڕێبـەری کۆمۆنیـستەکانەوە هـان درابێـت کـە لـە سـاڵی١٩٤٦ بـەدواوە لەسـەر شـانۆی ناسیۆنالیـسمی کـوردی دەرکـەوتووە، بـەلاَم ئاشکرایە کە لە قۆناغی ئاواتخواستنێك نەچووبێتە دەرەوە.

٢٤) هەنگاوێکی حکوومەتی سووریا لەمەڕ ناونووسـکردنی خۆبەخـشی[٣] کورد بۆ شەڕکردن لە فەلەستین (کۆتـایی سـاڵی١٩٤٧) لەلایـەن ڕێبـەرانی کوردەوە پێشوازی لێنەکرا.

١٩٤٨

٢٥) لە سەرەتاکانی ١٩٤٨دا، دوکتور کامەران عـەلی بـەدرخان لەسویـسەوە گەڕایەوە بەیرووت. بەگوێرەی ڕاپۆرت، گوتوویـە دەڕوانێتـە ئاسـۆیەکی دوورتـر لە کێشەی کوردی سووریاو چالاکییەکانی بۆ هەموو کوردانە.

١٩٤٩

---

[٢] ئەم عیبارەتە، لە نامەکەی دکتور نـافیز هـەڵگیراوە کـە بـە فەڕەنـسی نووسـراوە:
"Une certaine notion de nihilisme et de desespoir"

[٣] Volunteers. (داوتەڵەب).

٢٦) لەپێوەندیی کۆنفرانسێکدا کە جەلادەت بەدرخان گوتوویەتی بڕیارە لە مایسی١٩٤٩دا لە بەیرووت بەڕێوەبچێ، ئاماژەی بە دوو ڕێکخراوە کردووە کە بەناوی "یەکیەتی حیزبە کوردەکان" و "حیزبی دیموکراتی کورد"ەوە ناسراون. ڕوون نییە ئایا ئەو دووانە، ناوی تازەی "وەفدی کورد" و "ئەنجومەنی سەلاحەدین"ن کە لە ڕاپۆرتەکانی پێشوودا باسمان لێوەکردوون یاخود دوو ڕێکخراوەی بەتەواوی تازەن. گەرچی وادەردەکەوێ کە جەلادەت بەدرخان، بەبێوچان خەریکی چالاکی بێت، بەڵام ئەوەش دەبیندرێ کە نفووزێکی کەمتری لە حاجۆ ئاغاو دکتور نافیز و قەدری جەمیل پاشاو ڕێبەرانی دیکەی جزیرە لەناو ئاڵقەکانی کورددا هەبێت کە پێوەندییەکی نزیکتریان لەگەڵ هاووڵاتییانی خۆیان هەیە. وەك فاکتێك لە مانگی سپتەمبەری ١٩٤٩دا، ڕاپۆرتێکمان پێگەیشت کە دەڵێ: بەرەی گەنجتر، ڕەخنەیان لێگرتووە [واتە لە جەلادەت بەدرخان] کە ڕووی لە تورکیاو هێزەکانی ڕۆژئاوایییە- ڕووتێکردنێك کەخۆی بەئاشکراو وەك ڕوانگەیەکی تازە دەریدەبڕێت.

١٩٥٠

٢٧) گەرچی ئەندامانی حکوومەتی سووریا لەم دواییانەدا هەندێ نیگەرانییان لەمەڕ هەڕەشەی مەترسیداربوونی کەمایەسی کورد بۆدەوڵەتو وەرسووڕانیان بەرەو کومۆنیسم دەربڕیوە، چالاکییەکانی کورد لە ساڵی ١٩٥٠دا ئەوە دەرناخات کە ڕووی لەزیادی نابێت.

تورکیا

٢٨) لـه يادداشـتی پێـشوودا (نهێنـی، ژمـاره١٧٠٨١)، هەلومـەرجی کـوردی تورکیا بەتەواوی باس کرا. لەماوەی چوار سـاڵی ڕابـوردوودا، ئـاڵوگۆڕێکی کـەم لـە بارودۆخیانـدا هاتۆتـە دی. سـاڵی١٩٤٩، ڕۆژنامـە کوردییـەکان سـەرنجێکی کوتوپڕیـان دایـە مەسـەلەی کـوردو، وادیـارە لەڕاسـتیدا ژیانەوەیـەکی کـەمی هەسـتی نەتەوایـەتی کـورد لـە ئوسـتانە ڕۆژهەڵاتییـەکان بـەدی بکـرێ. دەسەڵاتداریەتی تـورك ڕاگەیانـدنی ئـەو ڕوانگەیـەی درێـژە پێدا کـە مەسـەلەی کورد لەناویاندا چارەسەر کراوە، گەرچی دەزانرێ کە ئەوە زێدەڕەوییـە. ئەگـەر بێتـو حکوومـەتی عێـراق کـۆنترۆڵی ئوسـتانە کوردنـشینەکانی خـۆی لەدەسـت بچێ، یاخود هێرشێك لەلایەن سۆڤیەتەوە بکرێتە سەر تورکیا، ئێستاش بتـوانن ژانەسەر دروست بکەن.

٢٩) لە هەڵبژاردنی گشتی ساڵی ١٩٥٠دا، دیموکراتەکان زۆربەی دەنگی ڕۆژهەڵاتی تورکیایان هێنایەدەست، بەڵام نیشانەی ئـەوە بـەدی‌ناکرێ کـە نوێنەرێك بە ناسنامەی کوردییـەوە دەرکـەوتبێت. بـەگوێرەی قـسەی ئـەو کەسـانەی وا لـەم دوایيانـەدا سـەری ناوچـەکەیان داوە، یاسـاو نـەزمێکی ڕەزامەندانە لەلایەن حکوومەتـەوە دامـەزراوەو بەرنامـەی"بـەتورککردن"ی کورد تاڕادەیەکی زۆر خراوەتە پشت گوێ.

داواکاری لە نەتەوە یەکگرتووەکانو........شتی تر

٣٠) داواکارییـەك لەلایـەن "ڕۆشـنبیرانی کـورد"ەوە: محەمـەد حیلمـی بـەگ ـ دانیـشتووی میسر، کـە خـۆی وەك "نوێنـەری حیزبـی دیمـۆکراتی نەتەوەیی کورد" ناساندووە، شەریف پاشا ـ کە بۆ ساڵانێکی زۆر لـە فەڕەنـسەو

ئیتالیا ژیاوەو لەماوەی سەردەمی ئاشتی دابینکردنی دوای شەڕی یەکەمی جیهانیدا، کەسایەتییەکی بەرچاو بوو، دوکتور نافیزی خەڵکی قامیشلی سووریا، کامەران عەلی بەدرخان‌و نوورەدین زازا، پێشکەشی "شۆڕای وەزیرانی دەرەوە" (١٩٤٧)و سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان (١٩٤٨) کراوە. ناوبراوان پێوەندییان بە وەفدی کوردیی پاریسەوە هەیە کە لەوێ گۆڤارێك بەناوی "بوڵتەنی ناوەندی توێژینەوەی کوردی"یەوە دەردەچێ. وەفدەکە، لە١٣ی سپتەمبەری ١٩٥٠دا، نارەزایی خۆی بەرامبەر بە عەمەلیاتی جوانرۆ لەلایەن حکوومەتی ئێرانەوە، بە نەتەوە یەکگرتوەکان‌و یەك یەکی دەوڵەتانی ئەندام ڕاگەیاند.

کۆمۆنیسم‌و کورد

دەوڵەتانی ڕۆژهەڵاتی نزیك (لیڤانت):

٣١) مەزندەکردنێکی دڵنیا، لە ڕادەی تێکەڵاویەتی ڕێبەرانی کوردی دەوڵەتانی لیڤانت، بەهۆی دنەدانی ڕووسیای سۆڤیەتی لەماوەی ئەم سەردەمەدا (= نێوان ساڵانی١٩٤٦و١٩٥٠)، گەیشتووەتە دەستمان‌و هەرچەندە "بوڵتەن"ی پاریس دەنگو سەدای غەیرە کۆمۆنیستی هەیە، بەڵام لەم دواییانەدا چەند وتارێکی بڵاوکردۆتەوە کە تێیدا سەرنجدانی ڕووسەکانی لە زمان‌و مێژووی کورد خستووەتە بەرباس‌و بەشێوەیەکی لایەنگرانە لەگەڵ کەم مەیلی ڕۆژئاواییەکاندا بەراوردی کردووە. لەلایەکی دیکەوە گوتراوە کە جەلادەت بەدرخان دژە کۆمۆنیسمێکی توندوتیژەو وادیارە زۆربەی ڕێبەرانی پیرترش هەمان شێوە بیرکردنەوەیان هەبێت.

هەرچۆنێك بێت، گومانێکی کەم لەوەدا هەیە کە کوردە گەنجترەکانی جزیرەی سووریا وا لەلایەن سولەیمان حاجۆ ئاغاوە ڕێبەرایەتی دەکرێن، لایەنگری تەواوی کۆمۆنیستەکان بن.

ڕاپۆرتی هاوکاریکردنی ئەم تاقمەمان لەگەڵ ئەرمەنییە کۆمۆنیستەکانیش پێگەیشتووە. نیشانەگەلی وەك ژیانەوەی "خۆیبوون" وای دەردەخات کە یەکگرتنی کوردو ئەرمەنی تا ڕادەیەکی زۆر، شێوازی ڕەسمی هەبێت، بەلام [خۆیبوون] هەمیشە لە پێوەندی داشناکە ئەرمەنییەکاندا بووە، کە ئەوانیش بەشێوەیەکی سروشتی چەندە دژ بە تورکن، ئەوەندەش دژایەتی سۆڤیەت دەکەن.

٣٢) ڕابوودوو هەروەها بارودۆخی ئێستای کوردی سوریا لەگەڵ وڵاتانی دیکەی وا کەمایەسی کوردیان تێدا دەژی، هاوسەنگ نییەو هەڵسوکەوتی [کوردی سوریا] ئاکامی سروشتییانەی ئەم فاکتەرانەیە. جگە لە ڕێبەرانی بەساڵاچوو، کوردی دیمەشقو شارەکانی دیکەی سوریای ڕۆژئاوا، سەرنجی کەمیان داوەتە ڕووداوەکانی کورد. ئەوان، کاربەدەستو ئەفسەری ئەرتەشو ئەندامی پارلمانیان لێ هەڵکەوتووە، بەلام سەرەڕای هەندێ ڕاگەیاندنی هەڵە لەلایەن ڕێبەرانی عەرەبەوە، ڕەنگە بکرێ بە "تواوە" و وەك یاسایەکیش کەمتر لەژێر شوێن تێکرانی پروپاگەندەی ناسیۆنالیستیی کوردیدا چاویان لێبکرێ. لە جزیرەدا ـ بەو ژمارە نیسبەتەن زۆرەی پەنابەرانی ئەم دواییانەی تورکیاوە، هەستی نەتەوایەتی لەهەژیندایە. لەهەمان کاتدا، جزیرە سەنگەرێکی قایمی کورد

نییەو ناسك بوونەكەی دەیخاتە بیچمی كۆسپێكی سەر ڕێگای ڕاپەرینو زەمینە بۆ ڕێبەران خۆش دەكات تا لەسەر یاساكانی حكوومەتی سوریا بمێننەوەو ئەو ڕۆژەش كە شەڕ [ی نێوان ڕووسو توركیا ؟] دەرفەتی تۆڵەسەندنەوە لە توركانی پیَدەبەخشیَو سەركەوتنی سۆڤیەت سەربەخۆییان بۆ مسۆگەر دەكات، كاریان لەگەڵدا بكەن.

سروشتە زاتییەكان، پێویستییەكی كەمیان بۆ دنەدان لەلایەن مەئموورانی سۆڤیەتەوە هێشتۆتەوە. نەبوونی ئەزموونی ڕاستەوخۆ لەمەڕ دەسەلاَتداریەتی سۆڤیەتیش وای لێكردوون كە ئامادەی وەرگرتنی بایەخی بەڕواڵەتی پڕوپاگەندەی سۆڤیەتی بنو، هەروەها بەهۆی هەڵكەوتنی شوێنەكەیان لەنزیك سنووری توركیا، دوورنییە بكەونە ژێر شوێن تێكرانی هەر ئاخاوتنێكی بەرئاوەژووی ئەوتۆوە كە نەتوانیَ لەسەر حیسابی تورك قەرەبوویان بۆ بكاتەوە. كوردی سووریا، بەبیَ بوونی سنووری ئاشكرای تیرە و تایفەیی و شتی دیكەی لەو چەشنە، تەنیا دەتوانن چاوەنواڕییەكی كەمیان لەبواری خودموختاریی ناوچەیی لەناو حكوومەتی سووریادا هەبێت.

عیراق

٣٣) ڕاپۆرتی ئەم دواییانە سەبارەت بە هەڵسوكەوتی هۆزە كوردەكانی عیراق، جێگای دڵخۆشییە: لایەنگرییەكی بەربلاَو لە مەلا مستەفا ناكریَ، ژمارەیەك لە سەرەك هۆزە كوردەكان كە خاوەنی گرینگایەتییەكی زۆر نین، وەك لایەنگری حكوومەتو یاخود لایەنگری بریتانیا لەبەرچاو

دەگرێن. هیچ نیشانەیەکیش نییە کە پڕوپاگەندەی سۆڤیەتی کاریان تێبکات. لە ڕاپۆرتی ناوچە هۆزنشینەکانی عیراقدا، کەمبوونی نیشانە بۆ پڕوپاگەندەی ڕاستەوخۆی سۆڤیەتی، سەرنج ڕادەکێشێو، ڕاپۆرتی چالاکییەکانی مەلامستەفاو حالّەتی کەمتر گرینگ جێگای ئەویان گرتووەتەوە. دەسەلاّتدارانی عیراق، بەشێوەیەکی ئاشکرا، نیگەرانی ئەوەن کە وا هەیە کوردایەتی زیاتر لە پڕوپاگەندەی کۆمۆنیستیش، ڕووحی شۆڕشگێڕانەی [کورد] زیندوو ڕابگرێ.

هەوای شارەکان بەتایبەت سلێمانی کەمتر سلاّمەتە. پارتی (لقی پارتی دیموکراتی کوردستان)، لەوێو لە هەولێرو کەرکوکو ڕەواندز زۆر چالاك بووە. حیزبی ڕزگاری "نەتەوەیی" (حزب الوطني التحرري)یش کە پێوەندی بە پارتی دیموکراتی کوردەوە هەیە، درێژەی بەکاری خۆی داوە.

کۆمۆنیستەکانی بەغدا، وادیارە نفووزێکی زۆریان لە هەردوولا کردبێت، لەبەر ئەوەی تەنانەت لە مێشکی ئەندامانیشدا جیاوازییەك لەنێوان ئامانجە سەرەکییەکانی خۆیان ـ کە بریتی بێ لە ئازادو دیموکراتیزەکردنی کوردستانو ئامانجە کەمتر دیاریکراوەکانی کۆمۆنیسم، ئاشکرا نییە. وەنەبێ هەر ئەوان کەوتبنە ژێر زەختی کۆمۆنیستەکانی بەغداوە، بەڵکوو دێموکراتە کوردەکان یا پاشماوەکانیان لە باکووری ئێرانیش بەئاشکرا ئیلهام لە سۆڤیەت وەردەگرنو ماتریالّیان لەلایەن ئەوانەوە بۆ دێت. بەلاّم ئەندامانی ئەو گرووپانەش ـ وەك هی سێ گرووپی دیکەی واکەوتوونەتە

ژێر زەختی پۆلیسەوە، گرینگایەتییەکی ئەوتۆیان نییەو زیاتر مامۆستا، خوێندکار، دووکاندار، کاربەدەستی دەفتەریو کارمەندە گەنجەکانن.

نفووزی ئەو کەسانە، کەم وا هەیە لە شارەکان بچێتە دەرەوە، گەرچی ڕەنگە بتوانن ئاژاوەیان تێدا بنێنەوە ـ وەك پێشتریش ئەو کارەیان کردووە، یاخود لەنێو کرێکارانی کۆمپانیای نەوتی عیراقو وەزارەتخانەکانی دەوڵەتیدا، ئاسایش تێك بدەن. هەر هەنگاوێکی ئەوتۆ، با وەکوو بەناوی ناسیۆنالیسمی کوردەوە بێتە ئەنجام، بەڵام لەڕاستیدا دیاردەیەکی بێخەوشی کۆمۆنیستییە. ئەوەش پێویستە بگوترێ کە ناتوانرێ چاوەڕوانی ئەوە بکرێ کە ئەم گرووپانە هەنگاوێکی جیدیو ئیجابی بۆ مەسەلەی ناسیۆنالیسمی کوردی هەڵێننەوە، بەڵام لە هەموو کاتێکدا دەکرێ کۆمۆنیستەکان بەشێوەیەکی جیددی شوێنیان لەسەر دانێن.

ئێران

٣٤) چالاکی ڕاستەوخۆی سۆڤیەت لەناو کوردانی ئێراندا جگە لە بلاوەی ڕادیۆ"یەرەوان" و ئیستگەی ڕادیۆی دێموکراتەکانی ئازەربایجان ـ کە شوێنەکەی بەباشی ڕوون نییە، جاربەجارو تەنیا بەگوێرەی هەڵکەوت بەڕێوە دەچێ. کۆنترۆڵی دەسەلاتداریەتی ئێران بەسەر ناوچە شاخاوییەکانی کوردستاندا ئێستاش هەر کەم هێزە، بەلام خۆتێخزاندنی سیخوڕە سۆڤیەتیەکان بە مەبەستی بەردەوامبوونی بایەخدانی کوردەکان بە پێوەندییان لەگەڵ سۆڤیەتدا، ڕەنگە زۆریش دەگمەن نەبێ. لەوەتی هەرەسهێنانی بزووتنەوەکە، سۆڤیەتییەکان هیچ هەولێکی یارمەتی بە

کوردیـان تەنانـەت بەقـەدەر یارمەتییـەکانی سـاڵی ١٩٤٦یـش نـەداوە. جوانڕۆییـەکان، بەئاشـکرا هـیچ پـشتیوانییەکیان لەلایـەن سـۆڤیەتەوە لێنەکراو نیشانەی واش بەدەستەوە هەن کە ناوچـەکانی باشووری سنەو کرماشان، هـیچ چەشـنە چالاکییەکی کۆمۆنیـستییان تێدا بـەدی نـاکرێ. هەروەها نیشانەی ئەوەش هەیە کە جگە لە شکاكو هەرکی، کـە لـەماوەی شەڕو دوابەدوای ئەودا، بەهۆی دەست بەسـەرداگیرانی ناوچـەکە لەلایـەن سـۆڤیەتەوە لـەڕێگا چـووبوونە دەرەوە، پڕوپاگەنـدەی ئـەم دواییانـەی سۆڤیەت شوێنی لەسەر پاشماوەی هـۆزە کوردەکـان دانـەناوە. نموونـەی سەمەرەی [هۆزی] فەیزوڵلاّ بەگی کە لەلایـەن کۆنسوولی ئـەعلا حـەزرەتی شا [ی بریتانیـا] لەتـەورێزەوە باسـی لێـوە کـراوەو سـەرەك هۆزەکـان لـە سـەردەمی ڕژێمـی دێمۆکراتـدا، زەوییـەکانی خۆیـان بەسـەر عەشـیرەتدا دابـەش کـردووە، لەلایـەن هـیچ هـۆزێکی دیکـەوە ڕەچـاونەکراو یـەکجار دووریش دەبیندرێ کە لە داهاتوودا ڕەچاوبکرێ.

٣٥) ئـەو زمانـە توندوتیـژو لەڕادەبـەدەرەی وا لـە بـلاّوەی [ڕادیـۆیی] کوردیـدا کـەڵکی لێـوەردەگیرێ، نیـشانەی درێـژەی مـەیلی سۆڤیەتە بـە کوردسـتانو حاڵـەتی ئێـستای دەسـت ڕاگرتنـی سـۆڤیەت لـە دەسـت تێـوەردانی زیـاتری بەشـی [کوردسـتانی] ئێـران کـە قبـووڵو پەسـندێکی زۆریشی بۆ هەیە، نیشانەی ڕێزگرتنی سۆڤیەتەکانە لەو راستییەی کە هـەر کاتێك هێزی سۆڤیەتی بێتـە [ناوچـەکە]و چـەكو پـارە بەسـەر هۆزەکانـدا دابەش بکات، هۆزە کوردەکان دەخاتە بارێکی دڵخوازی خۆیـەوە. توانـای

سۆڤیەتییەکان بۆ ڕاگرتنی کورد لەو بارودۆخەدا، تا ڕادەیەکی یەکجار زۆر بە توانای پاراستنی مەزنایەتی ناوچەیی خۆیانو درێژەدان بە ناردنی کەرەسەوە بەستراوە.

بەشی توێژینەوە
وەزارەتی کاروباری دەرەوە
دووهەمی ئاپریلی ١٩٥١

[تێبینی: ژمارەی بەڵگەنامەکان لەلایەن وەرگێڕەوە دانراون.]

FO٣٧١/٩١٢٥٢/١٣٢٩٦٩
بۆ وەزارەتی دەرەوە
٢٦ی جانیوەری ١٩٥١

کورد

من ئەمڕۆ بە جەنابی پاڵمر[١] [کاربەدەستی باڵوێزخانەی ئەمریکی لە ئێران] م گوت کە پێم خۆشە یادداشتەکانم لەسەر بارودۆخ [ی وڵات] لە پێوەندی کەمایەسییە کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەگەڵ هی ئەودا بەراورد بکەم. پوختەکراوێکی کورتم لەمەڕ شوێن[ی کورد] لە وڵاتانی جۆربەجۆر . وەك چۆن لەو ڕاپۆرتانە دەردەکەوتن وا لە بنکەکانی پێوەندیدراوە بۆمان هاتبوو، پێدا. ئەوکارەم کرد، و ئەو پێکهاتنەم وەبیرهێنایەوە [E١٠٢١٣/١٧١٥٠] کە لە وتووێژکردن لەگەڵ جەنابی مەك گی[٢] لە سپتەمبەری١٩٥٠ هاتبوە دەست و، بەگوێرەی ئەو دەبێ ئێمە خۆمان لەوە بپارێزین کە ئەوهەستە بە هۆزەکان نیشان بدەن کە بەشێوەیەکی تایبەت لەلایەن هێزەکانی دەرەوە پارێزگاری دەکرێن. من ئیشارەم بە گەشتەکەی پایزی ڕابردووی جەنابی جاستیس دۆگلاس[٣] بەناو ئێراندا کردو هەروەها ئاماژەم بە

---

١. Palmer
٢. Mcghee
٣. Justice Douglas

خواستی "ئەتاشەی خزمەتگوزاریی "ئەمریکی لە بەغدا کرد بۆ سەردانی زووبەزووی ناوچە کوردنشینەکانی عێراق.

جەنابی پاڵمێر کە یادداشتی لەبەر قسەکانی من هەڵدەگرت، ئەوەی سەلماند کە پێویستە بە کارمەندان ڕابگەیێنرێ کە بەقەست یا بەهەڵکەوت هیچ هەستی ئەوە لە خۆیان نیشان نەدەن کە ئێمە مەیلێکی نابەجێمان بەکوردان هەیە یا کورد دەتوانن وەك پارێزگارێکی تایبەت بڕواننە ئێمە. ئێمە لەسەر ئەوەش پێکهاتین کە مەسەلەی کورد پێویستە لەژێر تۆێژینەوەیەکی دایمی ڕابگیرێ و، لە جەنابی پاڵمێرم داواکرد کە هەر زانیارییەك وا ئەمەریکاییەکان بۆی هەیە سەبارەت بە ئاڵوگۆڕەکانی ئەم دواییە هەیانبێ بیدەن بە ئێمە.

B× .٣

٢٦ی جانیوەری ١٩٥١

FO٣٧١/٩١٢٥٢/١٣٢٩٦٩
٦ی ئەپریلی ١٩٥١

هەلومەرج لە کوردستان

بـارودۆخی کوردسـتان، وەك ئاكـامێكی داخـوازیی وەزیـری كاروبـاری دەرەوە سەبارەت بـە ڕاپـۆرتی زیـادبوونی نفـووزی کومۆنیـستەكان لـەناو کوردی سووریا لە مانگی دیسەمبری ڕابردوودا خرایە بەر توێژینەوە. لەبەر ڕووناکی ئەم توێژینەوەیەدا، ئەم هەنگاوانەی خوارەوە پەسند کران:

ئـ) خاوکردنەوەی نواندنە بێسوودەكانی ئەمریکا لەناو کورداندا،

ب) هوشـیارکردنەوەی حکوومـەتی سـووریا لـە ئاكـامی گونجـاوی سیاسەتی ئێستایان بەرانبەر بە کوردو،

ج) ئەزموونکردنی بیرۆکەی بڵاوەی [رادێویی] بە زمانی کوردی.

ئەم هەنگاوە هەڵێنراوەتەوەو بە هاودەنگی لەگـەڵ دەقـی نووسـراوەی ٢٩ی دیسەمبری جـەنابی" بێـوین"[١]دا، ئـەوا پوختـەکراوی ئاڵوگۆڕەکـانی دوای ئەو تەئریخەتان بۆ دەنووسم:

---

[١] Bevin.

١) جەنابی بۆوکر[٢]، هەلومەرجی کوردستانی لەگەڵ جەنابی پالمێر[٣] لە باڵوێزخانەی ولاتەیەکگرتوەکانی [ئەمریکا] خستە بەر باسو قسە. پێکهاتنێکیشیان لەنێواندا هاتە ئەنجام کە کاربەدەستانی هەردوولایەنی بریتانیاو ولاتە یەکگرتوەکان پێویستە خۆ لە دەرخستنی ئەو هەستە بپارێزن کە هیچکام لەو دوو ولاتە مەیلو خواستی نابەجێیان لەمەڕ کورد هەبێت، مەسەلەی کوردیش دەبێ لەبەر توێژینەوەی هەمیشەییدا بێت.

٢) باڵوێزی ئەعلا حەزرەت [ی شای بریتانیا] لە دیمەشق، سەبارەت بە مەترسی زەخت خستنەسەر مافی کەمایەسییەکان، لەگەڵ سەرۆك وەزیری سووریادا قسەی کردو ئاماژەی تایبەتیشی بە کورد کرد، هەروەها پێشنیاری ئەوەی خستە بەردەمی سەرەك وەزیر کە ئەگەر بگونجێت رۆژنامەیەك بە زمانی کوردی دەربچێت، بەلاّم سەرەك وەزیر ئەو باسەی پێ خۆش نەبوەو گوتوویەتی ئەگەر ئیجازەی دەرچوونی رۆژنامەی کوردی بدرێت واهەیە کومۆنیستەکان بەرپێوەی ببەن. هەروەها دەست نیشانی ئەوەی کردووە کە لە هەڵسوکەوتکردن لەگەڵ کەمایەسییەکان [ی دیکەی] سووریا تووشی تەنگوچەڵەمە دەبێت ئەگەر بەشێوەیەکی تایبەت حیساب بۆ کورد بکات. لێرەدا، جەنابی مونتاگو پوللوك[١] پێشنیاری کردەوە ئەم باسە بخرێتە لاوە.

---

[٢] Bowker.

[٣] Palmer.

[١] Montagu Pollock

بۆچـوونەکانی نـاوبراو بـۆ حکوومـەتی سـووریای ڕوون کردۆتـەوە کـە ئێمە، کورد وەك سەرچاوەیەکی ژانەسـەر خولقانـدن دەناسـین‌و وێناچـێ هـیچ نوانـدنێکی دیکـە بئاکـامی بەسـوود بگـات، ئـەوەش لـە ڕوانگـەی هەلومـەرجی جێگـەی گومـانی ئێـستای سـووریادا، ڕاسـتە. ڕەشنووسـی یادداشتی جەنابی مونتاگو پوللوك لەگەڵ ئەم نامەیەدایە.

٣) لەبەر هەنـدێ هـۆی ڕامیـاری، دەسـت پێکردنـی بـڵاوەی [ڕادیـویی] کوردی بەباش نەزانراوە. واهەسـت دەکرێـت کـە بڵاوەیـەکی ئـەوتۆ ببێتـە هۆی دڵڕەنجبوونی ئەو حکوومەتانـەی واپێوەنـدیان [بەکێـشەکەوە] هەیـە، تورك‌و ئێرانیەکان بەتایبـەت وەك هانـدەری هەسـتی جیـاوازیخوازی لـەناو کـوردانی دادەنـێن. هەرچـۆنێك بێـت، بـەگوێرەی ڕاپـۆرت، وائێرانیـەکان خەریکن دەست بکـەن بـە بـڵاوەی [ڕادیـویی] لـە تـاران‌و ئیزگـەکانی تـری ناوچە کوردنشینەکان. باڵوێزی ئەعلا حـەزرەت [شـای بریتانیـا] لـە تـاران ئەو ڕوانگەیەی دەربڕیوە کە ئەگەر بێت‌و کارەکە ڕێك بکەوێت، بۆ وڵاتـانی پێوەندیدار بە مەسـەلەکە باشـتر دەبێـت کـە ئێزگـەکان خۆیـان بـەڕێوەی بەرن. باڵوێزخانەی ئەعلا حەزرەت لە بەغدا، بەم زوانە دەست دەکـات بـە بڵاوکردنەوەی بولتەنێکی مانگانە بـە کـوردی‌و بـە ئامـانجی بەربـەرەکانی پڕوپاگەندەی سۆڤیەتی.

جەیمز س. ووردرۆپ[١]

---

١ James C.Wordrop

FO٣٧١/٩١٤٧٥/١٣٢٩٧٢

باڵوێزخانەی بریتانیا ـ تاران
بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوە، لەندن
نۆهەمی ئاپریلی١٩٥١

جەناب،

کاتێ من لە پێنجەمی مانگی ئاپریلدا سەردانی سەرەك وەزیر [ی ئێران]م کرد، کۆنفەڕانسێك تازە کۆتایی هاتبوو کە یەکێ لە ئەندامەکانی، ئوستانداری کوردستان ئاغای "محەمەد دادپەروەر" بوو. وادیار بوو کە حکوومەتی ئێران نیگەرانی ئەو چاووڕاوەیە کە ڕووسەکان خەریکن ئاژاوە لە کوردستانی ئێران دەنێنەوە. دوای ئەوەی کۆنفەڕانسەکە تەواو بوو، ئاغای "عەلا" لێی پرسیم ئایا هیچ زانیارییەکم لەو باسە هەیەو منیش گوتم هیچم نەبیستووە. هەرچۆنێك بێت بە لەبەرچاو گرتنی سیاسەتی بەباشی ناسراوی رووس لەمەڕ ئاژاوەنانەوە لەوکاتەدا کە زیاترین سوودی بۆ ئەوان هەیە، شتێکی مەنیتقی بوو کە وابزانرێ ئەوان کەڵك لە

بارودۆخی ئێستای ئێران وەردەگرن بۆ ئـەوەی پڕوپاگەنـدەی خۆیـان لـە کوردستاندا بەتەوژمتر بکەن.

ئاغای عەلا لەگەڵ [ئەو بۆچوونەدا] بوو و، گوتی کـە هـیچ نیـشانەیەکی ڕۆشـنیان بـۆ چـالاکی ڕووس لـە کوردسـتانی ئێـران بەدەسـتەوە نییـەو هەروەها هیچیشیان لە کوردستانی عیراقو تورکیاوە نەبیستووە.

ئەوا کۆپی ئەم نامەیە بۆ باڵوێزی ئەعلاحەزرەت لە واشـەنتن، مۆسـکۆ، بەغدا، ئانکاراو، سـەرۆکی ئیـدارەی بریتانیـایی لـە ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاست لەقاهیرەو کۆنسوولی ئەعلا حەزرەت لـە تـەورێزو کۆنـسوولی گـشتی ئـەعلا حەزرەت لە کرماشان دەنێرم.

FO٣٧١/١٠٤٥٦٢/١٣٦٤٧٠

باڵوێزخانەی بریتانیا لە واشەنتن
بۆ دائیرەی ڕۆژهەڵات، وەزارەتی دەرەوە،
لەندەن
٣٠ی جانیوەری ١٩٥٣

واکورتـەی نامەیـەکی کۆنـسوولی ئـەمریکا لـە تـەوریزتان بـۆ دەنێـرم سـەبارەت بـە سـەفەری نقـامبرو دیـسامبری سـاڵی پێـشووی لـە بـەری ڕۆژئاوای گۆلی ورمیٚ. نامەکە، حیسابێکی گشتی لە بارودۆخی ئەو بەشـەی کوردستان ئاراسـتە دەکاتو لام وایـە بەسـوودە. بەداخـەوە یادداشـتەکە لەسەر بابەتی گشتی نووسراوەو بەشێکی کەم لـە ئـەزموونی ڕاسـتەوخۆی شەخسی ڕاگەیێنراوە. ئـەزموونێکی ئـەوتۆ دەیتـوانی گـەلێك ڕوونکـەرەوە بێت.

ر. و. بەیلی[1]

FO٣٧١/١٠٩٩٩٤/١٣٧٥٤٧
باڵوێزخانەی بریتانیا لە تاران
٧ی ئۆگوستی ١٩٥٤

لـەماوەی یەکـدوو مـانگی ڕابـوردوودا چـاووڕاوێکی زۆر سـەبارەت بـە گۆڕانکارییـەکانی ناوچـە کوردنـشینەکانی ئێـران لـە ڕۆژنامـەکانو بازنـە سیاسیەکاندا، هەبوە. مەسەلەکە سەرەتا بە سـەردانی بـاڵوێزی ئـەمریکاو ئەنـدامانی پایەبـەرزی سـوپایی ئـەمریکا لێـرە، دەوروبـەری دوو مـانگ لەوەپێش دەستی پێکرد. لە کۆتاییەکانی مـانگی جووندا، دوو ڕۆژنامـەی سـەرەکی تـاران هـەواڵیان دا کـە لـە ئـەنجامی چـالاکیەکانی ئـەمریکا"و بریتانیا"لە ناوچەکەدا، ڕووسـەکان دەسـتیان کـردەوە بـە بلاوکردنـەوەی ڕۆژنامەیەك کە حزبی (کومۆنیستی) کۆمەڵـە دەری‌دەکاتو حزبەکەشـیان بەرەسمی ناسی.

---

[1] R. W. Baily

٢) ئێمـه لـه هەنـدێ سـوپایی پایەبـەرزو کاربەدەسـتانی سـیویل کـه ناوچەکە بەباشی دەناسنو تاڕادەیەکیش جێگەی بڕوان، پرسیارمان کردو ئەم زانیاریانەمان گردوکۆ کرد.

٣) بەپێـچەوانەی ڕاپـۆرتی ڕۆژنامـەکان، وادەرناکـەوێت کـه لـەم دواییـەدا چـالاکیەکانی یەکیـەتی سـۆڤیەتی بەشـێوەیەکی بەرچـاو، لـەزیادبیان دابێـت، بـەڵام ئـەوان لـه ناوچـەکەدا تاڕادەیـەك، هەمیـشه بـەهێزبوون. وەك واهەیـە چاوەڕوان بکرێت، نفووزی سۆڤیەت لەناو هۆزەکانی نزیـك سـنووری سـۆڤیەتی، بەهێزترە. بـەڵام تـەنیا لـەناو کوردانـدا وەهایـە.(بـەگوێرەی هەواڵـدەرەکانمان، هۆزەکـانی شاهـسەوەنو ئەرەسـباران (بـە ڕەگـەز تـورك) کـە ناوچـەکەیان کەوتۆتە باکووری ڕۆژهەلاتی تەورێزو تا ئەوپەڕی دەشـتی"موغـان" دەکشێت، بە هۆزی وەفادار [بە ڕژێمی ئێران] دەناسرێن.

بەراورد سەبارەت بە نفووزی سۆڤیەت واهەیە گەورە کرابێتەوە، بـەڵام هەرچـۆنێك بێـت، جێگـەی ئاماژەکردنـە کـە هـۆزی جـەلالیو شـکاك (کـە ناوچەکەیان تا ئەوپەڕی بـاکووری ڕۆژئـاوا کشاوە)، بـە زیـاتر لـە نیـوەی بەگزادەوە (سەرۆك هـۆزە روتبـە دووهەمـەکان)، لەگـەڵ مـەهاباد، شـاری سـەرەکی ئـەو ناوچـە عەشـیرەییە، وەك شـوێنی جێگـەی سـەرنجی تەنگوچەڵەمەی [بالقوە] سـەیر دەکرێت. لـە شـوێنەکانی دیکـەی ناوچـە لەسـەقزەوە بـەرەوخوار هـەتا بـاکوورو ڕۆژئـاوای ئوسـتانی کرماشـان، دەوروبەری نیوەی عەشیرەتەکانو ژمارەیەکی کەمی سەرەك هۆزو مەزنی

هۆزە روتبە دووهەمەکان، دەگوترێ کە لەژێر نفووزی یەکیەتی سۆڤیەتیدا بن، بەڵام کە نزیك کرماشان دەبیەوە، ئەو حیسابە کەمتر دەبێتەوە.

٤) بـارودۆخی زۆربـەی هۆزەکـان وایـان لێ دەکـات پڕوپاگەنـدەی سـۆڤیەتی قـەبووڵ بکـەن. هـەروەها، بـەگزادەکان ئەوەنـدەی بتـوانن ئەنـدامانی عەشـیرەتەکەیان دەچەوسـێننەوە، ئەنـدامانی عەشـیرە لـە چەوساندنەوەی کاربەدەستانی ئێرانیش رەنج دەکێشن، کە هەموو هـەلێك بـۆ رووتاندنـەوەیان دەقۆزنـەوە لەرێگـەی ئـەو پارەیـەوە کـە بـۆ کڕینـی تووتنو حاسڵاتی تر پێیان دەدەن.

٥) کارمەندانی دیکەی دەوڵەتیش بـەکرێگراوی سـۆڤیەتن. کارمەنـدانی وەزارەتـی فێرکـردنو دادپـەروەری، کـە لـە سەرانـسەری ئێرانـدا زیـاترین نفووزی حزبی توودەیان تێدا دەبینرێت، لـە ناوچـە کوردییـەکان لای کـەم نیوەیـان لایـەنگری حزبـی تـوودەن.(نوێنـەرێکی دائـیرەی دادپـەروەری بەناوی"سادق"بوو، کە ڕۆژنامەکانی تاران نووسییان دەورێکی گرنگـی لـە چالاکییە کومۆنیستیەکاندا بینیوە).

٦) لـە کۆتاییـەکانی مـانگی جوونـدا، بـەهۆی بڵاوبونـەوەی ڕاگەیاندنێکەوە کە تێیدا هێرش کرابوە سەر شاو سـەرەك وەزیـر، سـەرنج بەرەو ناوچەکە ڕاکێشرا. لـە ڕاگەیاندنەکـەدا هەڕەشـەی ئـەوە کرابـوو کـە ئەگـەر تـا١٠ی مـانگی جـوولای هـەنگاوێك بـۆ باشـکردنی بـارودۆخ هەڵنەهێنرێتەوە، خەبات [دژ بە ڕژێم] دەست پێدەکات.(حکوومـەت وای

بۆدەچێ کە ئیحتیمالە دکتۆر سەنجابی لەپشت مەسەلەکەوە بێت. ناوبراو جێگری سەرۆكو مامۆستای پێشووی زانستگەی تاران، کە هاوڕێی گیانی گیانی"موسەددیق"، سکرتێری گشتی حزبی ئێران بووەو خۆی ئەندامی عەشیرەتی سەنجابی ئوستانی کرماشانە). دوو بەتالیۆنی سوپای ئێرانی، هەرکام بە٦٠٠ کەسەوە، نێرراونەتە ناوچەی "نەوسوود"و" یاوەیسی"تا ڕۆژئاوای سنە، ئەوشوێنەی کە چاوەڕوانی ئاژاوەی لێدەکرا. دوو بەتالێونەکە، یەکیان لەلای باکوورو یەکیان لەلای باشوورەوە چوونەتە ناوچەکەوە. هەروەها فڕۆکەی سوپایی بەسەر ناوچەکەدا فڕیون. دەوروبەری ١٢ بەگزادە، کە بۆ دەربڕینی ناڕەزاییو سەلماندنی بێگوناهی خۆیان چووبوونە کرماشان، گیراونو لە دەستبەسەریدا ماونەتەوە تا لە کێشەکە دەکۆڵرێتەوە. لەڕاستیدا، ڕۆژی١٠ی جوولای هیچ ڕووداوێك ڕووی نەداو کاتێ کە شا لەماوەی سەردانی سەرکەوتوانەی خۆیدا بۆ باکووری ڕۆژئاوای ئێران، سەری لە ناوچە کوردنشینە باکوورییەکان دا، هیچ کارێکی نابەجێ نەقەوما.

٧) وادەردەکەوێ کە حکوومەت بڕیاری دابێت ڕێگایەکی بەکەڵكهاتوو بۆ ترومبێلی قورس لەنێوان نەوسوودو یاوەیسی بکێشێت، بۆ ئەوەی دەرەتانی جووڵانەوەی سوپا لە ناوچەکە زیاتر بکات.

٨) لەم دواییەدا "بادوەر"، وەك ئوستانداری نوێی ئوستانی کوردستان دەست نیشان کراوەو، بەم زوانە لە سنە دەست بە ئیش دەکات (ئوستانی کوردستان، ناوچەی کوردنشین لەمەهابادەوە تا سنووری

سۆڤیەتی ناگرێتەبەر، ئەوانە بەشێکن لە ئازەربایجان، بەڵام قسەوباسی ئەوە هەیە کە تا کۆتایی بەشی باشووری سنووری ئێرانو تورکیا پەرەی پێبدرێتو حاڵەتی ئوستانێك بەخۆیەوە بگرێت [روون کردنەوەی وەرگێڕ: وابزانم لەوسەردەمانەدا، کوردستانی ئەردەڵان بەشێك بوو لە ئوستانی پێنجەم، واتە کرماشانو بیچمی "فەرمانداری کل"ی هەبوو و دواتر بوو بە ئوستانێکی سەربەخۆ، بەڵام ئەو ناوچانەی نەدرایە دەم]. ئوستانداری نوێ پێشتر لە کوردستان ئیشی کردووەو بە کەسێکی ڕاستو دروست دەناسرێت. واهەیە ناوبراو هەوڵی لابردنی دەستدرێژیی گەورە بدات ، بەڵام وێناچێ کە بارودۆخی بنەڕەتی کوردستان گۆڕانی زۆری بەسەر دابێت، مەگەر هەنگاوی بەبڕشت لەلایەن حکومەتی ئێرانەوە بنرێت بۆ پاککردنەوەی دەوائیری ئێران بەگشتیو هەندێ بەرنامەی گشتی بۆ ڕیفۆرمی ئابووریو کۆمەڵایەتی بەڕێوەببرێت.

٩) ئێمە هەندێ نەقشەی تازەی ناوچە کوردنشینەکانمان دەست کەوتووەو دواتر نوسخەیانتان بۆ دەنێرین.

د . أ. ه. رایت*

نهێنی

کۆنسوولی ئەمریکا لە تەورێز لە نامەی ڕۆژی ١١ی دیسەمبردا بۆ باڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتوەکان لە تاران ڕاپۆرتێکی لەسەر بارودۆخی

* D. A. H. Wright.

کوردستان نووسیوه. ناوبراو له نامەکەیدا باسی سەفەری سەرەتای مانگی دیسەمبری١٩٥٢ی خۆی بۆ ناوچە کوردنشینەکانی نزیك سنووری تورکیاو عیراق دەکات.

کۆنسوول لەتەورێزەوە چووە بۆ سەڵماس، ورمێ، مەهاباد، سەردەشتو بۆکان. جیپێکی سوپای ئێرانی سەیارەی کۆنسوولخانەی هاوڕێیی کردووە کە ئەفسەرێك، گرووهبانێکی پۆلیسی عەسکەری، دوو سەربازی چەکدارو لێخوڕێکی تێدا بووە. بەڕواڵەت بۆ ڕێزگرتن لە کۆنسوول، بەڵام لەڕاستیدا بۆ ئەوەی بیخەنە ژێر چاودێرییەکی هەمیشەییو ئەو کەسانەش بترسێنن کە بیانەوێ پێوەندی پێوە بکەن.

٢) یەکەم شتێك کە کۆنسوول هەستی پێکرد، کەمتەرخەمی ئوستانداری ئوستانەکە بوو. کوردستان لەڕاستیدا قۆرغکراوی سوپای ئێرانە کە تێیدا سەربازخانەی گەورە گەورە دروست کراوە. سوپا لە کاروباری کوردستاندا دەستێکی باڵای هەیەو کاربەدەستانی دائیرەکانی تر کەیفیەتیان نزمە. هەرچۆنێك بێت، چەند ئستسنائیشی تێدایەو لەوانە، فەرمانداری ورمێ ـ عەلی ئەکبەر مەلیکی. لەتای دیکەی ترازوودا، بەخشداری ئێستای سەردەشت بەناوی"موزەففەری"یە، کە لەوپەڕی ئیعتیاد بەتریاك کێشاندایە، بەهۆی عادەتەکەیەوە، تەنیا دەتوانێ خۆی لە خۆی تێبگەیێنێتو بوونەوەرێکی جێگەی بەزەییە. بەم پێییە، جگە لە ناوچەی ورمێ، لە ناوچەکانی تر، دەسەڵات بەدەست سوپاوەیە. پێویستە ئەوەش بگیرێتە بەرچاو کە ناوچەی ورمێ لە بەشەکانی تری کوردستان

جیاوازەو دانیشتوانی هەمەچەشنەی ئەرمەنی، ئاسۆریو موسڵمان سوودێکی زۆریان لە نفووزی مۆژدەدەرە کاتۆلیکە فەرەنسیەکانو مۆژدەدەری کلیسەی"مەشایەخی" ئەمریکا وەرگرتووە.

٣) بە هەندێ ئیستسنائەوە، ئاکامی ئەم کارە بۆتە هۆی بێباوەڕییەکی دوولایەنە لەنێوان کوردو حاکمە ئێرانیەکاندا. کورد نەفرەتی لە سوپا هەیەو گاڵتە بە دەسەڵاتداریەکی سیویلیش دەکات، گوتراوە کە ئامانجی درێژخایەنی حکوومەتی ئێران ئەوەیە وەفاداریەتی هۆزەکان بگۆڕێو بەرەو ئێرانیان وەرچەرخێنێت. ئەم شتە، ڕەنگە وابگەیەنێت کە حکوومەتی ئێران دەستی باڵای هەیە، بەڵام پرسیار ئەوەیە ئایا حکوومەت [بەم کارەی]، ڕووی خەڵك لە هەردوولا، واتە لە ڕێبەرانی خۆیانو لە ئێرانیش وەرناگێڕێت ؟

٤) ناڕەزاییە گشتیەکان بریتین لە:

أ. بێلیاقەتی کاربەدەستانی حکوومی،

ب. گەندەڵی و خراپی کاربەدەستانو وەك ئاکامێك، دۆشینی خەڵك،

ت. نەبوونی هیچ نوێنەرێکی ڕاستەقینەی کورد لە مەجلیس،

ج. سوپا، وەحشی و بێبەزەییەو لە هەستو نەستی کورد تێناگات،

د. جیاوازی دانانی حکوومەت لەنێوان هۆزەکان، بەشێوەیەك کە هەموو بوارێکی ژیانی کۆمەڵایەتی دەگرێتەوە.

٥) گەرچی دانیشتوانی کوردستان، بەمەزندە، هەموو هەر نەخوێندەوارن، ڕادیۆ لەنزیکەی هەموو گوندێکدا هەیەو بەرەو نفووزی بیری نوێی ڕۆژئاواییان دەباتو باوکسالاریی سوننەتی لەوەدایە

لەناوبچێت. بەم پێیە، لەبەر یەکچوونی بەشێنەیی شێوە‌ـ ژیانی کۆن بەرچاو دەکەوێت، بەڵام هیچ جێگرێکی پەسەندکراو سەری هەڵنەداوە.

٦) فاکتەرێکی تر، ئەو بیرو یادەیە وا لە ڕژێمی"دیموکرات" لە ئازەربایجان [کە سۆڤیەت پشتگیریی دەکردن] ماوەتەوە. تەنانەت ئەو خەڵکانەی ناوچەکە، وا لە دژایەتیکردنی کۆمۆنیسمدا توندڕەوی دەکەن، قەبووڵیانە کە ڕژێمی دیموکرات بۆ ئەوە پێك هاتبوو کە لەگەڵ غروورو ناسیۆنالیسمی کوردیدا یەك بگرێتەوە. هەر بۆیەش، زۆرێك لە کوردان لە ئاوڕدانەوەی ڕابردوودا، چاوی خۆشەویستی لێدەکەنو گەلێکیان هەست بەوە دەکەن کە وەزعو حاڵیان لەژێر دەسەڵاتی ئەماندا چ لەباری سیاسیو چ لەلایەنی ئوسووڵییەوە باشتر دەبوو.

مەسەلەی مڵکداری

٧) دەفتەری ئوستاندار لە وتووێژ لەگەڵ کۆنسوولی ئەمریکا لە تەورێزدا، بەشێوەی خسووسی ئەوەی سەلماند کە مەسەلەی دامەزراندنی شۆڕای گوندەکان بۆ یەکگرتنەوە لەگەڵ ریفۆرمی ئەم دواییانەی یاسای زەویوزاردا، تەنانەت ئەگەر بەڕێوەش ببرێت، شوێنێکی کەم دادەنێت. لە کوردستان، خاوەن زەوییەکان لەسەر مڵکەکانیان دەژینو بەگشتی، وەك ئەوەی لە ئازەربایجاندا دەبینرێت، بازرگان نین. لەوەش زیاتر، خاوەنزەوی کورد دیعایەی ئەوە دەکەن کە لە بەراورد لەگەڵ ٣٠٪، ٤٠٪ یا تەنانەت ٥٠٪ی شوێنەکانی تر، تەنیا٢٠٪یان لە بەرهەمی وەرزێران وەرگرتووەو زیادکردنی ٢٠٪ دیکە، باری سەرشانی رەعیەت قورستر دەکات. خاوەن زەوییە

کوردەکان هەروەها دەڵێن لەوە دەترسن کە یاسا، دەرفەت بە هەڵخلاندنی کۆمۆنیستی بدات بۆ ئەوەی پاڵ بە سەرەك وەزیرانەوە بنێن بەرەو راپەرینێکی ئاژاوەچیانە و بەدەستەوەگرتنی زەوی‌وزاریان ببات. لەم دواییانەدا، سەرەك هۆزانی ناوچەی مەهاباد تێلگەرافێکیان بۆ سەرەك وەزیر ناردووەو ویستی خۆیان بۆ بەرێوەبردنی هەر ریفۆرمێك کە ئەو لە زەوی‌وزارەکانی خۆیدا بەرێوەی دەبات، دەرخستووە. لەراستیدا، خاوەن‌زەوییە کوردەکان دەڵێن:"دەزانم هیچ کەسێکی تر لەبەرامبەر ناوەرۆکی ئەم یاسایەدا ناوەستێ، جا بۆچی من بوەستم ؟".

٨) زۆرجار لە کوردستان بینراوە، کە ئیجارەدار [وەزێر]، لایەنی ئاغای گرتووە، ئەویش بەهۆی ئەو راستیەوە کە ئاغا کوردەکان بەشێوەی هەمیشەیی لەناو ئەواندا دەژینو پێوەندیەکی نزیکی شەخسییان لەگەڵیاندا هەیە. خەڵکەکەی عەشیرەت لەرێگەی سەرەك هۆزەکەیەوە، ئاگاداریی خەڵکانی پیرو نەخۆش دەکات. گەرچی هەیە. لەوەش زیاتر، وەرزێر، لەبەراورد لەگەڵ شوێنەکانی دیکەی ئێران، لێرە ئەمنیەتی زیاتری بەگوێرەی ستانداردە رۆژئاواییەکان، زۆربەی وەرزێرانی کورد خواردنی تەواویان نییە، گیرۆدەی مەلاریا، زگچوونی خوێنی، ئازارەباریکەو تەراخومن، لە دەوروبەری خۆیان، تەنیا ئازەربایجانیان هەیە کە دارایی خۆیانی لەگەڵ بەراورد بکەنو هەلومەرجیش لە کوردستان بێگومان لەوێ باشترە.

مەسەلەی چەك

٩) ڕاپـۆرتێکی زۆر سـەبارەت بـە هـاتنی ڕوولـەزیادبوونی چـەك بـۆ کوردسـتان گەیـشتۆتە دەسـتمان. یـەك لـە هـەنگاوە نێوبـەنێوەکانی حکوومـەت بـۆ چـەککردن، لـە سـەرەتاکانی مـانگی ئوکتـۆبری ١٩٥٢دا دەسـتی پێکـرد. تـا ڕۆژی ٢٢ی نۆڤـامبر لـە ناوچـەی نێـوان سەڵماس‌و"خۆی"دا، ٥٠٠ تفەنگ کۆکرایـەوەو ئـەوە بـووە هـۆی تـووڕەیی زیاتر، بەتایبەت لەبەرئەوەی سـوپا خـۆی لـە ناوچـەکانی سـەر سنووردا، هۆزەکـان چـەکدار دەکـات. هەڵـسەنگاندنی بەمەزنـدە زۆرە، بـەڵام وا دەزانرێ کە نزیکەی ٢٠٪ی چەکەکانی ناوچە، وەکو کرابێـت. هەرچـۆنێك بێت، وا دەردەکەوێ کـە لـە تـەورێز چـەك زۆربێـت، لەبـەر ئـەوەی نرخـی دەمانـچەیەك کـە ٥ هـەزار ڕیـاڵ‌و تفـەنگێك کـە ١٠ هـەزار ڕیـاڵ بـوو، دابەزیوەتە نزیکـەی ٢٥٠٠ بـۆ دەمانـچەو ٣٠٠٠ [ریـاڵ] بـۆ تفـەنگ. هەنـدێ سەرچاوە لایـان وایـە کـە زوربـەی ئـەو چـەکانە لەلایـەن ئینگلیـسەوە بـە قاچـاخ دەگـەنێ، بـەڵام نزیـك بـە یـەقین دەزانـرێ کـە ئـەو قـسەیە لـە سەرچاوەی سۆڤیەتییەوە دێت.

گوێنـەدان بـە یاسـا، لەزیادبووندایـەو ژمارەیـەك هەڵـەو جەریمـەو دەسـتدرێژی لـە جـادەی سـەرەکی بۆکـان- مـەهاباد- تـەروێز بینـراوە. لەوەش زیاتر، ترسی کاربەدەستان لـە هۆزەکـان بـەهۆی ئـەو ڕاستییەوە باش دەرکەوت کە کاتێ ئەوان گوێبیس بوون کە، لقی عەلیار لـە کـوردی دێبـوکری "وشـتەپە" خـەریکی هەڵبـەز و دابـەزن. سـەرۆکی پـۆلیس‌و

فەرماندەی سوپای بۆکان وایان بەباش زانی کە خۆبشارنەوە. سەرەك هۆزەکانیش بەش بەحاڵی خۆیان هەوڵی ئەوە دەدەن کە شوێنی خۆیان بپارێزن، ئەوەش بەهۆی شوێندانانی سیاسەتی سوپاییو دەست پێکرانی هەڵخڵاندنی وەرزێراندا، لاواز بووە.

١٠) کۆنسوولی ئەمریکا گوتی زۆرجار باسی بەقسە "نفوزی بریتانیا" لەناو هۆزەکان کەوتۆتە بەرگوێی، بەڵام سەرەڕای پرسیارکردن لەنزیکەوە، نەیتوانیوە نیشانەیەکی بەمتمانەی ئەو مەسەلەیە بدۆزێتەوە. لەوەش زیاتر، گەرچی ژمارەیەك لە کوردان بەشەوقو زەوقەوە باسی کوردستانی یەکگرتوو دەکەن، هیچ هەنگاوێکی ڕاستەقینە بۆ یەکخستنی کورد هەڵنەهێنراوەتەوە. ئاکام گرتنی کۆنسوول ئەوەیە کە چوارچێوەی فکیریی کوردان، نائارام، ناڕازیو هەبوونی دۆخێکی "نیوە شۆڕشی"یە.

ئەگەر هێزێکی لاوەکی ببوایە کە پێی بنایەتە کوردستانەوەو پارەو پشتگیریی ئەخلاقییان ئاڕاستە بکات، هەروەها ئەگەر ڕێبەرێکی نوێ بیتوانیایە بەیەکیانەوە جۆش بداتو بیانخاتە ڕێکخراوێکی یەکگرتووەوە، کوردان دەیانتوانی بەباشی دەست بدەنە ڕاپەڕینێك. بە هەرحاڵ، کوردستان ئێستا هیچ نییە جگە لە دڕکێك لە پەراسووی ئێراندا.

FO٣٧١/٤٤٨٠٩/١٣٧٩٤٧

باڵوێزخانەی بریتانیا لە تاران

بۆ بەشی رۆژهەڵات لە وەزارەتی دەرەوە

١٨ی جانیوەری ١٩٥٥

تکایە بگەڕێنەوە بۆ نامەی دێنیس رایت[١] بۆ " فرای"[٢] ژمارە ١٨٢٠٢/٢/٥٤ تەئریخی ٧ی ئۆگوستی پارەکە سەبارەت بە کوردستان. هاوشانی خۆم لە

---

[١] Denis Wrght.

[٢] Fry.

باڵوێزخانەی ئەمریکا لێرە، لەم دواییەدا چەند نوسخەیەکی لە تەرجەمەی "کوردستان"، ڕۆژنامەی بەقسە حزبی دیموکراتی کوردستانی پێدام. باڵوێزخانەی ئەمریکی ماوەیەك دوای چاپ، نوسخەی ڕۆژنامەکەی لەرێگەی کۆنسوولیەتی تەورێزیانەوە دەگاتە دەست. ڕۆژنامەکە بۆ یەکەمجار دوای ساڵی ١٩٤٦، لە مانگی مەی ساڵی رابردوودا بینراوە و دوای ئەوە بەماوەی دەوروبەری مانگێك جارێ ژمارەیەکی لێ دەردەچێت.

٢) ڕۆژنامەکە لە قەبارەی هەواڵنامەیەکدایەو بە کوردی نووسراوە، بە قاچاخیش چاپ و بڵاوکراوەتەوە. ئەمریکیەکان دەزانن کە لە ناوچەی مەهاباد و سەقز بڵاودەبێتەوە. گومان دەکرێت کە لە شوێنی باکووریتریش دەست بکەوێت. ئەوان نازانن چەند نوسخەیەك لە هەر ژمارە دەردەچێت و ناشزانن تەئسیری ڕۆژنامەکە واهەیە تا چ رادەیەك بێت.

٣) ژمارەی پێشووتری بە بەربڵاوی لەسەر هێڵی کۆمۆنیستی ڕۆیشتبوو، گەرچی وای باسی کوردستان کردبوو، کە دەڵێی وڵاتێکی جیاوازە بە هەمان شێوازی ئێران و ئازەربایجان. دوایین ژمارەی کە کەوتۆتە دەست باڵوێزخانەی ئەمریکا، لە مانگی سێپتامبری ١٩٥٤ دا دەرچووە، زۆر ئاشکراتر داوای سەربەخۆیی کوردستانی کردووە کە لە زوڵمی ئێران و تورکیو عیراق رزگاریی بێت. ڕۆژنامەکە یادی "کۆماری دیموکراتیك"ی کوردی ساڵی ١٩٤٦ی کردۆتەوە و شەهیدانی وەبیرهێناوەتەوە.

ئاماژە بە هەڤاڵانی ئازەربایجانیو ئێرانی کەمتر تێدا دەبینرێت، بەڵام دیارە خێروبێری یەکێتی شۆفیەتی لەبیرنەچوە. ئەمریکیەکان وادیارە گرنگاییەك دەدەن بەم گۆڕانکارییە لە تەئکیدکردندا، بەڵام زیاتر واهەیە بەهۆی ساڵوەگەڕی دامەزرانی حزبی دیموکراتی کوردستان لە ساڵی ١٩٥٤دا بێت.

گومانی تێدا نییە کە ئەم ژمارەیەی کوردستان و ڕو لە جیاوازیخوازیکردنی بەهۆی ڕاگەیاندنێکەوە و ڕەخنەی لێگیراوە کە دوو مانگێك پێش ئێستا گرووپێك ناردبوویان بۆ ڕۆژنامەی تاران کە خۆیان بە "ریفۆرمخوازانی حزبی توودە" ناو بردبوو.

٤) هاوڕێ ئەمریکیەکەم هەروەها پێی گوتم بەڵگەی تارادەیەك بەتەفسیلیان هەیە کە چەند نوێنەرێکی مەلا مستەفای بارزانی (لە بڕوانامەی دائیرەی بەڵگەنامەکانی بەغدا ژمارە ١٠١١٠/١٢/٥٤ هی ڕۆژی ١ی جوونی ١٩٥٤ بۆ مۆسکۆ)، سێ یا چوار مانگ پێش ئێستا لە یەکیەتی سۆڤیەتەوە هاتبوونە ئێران، ماوەیەك لە ناوچەی باکووری کوردستانی ئێران مابوونەوە و پێوەندیان بە ڕێبەرانی عەشیرەتەکانەوە گرتبوو، ئینجا چووبوون بۆ عیراق. ئێمە خۆمان لە تاران هیچمان لەم بابەتە نەبیستووە، بەڵام هیچ شتێك نییە کە نیشان بدات کوردستان دوای ئەو ڕووداوەی وا لە نامەی "دێنیس رایت"دا ئاماژەی پێکرابوو و پێشتر ئاماژەمان بە نامەکە دا، گۆڕابێت.

جی. ت. فیرنلێی

یادداشتی وەرگێڕی کوردی:

[لەگەڵ بەڵگەنامەی سەرەوەدا، تەرجەمەی وتارەکانی دوو ژمارەی رۆژنامەی کوردستان بە ئینگلیزی هاتووە، کە ١٣ لاپەڕەی گەورە (A٣)یە. وەرگێڕانی دووبارەی بابەتەکە بۆ سەر زمانی کوردی بەهۆی قەبارەی زۆر و هەروەها شێوەی تەرجەمە ئینگلیزییەکەوە، بۆ من گونجاو نەبوو — وەرگێڕی کوردی رۆژنامەکە بۆ سەر ئینگلیزی زۆر دەست رەنگین نەبوە و کارەکەی هەڵەی زۆری تێکەوتووە. لەجیاتی تەرجەمەی هەموو بابەتەکە، من عینوانی وتارەکان لێرەدا رادەگەیێنم]

١) کوردستان: ئۆرگانی حزبی دیموکرات: با حزبەکەمان لەسەر بنەمای برایەتی بەهێزبکەین. بۆ پێشەوە بۆ دامەزرانی دیموکراسی و دەوڵەتی کوردستان، ژمارە یەکەم: ساڵی دووهەم یەکشەممە ١٥ی ئوردیبەهیشتی ١٣٣٣ (٥ی مەی ١٩٥٤) سەروتار، بەرەو رووناکی، گەلانی ئێران هەمیشە لەپێناو مافی خۆیان بۆ میللیکردنی سەنعەتی نەوت خەبــــات دەکەن: دۆستایەتی نەپساوەی نێوان گەلی کوردستانو ئازەربایجان رۆژبەرۆژ نزیکتر و خوردتر دەبێت: سەرکەوتوو بێت رۆژی یەکەمی مانگی مەی (ئەیار)- جەژنی جیهانی گوندنشینان [؟]،

٢) کوردستان، ئۆرگانی حزبی دیموکراتی کوردستان. بۆ پێشەوە بەرەو دامەزرادنی دیموکراسیو حکوومەتی رەگەزایەتی [نەتەوایەتی]، دروشم: لەرێگای برایەتیەوە سەربەخۆیی خۆتان دژ بە ئیمپریالیزم بەهێز بکەن. ژمارە ٢- خولی دووهەم یەکشەممە ١٩ی خوردادی ١٣٣٣ [= ٩ی جوونی ١٩٥٤]، مەجلیس بەهۆی دەنگی بڕوادان بە حکوومەتی (زاهیدی)یەوە سروشتی خۆی نیشان دا. بۆ پێشەوە بۆ گەیشتن بە

خواستی گەلی ئێران، زیانی ناتەواویەتی، بیرەوەری رۆژی پڕ لە شانازی سەرکەوتن بەسەر فاشیزمدا: دۆستایەتی بەکگرتوو دژ بە ئەمپریالیزم: رێگای ئێمە بەرەو سەرفرازی، رەگەزی کورد شانازی بایەخداری بەجێماو لە شەهیدەکان دەپارێزێت: داهاتی رۆژێك: سروودی رەگەزی کورد:

ئەی رەقیب هەر ماوە قەومی کورد زبان

نایشـــکێنێ دانـەیی تۆپی زەمـان

لاوی کورد هەستایە سەرپێ وەک دلێر

تا بەخوێن نەخشی بکا تاجی ژیان، هتد،

هەواڵەکان: مەسرەفی مانەوەی شەوێکی کوڕی رەزاخان [ی پەهلەوی] لە مەهاباد زیاد لە ٣ هەزار تمەن بووە کە لە بودجەی فەرمانداری دراوە و ئەویش لە گیرفانی خەڵکی ئاسایی دەرهاتوە: رۆژنامەو رادیۆکانی شەو رۆژ خەریکی هەڵکوتنن بە باڵای کوڕی رەزاخان بۆ ئەو سەفەرەی واکردی بۆ ئازەربایجان و وای دادەنێن کە ئوستانەکەی زیندوو کردۆتەوەو بەختەوەری بۆ هێناوە.

باڵوێزخانەی بریتانیا،
ئانکار، ٢١ی نۆڤامبری ١٩٥٥
بۆ بەشی رۆژهەڵاتی وەزارەتی دەرەوە،
لەندەن s.w.1

دائیرەی بەڕێز،

تکایە بگەڕێنەوە سەر نامەی ١٠٣١٣/٥/٥٥ی ٩ی ئۆگوستی من، واتە EP.١٠٣٤٤/٤ سەبارەت بە وتووێژی تورکیا و ئێران سەبارەت بە سنوورەکانیان:

٢) ئێمە ئێستا نوسخەیەکی ڕەشنووسی پەیمانەکەمان بە زمانی تورکی دەست کەتووە کە ڕۆژی ١٢ی سپتەمبردا لە ورمێ ئیمزاکراوەو ئەو بڕیارانەی گرتۆتەبەر کە لەماوەی وتووێژەکاندا دراون. پەیمانەکە، ئەوەندی تورکیا بگرێتەوە، دوای پەسندکران لە شۆرای وەزیراندا بەڕێوە دەبرێت و وێناچێ پێش پەسەندکردن، ئاڵوگۆڕی تێدا بدرێت.

٣) ئەوانەی خوارەوە خاڵە سەرەکیەکانی [پەیمانەکە]ن،

I– بۆ بەهێزکردنی ئاسایشی سەر سنوور بەهۆی باشترکردنی پێوەند، چەککردنی سنوورنشینەکان و هاوکاریی نزیك لەنێوان هەردوولاوە، هەنگاو هەڵدەگیرێت،

II– کاری هاوبەش دەکرێت بۆ بەرگریکردن لە ڕووداوی سەرسنور، ئەویش لەڕێگەی چاوەدێری نزیکتری شوان وگاڕان و... تاد، کە سنوورەکان دەبەزێنن. هەنگاوی هاوبەش دژ بە پروپاگەندەی زیانبەخش بۆ حکوومەتی هەردوولا هەڵدەهێنرێتەوە، بەتایبەتی دژ بە هەنگاوی کۆمۆنیستی لە ناوچە سەرسنوورییەکان،

III– حکوومەتی تورکیا، خەڵکانی پەنابەر یا هەڵاتووی ئێرانی دەداتەوە بە ئێران.

٤) کورتەی ئاکامەکانی ئەم وتووێژە دوای گەڕانەوەی وەفدی تورک، لە ڕۆژنامەکانی تورکیادا بڵاوکرایەوە، بەڵام دەقی پەیمانەکە بڵاونەبووەوە. ئەگەر پێویست بێت، دەتوانین تەرجەمەی سەرجەمی پەیمانەکە ئامادە بکەین، بەڵام لامان وایە لەلایەن تارانەوە گەیشتبێتە دەستتان.

بەشی سیاسی

FO٣٧١/١٢٠٧٤٩/٣٧٧
١٨٢٢/٢/٥٦ نهێنی
باڵوێزخانەی بریتانیا ـ تاران
١٤ی ئاپریلی ١٩٥٦

دیپارتمانی بەڕێز،

ئێمە لەلایەن ڕێکخراوەیەك بەناوی "وەفدی کورد"، لە ژمارە١٣ی شەقامی Humblot، پاریسی١٥، نوسخەی یادداشتێکمان پێگەیشتووە کە ڕووی لە سکرتێری نەتەوە یەکگرتووەکانەو تیایدا بەنیسبەت هەنگاوی ئەم دواییەی ئەرتەشی ئێران دژ بە هۆزەکانی جوانڕۆوە، ناڕەزایی دەربڕاوە. ئێمە کۆپی یادداشتەکایان بۆ دەنێرین. ئەو نامەیەی بۆتان دەنێردرێ لەلایەن کەسێکەوە ئیمزا کراوە کە وێدەچێ ناوی دکتور کەممان [کامەران] عالی بەدرخان بێت، مۆرێکیشی پێوە دراوە کە دەریدەخات ڕێکخراوەکە ساڵی١٩٤٨ لە پاریس دامەزرابێت.

٢) ئێمە هیچ شتێکی دیکە لەمەڕ ڕێکخراوەکە نازانین، بەلأم نیشانەیەکی کەم لە یاداشتەکەدا هەیە کە بکرێ وەك تاکتیکی"بەرەی کۆمۆنیستی" تەفسیر بکرێ. ئێمە سوپاستان دەکەین ئەگەر ئێوە یان باڵوێزخانەکانی پاریس، ئانکاراو بەغدا کە نوسخەی ئەم نامەیەو پاشکۆیەکەی بۆ ئەوانیش دەنێرین، هەرچەشنە زانیارییەکان لەمەڕ ڕێکخراوەکە هەبێت، لە داهاتوودا ئاگادارمان بکەن.

دۆستی هەمیشەیتان

باڵوێزخانە

بۆ بەشی ڕۆژهەڵات، وەزارەتی دەرەوە، لە لەندەن S.W.I

FO٣٧١/١٢٠٧٤٩/٣٧٧

EP ١٨٢١/٢

نهێنی

وەزارەتی دەرەوە

٢٥ی ئاپریلی ١٩٥٦

١) باڵوێزخانەی بەڕێز، نامەی ژمارە ١٨٢٢/٢/٥٦ی ڕۆژی ١٤ی ئاپڕیلی ئێوە سەبارەت بە"وەفدی کورد" گەیشت.

٢) ئێمەش نوسخەیەکی یادداشتی ئەو ڕێکخراوەیە بۆ سکرتێری نەتەوە یەکگرتوەکانمان پێگەیشتووەو، من بۆم دەرکەوت لە ساڵی ١٩٤٩دا بۆ نوێنەرانمان لە شورای ئەوروپاو لە١٩٥٠دا، بۆ وەزیری ئەودەمی کاروباری دەرەوەو لە هەمان ساڵدا بۆ نوێنەرایەتیمان لە نیۆیۆرك هیچکام لەو نامانەش بە ئێمە ڕانەگەیێندراوە.

٣) ناوی تەواوی ئەو کەسەی وانامەکەی ئیمزا کردووە،"کاموران عالی بەدرخان"ـە. ئێمە سەبارەت بەو یان "نورالدین زوزور"ـ کە ئەویش نامەی نوێنەرایەتییەکەی ئیمزا کردووە یان"شەریف پاشا" ـ کە گومان دەکرێت یادداشتی ساڵی ١٩٤٨ی نووسیبێ، هیچ نازانین جگە لەوەی وەك "کوردێکی پیر لە شاری ڕۆما دەژی"و هەرواش دەناسێندرێ.

٤) ڕاگەیاندنەکانی"وەفد"وا دیارە عادەتەن باسی ڕەفتاری ناشایستی حکومەتی تورکیا، عێراق‌و ئێران‌و کردەوەی چەوتی بریتانیا بە شێوازێکی دوور لە بێئیحترامیی دەکەن. بەڵام هیچ لایەنگرییەکی یەکێتی سۆڤیەتیان تێدا بەرچاو ناکەوێ.

٥) نوسخەی ئەم نامەیە بۆ باڵوێزخانەی پاریس، ئانکاراو بەغدا دەنێرین.

دۆستداری هەمیشەییتان

دیپارتمانی ڕۆژهەڵات

*[نورالدین زازا ـ وەرگێڕ]

FO٣٧١/١٢٠٧٤٩/٣٧٧

١٠٢٦/٧/٥٦ نهێنی

باڵوێزخانەی بریتانیا- ئانکارا

دووهەمی مەی ١٩٥٦

دیپارتمانی بەڕێز،

١) تکایە بگەڕێنەوە سەر نامەی ژمارە ١٨٢٢/٢/٥٦ی باڵوێزخانەی تاران - ڕۆژی چواردەهەمی ئاپڕیل سەبارەت بە یادداشتی "وەفدی کورد" بۆ نەتەوە یەکگرتوەکان.

٢) نووسەری ئەو نامەیەی لەگەڵیدا بوو و لە پاراگرافی ١دا ئاماژەی پێکراوە (هەروەها بۆی هەیە نووسەری یادداشتەکەش بێت)، دەبێ دکتور کامەران عالی بەدرخان بێت، کە نەوەی بەدرخانی ناودارەو میری سەربەخۆی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی تورک لە سەدەی نۆزدەهەم بوە، هەروەها بەرپرسیارێتی گەلێك کوشتاری ئاشورییەکانی لەئەستۆ بووە. ناوبراو، سەربەخۆییەکەی لەلایەن حکوومەتی عوسمانییەوە بە ڕەسمی ناسراوە.

٣) دکتور کامەران، بۆ ساڵانێکی زۆر لە پاریس ژیاوەو لەوێوە "مەڵبەندی ڕۆشنبیریو نەتەوایەتی کورد"ی بەڕێوە بردووە. یەکێك لە ئامانجە سەرەکییەکانی ناوبراو، گۆڕینی پیتی کوردی بووە بۆ ئەلفوبێی ئەوروپیو چاپکردنی فۆلکلۆرو داستانی سوننەتیی کوردی بەو ئەلفوبێیە. براکەی - واتە جەلادەت عالی هەمان کاری لە دیمەشق دەکر پێش ئەوەی لە ساڵی١٩٥٠دا بمرێ. لە سییەکانو سەرەتای چلەکاندا بۆ هەمان ئامانج گۆڤارێکیان بەناوی "هاوار"ەوە بڵاودەکردەوە. هەردوو برا، توانایی ڕۆشنبیرییان هەبوو بە سروشت فیڵباز بوون.

٤) ئێمە لامان وانییە پێویست بێت "وەفدی کورد" زۆر جیدی وەربگرین، بەڵام باش وایە نوسخەی ئەم نامەیە، هاوڕێ لەگەڵ نوسخەی نامەی باڵوێزخانەی تاران - بەبێ یادداشتەکە، بنێردرێ بۆ باڵوێزخانەی دیمەشق - کە دەبێ ئاگاداریی لەمەڕ بەدرخانییەکانو پێشینەیان هەبێت.

٥) نوسخەی ئەم نامەیە، دەنێرین بۆ باڵوێزخانەکانی پاریس، ئانکاراو تاران.

دۆستداری هەمیشەییتان

باڵوێزخانە

بۆ: دیپارتمانی ڕۆژهەڵات،

وەزارتی دەرەوە، لەندەن.

FO٣٧١/١٢٠٧٤٩/٣٧٧

١٨٢٥/٢/٥٦ نهێنی

باڵوێزخانەی بریتانیا-دیمەشق
حەوتەمی مەی ١٩٥٦

دیپارتمانی بەڕێز

جەلادەت بەدرخانی کۆچکردوو ــ کە نامەی ژمارە ٥٦ /١٠٢٦/٧ی دووهەمی مایسی [باڵوێزخانەی] بەغدا لەسەر یادداشتی وەفدی کورد بۆ سکرتێری نەتەوە یەکگرتوەکان، باسی ئەو دەکات، لەماوەی شەڕی دووهەمی جیهانیدا– ئەوکاتەی وا لەنزیکەوە هاوکاریی کۆلۆنیل "W. Eiphinstone"ی دەکرد کە لێرە لە[دیمەشق] دەفتەرێکی موخابەراتی لەژێر چاوەدێریی دەفتەری ناوەندیی قاهیرەدا بەڕێوەدەبرد و Lord Moyneی ئێستا، ئەندامێکی دەفتەرەکە بوو، بۆ ئێمە بەباشی ناسراوە، ئەو [لۆرد مۆین]، کامەران بەگ بەباشی دەناسێ.

بنەماڵەی بەدرخان ــ کە پشتاو پشت، سەرەك هۆزی کوردانی بۆتان لە"جزیرە" بوون، شوێنێکی هەمیشەییان لەسەر ژمارەیەکی زۆری دراوسێکانیان هەیەو جەلادەت بەگ، وەك ڕێبەرێکی کوردی سووریا هەمیشە بەرهەڵستی کوردی سووریا بووە لەوەیدا وەك کەمایەسی چاو لە خۆیان بکەن.

٢) ناوبراو، بۆچەندان ساڵ لەسەر فەرهەنگێکی کوردی ــ ئینگلیزی کاری کردووە*، کە نەیتوانی پێش مردنی کۆتایی پێبێنێ. خێزانی . نیگەران بوو نەتوانێ کتێبەکە چاپ بکات. دەستنووسی پێنج پیتی یەکەمی فەرهەنگەکە، لەلایەن ئەفسەری موخابەراتی ئێمەوە نێردراوە بۆ "قوتابخانەی تۆژینەوە ڕۆژهەڵاتییەکان" بەڵام تائێستا بڕیاری

چاپکردنیان نەداوە. فەرهەنگەکە، بەپیتی لاتینی پێکهاتووەو کورد لێرە، وەك سیستەمێکی ئەلفوبێ چاوی لێدەکەن، کە باشترە لەو سیستەمەی وا ئێستا لەلایەن رووسەکانەوە پێکهاتووەو دەزانین بۆ ئامانجی بەرفراونکردنی پڕوپاگەندەی خۆیان لە باکووری عیراقو ئازەربایجانی ئێران بە توندوتیژی کاری لەسەر دەکەن.

٣) گۆڤارە کوردییەکەی جەلادەت بەگ ـــ واتە "هاوار" ماوەیەك لەمەوپێش لەسووریا وەستێندرا. گۆڤارەکە، لایەنگری رۆژئاواو دژ بە کۆمۆنیستەکان بوو. ئەگەر براکەی ئێستاش گۆڤارێکی ئەوتۆ بڵاودەکاتەوە، ئێمە لامان وایە بایەخی پشتگرتنی هەبێت. گۆڤارەکە ئەگەر یارمەتی بدرێت، وا هەیە بکەوێتە خزمەتی بەرگریکردن لە پڕوپاگەندەی رووسەکان لەنێو کورددا.

ئێمە نوسخەی ئەم نامەیە بۆ باڵوێزخانەکانی بەغدا، ئانکارا، پاریسو تاران دەنێرین.

دۆستداری هەمیشەیتان باڵوێزخانە

[* من دوای خوێندنەوەی ئەو هەواڵەی سەرەوە لە ساڵی١٩٩٩دا پێوەندم بە کتێبخانەی "مەدرەسەی توێژینەوە رۆژهەڵاتیو ئەفەریقیەکان"ی سەر بە زانستگەی لەندەن کردو، کاتێ راستەوخۆ شوێنی دەستنووسە قامووسەکەم بۆ هەڵنەگیرا، چەند نامەم لەگەڵ بەرپرسی کتێبخانەکە گۆڕییەوە، دوا وەڵامم ئەوەبوو کە ئەو دەستنووسە یا نەگەیشتۆتە دەست ئێمە یاخود کاتی خۆی دراوە بە کەسایەتیەکی ئاکادیمی بۆ سەیرکردنو ئیتر نەگەڕاوەتەوە. بەم پێیە، دەبێ چاوەڕوانو هیوادار

بین، زەمانێك ئەو دەستنووسە لە شوێنێك سەرهەڵبدات، دەنا ئێستا هیچ هەواڵێکی لـێ نازانرێت. وەرگێڕ.]

FO٣٧١/١٢٠٧٤٩/٣٧٣
١٨٢٢/٧/٥٦ نهێنی

باڵوێزخانەی بریتانیا- ئانكارا
١٨ی مەی ١٩٥٦

دیپارتمانی بەڕێز،

تكایــە بگەڕێنــەوە ســەر نامــەی باڵوێزخانــەی تــاران ١٨٢٢/٢/٥٦ —١٤ی ئاپریلو ئەو نامانەی وا سەبارەت بە وەفدی كورد بەدوایدا هاتوون.

٢) ئێمە تەنیا دەتوانین شتێكی كـەم لـە تەفسیری ئێـوەو ئەوانـەی وا باڵوێزخانەی دیمەشقو بەغدا لەسەر مەسەلەیان نووسیوە، زیاد بكەین.

٣) لە ١٩٤٨تا ١٩٥٠، ئێمە نوسخەی راستـەوخۆی Bulletin mensuel de Cantre des Etudes kurdes مـان پێگەیـشتووە. ناوەندەكـە وادیـارە لەژێر بەڕێوەبەرایەتی دكتۆر كامـەران عـالی بەدرخانـدا بووبێـت. بوڵتنەكـە بەتوندی نەتەوەپەرستانە بوو، گەرچـی بەشـێوەیەكی بەرچـاو لایـەنگریی سۆڤیەتی نەدەكرد، بەڵام هەنـدێ لـەو كەسـانەی هاوكـاری دەرچـوونیان دەكرد، پێوەندییان بەباڵی چەپەوە هەبوو.

٤) ئێمە هەروەها زانیومانە دكتـۆر كامـەران عـالی بـەدرخان، لـە سـاڵی ١٩٥٣دا لە پاریس، پێوەندیی لەگەڵ "ئەسـلان هومبەرچـی" كۆمۆنیـستی توركدا هەبووبێتو ئەو راپۆرتێكی دابوویە كە گومان دەكرا لە كوردستانی توركیـاوە هاتبـێو تیایـدا دژایەتییـەكی یـەكجار توندوتیـژی توركـان لـە مەسەلەی بارودۆخی كوردو حكوومەتی كورددا دەكرا.

٥) ئێمە هیچ هەواڵێكی تازەمان لەسەر مەسەلەكە نییە.

٦) نوســـخەیەکی دیکـــەی ئـــەم نامەیـــەتان بـــۆ دەنێـــرینو چـــەند نوسخەیەکیش بۆ باڵوێزخانەی تارانو دیمەشقو بەغدا ڕەوانە دەکەین .

دۆستداری هەمیشەییتان

باڵوێزخانە

بۆ: دیپارتمانی ڕۆژهەڵات، وەزارەتی دەرەوە،

لەندەن S.W.I

FO٣٧١/١٢٠٧٤٩/٣٧٧
بۆ بەشی رۆژهەڵات [لە وەزارەتی دەرەوە]
٢٢ی مەی ١٩٥٦

تەحسین موحەممەد ئەمین، کوڕی سەرۆکی هۆزی کوردی هەورامان، کە ئەودەمەی لە بەغدا بووم دەهاتە چاوپێکەوتنم، ئەمڕۆ هاتە لام. ناوبراو قوتابی زانکۆی ئابوورییە لە لەندەنو پەیامێکی لەلایەن تەوفیق بەگ، باوکییەوە بۆ هێنام، کە ئێستا لە چیاکانی کوردستانە لە دیوی ئێرانو سەر سنوور، واتە رووبەڕووی هەڵەبجە. ئەوەش لەبەر ئەو هۆیەی کە لەم هەفتانەی دواییدا، دەسەڵاتدارێتی ئێران ناوچەی هۆزەکەی ئەوی خستۆتە بەرترسو هەراس.

کوڕەکەی دیکەی، کە ئەفسەرێکی سوپای عیراقە، داوای لە موتەسەریفی پارێزگای سلێمانی کردووە ئایا باوکیو پاشماوەی هۆزەکە، دەتوانن لە عیراق پەنا بخوازن. موتەسەریف وەڵامی داوەتەوە لەبەرئەوەی ئێرانو عیراق هەردوولا ئەندامی "پەیمانی بەغداد"ن، نابەجێیە ئەگەر یەکیان پەنای هەڵاتووی لایەکەی تر بدات. پیاوانی هەورامانو هۆزی جوانڕۆی دراوسێیان ئێستاماڵیان بەجێهێشتووەو چوونەتە شاخ.

بەڵام لەبەر ئەوەی هەردوولایان لەم دواییەدا لەلایەن دەسەڵاتداریەتی ئێرانەوە چەک کراون (هۆزی هەورامان ئەم کارەی بەشێوەی ئاشتیخوازانە کردووە)، تەنیا ٢٠٠ تفەنگیان هەبوە، تەوفیق بەگ هیوادار بووە کە

حکوومەتی بریتانیا بتوانێ زەخت بخاتە سەر حکوومەتی ئێران بۆ ئـەوەی ئـەو تـرسو هەڕەشـەیەیان لەسـەر لاببـات. تـەوفیق بـەگ داواکارییـەکی تەقدیمی "نەتەوە یەکگرتوەکان" کردووە (وا هەیە لیژنـەی مـافی مرۆڤـی مەنزوور بێت)، مەگەر بارودۆخ لە دادێی نزیکدا بەرەو باشتربوون بڕوات.

تەحسین موحەمەد ئەمین گوتی زەمینەی موشکیلەی ئێستا ئـەوە بـوو کە هەورامانییەکان بەتوندی دژی رژێمـی "موسـەددیق" بـوون. ژمارەیـەك لە ئەفسەرانی سوپای ئێران لە ناوچەکە لایەنگریی موسەددیقیان کردووەو ئێستاش ئەو دەرفەتە دەقۆزنەوە بۆ تۆڵەکردنـەوە، بەتایبـەت ئێـستا کـە عەشیرەتەکان چەك کراون.

مـن گـوتم کـە حکوومـەتی بریتانیـا لـە کێـشەیەکی ئـەوتۆدا هەڵوێـست ناگرێـتو باشـتر وایـە خـەڵکی شـوێنەکە بڕیـاری لەسـەر بـدەن. بـۆ مـن وادەرکەوت کە ئەو سـەخڵەتیەی تووشـی هـۆزی بـاوکی هـاتووە، وا هەیـە زیـاتر لـە بەرپرسـیایەتی هەنـدێ لـە کاربەدەسـتانی ناوچـەکە بێـت تـا حکوومەتی ناوەندی لە تاران.

د.ج.د. مەیت لاند*.
***D.G.D Maitland.**

FO٣٧١/١٢٠٧٤٩/٣٧٧
باڵوێزخانەی بریتانیا لەتاران
بۆ بەشی رۆژهەڵات لە وەزارەتی دەرەوە
٢٣ی مەی ١٩٥٦

دائیرەی بەڕێز،

تکایە بگەڕێنەوە سەر نامەی باڵوێزخانەی (بریتانیا) لە دیمەشق کە بەژمارەی ١٨٢٥/٢/٥٦ لە حەوتەمی مەیدا بۆ خۆتانی ناردبوو و، تێیدا گوتبووی نرخی ئەوەی هەیە هانی دەرچوونی گۆڤارێکی کوردی لە پاریسو لەلایەن دکتۆر کامەران عالی بەدرخان ـــ برای جەلادەت بەدر خانی کۆچکردوو، ئەگەر تائێستا مابێت، بدرێت.

٢) بەهۆی ئەو راستییەوە کە لە نامەی ژمارە EP١٨٢/٢ی ١٥ی ئاپریلدا (کە کۆپیەکەی بۆ دیمەشق نەنێراوە)، بڵاوکراوەکانی "وەفدی کورد"ی دکتۆر کامەران عالی بەدرخان خەریکن حکومەتی ئێرانو عێراقو تورکیا بەخراپ دادەنێنو، گریمانی ئێمەیە ئێوەش لەگەڵماندابن، کە سەرەڕای سروشتی دژ بە کۆمۆنیسمی ئەوان، بۆ کارێکی بەرێوجێ نابێت ئەگەر پشتیان بگرین.

٣) نوسخەی نامەکە بۆ باڵوێزخانەی [بریتانیا لە] پاریس، ئانکارا، بەغداو دیمەشق دەنێرین.

باڵوێزخانە.

FO٣٧١/١٢٠٧٤٩/٣٧٧
تەنگوچەڵەمەی هەورامانو جوانڕۆ
٥ی جوونی ١٩٥٦

[لەتارانەوە بۆ بەشی ڕۆژهەڵات لە وەزارەتی دەرەوە، لەندەن]

تکایە سەیری یادداشتی ڕۆژی ٢٢ی مەی من بکەن.

تەحسین موحەممەد ئەمین ئەم بەیانیە بە تەلەفۆن پێی گوتم هەر ئێستا نامەیەکی لەباوکییەوە گەیشتۆتە دەست کە تەئریخی ٢٦ی مەی بەسەرەوەیە. باوکی گوتوویە گەڕاوەتەوە سەر شوێنی سەرەکی خۆیو سێ یان چوار ڕۆژی تر بۆ وتوویژ لەگەڵ دەوڵەت، دەچێ بۆ تاران. دیارە بۆ ئەو، کارێکی بەرێوجێ نەبوو تەلەفۆن بۆ باڵوێزخانەی بریتانیا بکات، بەڵام ئەو هیوادار بوو کە باڵوێزخانە دەتوانێ بەشێوەی گونجاو یارمەتی ئەوەیان بدات کە بە پێکهاتنێکی ڕەزامەندانە بگەن.

تەحسین موحەممەد ئەمین هەروەها بیستبووی کە هەندێ بەگزادەی جوانڕۆش گەڕاونەتەوە ناو گوندەکانیانو خەریکن خۆ ئامادە دەکەن کە بۆ وتوویژ بچن بۆ کرماشان.

واهەیە ئێوە ئەو شتانەتان پێشتر بیستبێ.

د.ج.د.مەیت لاند

FO٣٧١/١٢٠٧/٣٧٧

باڵوێزخانەی بریتانیا، پاریس بۆ باڵوێزخانەی بریتانیا لە تاران

٢٥ی جولای ١٩٥٦

باڵوێزخانەی بەرێز،

بەداخەوەین بۆ ئەوەی ماوەیەکی درێژی کێشا بۆ ئەوەی بۆچوونی خۆمان لەسەر نامەی ژمارە ١٨٢٢/٢/٥٦–١٤ی ئاپریلی ئێوە سەبارەت بە "وەفدی کورد" لە پاریس بنووسین.

٢) واهەیە پێتان باش بێت چاوتان بەیادداشتی پاشکۆی ئەم نامەیە بکەوێت کە دەسەڵاتدارێتی ئاسایشی فەرەنسی نووسیویە.

٣) ئێمە خۆمان، زۆرکەم سەبارەت بە بەدرخان (کە مامۆستای قوتابخانەی زمانە رۆژهەڵاتییەکانە)، دەزانین تەنیا ئەوە نەبێت کە دوای ساڵی ١٩٥٤ پێوەندییەکی زۆری لەگەڵ سکرتێری باڵوێزخانەی بولغاریا لە پاریس هەبوە. هەرچۆنێك بێت، ئێمە گومانمان لەوەدایە خۆی یاتاقمەکەی ـ لەبنەڕەتدا کۆمۆنیست بن و لە ساڵی ١٩٥٠دا لایەنگرییەکی بێڕیای کۆمۆنیستەکانیان کردبێت، ئاواتی سەرەکییان بەئاشکرا ناسیۆلیسمی کوردییە.

٤) ئێمە نوسخەی ئەم نامەیەو پاشکۆکانی دەنێرین بۆ دیپارتمانی رۆژهەڵاتو باڵوێزخانەی بەغداو دیمەشق.

باڵوێزخانە

FO۳۷۱/۱۲۰۷٤۹/۳۷۷

کوردستانی ئێران

سپتەمبری ١٩٥٦

کوردستانی ئێران، بە واتا جوگرافییەکەی، لە چەند ناوچە پێك هاتووە: ناوچەی کرماشانو کەلهوڕو گۆران لە باشوور، بەشی ڕۆژهەڵاتو ناوەندی بە چیای پێچاوپێچەوە، کە سنووری لای ڕۆژهەڵاتی هەمەدانو بیجاڕەو قوروەو سنەو دیواندەرەو بۆکان دەگرێتە بەرو مێرگەلانی چیایی گەڵباخیش، میاندواو لەلای باشووری ڕۆژهەڵاتی گۆلی ورمێ، مەهاباد لە بەشی باشووری گۆلی ورمێو سنووری ڕۆژئاواو باکووری ڕۆژئاوای بریتین لە یاکانی کوردستانی عیراقو تورکیا، ناوچەی نزمو دارستانیو چیایی سەردەشت، بانەو مەریوان، کە لێرەو لەوێ دۆڵی پڕ بەرەکەتیان هەتا باکووری ڕۆژئاوای سنە کشاوە، هەروەها ژاوەرۆو هەورامان بە چیای سەختو دۆڵی قووڵیانەوە تا باشووری مەریوان.

میاندواو، هەورامانو کرماشان لەم ڕاپۆرتە باسیان لێوە نەکراوە، مەگەر ئاماژەی تایبەتیان پێ کرابێت. لەبارەی بەڕێوەبەرایەتی ئیدارییەوە، وشەی کوردستان تەنیا ناوچەی سنە دەگرێتەوە. ئەو ناوچەیە "فەماندارییەکی کل"ی سەربەخۆ پێك - دێنێت کە "سنندج" واجاران بە "سنە" ناوی دەبرا، پێتەختیەتی.

مەهابادو میاندواو لەژێر حوکمی ئوستانی ئازەربایجاندان. لەم ڕاپۆرتەدا، کوردستان بەواتای جوگرافیاییەکەی سەیر کراوە.

روخساری زۆر سەرنج راكێشی ناوچەكە هەمووی‌و، بەتایبەت بەشی ڕۆژهەلاتو ناوەندی، دواكەوتوویی ئاشكرایەتی دێمەكار، زۆرترین بەشی كشتوكاڵ پێك دەهێنێ. گەنمو دانەوێڵە لە هەموو شوێنێك دەچێنرێتو، هۆیەكی كەم هەیە بۆ ئەوەی كە بۆچی دەشتو بەرزاییەكان لە بەشی ڕۆژهەلاتو ناوەند، لەجیاتی پەڵەی بچووكی زەوی كە ئێستا لەنزیك شارو گوندەكان دەكێڵرێن، زەوی گەورەی بەربلاو دانەوێڵە ناچێنرێت.

لە دۆڵەكانو ئەو شوێنانەی وا ئاویان لێ‌دەست دەكەوێت، توتن (بەتایبەت لە مەریوان)، برنج (بەتایبەت لە ناوچەی میاندواو)، هەرزن، وێنجەو دانەوێڵە شین دەبن‌و، لە دەوروبەری میاندواو و بۆكانیش چەوەندەر دەچێنرێت. دار، بەشێوەیەكی بەرچاو كەمە، تەنانەت لەو شوێنانەش كە ئاوو هەندێك باخیش هەن، میاندواو لەم حیسابە جیاواز دەكرێتەوە، شارەكە، بە دارو باغ‌و رەز دەور دراوە. لە مەریوان سەرەڕای ئەوەی گۆلێكی سەرنج راكێش بە قامیشەلانی بەرفراوانەوە لەنزیك شار هەیە، ئاو بۆ ئاوداشتن كەمە. لە بەشی بێ‌دارو درەختی شیوو داوێنی كێوەكان، خەریكی بەخێوكردنی هەندێ دارمێوی دێمەكارن. سەرەوەتی سەرەكی ناوچەی بانەو مەریوان لە كشتوكاڵ پەیدا نابێت، بەڵكوو لە داری دارستانەكان، بەتایبەت هەموو چەشنە داربەڕوویەك كە نەوعێكی تایبەتیان واتە مازووج (مازوو) بۆ رەنگكردن كەڵكی لێ وەردەگیرێت.

شێوەی ئاسایی بریتیە لەوەی خاوەن زەوی بەشێك لە دارستان بە ئیجارە دەدات بۆ ئەوەی بەرهەمی مازووەكەی كۆبكرێتەوە، یاخود بۆ

بڕینی دار بدرێت بە وەرزێران. بڕینی بێسەروبەری دار بۆتە هۆی رووتانەوەی دارستانەکان. چەند ساڵ پێش ئێستا، یاسایەك پەسند کرا، کە بەگوێرەی یاساکە، خاوەن زەویو وەرزێر مافی بڕینی دار یا کەڵك وەرگرتن لە دارو کۆکردنەوەی بنێشتەتاڵو بەرهەمی دیکەیان نییە، مەگەر لە ناوچەیەکی ١٥٠٠ مەتری دەوری ملکی خۆیان، لە دەرەوەی ئەم ناوچەیە دەبێ داوای ئیجارە پێشکەش بە"دائیرەی جەنگەڵبانی" بکەن. دائیرەی جەنگەڵبانی کارمەندێکی لە سنە هەیەو هیچ کەسی دیکەی لە دەرەوەی سنەدا نییە، یاساکەش تائێستا بەرێوەنەبراوە. یەك لەو کۆسپانەی کە لەسەر رێگەی بەرێوەبەرانی یاساکەن، ئەوەیە کە کاربەدەستانی دەوڵەت وەك خەڵکی تر، لەو کەڵك وەرگرتنە بێیاسایەی دارستان سوود دەبینن.

ناوچەکە، مەڕو بزنو یەکسمی زۆری هەیە. مەڕ لە زۆر حاڵەتدا، بەباشی رادەگیرێت، لە زستاندا بە گیای وشكو دانەوێڵە بەخێویان دەکەن (کە ئەو گیایانە زۆر واهەیە وێنجە نەبن). بنج (ی گیا) کەڵکی لێ وەرناگیرێت. لەو ناوچانەی واساردترن، مەڕ لە شوێنی قەرەباڵغی ژێر زەوی رادەگیرێن کە پێی دەگوترێ"زاغە"و لەنزیك ماڵی وەرزێرەکە هەڵدەکۆڵرێت. مەڕێکی زۆر لەناوچەکەوە دەنێردرێتە دەرەوە[ی ناوچە]، لە گەلێك شوێندا، مەڕ بۆئەوەی بگەیێنرێتە شوێنی فرۆشتن، ماوەیەکی زۆر بەرێگادا دەبرێت ـ ئەوەش کارێکی نائابوورییە.

هەوڵی کەم بۆ باشکردنی دۆخی مەڕومالات دەدرێتو دەکرێ بڵێین پزیشکی ئاژەڵ هەرنییە. جاروبارە لەلایەن دائیرەی"دامپزشکی"یەوە

حەیوان دەکوتن یا دەرمانیان دەدەنێ، بەڵام ئەوەنـدە درەنـگ بـەدرەنگ دەیکەن کە کەڵکی نییە. قسەی ئەوە دەکرێت کە دەرمانـەکان کـۆن بـنو لەگەڵ سروشتی حەیوانەکەدا یەك نەگرنەوە. بەپێچەوانەی مەڕ، یەکسم لە دۆخێکی خراپدا رادەگیرێت. لە ناوچەی بۆکان ـ میاندواو ـ مەهاباد، کەڵو گـامێش وەك حـەیوانی بـارکێشو هـەروەها بـۆ شـیرەمەنی کـەڵکیان لـێ وەردەگیرێت.

گونـدەکان لـە زۆر جێگـا بـچووكو دوور لەیـەکن. دانیـشتوانی گونـد ژمارەیان لە٣٠ تا١٠٠ خێزانەو بەگوێرەی هەڵسەنگاندنی خەڵکی خـۆجێیی، دووسـەد خێـزان دێیـەکی گـەورە پێـك دەهێـنن. خانووبـەرە لـە زۆربـەی گوندەکان بەشێوەی دیار، لە ناوچەی مەریوان بارودۆخی خراپیـان هەیـە. لە هەندێ گوندی نزیك بانە، وێدەچێ، ماڵەکان لە شوێنەکانی تـر قـایمتر بـن. گونـدێکی کـەم هـەن کـە ئیمکانـاتی وەك حـەمامیان هـەبێت. ئـاوی خواردنەوە هەندێ جـار ناخاوێنـە. نزیـك بـە هـەموو گونـدێك مزگـەوتێکی هەیەو زۆربەیان"قسن"ێکیان لەناو گوندەکە یا دەرەوەی هەیە. لە هەموو ئەو گوندانەدا کە من سەردانم کردن، لای کەم رادیۆیەك هەبوو.

خزمـەتگوزاری سـاغیەتی هـەر بەگـشتی وجـوودی نییـە. لـە مـەریوان دەرمانگایـەکی"سـازمانی شاهەنـشاهی" (خـدمات اجتمـاعی) هەریەکـە دوکتۆری سـەربازخانەی شـارەکە پێیـدا رادەگـات. سـەرەڕای بـوونی لقـی وەزارەتی ساغیەتی، ئەوە تاقە خزمەتگوزارییەکی سـاغیەتی ناوچـەکەیە. هەرچۆنێك بێت، هەندێ هەنگاو دژ بە مالاریا لـە مـەریوان هـەڵێنراوە، کـە

پێشتر مالاریای زۆری هەبوەو ئێستا لەوەدەچێ چ مالاریای نەمابێت، لە هەندێ گوندیش (د. د. ت)یان لە ماڵەکان داوە.

لە شارۆچکەکان قوتابخانەی سەرەتاییو هەندێ جار قوتابخانەی ناوەندی لە پلەی سێو چواردا بنیات نراوە. لە زۆربەی گوندەکاندا، مەلای گوندەکە دەرس بە منداڵان دەڵێتەوە. بەرنامەی ئەوە دانرابوو کە ئەو ساڵەکە لە هەندێ گوندی ملکی بنەماڵەی "سەنەندەجی"دا قوتابخانەی سەرەتایی بکرێتەوەو کۆرسێکی بارهێنانی مامۆستا لە سنە کرابوەوە. مامۆستاکان لە ناوچە دوورەکانەوە دەهێنرانو دوای فێربوون، دەگەڕانەوە گوندەکانیان بۆ ئەوەی قوتابخانە بکەنەوە. خزمەتگوزارییەکانی ئەسڵی چواری [ئەمریکا] نەگەیشتونەتە کوردستان.

کورد، بەگشتی، سوننەنو مەزهەبی شافیعییان هەیە، کوردی کەلهوڕی دەوروبەری کرماشان نەبێت کە شیعەن. گەورەترین پلەی ئایینی ناوچەکە، شێخ الاسلامە، کە روتبەی خۆی لە شا وەردەگرێت. شێخ الاسلامی ئێستا، بەشێکی ساڵ لە سنەو بەشێکی تری لە تاران کە لەوێ لە زانکۆی "اللهیات" دەرس دەڵێتەوە. دانانی "ئیمام جومعە"و" قازی" هەر لەلایەن شاوەیەو ئەگەر ئەو دایان نەنێت، رەسمییەتیان نابێت. هەرچۆنێك بێت، لە مەهاباد دوای ئەوەی بزووتنەوەی سەربەخۆیی کوردستان بە رێبەرایەتی قازی محەمەد لە ساڵی ١٩٤٧دا تێك شکێنرا، هیچ قازییەك تەعیین نەکراوەو ئەو ئەرکانەی وا قازی بەڕێوەیان دەبات، وەستێنراون. تەعیین نەبوونی قازی لەناو دانیشتواندا ناڕەزایی پێك

هێناوەو نیشانەی بێباوەڕیی حکوومەتە بە خەڵکی ناوچەکە. هیچ ئیمام جومعەیەکیش لە ناوچەی مەهاباد دانەنراوە، بەڵام خەڵك خۆیان بەکردەوە لە گوندو شارەکان ئیمام جومعەیان بۆ خۆیان دیاری کردووە.

زۆر تەریقەتی دەروێشی لە ناوچەکە هەن، کە گرنگترینیان قادریو نەقشبەندین، کە خەڵکی زۆریان بەدەورەوەن و کۆبوونەوەی بەبەرنامەیان لە سنەو مەهاباد هەیە. ئەندامیەتی تەنیا تایبەت بە دەروێشی"حیرفەیی"نییەو ئەندامانی ناپاڵوێرن لە هەموو چینێکی کۆمەڵگا دەبن بە دەروێش.

لە ناوچەکە، بەتایبەت لە ناوچەی گۆرانەکاندا خەڵك هەن کە لەسەر ڕێبازێکن کە ناوەندی شارەزوری عیراقە. چالاکی فیرقەی جۆربەجۆر ، گەرچی خورافات بڵاودەکەنەوەو بەهۆی نەزانییەوە برەو بە کاری بێئەخلاقی دەدەن و ئەوەش بۆتە هۆی بەرپەرچدانەوەیان، بەڵام واهەیە هەستێك لەناو لایەنگرەکانیاندا دروست بکات کە"کۆمەڵگا"یەکن کە لە بارودۆخی ئێستادا ناتوانن لە شوێنی دیکە پێکی بهێنن. [دەبێ نیاز لە خوشك و برایانی کاکەیی (علی اللهی) بێت. ئەو تۆمەتانەش بەداخەوە دەدرێتە پاڵ ئەوان و هەر ڕێبازێ یا ئایینێك کە هی کورد خۆی بێت و بۆ نموونە، ئایینی کۆنی ئێزەدی. وەرگێر]

ڕێگاوبانەکان خراپن. زۆربەی گوندەکان تەنیا بەهۆی ڕێگایەکی باریکەوە پێوەندیان بە شارەکانی ناوچە یاخود ڕێگا سەرەکییەکانەوە هەیە. ڕێگای سنە - مەریوان و هەروەها سەقز ــ بانە تەنیا بە جیپ یا لۆری دەتوانی پێدا بڕۆی. ئەوان و ڕێگەی نەغەدە - خانێش لە چەند مانگی

زستاندا دەبەسترێن. دوای ساڵی ١٩٤٩، کە من دواجار پێدا ڕۆیشتم، لەڕێگای سنە - سەقز دوو پرد لێدراوە. هێڵێکی درێژی جادەی تەواونەکراوم بینی کە بەڕواڵەت ئیتر ئیشی لەسەر ناکەن، بۆ پارێزگاریو ڕاگرتنی جادەکان، کە هەر خۆیان لە بارودۆخێکی خراپدان، کارێکی ئەوتۆ ناکرێت، گەرچی زۆر خراپتر لە ڕێگاوبانی شوێنەکانی دیکەی ئێرانیش نین. هەندێ کاری ڕێگا دروستکردن لە باکووری بۆکانو لە بەشێکی کەمی نزیک مەریوان بەرچاو دەکەوێت، بەڵام ئەوەش دەگوترا کە بودجەکەی لەلایەن وەزارەتی ڕێگاوبانو کۆنتراتچیەکانەوە خوراوە — چاوەڕوانی ئەوە دەکرێت کە بارودۆخی خراپی ڕێگاکان ئیحتیمالی ڕاستبوونی گونجاو دەکەن.

شێوازی کشتوکاڵ لە هەموو ناوچەکە، دواکەوتوانەیەو چۆنیەتی کاری وەرزێرەکان، کاتێ بەراورد لەگەڵ ناوچەی ئیسفەهانو یەزد دەکرێت، نزمە. نێرو ئامووری دارین، گا دەیکێشن، یاخود لە ناوچەی بۆکان - میاندواو — مەهاباد، بە کەڵ ڕادەکێشرێن. خاوەن زەوییەکی کەم هەن کە تراکتۆریان بێتو ئەگەر بیانبێت، کاری چاکردنەوە یاخود کەلوپەلی پێویست لە ناوچەکەدا نییە. حاسڵ بەدەست دەدروێتەوەو لە زۆر شوێنی ناوچەکە بە گا دەکوترێت. لە بۆکانو لای شوێن، گەلێك زیاد لە یەك خاوەنی هەیە. لەچاو پاشماوەی ئێران، ژمارەی ئەو خاوەن ملکانەی واخۆیان لەوێ ناژین، کەمە. باکووری،"کەڵو عەرابە" دەبینرێت. شیاکەی حەیوانات وەك سووتەمەنیو هەندێ جاریش وەك "کوود" بەکاردەهێنرێت، هەندێ گوندی ناوچەی بانە ئەم کارە ناکەن. حەیوان،

کا، واتـە لاسـکی وشـکی دانەوێڵـە دەخـواتو لـەم ڕێگایـەوە "کـوود" دەگاتـە زەوییەکە. ڕێژەی زۆر نییەو ئەوەش واهەیە بەهۆی بنەتۆوی خراپەوە بێت.

لـە سـاڵی ١٩٥٦دا کـەموزۆر هـەموو حاسـڵی گـەنمی ناوچـەی بانـەو مەریوان بەهۆی ئافاتێکەوە کە پێی دەگوترێ "سەن" لەناوچـووە. لـەزۆر شوێنی تر"سیاهەك" زیانی بە حاسڵ گەیاندووە.

خاوەنیەتی زەوی، زۆرتر بەدەست زەویندارى گەورەوەیە. لـە ناوچـەی سنە، شتێکی نائاسایی نییە ئەگەر کەسێك پێنج یا شەش گوندی هـەبێت. سەرۆکانی دوو بنەماڵەی گەورە، واتە "سەنەندەجی"و"ئاسەف" هـەرکام زۆر لەوە زیاتریان هەیە. لە ناوچەی بۆکان، خاوەن زەویـەتی لەڕادەیـەکی بچووکتردایە. بنەماڵـەی ئێلخـانیزادە لـە کـوردانی دێـوکری، بـۆ نموونـە، ژمارەیەکی زۆری گوندیان هەیە، بەڵام مەسەلەی میراتو هەندێ هۆی تـر، ڕادەی زەوی تاقەکەسیان کەم کردۆتەوە.

لـە ناوچـەی مـەهابادیش، بەتـەواوەتی هەروەهایـە. گەرچـی هەنـدێ خـاوەن زەوی گـەورە سـەرۆك هـۆزی بەشـی زۆریـان هەیـە. لـە ناوچـەی مەریوان ــ بانە، زەویی لەدەست خانە عەشیرەتیەکاندایە، لەزۆر شـوێندا، زەوی تایبەت بەدەست یەك کەسەوە نییە. نـەبوونی خـاوەن زەوییـەکان، جگەلە ناوچەی سنە و ژاوەرۆ، زیاتر نییە لـەو ڕادەیـەی وا لـە پاشمـاوەی ئێراندا بەرچاو دەکەوێت.

لە میانـدواو، هەنـدێ زەوی دەوڵـەتی (خالیسە) هەیـە کـە بـۆ مـاوەی جۆربەجۆر بەئیجارە دراوە، خالیسە لـە هەنـدێ ناوچـەی سـەر سـنووریش

هەیە، دەوڵەت زۆربەی دارستانو لەوەڕگەی بناری چیاش بە خالیسە دەناسێت.

دەو دووی داهاتی دانەوێڵە ــ چ ئاوە تیا بێتو چ دێمەکار دەدرێتە خاوەن زەوی" لەکاتێکدا تووتنو حاسڵی هاوینەو چەوەندرو برنج نیوە بە نیوەن (نصفی)، واتە نیوەی هی ئاغاو نیوەی هی وەرزێرە، بەڵام هەندێ جار سێیەکی دەگاتە ئاغا. لە گوندەکانی بنەماڵەی سەنەندەجیو هەندێ شوێنی تر، رادەی دابەشکردنی حاسڵاتی هاوینە (صیفی)، وەك حاسڵی زستان (شتوی)یە واتە پێنج یەکی دەدرێتە ئاغا.

بنەتوو، جووتو ئەرك، هی رەعیەتەو کوود بۆ تووتنو چەوەندەری قەند بە عادەت ئاغا دەیدات. مەسرەفی خەڵەو خەرمانو راگواستنی حاسڵ بۆ عەمبار لەسەر شانی وەرزێرە.

باج، لە شێوەی"سەرجفتانە"واتە پارەی نەغدە یا هاوچەشنەکەیدا، بەتایبەت رۆن یاخود هەردووك پێکەوەو بەگوێرەی ژمارەی گاجووت، لە ناوچەکەدا، رەسمە. لە زۆر شوێن جووتبەندە دەبێ دار یا سووتەمەنی تر، هەروەها مریشكو شتی تر، بداتە ئاغا. لە زۆر گوندا باج بۆ کوێخای گوندیش بەگوێرەی بەرەجووت یا بەپێی سەری خێزان وەردەگیرێت. بەرات بە مەلای دێش دەدرێت، بەڵام وێدەچێ ئەوە بەگوێرەی پێکهاتنی خەڵکەکە خۆیان بێتو کاری بەسەر ئاغا یا نوێنەرەکەیەوە نەداوە.

بێگاری لە شێوەی چەند رۆژگاری بەلاش ساڵانە بۆ ئاغا، لە هەموو شوێنێك هەیە. ساڵانە، چەند رۆژ ئیشی بەلاشی ئێسترو گوێدرێژ بۆ

ئاغاش هەر هەیە. بێگاری بەگوێرەی بەرەجووت یاخود بە حیابی سەری خێزانە. لە زۆر شوێن بێگاریکردن بۆ کوێخاش هەر هەیە.

باجو بێگاری بەگوێرەی یاسای ١١ی ئۆکتۆبری ١٩٥٢، لەناوچووەو ئەوەش بە حیسابی "یاسای دەسەڵاتی تەواو"، تەئریخی ١١ی ئۆگوستی ١٩٥٢ لەلایەن موسەددیقەوە بەڕێوەچوو. وەك ئەنجامی یاساکەو بەهۆی لەبەریەکچوونی دەزگای ئیداری سەردەمی "موسەددیق "ـەوە (لەبەر ئەوەی کە دەزگای ئیداری ئێران بە شێوەی سوننەتی، پارێزگاری مافی ئاغاوەتە دژ بە رەعیەت)، ئەو باجو بێگارییەی وا بۆ ماوەیەك هەڵگیرابوو، سەرلەنوێ لە هەندێ شوێن دامەزراوەتەوە. یاساکانی موسەددیق هەرچۆنێك بێت، رێگای خۆدۆزینەوە لە چۆنیەتی باج کۆکردنەوەو بێگاری هێشتنەوەو بە ئیجازەی وەرزێر خۆی، ئەم شتانەی گونجاو کردو بێگاری وەك شتێکی یاسایی مایەوە.

لە زۆر شوێن، "سەرانە"و بێکاری بە شێوەی پێش موسەددیق هەر بەڕێوە دەبرێت. ئەوە جێگەی باسو قسەیەو لەڕاستیشدا خاوەن موڵکەکان دژ بەوە وەستاون کە باجو بێگاری بەگوێرەی پێکهاتن وەربگیرێت، بەڵام من واهەست دەکەم کە بتوانن زەخت بخەنە سەر رەعیەت بۆ وەرگرتنی باجو سەرانەو بەبێ ئەوەی گوێ بدەنە یاسا، هەر واشیان کردووە. لە ناوچەی دیواندەرە، بێگاری لە ساڵی ١٩٥٥ـەوە دامەزراوەتەوە. لە بۆکان، لە گوندەکانی ئێلخانیزادەکان، باج وەرناگیرێت، بەڵام ــ لەرادەیەکی زۆردا هەر هەیەو لە پەیمانی نێوان

ئاغاو رەعیەتدا گونجێنراوە. لە گوندەکانی دیکەی هەمان ناوچە، باجو بێگاری هەردوکیان هەن.

لە هەر شوێنێك کە ژیانی وەرزێر بەسترابێتەوە بە مەڕو ماڵاتەوە، لەبەر ئەوەی باجی لەوەڕگە وەرناگیرێت، واهەیە باج لە بیچمی"ڕۆنانەدا" وەربگیرێت. ترس لە زوڵمو زۆری بێسنوورو دەسەڵاتی بێبەربەستی ئاغاواتو نوێنەرەکانیان زیانی زیاتر دەبەخشێت تا پارەدانەکە خۆی، کە واهەیە کەم بێت. بە هەمان شێوە چۆنیەتی بەڕێوەبردنی بێگاری لەلایەن گزیرو بەڕێوەبەرەکانی ترەوەیە کە مەسەلەکە ناخۆشتر دەکات لە سەرفکردنی کات و ئەو کارانەی واپێیان دەسپێررێت، کە زۆرێکیان بۆ خزمەتگوزاریەکانو باشترکردنی ڕێگاوبانو شتی ئەوتۆیە.

لە زۆر ناوچە، جگە لە بۆکان، زەوی ئاوەنیا دوای ماوەیەك لە کەسێك دەستێنرێتەوەو دەدرێتە کەسی تر، ئەوەش بە سوودی مەسەلەی بەرهەمهێنان نییە. کەموزۆر لە هەموو شوێنێك جگە لە هەورامان رەعیەت"ئەعیانی" زەوییەکەی نییە جا چ ماڵ بێت چ باغ، بە هەمان شێوە ئیجارەکەش زامن نەکراوە. خاوەن ملك دەتوانێ هەر کاتێ بیەوێت رەعیەت دەربکاتو هیچ زەرەرو زیانی ئەوەشی بۆ نابژێرێت کە واهەیە بۆ باشترکردنی زەویەکە سەرفی کردبێت. بەکردەوە، کەمبوونی وەرزێر لە کوردستان دەریدەخات کە وەرزێر کەم دەردەکرێن. بەڵام لەعەینی کاتدا ترسی هەمیشەییان هەیە کە دەربکرێن یا باجیان لەسەر زیاد بکرێت. لە دوو شوێن کە ئاغاوات ئەو ئەزموونەیان بەکارهێناوە، وەرزێر

نەیانویستووە خاوەنایەتیماڵەکەیان وەربگرن‌و یەك جاریش کە مەسەلەی ماڵ‌و باغ لەگۆڕێدا بووە، وەرزێر لەماوەی حەوت ساڵدا بە بەردەوامی ڕەفزی ئەوەی کردۆتەوە کە ماڵەکە بەناوی خۆیەوە تۆمار بکات.

بۆ ئەو دوودڵیەی وەرزێر دەبێ دوو هۆ هەبێت: یەکەم ئەوەی وەرزێر نایەوێ بەرپرس بێت بۆ چاککردنەوەی ماڵەکە، وا پێشتر ئاغا بەرپرس بووەو، دووهەم، کە واهەیە هۆی سەرەکیش بێت، ئەوەی نایانەوێ بەگوندەکەوە ببەسترێنەوە، ئەگەر ملکی "غیر منقول"یان نەبێت، لە هەلومەرجێکدا کدۆخی ژیان باش نەبێت یاخود لە شوێنێکی تر پێشنیاری باشتریان پێبکرێت، ئیتر دەتوانن گوندەکە سووك‌و هاسان بەجێبهێڵن. ئەم هۆیە، کە خۆی‌لەخۆیدا باش نییە، ڕەنگدانەوەی نەبوونی باوەڕە لەنێوان وەرزێرو خاوەن ملکدا.

لە هەموو شوێنی ناوچەکەدا ڕاگرتنی مەڕوماڵات تەواوکەری ژیانی ئابووری وەرزێرانە. لە ناوچەی دیواندەرەو زۆربەی دەوروبەری سنە، خەڵکەکە لەبنەڕەتدا بە حیسابی مەڕوماڵاتیان دەژین. دەگوترێ کە ئەوە خۆی هۆیەك بێت بۆ نزمبوونی پلەی بەرهەمی کشت‌وکاڵ، لەبەرئەوەی کە ئەو سوودەی وا لەڕێگەی ماڵاتەوە دەگاتە وەرزێر، کەم تا زۆر زیاترە لە ئیش‌وکاری سەر زەوی‌وزار. هەرچۆنێك بێت، نرخی مەڕ لەوەدەچێ کەم بێت، لە دیدانواندەرە کە شوێنێکی باشە بۆ پەروەردەکردنی مەڕ، نرخی بەرانێکی باش لە١،٢٠٠ تا٤،٠٠٠ ڕیاڵەو نرخی پەزێکی دوو ساڵە ١،٠٠٠ تا١،٢٠٠ ڕیاڵە. سوودی ساڵانەی مەڕێك (خوری‌و ڕۆنەکەی) لە هەمان ناوچە بە ١،٠٠٠ ڕیال بەراورد کراوەو هەمان سوود بۆ گایەك ٢،٠٠٠ ڕیاڵە.

لە زۆربەی ناوچەکان، وەرزێر ٣٠ تا ٥٠ سەر مەڕو بزنی هەیەو ئەوانەی وا زۆر دەسەڵاتداران ١٥٠ تـا ٢٠٠ مـەڕو بزنیـان هەیـە. بـەگوێرەی نـەریت، رەعیــەت مــافی ئــەوەی هەیــە مــەڕومالاتی لــەنێو زەویــی گوندەکــەدا بلـەوەڕێنێت. خـەڵکانی لاوەکـی تـەنیا بـاجی لـەوەڕ دەدەن. بـەعادەت، حەیوانی گوندەکە دەکرێنە بەر مەڕ یا بەر گاڕان. هۆزی جـاف بـەعادەت، ساڵی سێ مانگ بۆ لەوەڕاندنی مـەڕومالاتیان دێنـە ناوچـەی بانـەو بـاجی لـەوەڕیش دەدەن کـە دەگـوترێ لـە سـاڵی ١٩٥٦دا ٦٥٠,٠٠٠ریـال بـووەو باجەکەش دەدرێتە دەوڵەتی ئێران.

لە ناوچەی سنەو لێواری رۆژهەڵات (ی ناوچەکە)، گومانم هەیە لەوەی بارودۆخی ژیانی وەرزێران لەوەی ساڵی ١٩٤٩ باشتر بووبێـت، دەوڵەمەنـد نین. دۆخی ژیانی ئەوانـەی وا ژمـارەی زۆری مـەڕومالاتیان هەیـە، واهەیـە هەنـدێك باشـتر بێـت. لـە گونـدی لێـواری رۆژهــەڵات کـە ملکـی بنەماڵـەی سەنەندەجییە، خەڵکانێکی گەلێك زۆر ئەسپیان هەیەو ئەوە دەری‌دەخات کە تەواو هەژار نەبن. لـە ناوچـەی بۆکـان دەگـوترا وەرزێـر لەچـاو حـەوت ساڵ پێش ئێستا دەوڵەمەندتر بووبێتن، گەرچی لەچاو ساڵانی پـێش شـەڕ [ی دووهەمی جیهانی] هەر باشتر نین.

کرێکار لەچاو جاران حەقدەستی زیاتری پێ‌دەدرێت، بـەڵام مەسـرەفی ژیانیش هەر چۆتە سـەرەوە. لـە مـەریوان کـە وێ‌دەچـێت هەژاریـەکی زۆر هــەبێت، زۆربــەی وەرزێـران جلوبـەرگی خراپیــان لەبـەردابوو و منـداڵان ئەغلەب شڕەپۆشن. خەڵکەکە بەشێوەیەکی بەرچاو، لاوازو رەنـگ زەردن.

ناوچەکە مالاریای زۆری هەیە، یاخود بوویەتی کە بۆی هەیە بەهۆی ئەو مەسەلەیەوە بێت کە گوترا.

لەوە زیاتریش، لە چەند ساڵی رابووردا [ئافەتی] "سەن" حاسڵی گەنمی لەناوبردووەو بەبێ هیچ گومانێك ئەو مەسەلەیەش شوێنی داناوەتە سەر هەژاریی خەڵك. دەگوترێ کە قەرزداری لە هەموو شوێنێك هەیە. پارەی پێشەکی، کە لە هەموو شوێنێکی ئێران ئاغاوات بە رەعیەتی دەدەن. لە کوردستان نییە. قەرز لە زۆر شوێن بازرگانەکان دەیدەن بە وەرزێر یاخود چەرچی یا وەرزێری دەوڵەمەندی خۆیی. لەلایەکی ترەوە دەگوترێ کە زیاد لە١٠٠ وەرزێر لە ناوچەی سنەوە ئەمساڵ چوون بۆ حەج لە مەدینە، کە نیشان دەدات هەموویان بێپارە نەبوون.

لەسەر سنوورەکانی عیراق، بازرگانیی قاچاخ گەرمە. جاروبار قاچاخچی یا تاقمێکی قاچاخچی دەگیرێن‌و سزا دەدرێن، بەڵام ئەو بازرگانییە بە بەرفراوانی درێژەی هەیە، سەرەڕای ئەوەی کە دۆزەرەوەی شتەکان ٤٠٪ی پێدەبڕێت. بازرگانییەکە گەلێك پڕسوودە لەبەر ئەوەی پاسەوانانی سەر سنوورو دەسەڵاتداریەتی سوپایی زۆر بەتوندی شەریکەبەشیانن. هۆی زۆر هەن بۆ ئەوەی باوەڕ بکەین ئەم قسانە بێبنەما نین.

دژایەتی‌و دوژمنایەتی خێزانی، روخسارێکی دیاری ژیانە لە کوردستان. ناوچەی سنە بەسەر دوو بەرەی جیاوازدا دابەش بووە، سەنەندەجی‌و ئاسەفی، بەڵام دوژمنایەتیەکەیان لەوەدەچێ وەك ساڵی ١٩٤٩ توند نەبێت. پێوەندی نێوان خاوەن زەوی‌و وەرزێر بێباوەڕییەکی دوولایەنە

بەیەکترە. بۆچوونی خاوەن زەوی لەمەڕ وەرزێر گومانی ئـەوەی بەسـەردا زاڵـە کە ئەگەر هەلی بۆ هەلبکەوێت، وەرزێر لـێی راست دەبێتـەوەو هـەر چاکەیەکی لەگەڵ بکات، کەلکی نابەجێی لـێ وەردەگرێ یا ئەگەر بـارودۆخی ژیـانی بـاش بێت دەبێتە هۆی ئەوەی کشتوکاڵ بەباشی بەڕێوە نەبرێت.

روانگەی وەرزێریش ترسی ئـەوەی بەسـەردا زاڵـە کـە ئەگـەر بەرهـەمی زیاتر پێك بهێنێ، چاوەڕوانیو داواکـاریی ئاغـا زیـاد دەبێـت، یـا تەنانـەت واهەیە (لەسەر زەویو ماڵەکە) دەربکرێـت. لـە گونـدی سـەنەندەجییەکان نـاڕەزایی لـەنێوان وەرزێرەکانـدا بەرچـاو نییـە، فەزاکـە، زیـاتر بـەرەو پێوەندی عەشیرەیی دەڕوات، بەڵام واهەیە خاوەن زەوی یـا نوێنـەرەکانی لەگەڵ وەرزێران لەیەکتر تێگەیشتنی دوولایەنـەیان نـەبێت. لـە زۆر شـوێن ناڕەزایی بە بەش لەناو وەرزێرانـدا هەیـە، ئـەوەش بەتایبـەت لـە ناوچـەی مەریوان بەرچاو دەکەوێت، کە تێیدا دەگوترێ ئاغاوات زۆر زاڵم بن.

بێگومان رۆحی دڵئازاری، کینەو بێباوەڕی لە هەندێ لەو گوندانەدا وا من سەردانم کردن، دەبینرا. لە اوچەی سنە، شـۆرای گونـد لـەژێر یاسـای ٢١ی فەروەردینی ١٣٣٥دا لـە زۆرێك لـە گونـدەکان پێـك هـاتووە. ئێـستا گـەلێك زووە بڵـێین کاروبـار چـۆن بـەڕێوە دەبـەن، بـەڵام بەتـەواوەتی گەشبینانە دەبێت ئەگەر بیر لـەوە بکەینـەوە کـە چـالاکیەکانی ئـەوان لـە حکوومەتی ناوچەییدا دەوری هەبێت.

پێوەندی نێوان دانیـشتوانی ناوچـەو حکوومـەت یـا ئاسایـشی گـشتی، بەڕواڵەت لە جاران باشـترە. بـەڵام مـن بـاوەڕ ناکـەم کاروبـار، لەروانگـەی

حکوومەتـەوە، ئەوەنـدە بـاش بێـت کـە لـە سـەرەتادا هەسـت دەکرێـت، گەرچی ئەوە زیاتر لە مەهاباد، مـەریوانو بانـە وەهایـە تـا سـنەو لێـواری ڕۆژهـەڵات. شـاری سـنە زۆر بـەئێرانی کـراوە، گەرچـی ئێـستاش هەسـتی پـشتگیریکردنی کـورد بەرانبـەر بـە ئێرانـی تێـدا بەدیـدەکرێت. بـەڵام، بەگـشتی شـێوازی بەڕێوەبەرایـەتی ئیـداری زۆر جیـاواز نییـە لـە هـی شارەکانی تری ئێران، جگە لـەوەی کـە ژمارەیـەکی زیـاتر لـە کارمەنـدانی دەوائیر، خۆجیێیین.

لـە ناوچـە گوندنـشینەکان، بەتایبـەت لەسـەر سـنوورو شـوێنی وەك مـەریوان، هەسـت بەرانبـەر بـە حکوومـەتو کاربەدەسـتانی حکـوومی، دوژمنایەتییەکی کەمێك شاراوەیە. هەموو ناوچـە سـنوورییەکان، ناوچـەی سوپایینو"ئیدارەی مەرزبانی" هەڵیان دەسووڕێنێت کـە ئـەویش بەشـێکە لە وەزارەتی جەنگ. دۆخی ئاسایشی گشتی بەنیسبەت ماوەی چەند سـاڵ پێـشترەوە تائێـستا، لـە هـەمووکاتێ باشـتر بـووە. لـە ١٩٤٢ مـەریوان گۆڕەپانی شەڕی نێوان هێـزی لەپاشەکشەی حکوومـەتو ناوچـەکە بـوو، لەماوەی حکوومەتی موسەددیقدا، حکوومەتی ناوەنـدی دەسـت ڕۆیـشتوو نەبوو و، لەسەردەمی زاهیدیشدا هەر شەڕ هەبوو.

تا ئەم دواییە، سەربازخانەی ناوچەکە لەژێر ترسی هەمیشەیی هێـرشو شـەڕدا بـوو. لـەم کاتـەدا، ئاسایـشی گـشتی باشـە، بـەڵام سـوپاییو جەندرمەی پلـەنزم، کـە زۆربـەیان کـوردن، لـە سـەربازخانەو بنکـەکانیان لایان وایـە کـە خـەڵکی ناوچـەکە لـە یەکـەمین دەرفـەتی گونجـاودا دژ بـە

حکوومەت رادەپەڕنو تۆڵەی ئەو زۆڵمو هەڵسوکەوتە خراپە دەکەنەوە کە، وەك دەگوترێ زۆرێك لە کاربەدەستانی حکوومەت لەگەڵیان کردوون.

نارەزاییو کینە لە حکوومەت کە لێرەدا زیاتر نیاز لە سوپای حکوومیو جەندرمەیە، زۆر بەڕوونی دیارە. ئەو ناڕەزاییە لەنێو خاوەن زەوییەکاندا، کە زۆربەیان سەرەك عەشیرەتن، هەروەها لەنێو وەرزێرەکانیشدا هەیە. چەك لە خەڵکی ناوچەکە بەڕواڵەت وەرگیراوەتەوە، بەڵام سەرچاوە غەیرە سوپاییەکان دڵنیایان کردم کە کوردی سەرسنوور ئێستاش چەکی شاراوەیان هەیەو لە یەکەمین دەرەفەتدا دژ بە حکوومەت بەکاری دەهێنن. هەروەها پێیان گوتم کە وەرزێرانی ناوچەی مەهاباد لەوپەڕی ناڕەزاییدان. حکوومەت تائێستا ئەوەی توانیویەو پێی خۆش بووە کردوویەتی. خەڵکیش هیچ چارەیەکیان نەبوە جگە لە ئیتاعەت. بەڵام چاوەڕوانی دەرەفەتێکن بۆ ڕاپەرین.

حکوومەت، حزبی توودەی سەرکوت کردووە، بەڵام کارەکانی خۆی ئەوەندەی ناڕەزایی پێك هێناوە کە حزبی توودە خەریکی سەرهەڵدانەوەیە. ئەم قسانە واهەیە مەسەلەی راپەڕینی دژ بە حکوومەتی تێدا گەورە کرابێتەوە. دەسەڵاتی هێزەکانی حکوومەت ئێستا بەتەواوەتی زاڵە، بەڵام لام وانییە ئەوەی سەبارەت بە دڵئێشیو ناڕەزایی خەڵکی ناوچەکە گوترا، گەورە کرابێتەوە.

سەرچاوەی ئەو ناڕەزاییانە وا دەردەکەوێ کە زوڵمو گەندەڵی ئیداری دەسەڵاتداریەتی بێت، هاسان نییە رادەی گەندەڵی ئیداریو زوڵمی

حکوومەت ئەندازە بگیرێتو رادەی دیاری بکرێت. بەڵام، هەرچۆنێك بێت، ئەو باوەڕە بەگشتی لەناو خەڵکی ناوچەکەدا هەیە کە چینە [؟] حکوومیەکان، بە سوپاییو سیویلەوە، بە بیانووی جیاجیا خەڵکیان رووتاندۆتەوەو دەیڕووتێننەوەو تاوانی درۆ دەدەنە پاڵ خەڵك، هەروەها ئەو کارە بێعەدالەتیانەی واکاربەدەستانی حکوومی یا تاقەکەس لەگەڵ خەڵکیان کردووە، قەرەبوو ناکرێنەوە.

زۆر دەرەفەتی گەندەڵی و خراپەکاری بە"انحصارات"ی حکوومی دراوە، بەتایبەت نارەزایی لە چۆنیەتی بەرێوەبردنی "انحصار دخانیات"هەیەو لە مەریوان دەگوترا کە وەرزێرەکان نرخی عادلانەی توتنیان پێ نادرێت. هەندێك کەس راست بوونی ئەو شکایەتانەیان دەسەلماندو دەگوترا کە لە سنە هەنگاو بۆ ئەوە هەڵگیراوە کە حاسڵی ساڵی ١٩٥٦ (کە لەکاتی سەردانی من لە مەریوان هێشتا هەڵنەگیرابوو)، بەشێوەیەکی ئوسووڵی بنرێت.

بەگشتی دەگوترا کە هیچ خاوەن زەوییەك نایەوێ لەترسی زیادبوونی رادەی باج زەویەکەی پەرەپێ بدات. ئەو قسەیە بۆ وەرزێرەکانیش راستە. ئەوان نەك هەر ترسی زوڵمی کاربەدەستانی حکوومییان هەیە، بەڵکوو لە تەماعی ئاغاش دەترسن. نیازی بنەڕەتی ئاسایشە بەواتای بەرینی خۆی: نەك هەر ئاسایش دژ بە دزیو هێرش، بەڵکوو ئاسایش بۆ خاوەن زەویو خەڵك لەدەستی رووتاندنەوەی کاربەدەستانی حکوومی، بۆ وەرزێرانیش لەدەست رووتانەوەی لەڕادەبەدەرو دەرکران لەلایەن ئاغاواتەوە.

وەدیهاتنی ئاسایش بەتەنیا، زامنی پێشکەوتنی زیاتری ناوچەکە ناکات، بەڵام مەرجی پێشکەوتن پێك دەهێنێت. بۆ ئەم کارە، پێویستە پێوەندییەکان [کۆمیونیکەیشن] باشتر بن، دەرەتانی زیاتر بۆ پێشکەوتی شێوازی کشتوکاڵ بخوڵقێت، خزمەتگوزاری ساغیەتی ئاژەڵ دابمەزرێتو خزمەتگوزاری خوێندنو ساغیەتی لە رادەیەکی بەرفراوانتردا ئامادەبکرێت.

بەکورتی تەنگوچەڵەمەی ژیانی گوندنشینی لە کوردستان، لەماوەی سالآنی پێشوودا هەندێك گۆڕانیان بەسەرداهاتووە. بەڵام لەبنەڕەتدا جیاوازا نین لەو موشکیلاتەی وا لە گوندەکانی شوێنی دیکەی ئێراندا هەن. شتێك کە هەیە، سروشتی خاوەن هێزی کوردان وایان لێدەکات کە کەمتر ئامادەی وەرگرتنی زوڵموزۆر بنو بەتوندی لەگەڵ هۆی تەنگوچەڵەمەکاندا بجوولێنەوە.

[روونکردنەوەی وەرگێڕ:

ئەم راپۆرتە، زانیارییەکی زۆری لەسەر بارودۆخی ئابووری ـ کۆمەڵایەتیو ژیانی گوند لە سالآنی پێش ١٩٤٧ی بەشێك لە رۆژهەڵاتی کوردستان پێشکەش دەکات. بەڵام روانگەی لایەنگریکردنی حکوومەت کارێکی کردووە کە نووسەر نەتوانێ بابەتاکان بەشێوەیەکی هەمەلایەنی هەڵسەنگێنێت و ئەنجامیان لێ وەبگیرێت. ناتەواوییەکی دیکەی راپۆرتەکە، ئەوەیە هیچ باسێکی لە باکووری ناوچەکەـ واتە خانێو شنۆ، ورمێو سەلْماسو خۆیو ماکۆ نەکردووەو لە باشووریش لە کامیارانو کرماشانو ئیلام نەدواوە.]

FO٣٧١/١٢٠٧٤٩/٣٧٧

مەسەلەی کورد ١٩٥٦-١٩٥٠

[ئەم یادداشتانە، وەك پاشكۆی نووسراوەیەكی سەرەكین كە ئیدارەی توێژینەوە لە ساڵی ١٩٤٦دا سەبارەت بە كورد ئامادەی كردووە (E ٧٥٨٠/١٩/٩٣). پاشكۆیەكی دیكەش لەلایەن ئیدارەی توێژینەوە ئامادە كراوە (بەڵگەنامەی ژمارە:me.٨٩/٥١، دووهەمی مانگی ئاپریلی ١٩٥١) كە باسەكەی تا كۆتایی ساڵی ١٩٥٠ هێناوەو تێیدا باسی ئاڵوگۆڕەكانی كوردستانی ئێرانی پاش رووخانی كۆماری خودموختاری كوردستان لە مەهاباد (ساڵی ١٩٤٧) كردووە. وەرگێر]

١) ساڵی١٩٥٠، هەواڵی راستەقینە لەسەر كورد كەمتر بووەو ئەوەش وادەگەیێنی كە یا" مەسەلەی كورد" فەوتاوە، یاخود لەناو كێشەی گرینگتری كۆمەلایەتی- ئابووریو ئایدیۆلۆژیكی گەلانی رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا، ون بووە. بە هەموو حیسابێك وادیارە كە ئەو دوو ولاتەی واپێوەندییان بەمەسەلەكەوە هەیە، هەریەكە، بۆ ئەم كاتە، كێشەی كەمایەسیی كوردی ناوخۆیان بەشێوەی تایبەت بەخۆ چارەسەر كردبێ.

توركەكان، بەلێبڕاوییەكی تایبەتەوە، شوێنی ئەوەیان گرتووە كە سیاسەتی تواندنەوەی یەكجاریو كوێركردنەوەی هەموو شوێنەوارێكی جیاوازیی فەرهەنگیی كوردو سیاسەتی بەتوركاندنی كورد، بە دیاردەیەكی بێبەزەییانە لەقەلەم ئەدەن. لەو راپۆرتانەش وا دەگەنە دەست، دەردەكەوێ كە تائێستا بەچەشنە سەركەوتنێك گەیشتبن، بەلام تێدا نییە كە بەئەنجام گەیاندنی ئەو كارە، چەندین نەوەی پێدەوێ.

عیراقییـــەکان – دوای دەســـت پێکرانێکـــی خـــراپ، ئێـــستا وادیـــارە سیاسـەتێکی لیـبڕاڵ بەرانبـەر بـە کـورد رەچـاوکەن‌و ئیجـازە یـا تـەنانـەت تاڕادەیەکیش هانی کورد بدەن فەرهەنگی جیاوازی نەتەوایەتی خۆیـان لـە چوارچێوەی دەوڵەتی عیراقدا، پەرە پێبدەن. تا کاتێـك کـە حکوومـەتی عـیراق درێـژە بـەم کـارە ژیرانەیـە دەدات، کـوردانی رۆشـنبیرو چـالاك بەشـداریکردنی ژیـانی نەتەوایـەتی عـیراق لـە خواسـتو ئـارەزوی ناسیۆنالیـستی کـوردیی بەسوودمەندترو جێگای رەزامەندیی زیاتر دەبینن.

کوردی سوریا لەو رادەیە کەمترو بەربڵاوترن کە بتوانن دژ بە توانـەوە لـەناو خـەڵکی دەوروبـەری خۆیانـدا بوەسـتن ــــ ئـەوە پرۆسێـسێکە کـە رێـڕەوە کۆمەڵایەتیو ئابورییەکانی سەردەمیش، یارمەتی بەئـەنجام گەیـشتنی دەدەن. ئـەوی بمێنێتـەوە چەشـنە بزووتنەوەیـەکی لاوازی فەرهەنگییـە کـە لەلایـەن کۆڕێکی بچووكو هەڵبژاردەوە لە دیمەشق بەڕێوەدەچێ.

لـە ئێـران وادیـارە تـا ئێـستا دژ بـەو هـەنگاوە ناڕۆشـنەی کاربەدەسـتان وەستابن کە نەك لـە نـاخی دڵـەوە، بـەڵکوو تـەنیا بـۆ خاوکردنـەوەی ئـەوانیان هەڵێناوەتـــەوە. جـــا، وەك کەمایەسیـــسیەکی نـــاڕازیو ســـەربزوێن، دژ بـــە حکوومەتی ناوەندی ماونەتەوەو بەم بۆنەیەوە یـەکجار ئامـادەی پڕوپاگەنـدەی رووسەکانن.

تورکیا

٢) حکوومەتی ئێستای تورکیـا، بـوونی کـورد وەك تـاقمێکی جیـاوازی نەژادی دەداتە دواوەو جەختی ئـەوە دەکـات کـە ئوسـتانەکانی باشـووری

ڕۆژهەڵاتی تورکیا، زێدی ئەو تورکە چیاییەیانەن کە سەرەڕای جیاوازبوونی لەهجەو هەروەها ئەو نەریتە جوانانەی وا لە سەردەمی پێش کەمالیەوە بۆیان ماوەتەوە، لەبنەڕەتدا لە تورکی شوێنەکانی تر جیاوازن نین.

٣) سیاسەتی حکومەتی تورکیا – دوای شۆڕش، بریتی بووە لە تواندنەوەی کەمایەسیی کورد: قوتابخانە داندراوە بۆ ئەوەی زمانی تورکی تێدا بگوترێتەوە، قسەکردن بە کوردیو لەبەرکردنی جلوبەرگی نەتەوایەتی کوردیی یاساخ کراوە. بەڵام ئەو هەولانە لەناو گەلێکدا کە شێوەی ژیانیان – لە بەشی زۆری خۆیدا عەشیرەییەو پێشکەوتنیان یەکجار کەم بووە، زەحمەتە بگەنە ئەنجام. ئەو کەسانەی وا لەم دواییانەدا چوونەتە ناوچەی کوردنشینەکان، هەواڵ دەدەن کە زۆرێك لە کوردان ئێستاش هەر بە بەرگی کوردییەوە دەگەڕێنو زمانی کوردی لەڕادەیەکی بەرزدا قسەی پێدەکرێ. ئەو خەڵکانەش کەم نین کە هەر ناتوانن بە تورکی بدوێن. یاساخبوونی چەك هەڵگرتن وادیارە بەگشتی کەوتبێتە ژێر چاوەدێریو کاروباری ئاسایش زۆر باش بەڕێوەدەچێ، بەڵام کارەکە بۆی هەیە هێشتا ژمارەیەکی لەڕادەبەدەر جەندرمەی پێویست بێت.

٤) نیشانەگەلێك بەدەستەوەن کە دوای هەڵبژاردنی ساڵی ١٩٥٤، دەوڵەت سوور بێ لەسەر ئەوەی ستانداردەکانی ژیانو دەرسخوێندن لە ناوچە کوردنشینەکان – وەك مەڵبەندە دواکەوتوەکانی دیکە، بەرەوپێش بەرێو باشتری بکات. جادەی تازە دروست کراونو سیستمی ڕێگای ئاسن پەرەی پێدراوە. قوتابخانەو نەخۆشخانەی تازە بەدەست

دروســتکردنەوەن‌و پێــشکەوتنێکی بەرچــاو لــە کــاری میکــانیزەکردنی کشتوکاڵدا هەست پێدەکرێ. پێویستە لە داهاتوودا سەیری ئەو هەنگاوانـە بکرێ کە بۆ ئاشتکردنەوەی کوردان هەڵێنراون‌و ببیندرێ کە هاوڕێ لەگەڵ سیاسەتی دەوڵەت دەربارەی تواندنەوەی کورد، دەگەنە کوێ؟

ناســیۆنالیزم هێزێکــی بــەتواناو بێمەنتیقــەو کــەم جــاران نــەبوە کــە کەمایەسیی نەتەوایەتی، حکوومەتی خـۆیی لـە حـوکمێکی بـاش بەچـاکتر دابنــێن. هەرچــۆنێك بــێ، حکوومــەتی تــورك، گەرچــی هــەوڵی تــەنیا هێشتنەوەی کوردان دەدات، دیسانەوە، عەسـتەمە بتوانـێ ئـەو هیوایـەی هـەبێ پێوەنـدی زۆروکـەمیان لەگـەڵ کۆمـەڵگای کـوردیی ئێـران‌و عـێراق بپچڕێ، کە نەك هەر بیری نەتەوایـەتی زینـدوو رادەگـرن، بـەڵکو هـەروەها دەوری رێگایەکی پێوەندی بۆ راگوایستنی ئەو پڕوپاگەندەیە دەبینن کـە لە رووسیای سۆڤیەتەوە دێت.

٥) ناحــەزەکانی حکوومــەتی ئێــستای حیزبــی دێمــوکرات، بــەوەی تاوانبــار دەکــەن کــە وەك هــەنگاوێك بــۆ راکێــشانیی پــشتیوانی کــورد، سیاســەتی تواندنەوەی خاوکردۆتەوە. راستە ناوچە کوردنشینەکان لە مەجلیسی گـەورەی نیــشتیمانیدا بــەزۆری لەلایــەن ئەنــدامانی حیزبــی دێموکراتــەوە نوێنەرایــەتی دەکرێن، ئەوانیش– بەتایبەت دوای هەڵبژاردنی ساڵی ١٩٥٤، زیاتریـان خـەڵکی ناوچەکەن‌و رەنگە زۆریشیان بە بنەچەك کورد بن. ئـەم راسـتییە زیـاتر واهەیـە حکوومەت لەڕوانگەی کوردەوە، ناسکتر بکات هەتاکوو پێچەوانەکەی بێت.

ئێران

٦) دوای دامرکانەوەی ئەزموونی لە سۆڤیەت ئیلهامگرتووی خودموختاریی کورد لە مەهابادی ساڵی ١٩٤٦، حکوومەتە یەکلەدوایەکەکانی ئێران، لە دابینکردنی ئاشتی لەناو هۆزە کوردەکانی خۆیاندا سەرکەوتوون، گەرچی بەڵێنییەکی کەمیان لێ وەدەست هێناون. عەمەلیاتی عەسکەریی دژ بە هۆزەکانی هەورامانو جوانرۆ لە بەهاری ساڵی ١٩٥٦دا، بە هاوکاریی دەسەڵاتدارێتی عێراق بەڕێوەچوو و "جڤاتی کورد"[١] لە پاریس، نارەزانامەیەکی پێشکەش بە سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان کرد.

تووڕەیی کورد لە خۆگرتنی حکوومەتی ناوەندی بۆ چارەسەرکردنی مەسەلە کۆمەڵایەتیو ئابوورییەکانی ناوچە-وەك یەکێك لە دواکەوتووترین مەڵبەندەکانی وڵات-ڕوو لەزیادبوونە."ئەسڵی چوار"[٢] لە بابەت پەروەردەو کشتوکاڵەوە هێندێك کاری لە ورمێ[٣] کردووە. بەڵام لە شوێنەکانی تر، قوتابخانە یا خەستەخانەیەکی جێی کەڵك یاخود زانیاری لەمەڕ تێکنیکی کشتوکاڵ نابیندرێو ڕێگاوبانەکان هیچکاتێك ئەوەندە خراپ نەبوون.

نارەزایی زیاتر لە باکووری رۆژئاوا هەست پێدەکرێ کە بەنیسبەت ناوچەی باشوورتری"سنە"وە پێشکەوتووترو خاکی بەپیترە. گەرچی لەوەدەچێ کە ئامانجی سیاسەتی ئێران وەك تورك، تواندنەوەی کورد

---

[١] Delegation Kurd

[٢] pointIv

[٣] لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بە "رضائیە" ناوبراوە.

بێـــت، بـــەڵام بەئاشـــکراتر شـــوێنی دەگـــرنو بەنیـــسبەت تورکـــەکان، دەسکەوتێکی کەمتریشیان هەیە، بـاوەکوو لـە قوتابخانەکانـدا بـە کـوردی دەرس ناخوێندرێ. بەڵام زمـانی پێوەنـدی گرتنـی ڕۆژانـە هـەر کوردییـەو ژمارەیـــەکی زۆری خەڵکەکـــەش بەتایبـــەت لەناوچـــەی نێـــوان ورمـــێو کرماشاندا، بەرگی کوردی لەبەردەکەن.لەوە دەچێت ئێستاش هەستێکی زۆری لایـەنگری کـردن لـەخودموختاریی کـورد هـەر مابـێ. بـەڵام دوای ئیعـدامی قـازی محەمـەدو کەسـانی دەوروبـەری، هـیچ ڕێبـەرێك نییـە کەمەرکەزی بزووتنـەوەی نەتەوایـەتی بێـت. هەرچـۆنێك بـێ، پێوەنـدییان لەگەڵ حیزبی"کۆمەڵە"[1] لە سلێمانی هەیەو هەنـدێك ئـەدەبیاتی نەتـەوەیی ڕێگای ئەوە پەیدا دەکـەن کـە سـنووری عـیراق بـبڕن، دوژمنایـەتی نێـوان هۆزەکـانو گومـان لەیـەکترکردنی عـادەتیی ئاغـاوەت، ئـەو فاکتـەرە سەرەکییانەن کە کۆسپی ڕێگای پێشکەوتنی بزووتنەوەی نەتەوایەتین.

٧) وەك هەموو شوێنێکی دیکە، کۆمۆنیستەکان بۆ کـەڵك وەرگـرتن لـە نـاڕەزایی قـانوونیی کـورد لـەبواری بەرژەوەندییـەکانی خۆیانـدا، زۆر بـەخێرایی جووڵاونەتـەوە. زۆربـەی ئـەو ئەدەبیاتـەی وا بـەنهێنی لـەنێوان کوردی ئێراندا، دەستبەدەست دەگەڕێ، با هەسـتی کوردانـەش ببـزوێنن، بەئاشـکرا ئیلـهامی کۆمۆنیـستییان تێدایـەو پـڕن لـە هێرشـبردنە سـەر ئیمپریـالیزمی ئینگلـیسو ئـەمریکاو، پێداهـەڵگوتنی سـۆڤیەتو شـتی

[1] دیارە ئیشارە بە"کۆمەڵەی هیوا"یە.

ناسراوی لەو چەشنە. ئـەوەش خـۆی یارمـەتی پـارێزرانی ئـەو ئەفسانەیە دەدات کە لە ڕۆژانی کۆماری مەهابادەوە تا ئێستاش هەرماوەو بریتییە لە دۆستایەتیی تایبەتی یەکیەتی سۆڤیەت لەگەڵ گەلی کورد.

عیراق

٨) وادەزانـرێ کـە کـوردی عـیراق ژمارەیـان لـە میلیۆنێـك تێپـەڕ بکـات. کوردەکان ئێستا لـە پەرەسـەندنی ئـابووریی نەتەوایـەتی عیراقـدا ــــ کـە دوای پەیمانی نەوتیی ١٩٥٢ هاتۆتە ئەنجام، بەشداری دەکەن. ئەو شتەش لـە چـەند لایەنێکەوە بەرۆبووی بۆ کورد بووە: ڕاستـەوخۆ بەشـداریی ژمارەیـەك پـرۆژەی ئـاوەدانی دەکـەن کـە بـە پـارەو داهـاتی نـەوت، لـە ناوچـە کوردنـشینەکاندا بەڕێوەدەچوون. نموونەی کارەکە، دوو بەنـداوە کـە یـەکێکیان لـە "دووکـان"و سەرچۆمی "زێـی بـچووك"[١] و ئـەوی دیکەشـیان لـە"دەربەنـدی خـان"و لەسـەر چۆمی "دیالـە" هـەڵ دەبەسـترێن، یـان کارخانـەی چیمەنتۆی"سەرچـنار" کـە لـەنزیك سـلێمانی بەدەسـت دروسـتکردنەوەیە، هـەروەها بڕیـاری دامەزرانـدنی کارخانەیەکی پاڵاوتنی شـەکر بـە نرخێکـی نزیـك بـە ٣ میلیـۆن پـاوەن لـەنزیك شاری "مووسل" دراوە.

تـەنیا پڕۆژەکـەی دووکـان کـە چـاوەڕوان دەکـرێ تـا سـاڵی ١٩٥٨ تەواوبێت، بەتەنیایی ئیش بۆ دووهەزار کەس پێکـدێنێ‌و دەوروبـەری ٨٠٦ هەزار دۆنەم (= ٣٢٦٤٣٠ هـەکتار) زەوی ئـاودێری دەکـاتو لـە کۆتاییـدا، هێزێکـی هایـدرۆ ئەلـەکتریك بەدەسـتەوە دەدات کـە بەمەزنـدە ٢٥٠هـەزار

---

[١] Laser Zab river

هێـزی ئەسـپەو، لـە کـاری پەرەسـەندنی پیـشەسازیدا کـەڵکی لـێ وەردەگـیرێ. پرۆژەکـەی دەربەنـدیخان لەگـەڵ ئـەوەدا کـە ئیشوکـار بـۆ کوردێکی زۆر دروست دەکات، لـە داهـاتوودا شـوێنێکی گرینگـی نابێـت، چون زۆربەی ئەو خاکەی وا ئـاودێری دەکات، لـە دەرەوەی کوردسـتانە. کارخانـەی چـیمەنتۆی سەرچـناریش گەرچـی خۆیلەخۆیـدا تـەرحێکی خـەریککردنو کارپێدانـە، واهەیـە پەرەسـەندنی خزمەتگـەلی دیکـەش بەتەنیشت خۆیەوە زیاتر بکاتو رەواج بە کاری بیناسـازی لـە ناوچـەکانی دەوروبەری خۆی بدات.

لە رێگەیەکی ناراستـەوخۆوە، کـورد—وەك هـەموو دانیـشتوانی عـیراق، کەڵك لە خزمەتە کۆمەڵایەتییەکان وەردەگرن، کە ئاکـامێکی بـەکارهێنانی عاقڵانـەی داهـاتی نەوتـە لەلایـەن حکوومـەتی عیراقـەوە. کـورد رەنگـە بەوەش کە لەماوەی سـێ سـاڵی رابـووردودا، وەزیـری نـاوخۆ کـورد بـووە بـەختیار بـووبێتن."سـەعید قـەزاز" پیاوێکـە بـەتواناو لێهاتوویـیـەکی جیاوازەوە، بەهۆی دەسەڵاتی ئەو یا هەرشـتێکی دیکـەوە بووبێـت، کـورد بەنیسبەت پێشوو، لەم ساڵانەی دواییـدا، زیـاتر لای حکوومـەتی ناوەنـدی کەوتوونەتە بەرچاوو بەشـێکی تـەواویان لـە فێرکـردنو ئـەو خێروبێرانـەی دیکە پێبڕاوە کە لە داهاتی نەوت پەیـدابوون. ئامـاری حکوومـەتی عـیراق بۆ نموونە، لـە سـاڵی رابـووردودا، زیـادبوونی ژمـارەی قوتابیـانو لـەوەش گـرینگتر، ژمـارەی قوتابخانـەکانی لیـوای سـلێمانیو کـەرکووكو هـەولێر، زیاتر لە بەشەکانی دیکەی وڵات نیشان دەدات.

٩) لەباری سیاسییەوە، ئەگەر پێوەندییەکانی ناو کوردستان، زیاد بکرێ، کورد گیروگرفتی کەمتر پێکدێنن. پەرەپێدانی رێگای ئاسن بۆ هەموو شارە گەورەکان (رێگاوبانی کوردستان لە هەموو جادەکانی وڵات باشترن)، بەڕێوەبردنی دادگەریو بەکارهێنانی ئاسایشی گشتیی خێراتر کردووە.

دەوڵەتانی رۆژهەڵات[١]

١٠) لەماوەی پێنج ساڵی رابردوودا، هێندێك پێشکەوتنی گرینگ لەناو کوردەکانی سووریادا ڕووی داوە، بەڵام حکوومەتەکەی درێژە دەدات بە سیاسەتی بەرگریکردن لە دەربڕینی لایەنگری لە نەتەوەپەرستیو هەروەها بەو سیاسەتەی کە"لاوەکییەکان" بە سوودوەرگرتن لە کەمایەسییەکان تاوانبار بکات.

١١) سیاسەتی نیشتەجێکردنی هۆزەکان لەلایەن حکوومەتە یەكلەدوایەکەکانی سووریاوە، پێوەندی سوننەتی نێوان ئاغاو ئەندامانی عەشیرەتەکەی تێکداوە. لەکاتێکدا لە رابوردوو، عەشیرەت وەك ئاغا مافی لەوەڕاندنو کشتوکاڵیان لەسەر زەوییەکانی هۆز هەبوو، ئێستا وا ئاغا بوەتە خاوەنی زەویو پایەی هەتا رادەی خاوەن ملّك بەرزبوەتەوە ، بەڵام لەلایەکی دیکەوە، ئەندامانی هۆز، هەتا رادەی وەرزێر هاتوونەتە خوارێ. لە هەندێك ناوچەدا، بەتایبەت لە جزیرە ـــ ئەو شوێنەی واپێشکەوتن لە کاری چاندنی لۆکە، بوەتە هۆی پەرەسەندنی سیستمی

---

[١] Levant States

سەرمایەداریی کشتوکاڵی، ئێستا عەشیرەتەکان شتێکی زیاتر لە کرێگرتە نین کە سوودیان لەزەویدایە، بەڵام خاوەنایەتیشیان جێگای متمانە نییە.

وەك ئاکامێکی کارەکە، زۆرێك لە گەنجو لاوانی عەشیرەت بەرەو شارەکان کۆچیان کردووە، یاخود کەوتوونەتە دوای ئیش پەیداکردن لە هێڵی لوولەی شەریکەی نەوتی عیراقیو، بەهۆی دوورکەوتنەوە لە پێشینەی هۆزایەتی، وردەوردە ناسنامەی خۆیان وەك کورد، لەدەست دەدەنو شێوەی کاراکتەرو ئەخلاقی سیاسی پرۆلێتاریی ئەو عەرەبانە دەگرن کە ژیانیان لەگەڵیاندا هاوبەشە. ئاغاکان– چ بەشێوەی خاوەن زەویو چ وەك شەریکی سەرمایەدارییە تازە کە گەیشتوونەتە ئەو ئاکامەی کە سوودی زیاترو زۆرتریان لەوەدا بێ خۆیان لە تایبەتمەندییە سیاسیو کۆمەڵایەتییەکانی سووریادا بتوێننەوەو، بەم بۆنەیەوە دەچنە ناو سیاسەتو ئەرتەشو خزمەتی دەوڵەتییەوە–ئەو شوێنانەی والەوێدا حوکم لەسەر هەڵسوکەوتیان زیاتر بەهۆی سوودیان وەك ئەندامێکی ئەو چینانەوە دەدرێ کە تیایاندا بوونەتە ئەندام تا بەهۆی بنەچەکی نەژادیانەوە.

١٢) بە مردنی جەلادەت بەدرخان لە ساڵی ١٩٥٠دا، بزووتنەوەی نەتەوایەتی کوردی سووریا، لە رێبەرێکی زاناو پێشمەرگەیەکی گیانفیدا بێبەش بوو.(جەلادەت) گەرچی لایەنگری بەهێزی بەدیهاتنی دەوڵەتێکی خودموختاری کورد بوو، بەڵام پرووپاگەندەی کۆمۆنیستی بەرەو خۆی نەکێشاو رۆژنامەکەی واتە (هاوار) کە بە ماوەیەکی کەم پێش مردنی خۆی راوەستا، رێبازی لایەنگریکردن لە رۆژئاواو دژ بە کۆمۆنیستەکانی

گرتبوەبـەر. دوای مردنــی ئــەو، ڕێبەرایــەتی جووڵانەوەکــە لــە ســووریا کەوتوەتە دەستی تاقمێك کە لەژێر نفـووزی "حـاجۆ ئاغـا"ی قامیـشلی لـە جزیرەو دکتۆر"ئەحمەد نافین)دان. ئەوان گەرچی کۆمۆنیـست نـین، بـەڵام وانیـــشان دەدەن کـــە بـــۆ شـــوێنگرتنی ئامانجـــە ناسیۆنالیـــستییە کوردییەکانیان زۆر زیاتر لە جەلادەت بەدرخان یارمەتی لە کۆمۆنیستەکان دەخوازن. هەرچۆنێك بێت، لەم دواییانەدا، نیشانەگەلێك بەدەستەوەن کـە تەنانەت ئـەو ڕێبەرایەتییـەی کـورد کـە زیـاترین ئامـادەیی بـۆ وەرگرتنـی نفــووزی کۆمــۆنیزم هەیــە، خەریکــە گومــان لــەوە پەیــدا بکــات کــە خۆبەستنەوەی بەحیزبێکـەوە کـە وێدەچـێ هـانی توندوتیـژترین شـێوەی ناسیۆنالیزمی عەرەبی بدات، شتێکی ژیرانە نەبێت.

کۆمۆنیزم و کورد

١٣) پڕۆگرامی (رادیۆیی) سۆڤیەت بـە زمـانی کـوردی لـە مـانگی ئۆگوسـتی ١٩٥٣دا وەسـتێندرا. لەوکاتــە بــەدواوە، پڕوپاگەنــدەی کۆمۆنیــستی بــۆ کــورد لەڕێگەی حیزبە کۆمۆنیستییەکانی ئەو وڵاتانەوە بەڕێوەچووە کە کوردیان تێـدا دەژین. لە عێراق، حیزبێکی دیمـۆکراتی کـورد هەیـە کـە ئێـستا هاوکـارێکی زۆر نزیکــی حیزبــی شــیوعیی یاســاخکراوی عێراقــە وا چــەند لقێکــی لــە بەغــداو کــەرکوك‌و ســلێمانی هەیــە. هــەروەها نیــشانەگەلێك لــە پێوەنــدی نێــوان ICP (حیزبی شیوعی عێراق)و حیزبی دیمۆکراتی کوردی کۆمۆنیست لە ئازەربایجـان (ی ئێران) هەیە. حیزبی دیمۆکراتی کوردستان لەم دواییانـەدا یارمـەتی لـە ICP ویـستووەو زۆریـشیان نابـەدڵی نـەکراوە، حیزبـی نـاوبراو لـە ئازەربایجـان کـە

وێدەچێ پێوەندییەکی نزیکی لەگەڵ حیزبی توودەدا هەبێت، لە ساڵی ١٩٥٤ ڕۆژنامەیەکی نهێنی دەردەکرد کە لە چاپخانەی نەشریاتی حیزبی توودە لە تەبرێز چاپو بڵاوبوەتەوە.

١٤) هەڵسەنگاندنی نفووزکردنی باوەڕی کۆمۆنیستی لەناو کوردا ــــ وەك گرووپێك، ئاسان نییە. بێگومان هێندێك لە ڕێبەرانی کورد موخلیسانە بەرەو کۆمۆنیزم کشاون، بەڵام ئەوانیتر ــــ وەك دوکتۆر "ئەحمەد نافیز" تەنیا لە هەل دەگەڕێنو ئامادەن لەگەڵ ئەم یان ئەو تاقم کە ئامانجەکانیان بۆ دابین بکەن دۆستایەتی بنوێنن. گەلێك لە ڕۆشنبیرانی گەنجی کورد ــ وەك هاوتا عەرەبەکانیان، ڕەنگە وابیربکەنەوە کە کۆمۆنیزم دەرمانی هەموو دەردێکە، بەڵام ڕەنگە جێی باوەڕ نەبێت ئەگەر بگوترێ بیروباوەڕی مارکسو لێنین زیاتر لەلایەن سەرەك هۆزو شێخە ئایینییەکانەوە وەردەگیرێ کە تائێستاش دەسەڵاتی بەربڵاوی خۆیان لە ناوچە کوردنشینەکانی عیراقو ئێرانو تورکیادا پاراستووە. لە سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، کەسایەتی خاوەنی گرینگاتییەکی زۆرە. ئەو ڕاستییە کە ڕێبەری حیزبی کۆمۆنیستی سووریا ــــ خالید بەکتاش، خۆی کوردە، ڕەنگە لە باسی نفووزو دەسەڵات سەندنی حیزب لەناو کوردی جزیرەو بەشی کوردی دیمەشقدا، یارمەتیان بدات.

کۆمۆنیستەکان لە کاری کەڵك وەرگرتن لە نارەزایی خەڵکدا، مامۆستانو لە ڕابوردووشدا هەوڵی ئەوەیان داوە بەرتیل بە کوردە ناسیۆنالیستەکان بدەن بەوەی کە پشتگیری لە بیرۆکەی دەوڵەتی

خودموختاری کورد بکەن. سسیاسەتی ئێستایان لەوەدەچێ بریتی بێت لەوەی کە پشتی جیاوازیخوازانی کورد بەردەنو لایەنگری بەرنامەی ریفۆرمی کۆمەڵایەتیو ئەو سیاسەتە دەرەوەییەیان بن کە لەسەر ئوسوولی (کۆنفەرانسی) باندۆنگ دانراوە ـ واتە رەتکردنەوەی بەسترانەوە بە هێزە ئیمپریالیستەکانو هاوکاریکردن لەگەڵ بەرەی سۆڤیەتیدا.

هەرچۆنێك بێت، ئەوە گرینگە کە حیزبی شیوعی عیراقی لە راگەیێندراوی سیاسی خۆیدا (سپتەمبەری ١٩٥٦) بەپێویستی بزانێت ئاماژەی تایبەتی بە کەمایەسیی کورد بکات، گەرچی بەهوشیارییەوە خۆی لە دەستنیشانکردنی مافەکانیان دەپارێزێ. پێویستە ئەوەش بگوترێ کە پەیمانی بەغدا ئەو سێ وڵاتەی کە گەورەترین کەمایەسیی کوردیان تێدا دەژین لەگەڵ وڵاتانی رۆژئاوایی پێکەوە دەبەستێتەوەو ئەوەش، دەتوانێ حەساسیەتی ناڕەزاییانی کورد بەهێزتر بکاتو چاوەڕوانی پشتیوانیکردنی رووس لە ئاواتەکانیان بن.

ئیدارەی توێژینەوە

٢٨ی نوامبەری ١٩٥٦

پاشکۆ

[ئەم دوو بەڵگەنامەیە، روانگەی باڵوێزخانەکانی بریتانیا لە تاران‌و بەغدا سەبارەت بە توێژینەوەکە نیشان دەدەن ـــ وەرگێڕ]

FO٣٧١/١٣٠١٧٧/٨٦٤
باڵوێزخانەی بریتانیا ـــ تاران
١٤ی فیبرەوەری ١٩٥٧

ئیدارەی بەڕێز [ئیدارەی توێژینەوە]،

سپاس بۆ ناردنی یادداشتی زۆر بەنرختان لەسەر مەسەلەی کورد (٥٦-١٩٥٠) هاوڕێ لەگەڵ نامەی جێگای ڕێزتان ژمارە EP١٨٢١/١٠ ی ٧ی جانیوەری.

٢) ئێمە پێمان خۆشە دوو بۆچوونی بچووکی خۆمانتان [لەسەر یادداشتەکە] پێشکەش بکەین: یەکەمیان سەبارەت بە سیفەتی"سەربزوێن"ـە لە دوا ڕستەی پاراگرافی ژمارە یەکدا. بە هەستی ئێمە، ئەو شتە، بە واتای بەرزکردنەوەی لەرادەبەدەری حاڵەتی نارەزاییە لە کوردستانی ئێران. ئێمە، کوردی ئێران زیاتر بە ناڕەزاییەکی هەمیشەیی لە چۆنیەتی هەڵسوکەوتی کاربەدەستانی ئێرانی دەبینین کە هەر لەبەر ئەو هۆیەش ئامادەی هەڵخلاندن دژ بە حکوومەتی ناوەندین.

٣) بۆچوونی دووەممان لەسەر دواڕستەی پاراگرافی ١٤ یە کە وادەنوێنێ گوایە"پەیمانی بەغدا"حەساسیەتی ناڕازیانی کورد زیاتر دەکاتو بەرەو ئەوەیان دەبات کە چاوی پشتگیری ببڕنە سۆڤیەت. روانگەی ئێمە بەرانبەر بە مەسەلەکە ئەوەیە کە وەرزێرو عەشیرەتی کورد رەنگە نەشارەزا بنو گرینگایەتی بدەن بە پەیمانی بەغدا، لەکاتێکدا پەیمانەکە لەلایەن خاوەن ملکە (کوردە) بەئێرانیبوەکان (وەك سەناتۆر"سەنەندەجی")یەوە، لەگوێن پشتیوانێکی ناڕاستەوخۆ بۆ دەسەڵاتی ناوچەییان پێشوازی لێوەکراوە. هەرچۆنێك بێت، هەڵبەت شتێکی بەکەڵك دەبێ ئەوە بگرینە بەرچاو کە رووسەکان لە پڕوپاگەندەیاندا بۆ کوردستان، رەنگە بتوانن دەنگو هەرای دژ بە پەیمان بەرزترکەنەوەو لەلایەن هەندێ مەلاو سەرەك هۆزیشەوە گوێیان بۆ رابگیرێ.

دۆستی هەمیشەییتان

ئیدارەی سیاسی

بۆئیدارەی باشووری،

وەزارەتی دەرەوە، (لەندەن)، S.W.1

FO٣٧١/١٢٧١٤١/٨٨٧

باڵوێزخانەی بەریتانیا ـ بەغدا

٢٩ی جانیوەری ١٩٥٧

نهێنی

١٠١١٠/٥/٥٧

EP **١٨٢١/١**

ئیدارەی بەرێز،[ئیدارەی توێژینەوە]،

لەگەڵ گەڕانەوە بەسەر نووسراوەکەتاندا لەمەڕ مەسەلەی کورد ٥٦ ـــ ریفرەنسی EP ١٨٢١/١٠، من دوو فاکتەری بچووك بەڵام تازەم کەوتۆتە بەرچاو، کە لەماوەی چەند مانگی رابوردوودا شوێنیان داناوەتە سەر بۆچوونەکانی کورد لە عیراق. یەکەمیان رەوشتێکی دەمدەمیو دوولایەنییە لەمەڕ"پەیمانی بەغدا": دیارە کورد لەمەڕ کارو کردەوەی پەیمانەکە، شتێکی زۆر نازانن و لام وایە هەر بۆیەش بێت کە شارەزایی قەدری پەیمانێك نین کە دەتوانێ بەهۆی پرۆژەی هاوبەش لە ناوچەکانی سەر سنووری عیراق- ئێران و عیراق- تورکیاوە، یارمەتیان بدات- بۆ نموونە، بەدارستان کردنەوەی سەرلەنوێی خاکەکە.

ئەوان زیاتر لەوە دەترسن کە هاوکاریی نزیك لەنێوان عیراقی و تورك و ئێرانییەکاندا، بگاتە فشاری هاوبەشی دەسەڵاتداریەتی هەرسێ حکومەتەکە بۆ سەر نەتەوایەتی کوردی ئەوان. پێویستە ئەوەش بسەلمێنم کە هەرچۆنێك بێت، ئەو هەستە، وەك هەستی پێنج شەش ساڵ لەمەوبەر، نییە. چۆن بە لەبەرچاوگرتنی هەموو لایەنێکی مەسەلەکە،

ناوچە کوردنشینەکانی عیراق لەوەدان کە کەڵك لە بەرنامە ئاوەدانییەکان وەرگرنو زیاتر لە جاران یاسا رەچاوکەن. لە ئاکامدا سوودیان لەوەدا نەماوە کە رێگا بۆ ئێران (و بەڕادەیەکی کەمتر، بۆ تورکیا) خۆش بکەن.

٢) وەرچەرخانی سەرنج راکێشی دووهەم ئەوەیە کە رەنگدانەوەی ئیحساسی گەورەکراوی خەڵکانی عەرەب بەنیسبەت دابەزینی [هێزەکانی]، ئینگلیسو فەڕەنسەوە لە"پورت سەعید" کەوتۆتە سەرووی هەموو هەستو نەستێکی بەتەوژمی عەرەبەوەو مەسەلەی فەلەستینیش جیاوازیی نێوان ئەوان [کورد]و دراوسێ عەرەبەکانیانی روونتر کردۆتەوەو وەك ئاکامێکی کارەکەش، هەستی نەتەوایەتی کوردی بزواندووە. هەم جێگری کۆنسوول لە"مووسڵ"و هەم ئێمە خۆمان، هەندێ نیشانەی ئەوەمان کەوتۆتە بەرچاو، کاتێ میوانە کوردەکانمان لەمەڕ لایەنگری خۆیان دڵنیا کرێن (..........) و هەندێ جار لەرووی شارەزاییەوە هەندێ جاریش بە گاڵتە دەلیلیان بۆ هێناوینەتەوە کە ئەگەر ئێمە[ی کورد] بمانتوانیایە لە کۆتایی شەڕی یەکەمدا کوردستانێکی یەکگرتوو پێك بێنین، ئێستا لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، حاڵو وەزعمان باشتر دەبوو.

ر.ئـ. بیومۆنت (١)

راوێژکاری رۆژهەڵات

R.A.BEAUMENT

بۆ ئیدارەی باشووری،

وەزارەتی دەرەوە، (لەندەن)،S.W.I.

FO٣٧١/١٣٠١٧٧/٨٦٤

لە باڵوێزخانەی بریتانیا لەئانکاراوە بۆ لەندەن

١٩٥٧(؟)

دۆخی ئێستای کورد

بارودۆخی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست

سووریا:

ئەوە راستە کە خالید بەکتاش کوردەو کۆلۆنێل سەڕاجیش خوێنی کوردی لەلەشدایە، لە سیاسەتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، گرنگایەتی زۆر بە کەسایەتی دەدرێتو ئەو راستیەی کە بەکتاش کوردە، حیسابی بۆ دەکرێت. وەك چاوەڕوان دەکرا (بڕوانە راپۆرتی بیل)، لە جزیرە کە کوردی زۆری لێیەو هەروەها لە بەشی کوردنشینی دیمەشق، حیساب بۆ حزبەکەشی دەکرێت.

م. کۆمۆنیستەکان لە رابووردوودا هەوڵیان داوە بەرتیل بە ناسیۆنالیستە کوردەکان بدەن بەوەی کە پشتگیری حکوومەتی خودموختاری بکەنو، سەرنجی سۆڤیەت بۆ سەر ئەو ئیحتیمالە (واتە ئیحتیمالی دامەزرانی حکوومەتی خودموختاری کورد) سەری هەڵداوەتەوە. بەڵام، هەرچۆنێك بێت، لەکاتی ئێستادا وێناچێ دامەزرانی خودموختاری کورد لە بەرژەوەندی سۆڤیەتدا بێت. لەڕستیدا، ئەوە جێگەی گومانە کە سەرنج راکێش بوونی کۆمۆنیسم بۆ کەسانی وەك خالید بەکتاشو سەڕاج، گەرچی کوردیشن، لەو باوەڕەوە سەری هەڵدابێت کە ئەوان بە یارمەتی سۆڤیەت، کورد"ئازاد دەکەن".

٣) ئەوەی پێوەندی بەتورکیاوە هەبێت، وێناچێت کە مەسەلەی کورد لەکاتی ئێستادا بۆیان گرنگ بێت. یەك لە روخسارەکانی سیاسەتی ناوخۆی دەوڵەتی تورکیا، کە لە ساڵی ١٩٥٠وە لەسەر کارە، تواندنەوەی عاقلانەو سەرکەوتوانەی کوردە لەناو نەتەوەی تورکدا. لەڕاستیدا، تاقە نیشانەی بەردەست ئەوەیە کە زەختی ئەم دواییەی سۆڤیەت بۆ سەر تورکیا، تەنیا دەتوانێ–دانیشتوانی کورد لەگەڵ تورکان یەك بخات. گەرچی واهەیە دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەتی کادیری کوردی ئەوتۆیان لە خزمەتدا بێت کە بتوانن بۆ چالاکی وێرانگەریی رایان بهێنن. خواستی راپەڕینی چەکدارانە لە تورکیا، ئەستەمە لەگەڵ کاراکتەری سیاسەتی نوێی سۆڤیەتیدا یەك بگرێتەوە. هیچ بەڵگەیەکی بەردەستی ئێمە، تەئییدی ئەو راپۆرتە ناکەن کە دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەتی خەریکی راهێنانی چەتربازی کورد بێتو پێمان باشترە ئەو ئیحتیماله بدەینە دواوە.

٤) واهەیە ئەگەر دەسەڵاتداریەتی سۆڤیەت بێنە سەر ئەو باوەڕەی کە شانسێکی درێژخایەنیان لەلای حزبە لایەنگرەکانی رۆژئاوا لە عیراقو ئێرانو تورکیادا نییە، ئیتر وەربگەڕێنە سەر شێوازی توندوتیژترو هەر بەو شێوازە توندەش کەڵك لە کێشەی کورد ببینن. بەڵام گۆڕانکارییەکی ئەوتۆ، بۆ ئێستا بەرچاو ناکرێتو هەوڵی ئێستای سۆڤیەت بەرەو هاندانی هێزە بێلایەنەکانی ناو ئەو وڵاتانەیە بەو هیوایەی کە دوای ماوەیەك ئەو وڵاتانە پێوەندی ئێستایان لەگەڵ رۆژئاوا بپچڕێنن.

هانـدانی جیـاوازیخوازیی کـوردی ئـەو تاکتیکانـە تێـك دەشـکێنێ کـە لـە شوێنی دیکەی ناوچە، سەرکەوتوو بوون و وێناچێت وەلابنرێن.

هاوپەیمانیی تورکیا لەگەڵ ڕۆژئاوا

٥) ئیحتیمالی ئـەوەی تورکیـا لـە هاوپـەیمانـە ڕۆژئاواییـەکانی جیاببێتـەوە لەوپەڕی دووریدایە. لەوەتی چۆتە ناو پەیمانی ناتۆوە، تورکیا خـۆی وەك قـەڵای باشـووری ڕۆژهـەڵاتی ئـەو هاوپـەیمانانـەی خـۆی (نـاتۆ) دەزانێـتو بەپێخۆشییەوە باوەش بۆ ئامانجە ڕۆژئاواییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا کردۆتەوە. بەهەمان شێوە، تورکیا لایەنگری پەیمانی بەغدایـەو سـەرەڕای هـەموو تەنگوچـەڵەمەی ئـەم دواییانـە هەمیـشە پـشتگیری پەیمانەکـەی کردووە. ئـەوە گومـانێکی گـەلێك زۆری لـێ دەکرێت کـە تـورك بـێنو ئـەو بەرژەوەندییە بەرچاوەی واهەردوو پەیمانەکە بۆیان پێك دێنن لەبـەر چـاو نـەگرن و بیـدەن بـە بێلایەنییـەکی ڕووتوقـووت بـە حیـسابی مەترسـی سۆڤیەت. تورکیا هەتا ئێستا بەئازاییـەوە هـەموو هانـدانو هەڕەشـەیەکی لەمەڕ پچڕاندنی پێوەندی لەگـەڵ ڕۆژئـاوا داوەتـە دواوەو هـیچ هۆیـەکیش نییە باوەڕ بەوە بکەین کە ڕێبەرانی سیاسی تـورك، جێگـری بێلایـەنی بـۆ پێوەندەکانیان هەڵبژێرن.

تورکیا و"چەپ"ی سووریا

هیچ هـەواڵێکمان لەمـەڕ ئـەو پێـشنیارە پـێ نەگەیشتووە کـە ڕاپـۆرت درابوو تورکان ساڵی پار هەوڵیان دابێت"چەپ"ی سووریا لەناوببەن.